

ISSN 0134-4536

Looming

4

1979

LOOMING

4

1979

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Vladimir Beekman

EESLI AASTA

Tulin sel hommikul «Figaro» salongi üsna halvas tujus. Eelmisel õhtul olin käinud vana Ossiani juures tema uues elukohas ning nähtu masendas mind. Vanamees istus suure seitsmekorruselise maja ees, kuhu talle korter oli antud, paku aset ta istumise all täitis punasest plastikust kokakoola kast. Ossian põrnitses tuimalt enda ette. Üle tee tema vastas seisis teine samasugune maja, mille mõnel rõdul kuivas pesu ja mõnel seisis seinana najal vanad voodid ning mis jõllitas vanamehele vastu oma saja kahekümne kuue täiesti ühesuguse aknaga.

Ossian ei sobinud sugugi nende standardsete üürimajade vahele, ta oli siin nagu juhuslikult mahapudenenud kild ühest varasemast elust, mis tuleb koristada. Majauksest sisse ja välja saalivad võhivõõrad inimesed heitsid talle hämmeldunud pilke, nad ei saanud sugugi aru, miks istub see pentsik vanamees siin, sellel risustatud majadevahelisel jäämaal kasti otsas, kellelegi neist polnud pähegi tulnud, et siin võiks istuda.

«Õhku ei ole,» kaebas vanamees. «Maja sees on kogu õhk juba kellegi ihust läbi käinud ja siin väljas ka ei mahu tuul puhuma. Mu pea kipub pahast õhust uimaseks. Mõtted ei klaari ennast enam ära.»

Ta oli järsku raugastunud. Katsusin ta mõtteid mujale juhtida. Vahest pakub minevik unustust?

«Sa pole mulle veel rääkinud, mismoodi see juhtus, et Tommazo pärast Santa Clara koopast tulekut oma teooriat nii laialt levitada oskas, et ta Kuulutajaks sai.»

Ossian maigutas mõnda aega suud, talle oli ilmselt vastumeelt pikalt rääkida, aga veel kord sai külalislahkus võitu.

«Mis siin enam pikalt jutustada. Ma ju ütlesin sulle: kui nad sealt viimaks välja ronisid, oli Buuri sõda läbi, pärast seda jäi kõik pikka aega rahulikuks, vahepeal venelased küll kisklesid jaapanlastega, aga see oli maailma serva peal ja meisse ei puutunud. Eks Tommazo läinud jälle vanaviisi rändama, aga et ta oli vahepeal vanemaks saanud ja igal pool tekkis parajasti haridusseltse, kes teda kõnelema kutsusid, siis tegi ta nüüd muud tööd hoopis vähem, muudkui mulistas sõnadega kõik haridusseltsikoosolekud üle, sai selle eest ikka mõne veeringu.

Mõnikord läks neil seal kähmlemiseks ka. Vaata, Tommazo oli suur lõuapoolik, nagu ma korduvalt rääkinud olen, ei ta halastanud inglastele ega omamaalastele, need jälle ei saanud sugugi naljast aru, iseäranis veel vängest naljast. Vastutasuks loopisid omamaalased ühtelugu Tommazot igasugu mädade juurikatega, ja inglise politseinikud peksid kumminuiaga ning viisid soolaputkasse. Nii et kui kuskil külas kuulutati laupäevaõhtul välja rahvakoosolek Tommazo osavõtul, võis sinna julgesti minna, nalja sai tingimata, meil ju tol ajal kino ei olnud ja rändpalagan käis Seranast kohal ainult suvistepühade aegu, siis tegi kahe nädalaga Minorile tiiru peale, igale poole ei jõudnudki. Teinekord läks rahvakokkutulekul üleüldiseks materdamiseks, see oli justkui sport, sellepärast armastasime meie, noored, väga Tommazo kihutuskoosolekutel käia. Ja et ta seal üht kui teist oma mõtetest välja kuulutas, eks nõnda see kuulutajanimi talle külge jäänudki.

Aga seda ma ütlen sulle küll, et ilma Petros Damiani abita poleks Tommazo ilmiski oma kirjatükke ära trükkida saanud ja siis ei oleks

neid ükski hing ka teadnud, sest ega paljast jutust kellelegi midagi külge jää, sõnad kannab tuul minema. Vana Damian oli Tommazole elulõpuni tänuulik varjupaiga eest, aga tal endal läks pärast koopast tulekut äraarvamata hästi, just nagu oleks ta surmahirmuga võiduloosi kinni maksnud. Asi tal siis ei olnud oma päästjat tänada.

Sa ei tea loomulikult Petros Damiani tõusu lugu. Asi on selles, et ta nuputas kõige oma kaubitsemise vahel kaua aega, kuidas üht suuremat äri teha, siin saare peal ja vaese rahva keskel oli raske rikkaks saada. Siis ta vähehaaval leiutaski oma kuulsa *Minori* münditee. Nagu ma olen kuulnud, sa võid seda veel Arese käest üle küsida, armastanud vana Petros eluaeg mägirohtusid toidu juurde tarvitada, ikka neid, mis kõvasti lõhnasid, muidu oli söök talle mage, tal lihtsalt oli niisugune suu pähe loodud. Käis ise üleval lava peal korjamas ja ostis neid Antafagusta turul kiltmaa ohmude käest tervete vihtade kaupa kokku, need ei osanud küsida ka terve sületäie eest rohkem kui paar penni, sest seda rohtu kasvas üleval lava peal metsikul hulgal ja kitsed panid ta muidu päris tasuta nahka, Petros maksis ikkagi midagi.

Petros kuivatas ja segas igat sorti rohtusid, proovis ja proovis, kuni viimaks sai kätte ühe segu, millest kõlbas päris hästi teed keeta. Ega ta muidugi see kuulus Darjeelingi india tee olnud, aga odavamate hiina sortidega kannatas täiesti võrdlust, tal oli väga iseäralik hõrk lõhn ja rinna võttis ka hästi lahti, eks ta vist pani sinna peale mündi ja muude rohtude ka liivateed sekka. Aga mis ma sulle seletan, sa võid ju ise proovida, kui veel maitsnud ei ole.»

Teadsin küll kuldrohelist pakke valge kirjaga *Damian Minor Mint Tea, Ltd.* ning otsustasin kohe maitseproovi teha. Olin seni arvanud, et Damian peab lihtsalt impordifirmat, mis tseiloni või india teed sisse veab ja pakib.

«Nina oli vanal Petrosel haruldane, mitte ilmaasjata polnud see nii suur, et ta pidi tellima endale ekstra vihmavarju, eestpoolt justkui nokaga, muidu oleks nina märjaks saanud. Seda juba siis, kui ta püstitikkaks sai ega osanud oma rahaga enam midagi peale hakata, nooremast ja vaesemast peast kandis ta lihtsalt pika nokaga sonimütsi. Kasu haistis ta tuhande miili tagant ja maa alt. Kui tuhande üheksasaja seitsmendal aastal algas Inglismaal majanduskriis ja tee muutus vaesemale rahvale kalliks, leppis Petros paari Londoni koloniaaläriga kokku, et need hakkaksid tema *Minori* münditee esindajateks. Järgmisel aastal algas Bombay sadamas suur streik, mitmed teelaevad jäid Inglismaale saabumisega hiljaks — jälle oli vana rebane Damian kohal ja pakkus oma vahemeeste kaudu poeperemeestele poolmuidu proovipartiisid. Selsamal ajal müüs ta oma vana isamaja Antafagustas mere kaldal võileivahinna eest maha kellelegi doktor Thompsonile, inglise koloniaalvägede eruläinud rügemendiarstile Indiast, kes pidi astma pärast kliimat vahetama ja tuli *Minori*le elama. Pensionäripõlves hakkas kirjan-dushuviline tohter artikleid kribima ja saatis neid ühtevalu Londoni lehtedele, mõned trükiti ära ka. Ma ei tea, palju selles tõtt oli või mis ta tänumeelest Damiani vastu juurde pani, aga igal juhul kirjutas doktor Thompson mitmel pool, et võrreldes tema poolt pikki aastaid joodud ja uuritud india teega on *Minori* teel hoopis tugevam tervistav toime astma ja bronhiidi puhul. Nagu sa tead, on pool Inglismaad bronhiidihaige, see nende niiskus ja kivisöesuits, mis kaminatest tõuseb, sööb inimestel hingetorud läbi. Nendest artiklitest aitas, et Damiani teed Inglismaal kiiresti populaarseks muuta. Petros palkas endale aga rohukorjajaid juurde, laskis kiltmaaohmudel mõne penni eest päevas küürutada, need veel rõõmsadki, et tühipalja kitserohu noppimise eest raha makstakse, pidasid omakorda Petrost juhmardiks, tema aga muudkui saatis ühe laevatäie teise järele Londoni poole teele.

Enne ilmasõda, kui tal juba pankades paksult raha oli, laskis Petros veel inglise ajalehtedes kuulutada; seal kuulutustes oli trükitud, et arstiteadlaste viimaste uurimuste järgi lahustab *Minori* münditee ka neerukive, ravib podagrat ning sobib eriti hästi lahjenduskuuri jaoks. Ma arvan, kui sõda poleks vahele tulnud ja kauplemist soiku jätnud, sest et saksa allveelaevad lasksid ilma valikuta põhja ka teelaevu, oleks

Damian kogu saare viimse libleni paljaks kitkunud, nii et ainult pruun kivi ja nälgasurnud kitsede luukered järel, ta rahahimu oli niisama suur nagu ta nina.

Nendel viimastel aastatel enne ilmasõda laskiski Damian Tommazo heeringapaberilood ja riisikotitarkused raamatuks trükkida. Ta oli ostnud endale väikese trükikoja ühe vana kivimaja keldris, kus see elanike pahameeleks juba aastat nelikümmend oli päevast päeva põntsunud ja ragistanud, seal hakkas ta oma firmale mitmevärvilises kivitrükis teepakke trükkima, aga muu töö vahele käskis peremees ka Tommazo käsikirjad maha laduda ja trükimasinast läbi lasta. Ma ei tea, kui palju neid raamatuid õieti tehti, pole kunagi kuskilt kuulnud, aga seda ma mäletan küll, et veel pärast ilmasõda olid nad müüa igas külapoes, kus Damiani teed pakuti, seisid enamasti pesuseebi ja tärpentininõu vahel, kaaned kõmmeldanud ja kärbsenustast kirjud. Ega Damian selle trükki-toimetamisega mingit kasu küll ei lõiganud, mis oli tema kohta haruldane asi, aga eks ta maksnud tänuvõlga.

Ma arvan, vend Tommazo oleks kõvasti kurvastanud, kui ta neid oma raamatuid oleks näinud niiviisi mööda külapoode vedelemas, kus neid ükski hing ei ostnud, sel ajal oli meil tervel Minoril lehelugejaidki vahest kaksikümmend viis või kolmkümmend inimest, aga nagu sa tead, tuli meile saarele ilmasõja lõpus hispaania haigus, mida nüüdsel ajal gripiks hüütakse, siis ei teadnud keegi veel viirusest midagi, ja sellesse Tommazo surigi. Eks ta saanud oma ringirändamistel vihma ja külma, kodutu ja hooleta nagu ta oli.

Varandust ei jätnud ta sugugi järele, sugulasi ka polnud, ja siis laskis Petros Damian talle teha kena väikese hauakambri Santa Clarasse, sinnasamasse koobaste juurde, kus nad koos olid redus istunud, ja sinna ta maeti. Mõni siunab veel tänase päevani vana Petrost, et nii- ja naasugune, pigistas kivist ka kasu, tegi äri ja kuhjas mammonat kokku. Olgu sellega kuidas on, mina pole elades nina võõrasse kukrusse pistnud, aga üks on kindel: tänulik oskas Petros igatahes olla. Tommazol oli hauakamber otsekui mõnel hertsogil või krahvil, astmed tahutud ja raidpildid seintel, meil polnud keegi sihukest varem näinudki. Ei tea mina, miks oli ta vanu konte tarvis nii mitmekümne aasta järel sealt Antafagustasse ümber vedama hakata, aga küll nad temaga nüüd veel midagi välja mõtlevad, minu silmad seda õnneks enam ei näe...

See jutt olnuks lihtsalt hea lisa Ossiani varasematele pitoresksetele lugudele, kui mitte vanamees ise poleks nii armetuks muutunud. Ta pilgus, mis varem ikka uurivalt kaugust puuris, puudus igasugune erksus ja huvi, silmad olid püsivalt maas kinni ja tugeva sõlmilise vanamehekeha oli äkitselt selgavarisenud aastate koorem kõssi vajutanud. Liiga vana puud ei tohi ümber istutada, mõtlesin.

Eilne jutuaajamine Ossianiga värskest meeles, istusin sõnaahtrana «Figaro» toolis ning lasksin peremehel toimetada. Too lobises sealjuures mingitest tühistest sensatsioonikestest, mis ei väärinud üldse tähelepanu, jõudis viimaks välja lõputu edasikaebamise ja kohtukonksude taha takerdunud protsessi juurde Niarchose vastu, kes kuidagi ei taha raha kulutada oma solgi ülestõstmiseks merepõhjast, kus ta vana «Octavia» päevinäinud raudkere nüüd juba aastapäevad vaikselt roostetab ja tsüaniididega merd mürgitab.

«Aga meri on liiga väike, et niisugust asja lubada — ja veel Minori külje all!» pahandas Eldon. «Kui sureb meri, ei jää meiega elama. Niarchosele on see muidugi aevastada.»

Tagatoas helises telefon ja kohe tuli sell peremeest kutsuma. Tuhandekordsete vabanduste saatel taganes Eldon telefoni juurde.

Juttu ma ei kuulnud, aga tagasi tuli habemeajaja erutatuna. Ta kummardus mu kõrva juurde ja pomises vaikselt, nii et sammu kauguseleegi poleks midagi kuulda:

«Ma lõpetan teid kahe minutiga ära ja sõitke jalamaid kohale. Pidage meeles, see on suur usaldus, väliskorrespondentidest olete teie esimene, kes asjast kuulda saab, me ootame teilt omakorda vastutulekut selle monumendijama lõpetamiseks. Niisiis kuulake: veerand tundi tagasi võttis jõuk tundmatuid terroriste saadik Lewerkühni ja hulga muid

saatkonnatöötajaid pantvangiks, vallutas saatkonna ning kindlustas ennast seal. Tõenäoliselt hakkavad nüüd nõudmisi esitama, asi läheb põnevaks. Politsei piirab maja.»

Jätsin auto kvartali kaugusele sündmuspaigast, kus juba seisis plinkivate siniste vilkuritega politseibussid. Saatkonnahoone juurest kostis paar üksikut püstoliplaksatust, muidu oli vaikne. Läksin lähemale, kuni mind peatas politseinik, isegi ajakirjanikupilet ei aidanud.

«Ei, härra Janno,» ütles ta pilettisse vaadates. «Edasi ei tohi, seal lastakse.»

Politseinikud kükitasid saatkonna massiivse raudaia kivisokli varjus ning piilusid postide tagant hoonet, kust ei paistnud mingit elumärki.

Äkki prahvatas valla lähedase tubakapoe klaasuks ja erutusest kahvatu poodnik vahtis abiotsivalt paremale ning vasakule.

«Küsitakse kedagi politseiülematest! Need helistavad... noh, saatkonnast!» hüüdis ta valjusti.

Räntsival sammul jooksis minust mööda mundrimees. Jõudsin veel hädavaevu märgata, et see oli tuttav kapten festivalipalee juurest, kui ta juba tubakapoodi kadus.

Kui ohvitser tagasi tuli, kutsus ta ühe seersandi enda juurde, andis sellele kiire korralduse ning jäi ootama. Pidasin hetke sobivaks, astusin kapteni juurde ning poetasin pikema jututa kaks pakki ameerika sigarette ta välitaskusse.

«Kaks sõna, kapten. Kes? Kuidas? Mis nad tahavad?»

Lühidus meeldis politseinikule.

«Veel ei tea, kas parem- või pahempoolsed. Katsu ära tunda — metoodika on sama! Sõitsid varastatud autodega ette, noppisid saadiku aiast lillipeenra juurest nagu nupu kaasa — ja jooksupakk majja. Kõik, kes parajasti sees, kuulutati pantvangideks. Mis nad tahavad, saab kohe kuulda, praegu nõudsid relvadeta politseinikku ukse juurde, annavad oma nõudmised üle.»

«Nimetasid nad ennast kuidagi?»

«Mingiks vabastusavangardiks, te ju teate, nad kõik kannavad praegu selletaolisi nimesid.»

Üks politseinik astus saatkonna jalgvärvast sisse. Tõenäoliselt tuli tema ilmumine sissepiiratuile ootamatult, sest allkorruse aknast plaksatas lask. Mundrimees hüppas kaljukitse väledusega värava kiviposti taha.

«Kurat!» vandus kapten. «Närveerivad. Vaata et teevad veel mehel kogemata naha auklikuks!»

Ta kiirustas oma meeste juurde. Saatkonna akna taga oli märgata mingit liikumist, võis peaaegu oletada kähmlust. Ivakese aja pärast pisteti politseinike poolt värvaposti tagant välja valge plagu ja alles siis, kui sellega oli paar minutit vehitud, astus värvavahesse uuesti politseinik.

Nüüd läks kõik rahulikult. Kui politseinik ukse juurde jõudis, paotus see ning nähtavale ilmus mustas varrukas käsi, mis ulatas parlamen-täärile paberi. Siis põmatas raske tammine uks jälle kinni.

Sain heita pilgu sellesse paberisse, enne kui kapten terroristide läkituse politseiülemale edasi saatis. Nõudmised olid masinal kirjutatud ja paberipooen kauasest taskus kandmisest kändekohtadelt kulunud, nii et polnud kahtlust: paber oli neil aegsasti varuks.

Nõuti viie punkti täitmist:

1. Vabastada vanglast ja anda üle Lapikapi Guido;
2. Vabastada kokku üheksa eri maades ja eri aegadel kinnivõetud terroristi (nimed loetletud), kes istuvad praegu vastavalt Baseli, Duisburgi ja Grazi vanglates;
3. Keelata seadusega igaveseks ajaks maagikaevandamine Minoril;
4. Maksta välja viis miljonit dollarit (viiedollaristes pangatähtedes, mille seerianumbrid ei tohi järjest olla);
5. Panna «Malta Ristil» kinni kajutid kümnele inimesele, lasta takistamatult laevale saatkonna hõivanud revolutsionäärid ja tuua sinna samaks ajaks ka Lapikapi Guido.

Kõigi nende nõudmiste täitmisel vabastatakse laevale kaasavõetavad

pantvangid kohe pärast «Malta Risti» lahkumist Antafagusta sadamast. Nõudmiste mittetäitmisel hukatakse iga tähtajast üleläänud kolme tunni tagant üks pantvang. Tähtajaks määratakse homne südaöö.

Ja allkiri: *Minori Vabastuse Avangard — MVA*. Seda nime polnud keegi varem kuulnud. Politseikapten kratsis kukalt ja arvas, et peaks õige vanadest ajalehtedest järele vaatama, kes need üheksa väljanõutavat terroristi on, ehk see annab asjasse selgust. Lapikapi Guido puhul lõi ta lootusetult käega ja ütles: see on nii kirju minevikuga sul, et võib olla seotud kas või Galapagose kilpkonnade omakaitseeltsiga, keegi ei suuda ilmaski kindlaks teha, kelle mees ta parajasti on, Guido vahetab plagu iga järjekordse tembu puhul.

Nüüd jäi saatkonna juures päris vaikseks. Küllap arvasid ka terroristid, et võimudel läheb nende nõudmiste läbivaatamisega aega. Kui hämardus, panid nad kõigis ülemise korruse tubades tuled põlema ja süütasid aialaternad, et majaümbrust valgustada, alumiste, pimedate akende taha jäid ilmselt ise valvesse.

Valvel nad siiski olid. Juba üsna pimedas, kella kümne paiku üritas üks politseinik, kellele see liikumatu valvamine hakkas närvidele käima, omaalgatuslikult saatkonnahoone köögiukse juurde hiilida, küllap kavatses kindlaks teha, kas see pole lahti unustatud. Saadiku sabiina kadakast heki varjus jõudiski ta õnnelikult sihile, ent vaevalt pani mees käe uksele külge, kui ülevalt väikesest sahvriaknast kärgatas pauk, politseinik pistis valu käes rөөkima ja tormas raginal läbi kadakate õuest välja. Ülevalt lastud revolvrikuul oli tabanud kummargil turja, libisenud naha all piki selgroogu ja lõpuks püksipõhja lõhkudes välja tulnud. Mees karjus nagu ratta peal, verd tuli ohtrasti, aga eluohtlik haav õnneks ei olnud.

Pärast seda vahejuhtumit keelas vahepeal isiklikult kohalesõitnud politseiülem karmi karistuse ähvardusel igasuguse isetegevuse. Jäi üle oodata, mis otsustab valitsus, selle erakorraline istung pidi algama keskööl.

Veidi enne öösüdant sõitsin hääletu, ärevalt kumavate ülakorruseakendega saatkonna juurest minema. Sinna toimus tõeline palverännak, kogu linn oli kohale tulnud ning tungles kaelu õieli ajades politseiaheliku taga. Midagi nii põnevat juhtus Antafagustas haruharva.

11

Sel ajal, kui kestis epopöa saatkonna hõivanud terroristidega, käisin kaks korda päevas läbi «Figaro» salongist, kus Dan Eldon tegi minu ja teiste klientide karvakasvu eest hoolitsedes kõik selleks, et saaksin täieliku informatsiooni toimuvast. Ta oli otsustanud mind sundida monumendikava õonestama — tõepoolest, nii tänamatu ei tohi isegi reategija-lehemees olla, et jätab tasumata arve, mis talle esitatakse esmaklassilise materjali eest.

Pealegi läks mul materjaliga sedapuhku korda. Meie agentuur sai esimesena täieliku ülevaate terroristide aktsioonist Antafagustas, ning et kuskil maailmas neil päevil parajasti ühtki lennukiröövi ega miljar-däritütret äraviimist ei toimunud, sai ta seda edukalt müüa mitmele poole. Laialdane levik lepitask mind isegi kõva kärpimisega, mis toimetuses mu kirjutiste kallal toime pandi — miskipärast on toimetajaile alati paistnud, nagu oleksin paljusõnaline, kui vähegi põhjalikum püüan olla. Vahest tuleneb see sellest, et minu meelest pole lehelugejail isegi tänapäeva kroonilises ajapuuduses huvitav aina hakitud telegrammiteksti lugeda, ta vajab ka pisut tausta ja meeoleolu — midagi tunnete. Ega siis muidu läheks meie asjalikus maailmas just praegu sellise üllatava menuga kõige lüügemad melodraamad. Aga mulle öeldakse alati ühte: meil on infoagentuur ja mitte sõnakunstiselts!

Järgmisel hommikul pärast valitsuse esimest hädaabiistungit teatas Dan Eldon:

«Suured lahkeliid kabinetis! Ron tahtis saatkonna jõuga vallutada,

häbi bandiitidega kaubelda, aga sise- ja välisminister kukkusid kisama, et ainult üle nende laipade, terroristid on teadagi julmad mehed, neil sõrm kerge päästikule vajutama, mõni pantvang tehakse sellisel juhul tingimata auklikuks ja härrad ministrid ei taha oma maniskile seda plekki, nemad ei kavatse maailma ees vastust anda võimalike ohvrite pärast välisriikide kodanike hulgas ning astuvad kohe tagasi, kui niisugune otsus peaks tehtama, tulgu valitsuskriis ja kas või omamaalased võimule. Kes võib sellega leppida? Eks Ron andnud hambaid kiristades järele.

Hakati arutama, kuidas röövlite nõudmisi rahuldada ja mida saaks loetelust alla tingida. Lapikapi Guidoga on lihtne, tema istub meil vanglas eeluurimise all, sellega teeme, mis ise tahame. Üheksa välismaa terroristiga on asi keerulisem, tuleb astuda läbirääkimistesse korraka mitme valitsusega ja pole hoopiski teada, kas nad tulevad meile vastu, mõjutada on neid raske, mida me saaksime neile vastu pakkuda või milliseid surveabinõusid rakendada? Maagikaevandamise lõpetamise seaduse võiks ju isegi vastu võtta, eks iga seadus on niisama kergesti tühistatav, ja ega Konsortsium teisiti olekski asjaga nõus, aga just Konsortsiumi peal on ainus lootus viie miljoni kokkuajamiseks — valitsusel endal seda raha muidugi ei ole, see tuleb laenata.

Nojah, olgu selle kõige, kuidas on — kõige raskem on kajutikohatadega «Malta Ristile», lihtsalt hing kinni: hooaja kõrgpunkt, turiste palju ja laev viimse platsini välja müüdnud, kelle sa maha jätad, kui ei taha skandaali? Valitsus on võimetu. Noh, viimaks sai siseminister suure lunimise peale politseiülema nõusse, see lubas päev enne terroristide väljasaatmist noppida joomakohtadest ja tänavatelt kokku kümme meelemõistusetult purjus Serana turisti ning viia nad tsemendi peale välja magama. Sõidavad järgmine päev, nende ees võib isegi vabandada, kui nad ennast kaineks on maganud, aga kohad laevas jäävad sel õhtul vabaks. Praegu ripub välisminister telefoni otsas, lunib ja vingerdab, püüab üheksat terroristi Baseli, Duisburgi ja Grazi vanglatest vabaks rääkida, lubab igale valitsusele mingil neile vastuvõetaval kombel Minori poolt hüvitust pakkuda, tal pole veel kunagi nii rasket ülesannet olnud.»

«Figaro» juurest sõitsin otse vanglasse, tekkis tahtmine heita pilku tolele tundmatule Lapikapi Guidole. Äkki peitub siin võti? Vanade ajalehtede lappamine ei andnud midagi, üheksa ülesloetud terroristi ei kuulunud hoopiski ühte gruppi, vaid esindasid seda rahutut ja verist tõugu seinast seinna, neegrilintšijatest kuni punamärkmikumeesteni. Guido oli ainus lootus, tema võis vahest selgitust anda.

Vanglaülem näitas esialgu üles tõrksust, välismaa ajakirjanikele pole pääsu eeluurimisvangide juurde ette nähtud, ent olin targu varunud pudeli korralikku Gordoni džinni, see rändas imekähku ülema põhjatusse lausahtlisse ning ta teatas, et olgu, sõbraliku maa ajakirjanduse esindajale teeb ta erandi, võin temaga kaasa tulla, ta kavatseski parajasti minna Guidole teatavaks tegema: pangu ennast valmis, lähemal ajal antakse ta terroristide nõudmisel välja.

Palusin mõne sõna selgituseks, kes on Guido.

«Oo, vana klient!» hüüatas vanglaülem teatud uhkusega. «Korda viis-teist üksi meil istunud, väikesed tretid politseijaoskonda peale selle. Kitsamat eriala ei oma, lihtsalt võtab sealt, kust arvab võtta saavat, veel vanamoeline üldsuli, universaal — need hakkavad vaata et päriselt kaduma. Enamasti jääb vahele ka, on ju mõne mehega ülepea nii, et ei saagi ametit selgeks, pusi palju pusid, eks? Nime on saanud ühe oma kõige tuntuma äparduse järgi. Peitis kord mõne aasta eest ennast õhtul kaubamajja ära, laskis luku taha panna ja kui kõik vaikseks jäi, asus tööle. Lampi tal polnud, professionaalne viltulöök, tuld ei söandanud muidugi põlema panna, nii ta siis eksis osakonnaga, karusnahkade asemel ajas pimedas käsikaudu kobades kotti kapitäie flanellist titepesu ja mähkmeid, need käega katsudes ka pehmed, eks ole? Sai keldriluugi kaudu ilusasti välja ja oleks läinud kui linnuke, kes neid lappe nii hirmsasti taga ajama hakkab, kantakse inventuuriga maha ja asi tahe. Aga Guidol hakkas kahju, otsustas oma vaeva viljast kas või natukenegi raha

teha. Ronis ilmatu suure kaltsukotiga Antafagusta turule, oleks vahest kasudega kaubelnudki, sest kaubamajas jäi titepesu tema armust parajasti puudu, selle, mis Guidost oli maha jäänud, peitsid müüjad kohe tuttavate tarvis leti alla ja naised hakkasid titelappide järel sabas seisma, aga Guido püüdis üle. Riputas ennast reklaamiks üleni siputus-pükse ja pudipõllesid täis, üks turukordnikule hakkas silma, et sel mehel on kahtlaselt palju sinist ja roosat imikupesu müüa — vabriku lahti löönud või mis? Teisest küljest võib Guidost ka aru saada, eluviis on selline — tal kogu aeg vähemalt kaks armukest korraga ülal pidada ja kui ta päevas nelja-viit topeltmünti või midagi muud samaväärset ei saa, siis kuivab lõhki, ütleb ta ise, sellepärast siplebki alalõpmata raha-hädas.»

Läksime läbi kõmisevate koridoride eeluurimisosakonda. Rässakad vaaruvad vanamehed kummalistes kõrgete kraedega mustades vormi-kuubedes avasid meile sõnatult trellitatud uksti ja lükkasid neid uuesti kolinal kinni, kui olime läbi läinud, see pani mind iga kord võpatama. Tagasiteel küsisin järele ja vanglaülem ütles, et võtab tööle eranditult kiltmaalasi, seejuures valib kõige tuimemaid — on täiesti muretu töötada, need ei hakka vahialustega sõnakestki vahetama, kirjade edasitõlmetamisest rääkimata, on rahul väikese palgaga ning kannavad nurisemata vanu inglise vangivalvurimundreid, mida on saarel otsatu tagavara sellest ajast, kui veidi enne sajandivahetust, Klondike'i kullapalaviku aegu, pungil täitunud Kanada kuninglike vanglate varustamiseks mõeldud partii varustusvalitsuse eksituse tõttu Minorile saadeti.

Guido võttis meid joviaalselt vastu.

«Tervitus teile, isand vanglajumal!» hüüdis ta, vana kala üleolek hääles. «Hea, et te vahel ise oma hoolealuste jaoks aega leiata. Mul on väike kaebus: see münditee, millega te meid hommikuti ja õhtuti joodate, see igavene lake võtab mul kõhu lahti, ma märkan seda iga kord, kui teie pansionaadis peatun. Kas ei saaks juba kord vana tutvuse nimel hakata mulle teed õllega asendama? Väljateenitud aastaid arvestades, mis?»

Guido oli pikk sihvakas mees, ta kõrget intelligendilaupa raamistasid pruunid lokkis juuksed, temas võis aimata naiste lemmikut, mitte kuidagi aga hädavarest. Sedasama kinnitas ka tema enesekindel esinemine.

«Rahu, mu sõber,» kostis vanglaülem. «Varsti teevad su semud sulle õlut välja nii, et ei jaksa ära juua. Tunned sa ühte niisugust organisatsiooni, mis nimetab ennast MVA-ks?»

Guido kortsutas järele mõeldes otsmikku, vaikis minuti ning raputas siis pead.

«Ma olen ju organiseerimatu, te teate väga hästi,» ütles ta. «On see midagi Päästearmee taolist?»

«Hm,» tegi vanglaülem. «Vaevalt küll. Sellisel juhul muutub asi mulle mõistatuslikuks. Ühed terroristid on võtnud ühes kohas pantvange ja nõuavad nende vabakslaskmise eest, et me sinu ihulikult neile üle annaksime. Nad nimetavad ennast Minori Vabastuse Avangardiks. Kas ikka ei tule meelde?»

Guido vangutas uuesti, seekord väga aeglaselt ja takerdumisi oma lokkis pead, ta otsmikuluu taga võis peaaegu näha mõtte pikaldast liikumist. Korraga talle torkas midagi pähe.

«On need ehk pahempoolsed?» küsis ta allasurutud ärevusega.

«Kust mina tean,» kehitas vanglaülem õlgu. «Mingid poolsed nad ju ilmselt on. Teinekord oleneb see lihtsalt sellest, kustpoolt vaadata.»

Guido rahutus kasvas silmanähtavalt. Ta jume tõmbus hallikaks ja pilk hakkas vilama.

«Ega te ometi ei kavatse minu käest küsimata mind nendele välja anda?»

«Küsimata võtsime su siia sisse, üks võib küsimata ka välja anda. Millal vanglas enne vahialuste tahtmist on päritud? Valitsus igatahes on nõus vahetama sind pantvangide vastu.»

Meie ees oli äkitselt hoopis teine inimene. Guido vahtis meile kordamööda otsa hirmunud, murest tulvil silmadega ning sirutas anuvalt käsi meie poole. Kogu ta äsjane enesekindlus oli maha varisenud nagu kerge tolm.

«Ärge te jumalapärast seda tehke! Need on ülipahempoolsed, nüüd ma tean. Muidugi nemad, kes muu! Nad on julmad, nad nülivad mul naha seljast, teevad sandiks, kui maha ei löö, ei mingit halastust, nad ei anna oma meestele ka armu!»

Vanglaülem vidutas silmi.

«Kust sa neid tead? Räägi õige kõik ära nagu pihitoolis, eks ma siis vaata, mis saan su heaks teha. Aga pea meeles, et räägid ausalt! Petad — ise kannatad.»

Istusime taburettidele. Guido nihutas ennast nariserval siia-sinna, nagu otsiks kohta, väänutas kaela, näis, et ta tahab oma äkki ebamugavaks muutunud kestad välja pugeda, kuid lõpuks ta siiski kogus end ja alustas:

«Te teate väga hästi, et ma seal väljas olen sageli omadega kuival...»

«Ma peaaegu ei tea juhust, millal sa omadega kuival ei oleks,» täpsustas vanglaülem rahulikult.

«Nojah... Te ju teate ka, et kui mul parajasti mingit tööd käsil ei ole, võib mind enamasti turult leida. Kellel Guidot tarvis, tuleb turule, kogu linn teab. Nõnda siis juhtuski, et kord turul tõugeldes sain tuttavaks ühe väga kena ja lahke selliga, kes mulle baaris kuninglikult välja tegi ja isegi mõne minaari laenas. Sestpeale sain temaga turul ühtelugu kokku, ei mina pärinud, mis asju ta seal ajab, meie ringis pole see nagu kombeks. Ta ei küsinud kunagi võlga kätte, oli aumees, aga vahest oli ära unustanud, sest mis see natuke jõukale mehele ära ei ole. Tegi tuttavaks oma sõpradega, ka kenade meestega. Siis läks elu ilusaks, nad astusid vahel minu poole sisse, jätsid mingeid pakke hoiule, ma paar korda puhtast uudishimust võtsin neid lahti — ükskord olid mingid õlitatud raudtorud ja masinaosad, teinekord papist karbid kõva kollase ainega, vist mõni kemikaal. Nad ütlesid, et on ülipahempoolsed, et kõik meie poliitikud on mädad ja tuleb jalgupidi üles puua, nemad võitlevad üleüldise võrduse eest, kellel midagi pole, peab kõik saama, kellel on kõik, võetakse viimane ära. Mis minul selle vastu sai olla — mul pole poliitikute seas ühtki sugulast, kellest kahju võiks hakata, ja see äraajamise põhimõte oli minu meelest täitsa kena. Ega nad minu näputööd ka ei põlanud, ütlesid aga, et kõik teed viivad sihile ning ka sel viisil tuleb kodanluse jalgealust õonestada ja tema rikkusi õiglasemalt ümber jaotada. Kõige rohkem meeldis mulle see, et nad tihtipeale tõid kaasa viskit ja džinni, pakkusid helde käega ja jätsid alati poolikud pudelid maha. Ega ma siis veel ei aimanud, et see on puha tollilaost varastatud kraam, seda nad ütlesid mulle hiljem, kui hakkasid vastutatu nõudma ja ähvardasid mind võimudele välja anda.»

«Kas sa enne midagi ei taibanud, oinapea?»

«Või ma nii väga juurdlesin. Kriminaalkoodeksist pole ma endale palveraamatut teinud. Aga ükskord nad võtsid mu kaasa ja viisid vana kuiva Nahani järve äärde koopasse, teate küll, sihuke mahajäetud ja metsik paik, ajab ihukarvad püsti, seal oli neil nagu staap või peakorter. Sünged habemikud mehed istusid laua taga, ainult pealik oli neil sihuke läbipaistev, näost valkjas ja valkjate juustega, hall vestiga ülikond seljas. Ta oli hästi vaikne küll, aga teda kõik need mustades nahkuubedes habemikud kartsid, seda oli näha.»

Ühe teise habemiku pilt rippus neil seina peal ja mul tekkis armetu tunne, nagu seisaksin jälle kohtulaua ees. Siis nad ütlesid: sa oled meie käest saanud ühtekokku nelisada kümme minaari raha ja kakskümmend seitse kasti viina — saad sa selle tagasi maksta? Aulikud härrad, ütlesin, see võib tõesti õige olla, aga vaadake, just praegu ma olen justkui natuke kitsendatud olukorras... Andke aega, vahest mul mõne aja pärast läheb lahedamaks. Hea küll, ütlesid nad mind lõpuni kuulamata, ega me nõuagi, me oleme proletaarlaste poolt ikka ja alati olnud. Aitad meid ühes asjas — ja oleme tasa. Aga kui sa meid aidata ei taha või koguni välja lobised, siis hoiä oma nahk, me teeme sellest suure trummi tule-tõrjeorkestrile, meil siin mullu üks hakkas lobisema, riputasime ta pea alaspidi kiltmaaprakku, ripub tänase päevani, üsna õhukeseks kuivanud teine... Mis mul muud üle jäi kui öelda: olen valmis tegema, mis tarvis. Nad seletasid, et vajavad väga tähtsa operatsiooni ettevalmistamiseks

raha. Minu ülesandeks jääb see raha revolutsioonilise vägivalda abil muretseda. Anti püstol kaasa, ma kartsin seda, pole kunagi tulirelvadega tegelnud. Küsisid, kas ma mootorratast juhin. Noh, seda ma oskasin, üks poisipõlves sai neid omajagu ära aetud ja puruks sõidetud, see ei unune nagu käimine või viinajoominegi. Siis anti mulle veel valge «Suzuki», nad kruvisid talle minu nähes teise numbri külge.

Nagu te nüüd juba arvata võite, pärast seda ma läksingi sinna õnnetusse säästupanga Adomari tänava osakonda raha röövima, kus naised mu tagasi löid ja mootorratas alt vedas — kas ma muidu nii kahtlast asja oleksin ilmaski hakanud ette võtma? Te ju teate, ma olen eluaeg olnud rahulikuma ja intelligentsema näputöö mees.»

«Ja rohkem nad ei tahtnud midagi?»

«Ma küsisin ka, kas see ongi kõik, ja tegin vist vea, sest nad pistsid pead kokku ja hakkasid midagi arutama. Siis võttis see läbipaistev pealik laualt püstoli kätte ja koputas päraga vastu lauda. Ta ütles mulle: küllap sa kotiga raha tuues torkad mõne sajalise endale põue ka, hea küll, me ei hakka sellest tüli tegema, võta pealegi, aga vastutasuks pistad sa ühele seale, ühele Janno-nimelisele lehemehel, kes on kodanlaste sabarakk ja sõidab sinise autoga, taevavõtme rattasse, siis oled vaba.»

Ma ei suutnud ennast pidada.

«Taevavõti? Mis see on?»

Guido vaatas mulle püüdlikult otsa, ta ei tundnud mind, ent oletas minuski kõrget ülemust, kes võib ta edasist käekäiku mõjutada.

«See on väike rauatükk, väga täpselt tehtud ja teritatud. Kui autokummi sisse vajutada, pole pealt midagi näha. Sõidu ajal löikab vaikselt edasi. Harilikult pannakse juhipoole esimese ratta kummi, kui kummimaanteel suure kiirusega lõhkeb, on auto kohe teisel pool teed ja vastutulijaga koos, üks sellest see nimigi.»

«Miks see tuli Jannole rattasse pista?» küsisin väikese seesmise jõri-naga.

«Ei tea. Ega need mehed ühelegi ei seleta, mispidi neil keegi tee peal ees on.»

«Ja nüüd sa kardad neid, mis?» küsis vanglaülem.

Guido noogutas ägedalt.

«Nad on alati marus, kui neil midagi viltu läheb. Ja otsivad süüdlast. Just nagu lapsed. Neil peab alati leiduma patuoinas, kelle kaela viha välja valada. Ja mina ju kukkusin sisse, ei täitnud nende ülesannet, nad ootasid ilmaaegu raha — seda nad ei andesta. Nii et olge inimene, hoidke mind siin kindlas kohas edasi, ma rääkisin teile kõik puhtast südamest ära. Vähehaaval see asi ununeb, kuni ma kohtu poolt antud kroonuleival istun... Pidin ma loll üldse nendega kampa hakkama!»

Terroristide nõudmiste täitmine, venis. Lapikapi Guido ei olnud nõus. Üheksast taganõutud terroristist läks esialgu korda ainult kahte Grazis istuvat väiksemat venda vabaks rääkida, sedagi tingimusel, et Minori valitsus muretseb transpordi ning hoolitseb nende viivitamatu väljavii-mise eest. Konsortsiumil ei õnnestunud hankida vajalikku summat nõutud pangatähtedes — nagu kiuste olid mitmed suuremad pangad saanud pakkides uhiuusi, alles trükivärvist naksuvaid viiedollarilisi, mille see-rianumbrid jooksid järjest. Kümned kassiid pandi ületundidega tööle pangatähti pakkides segi ajama, vanu kupüüre lisama ja uuesti välja lugema. Oli selge, et antud ajaga kuidagi toime ei tule, Ron Eldoni valit-sus palus terroristidelt pikendust.

Kui see teade oli saatkonda edasi toimetatud, puhkes seal segadus. Akende taha ilmusid ägedalt sõnelevad ja kätega vehkivad kogud Ühe väikese omavahelise kakluse ajal lükati keegi terroristidest koos klaasi-dega läbi terrassikse välja, maja poole rusikat raputades ja saajatades ronis mees otsekohe tagasi oma vihameest karistama. Alles paari tunni möödudes saadi tülist jagu ning saatkonna vallutajad teatasid oma nõus-olekust oodata. Seejuures esitati täiendav nõudmine, et neid varusta-taks toiduga kahekümnele inimesele ja marihuaanasigarettidega.

Viimane tingimus ajas võimud kimbatusse. Narkootikumi polnud kus-kilt võtta, see oli seadusega keelatud. Aga kui politseiohvitser seda püüdis terroristidele seletama hakata, karjuti talle telefonist vastu

käheda häälega, millest kõlasid tavapärase annuse puudumist kannatava narkomaani piin ja raev:

«Siis hakkavad pead veerema!»

Häda oli suur. Selgus, et valitsuse käsutuses pole grammigi marihuaanat, kõik salakaubavedajailt konfiskeeritu oli aktiga maha kantud ja üle antud valitsuslossi katlakütjale, kes mürgi pidi keskküttekatlas ära põletama; tegi ta seda tööpoolest või sokutas narkootikumi mustale turule, jäigi teadmata, aga tagasi saada ei õnnestunud tema käest kübetki.

Viimaks tuli keegi siseministeriumis päästvale ideele. Trobikonnale politseinikele kleebiti valehabemed ette ning nad saadeti erariides sadamasse turistidelt mustaturu-hindadega uimastit kokku ostma. Maskeeritud seadusesilmad said väga halva kohtlemise osaliseks. Alalised sadamakaubitsejad haistsid neis konkurente ja nuhke, kes pandud nende äri nurjama, ning lasksid käiku nii keeled kui rusikad. Ühele politseinikule torgati koguni selja tagant suur vedrunõel sügavale reide, mees tuli longates tühjalt sadamast tagasi.

Saak oli häbiväärselt väike: kaks pakki «Winstonit» marihuaanaga. Kui need saatkonda üle anti, nõuti sealt viie minuti möödudes kohest lisa.

Politseiametnikud muutusid süngeks. Paistis, et pantvangid on sattunud narkomaanide jõugu kätte ja sellisel juhul oli võimatu ette aimata, millega kõik lõpeb.

Kui ma õhtul enne salongi sulgemist veel kord «Figarost» läbi astusin, teatas peremees mulle viimase uudise: tervishoiuminister on andnud arstidele ja apteekritele käsu kiiresti välja mõelda, milliste narkootiliste ainetega saaks marihuaanat asendada, ja politseivalitsuses seatakse seitsme luku taga sisse töötuba narkootiliste sigarettide käsitsi topkimiseks.

«Nad on praegu väsinud, narkootikumipuudusest vaevatud ja ärrituvad kergesti, iga pisiasi võib plahvatuse välja kutsuda, neid ei tohi vihas-tada,» rääkis habemeajaja murelikult.

Nõnda lõppes teine päev.

«Kas teie oletegi Stemo Kulamar?»

Mind üllatas tundmatu meediku ootamatu tulek. Palatis ei käinud juba ammu kedagi peale Murana, raviarsti, valveõe ning põetaja, minuga oli kõik selge, operatsioon möödus normaalselt, tuli vaid oodata haavade paranemist, midagi polnud arutada ega uurida, vajasin ainult voodit ja toitu.

Tundmatu tohtri kittel oli rinna pealt pungil, selle all pidi midagi kandilist peituma. See midagi meenutas fotoaparaati.

«See peaks ju teada olema,» viskasin pahurana segamise üle, ma ei tahtnud üldse inimeste pilgu alla sattuda. «Või vahetatakse teil salaja haigeid?»

«Ega ma ei ole siit haiglast, nii et ärge pahandage. Teie siis olete Kulamar, jah? Ma olen hoopis ajalehe juurest. Olge nii hea, mis te võite öelda saatkonna hõivamise kohta Minori Vabastuse Avangardi poolt?»

«Ainult seda, mis te ise lehes olete kirjutanud. Või arvate, et mul on voodi all tiivad, millega ma lendasin vahepeal kohale asja uurima?»

«Muidugi, muidugi,» noogutas reporter rahustavalt. «Aga vaadake, nüüd, kus kõik on lõppenud, sattus võimude kätte selle operatsiooni trükitud plaan, see oli aegsasti valmis tehtud, ja selles plaanis on selge sõnaga kirjas: löögirühm B, juht Stemo Kulamar — võtab oma kontrolli alla alumise korruse pahempoolsed kabinetid, konsulaarosakonna ooteruumi ja tualeti, kõik neis ruumides viibivad isikud koondatakse konsuli tuppa ja hoitakse seal. Mis on teil selle kohta öelda?»

«Kuulge, see on mingi loll jama, ma ei tea mingisugust avangardi,» ütlesin mornilt. See mees hakkas mind tüütama.

«Aga nemad teid küll. Kuigi jah, tõsi ta on — teie nimi on hiljem pliiaatsiga maha kriipsutatud ja teine asemele kirjutatud, nii et plaani on muudetud Muide, on andmeid, et need siiski on ülipahempoolsed ehk permanentse revolutsiooni mehed, nagu nad ennast ise hüüavad. Keegi

politseist oli nende ninamehe ära tundnud, sellel polnud ühtki dokumenti ühes.»

Siis tundsin, et mu mõõt on täis ja ma tahan otsekohe, hetkegi viivitamata kõik ära rääkida — narkomaania, Nahani järve koopa, pommiga diplomaadikohvri ja ähvardavad salakullerid. Et saaksin viimaks ometi lahti sellest halvast unenäost!

«Istuge!» käskisin lehemeest nii järsult, et ta koguni võpatas. «Istuge ja võtke oma plokk välja. On teil korralik plokk kaasas? Ma tahan teile palju jutustada.»

«Kas Artur Janno?» küsis telefon hingeldades.

«Kuulen.»

«Me oleme su, sõnnikuvagla, ära märkinud! Selle eest, mis sa maailmale meie revolutsionääride kohta kokku oled soperdanud, maksad oma täitanud nahaga!»

«Kas pistate taevavõtme rattasse?» suutsin üleolekut säilitada.

«Meie asi. Sind on hoiatatud.»

Telefon hakkas tuututama.

Polnud midagi öelda, meeldiv äratus kell veerand kuus. Ja nad räägivad veel: väliskorrespondendina on tore töötada, kogu aeg sündmused, huvitavad tegelased ümberringi, vastuvõtud ja konverentsid. Ilus elu ja hea palk!

Riietusin ja sõitsin saatkonna juurde. Tuttav politseikapten lõpetas parajasti öist valvekorda, ta silmad olid magamatusest auku vajunud.

«Kõik rahulik?» küsisin.

«Praegu küll. Pärís aohakul hiilis majast välja keegi traksidiega põlv-pükstes mehike, pärís poiss paistis olevat, ma ei teadnudki, et seal ka lapsi pantvangis istub, hakkas kiiruga maja taha sibama, aga nad märkasid teda ja saatsid kaks meest järele. Poiss kükitas veekraani juures, kus kastmisvoolik otsas, ei tea, mis ta sealt otsis, kas neile ei anta majas juua, aga seal ta oli ja need kaks meest kukkusid teda klohmima ja majja tagasi tirima. Me ei saanud vahele ka astuda, lasevad veel maha, karm käsk on mitte sõrmegi liigutada ilma politseiülemale isikliku loata.»

Selle jutu ajal löödi saatkonnahoone ülemisel korrusel aken raksa-tusega valla ning välja visati pikk kangas. Kui riie rahulikult rippu jäi, võis kahvaturossalt külgekardinalt lugeda konarliikku kirja, mis oli saatkonna büroode eri värvi tindiga riidele mäkerdatud: SIGARETID VÕI I PEA VEEREB 13.30.

«Kogu aeg nõuavad, otse tüütuseni,» ütles kapten. «Nagu mul muud muret enam ei olekski. Pean jälle politseiülemale helistama, kust mina neile marihukaanat võtan!»

«Figaro» salongis oli varahommikune rõõsa näoga Eldon mul salapärasel ilmel vastas.

«Täna öösel toimus raske istung,» rääkis ta vandeseltslaslikult. «Te ju teate, nii Damian kui omamaalased nõuavad valitsuse viivitamatut tagasiastumist, sest et ta pole olukorda oma kontrolli alla saanud, neile on see jumalast antud juhus. Aga kus sa saad, kui seitset terroristi ei taheta vabaks anda, viiedollarilisi on siiani saadud kokku alles kolme ja poole miljoni eest, avangard ei jäta rohkem alla kui kakssada tuhat ja Lapikapi Guido esitas ultimaatum: tema lõikab endal tuiksooned läbi, kui teda hakatakse vägisi «Malta Risti» peale viima, tema on aus minorlane ja tahab Minoril oma teenitud karistust kanda!»

«Raske olukord. Mis siis saab?»

Jälgisin tähelepanelikult Eldonit. Ta lootusrikas ilme polnud põrmugi kooskõlas kõige sellega, mis ta mulle teatavaks tegi. Mehikesel pidi midagi olulist varuks olema.

Juuksur askeldas natuke aega oma tööriistadega ning pani mu kannatust proovile. Vaiki pealegi, mõtlesin, kuhu sa oma uudised ikka paned, nagunii räägid mulle ära.

«Pange tähele, täna hilisõhtuks on kõik lahendatud!» kummardus Eldon mulle üsna ligi, kui oli mõnda aega mu küsimist oodanud. «Ron mõtles välja geniaalse käigu. Selle peale võis ainult tema tulla, ta on

tõeline tarkpea, õige riigimees, pühkigu Damian ja omamaalased suu puhtaks! Siiamaani kõik ainult oigasid: oh, narkomaanid, nendest ei tea iialgi, mis nad äkitselt pähe võtavad, satuvad veel raevu ja kõmmutavad kõik maha! Ron tahab nimelt sellesama asjaolu nende vastu ära kasutada, et nad narkomaanid on. Kui ainult plaani kohaselt välja kukub!»

See äratas huvi.

«Õelge ometi kahe sõnaga, milles asi.»

«Oi, see on kuratlik plaan!» salapäratses perekonnauhkusest puhevil Eldon. «Ega meil kodus asjatult räägitud: Ron on nutikas nagu kolm rebast. Iga teine tema asemel oleks alla vandunud, sest neid nõudmisi täita pole võimalik, vähemalt selle aja jooksul mitte. Parem tõsta käed üles ja anda võim vabatahtlikult Damianile üle, las proovib ka seda suppi helpida, kõrvetab nagunii suu ära. Aga Ron võttis ennast kokku ja leidis lahenduse, äärmiselt teravmeelse lahenduse...»

Taipasin, et Dan pressib oma uudisele hinda juurde, ja tegin näo, et see mind eriti ei huvitagi.

«Nojah, õieti on nüüd juba ükskõik, mis edasi saab. Saadiku röövimine oli sensatsioon, kuidas aga asi lõpeb, ei paku enam kellelegi erilist huvi, vahepeal on maailmas mõndagi muud juhtuda jõudnud, ega ajalehed tühjad seisa,» tähendasin võrdlemisi ükskõikselt.

«Ärge õelge!» hüüatas Dan haavunult. «Kui ikka pantvangid vabastatakse ja terroristid nii kinni nabitakse, et kellelgi juuksekarva ei kõverdata ja ühtki bandiitide nõudmist ei täideta — kas see pole siis hiilgav operatsioon?»

«Olete kindel, et kõik nõnda läheb?»

«Härta Janno, ma pole teile kunagi tühja juttu rääkinud! Võiksite juba kogenud olla, et see, mis te minu käest kuulete, peab alati paika. Muidugi sel juhul, kui midagi päris ettenägematut vahele ei tule.»

Säilitasin skeptilise näoilme. Küll edevusekurat teda rääkima sunnib.

«Hea küll,» alistus Dan pärast lühikest siseheitlust. «Aga ma hoiatan tõsiselt ja palun teid väga: vaikige nagu haud! Me ei tea hoopiski, kus võivad end peita kurjategijate kaasosalised. Kui need haisu ninna saavad!»

Noogutasin kiirustamata.

«Mina ainult valgustan toimuvat, ette ma ei rutta ja mängu ei riku.»

«Kuulake siis. Ron andis korralduse, et politseivalitsuses pandaks sigarettidesse marihuaana asemel midagi hoopis kangemat — oopiumi või tean nüüd mina, mis jälkust, see peab suitsetajal meelemõistuse päriselt ära võtma ja ta magama panema. Seal saatkonnas on need mehed juba harjunud politsei käest sigarette vastu võtma, kõik järele proovitud — siiamaani on alati õiged olnud. Vean kihla, neile ei tule kahtluseivagi pähe, ootavad rahulikult edasi ja kisuvad oma suitsu. Et neil midagi arutada oleks, saatis Ron neile vahepeal ettepaneku jätta veel veerand miljonit alla, valitsusel ei olevat kuidagi korda läinud nõutud summat dollareis hankida, niigi tulnud välisvõlga teha. Nad võtavad seda täiesti tõsiselt, olid telefonis sõimanud Roni sendinühkijaks ja sandikotiga peaministriks, aga lubanud siiski hiljem löpliku vastuse anda. Nii kui uus sigaretipartii saatkonda toimetatud, jääb üle ainult oodata. Nad kukuvad meile sülle nagu küpsed õunad, küll te näete!»

«Aga kui kõik ei ole narkomaanid?»

Eldon kehtas väsinult õlgu.

«Siis on lugu täbar ja mul ei jää üle öelda muud, kui et jumal ise teab, millega see lõppeda võib,» sõnas ta sügava murega, mis äsjast elevust asendas.

Pärastlõunal siirdusin varakult saatkonna juurde valvesse, et kõige põnevamat mitte mööda lasta.

«Noh, Kulamar, nüüd oleme siis niikaugel!»

Arst naeratab julgustavalt, öde samuti, mis neil viga naerutada, mõtlen äkilise meeleheitel. Murana vaatab mulle oma suurte nukrate silmadega pinevalt otsa. Kas suudan? Ma ei tea, miks mulle viirastub nii

arsti kui õe naeratus taha peituv haletsus, mul ei tohiks selleks põhjust olla, siiski see ärritab mind, peas hakkab ohtukuulutatvalt kohisema ning pean alla suruma rumalaid teravusi, mis keelele kipuvad. Mu iseloom on halvaks muutunud pärast mõlema jala kaotust, küllap see tuleneb alaväärsusetunnusest, aga võib-olla vigastati operatsioonide käigus mingeid väga olulisi närvisõlmi ja hoopis see annab tunda.

Istun haiglavoodi serval, oh mis tühimust ma tunnen selle voodi vastu, kus nii kaua olen vedelnud, mul on seljas mu enda laiaks jäänud tänavavälikond, püksisääred korralikult haaknõeltega üles tõstetud. Nad on kõik ette näinud! Mu käeulatuses seisab uhiuus, kordagi kasutamata, niklist ja plastikust läikiv ratastool — minu sõiduk nüüdsest... kuni lõpuni! Teen kärsitu pealiigutuse. Kurk kisub kuivaks ja karedaks.

Arst ja õde astuvad kahelt poolt mu juurde ning aitavad mu ratastooli. Aitavad! Nad lihtsalt võtavad mul kaenla alt kinni ja tõstavad mind nagu jahukotti, ilma jalgadeta olen ma ju üsna kerge. Ainult kahjuks see jahukott tunneb ja mõtleb midagi.

Hakkan ratastooliga tegelema. Sõidan veidike edasi, siis tagasi, ta liigub kergelt, keeran ringi, sõidan akna alla, vaatan korraks välja ning tulen tagasi palati keskele.

«Alguseks on see riistapuu päris hea, saate omal käel igal pool liikuda, kui natuke harjute,» katkestab arst pinevaks kippuva vaikuse. «Eks hiljem näe. Ma lugesin äsja erialasest ajakirjast, viimasel arstiriistade ja proteeside näitusel Houstonis olevat suurt huvi äratanud «Philipsi» bioelektrilised täisjalaproteesid, mis funktsioneerivad täiesti nagu oma jalg. Küllap nad mõne aja pärast meilegi jõuavad...»

Mul nõõrib kõri kinni, ma ei saa silpigi suust. Õieti peaksin arsti tänama, ta tegi, mis suutis, see olin mina ise, kes talle nii kehva algseisu kätte mängis. Aga ma ei suuda rääkida. Arst ja õde väljuvad palatist, jättes meid Muranaga kahekesi.

Murana astub kõheldes mu ette. Väike Murana! Nüüd oled sa minust pikem. Vaatan alt üles talle otsa ning ta niigi nukrates silmades on niisugune otsatu kurbus, et see lõikab vaheda terana minust läbi. Olen nagu abitu laps ta ees, ainult selle vahega, et laps kasvab oma abitusest välja, mina kasvan üha enam sellesse sisse ja jään nüüd kuni lõpuni Muranale alt üles otsa vaatama, teiste tõsta ja aidata. Kas see on enam elu!

Talumatus piinas nõksatan Murana poole, haaran ta käte vahele ja surun pea ta rinna vastu, et mitte midagi näha ega mõelda. Meid ümbritseb tihe vaikus ja valge palat. Ma pigistan Murana käsivarsi sellise jõuga, et Murana hakkab nutma.

Meist õnnetumaid inimesi ei ole olemas.

Varsti pärast seda, kui olin «Figaro» juurest saatkonnavärvavasse jõudnud, tuli valge lipuga kaubaveotõld ja keeras õuele sisse Terroristidele ja nende pantvangidele, keda kindlaks tehtud andmete kohaselt pidi olema kümme inimest eesotsas saadik Lewerkühniga, toodi proviant. Selle hulgast ei puudunud Ron Eldoni salarelv — tema «Trooja sigaretid».

Kaks valge põllega ekspediitorit tõstsid kastid ja konteinerid saatkonna paraadukse juurde trepile ning sõitsid kohe minema, nende tõtlikkuse järgi otsustades tundsid nad ennast terroristide püstolitorude ees ebamugavalt. Võtsin binokli ja suunasin selle saatkonna uksele. Minu naabruses sihtis puisteeplataani palja tüve tagant tohutut teleobjektiivu sinnasamasse politseifotograaf. Kartoteegid ihkasid täiendust. Nüüd pidid mehed ometi ennast näitama!

Uks avanes ja sellest väljusid kaks tumedat kogu. Ma ei suutnud kuidagi nägusid eristada ning hakkasin kiirustades okulaare teravustama. Fotograaf puu taga tegi klõpsu, siis ohkas ja laskis oma pika toru alla vajuda.

Terroristidel olid seljas mustad rullkraega kampsunid ning nad olid kraed silmini üles veeretanud. Nägusid lihtsalt polnud olemas.

Asjalikult vaatasid nad toodud kraami üle ja asusid seda majja

kandma. Kõik ümberringi oli nii vaikne, et miski ei meenutanud pinevat piiramis seisukorda. Hea küll, ootame ära.

Mida kaugemale õhtu poole, seda rohkem ajakirjanikke hakkas kogunema saatkonna ette puistele. Nähtavasti polnud ma kaugeltki ainus Dan Eldoni erilise soosingu osaline, või siis levisid eriti tähtsad sõnumid ka muid kanaleid pidi. Natuke enne seitset saabus terve televisioonibuss, sellest pudenest mituteistkümmend meest, operaatorid hakkasid kohe soodsamaid võttepunkte otsima, assistendid ja tehnikud tirsid kaameraid kohale ning valgustajad seadsid oma lampe raudaia äärde, et vajalikul silmapilgul saatkonna hoone ja aed välja valgustada. Korduvalt nähtud fotokorrespondent, suur helkiv alumiiniumkast küljel, katsus kõigepealt ennast saatkonnavärvast sisse poetada, ja kui politseinikud selle katse tagasi löid, ronis ta kribinal värava kõrval kasvava puu otsa ning pistis peagi selle võrast välja oma objektiiv otsekuu granaadiheitja toru, igatahes mina terroristide asemel oleksin selle igaks juhuks kui tundmatu ohu kirebule võtnud.

Kõik ootasid algust.

Politseijõude oli silmanähtavalt tugevdatud. Kui eelmistel päevadel piisas saatkonna värava blokeerimiseks ühest soomusautost, siis täna oli teinegi välja käsutatud ning see lõsutas oma varitsuspaigas allepuude varjus, kuulipilduja saatkonna poole pööratud. Silma puutus järjest rohkem automaatidega politseinikke, kellel peas kiiver ja näo ees läbi paistev kumer plastikkaitse, nagu neid näeb tänavarahutuste ajal. Iga veerandtunniga läks õhkkond järjest ärevamaks, ehkki midagi ei juhtunud.

Otsisin üles tuttava politseikapteni. Mind huvitas kõige enam, kuidas nad teada saavad, et õige aeg on käes — kes võiks neile sellest märku anda? On neil oma agent saatkonnas? Kapten osutus seekord kohutavalt napsionaliseks — ta lihtsalt ei tahtnud minuga rääkida. Ka tavakohane sigaretiandam ei avaldanud toimet, kapten salapäratses, püüdis väita, nagu ei teaks ta ise ka õieti midagi, maigutas ja korrutas: üks siis näe, kui asi niikaugel, ja üldse pole ju keegi kuskil kuulutanud, et täna õhtul ülepea midagi iseäralikku peaks toimuma. Alles siis, kui mu diplomaadikohvrast libises tema välitaskusse tumepruun lapik Ballantine'i viski pudel, päästis mees keelepaelad valla. Ta viis mu natuke maad eemal pargitud autosse, pani selles raadio mängima, keeras kõik aknad üles, vaatas isegi auto alla, kas seal pealtkuulajat peidus pole, ning pomises nii vaikselt, et ma läbi muusika ainult aimamisi ta sõnu suutsin eristada:

«Ma arvan, te teate isegi, et saatkondades on igal pool mikrofonid sees. See on juba niisugune tava üle terve maailma. Julgeolekuteenistuse pealtkuulamiskeskuses istuvad mehed ja kuulavad kolmes vahetuses, mis majas toimub. Kui aeg niikaugel, et mehed küpsed, antakse meile raadio teel teada. Imelihtne, kas pole!»

Muidugi oli see lihtne: kuulata argipäeviti pealt saadik Lewerkühni ja erakordses situatsioonis — tema kaaperdajaid. Sõimasin ennast eesliks, et polnud taibanud õigeaegselt välja nuhkida, kes tolles pealtkuulamiskeskuses töötavad, ja nende meestega tutvust soetada. Mis imepäraselt huvitavaid teateid oleksin võinud sealt hankida! Nüüd oli juba mõistagi hilja, jäi üle ainult koos kõigi teistega oodata asjade arengut. Õigesti räägitakse, et see, kes tahab heaks ajakirjanikuks saada, peab eluaeg õppima, sellisel juhul saavutab ta nõutava kvalifikatsiooni parajasti pensioneerumiseks. Kurb, aga nõnda just see ongi.

Politsei tegi ettevalmistusi viimaseks vaatuseks. Saabusid trellitatud akendega vangiautod ja jäid eemal ootele. Pea iga politseiniku kõrvale ilmus mõni kõrgem politsei ohvitser. Hakkasin juba muret tundma, kas see suurte ülemuste kogunemine ei aja teostajaid kogemata nii närvi, et nad teevad mingi jämeda vea, mis kogu kavala plaani nurja ajab.

Minutid venisid otsatult nagu ikka millegi ootel. Fotoreporterid pildistasid selgest läbematast paljast õhtutaevast ja puude siluette sellel — ikka plaks.

Lõpuks kauaigatsetud signaal saabus. Teadsin seda niipea, kui kuulsin politsei raadiobussi ukse paugatust. Mu tähelepanu teritus viimse võimaluseni.

VLADIMIR BEEKMAN

Oli juba päris pime. Oma tava kohaselt olid terroristid aegsasti sündanud tuled ülakorruse tubades, samuti aialaternad. Viimaste valgusel nägin nüüd, kuidas terve tume meesterodu suundus hanereas hääletult saatkonnahoone küljelt majanurga juurde, kus oli tuletõrjeredel. Kõik käis kiiresti ja sujuvalt nagu kinos. Kaks esimest meest asusid redeliotsa alla trepiks ning ülejäänud lausa jooksid hästitreenitud sportlaste väledusega üle nende kumerate selgade üles ja kadusid tuletõrjeredelil pimedusse. Oli selge, et nad püüavad tungida majja kuskilt ülevalt, pööninguakna või katuseeluugi kaudu, sealt ei tea neid keegi oodata.

Majas jäi kõik vaikseks, keegi polnud ründesalka märganud. Kaks jalatoeks olnud politseinikku sulasid hämarusse, ilmselt jäid nad kuhugi kokkulepitud kohta julgustuseks.

Ma ootasin esimest lasku. Ei või olla, et terroristid oleksid nii nõmedad! Ega nad kanapojad ole. Aitab sellest, kui neil kas või üks mees on selge peaga valvesse jäänud — ja see peab neil olema! Esimene lask otsustab kõik, sellest asi algab.

Operaatorid sihtisid hääletut hoonet, valgustajad ootasid käsku, pöidlad lüliteil.

Kuid paukude asemel hakkas majast äkitselt kostma summutatud jau-ramist ja kolinat, need hääled meenutasid pigem köögikaklust purjus-päi koju ilmunud abielumehega kui ülimalt dramaatilist kokkupõrget politsei ja relvastatud kurjategijate vahel. Kõik olid äärmuseni pingul, mustast tõldautost puisteeservas jälgis toimuvat siseminister, tundsin ta näo pimedusele vaatamata ära tugevate kandiliste sarvraamidega prillide järgi. Politseiülem oli roninud soomusauto katusele ja vaatles sealt nagu väejuht lahingutandrit. Kui siis ennast puu otsa vinnanud reporteril sõrmed ülepingutusest lahti läksid ning ta pillas valju kolksatusega alla sillutisele ühe oma arvukaist kaameraist, mõjus see nagu pommiplahvatus. Viimne kui üks inimene tardus õuduses paigale, pilk pööratud saatkonna väravale, kust kostis vali metalne kolksatus. Tegutsesid seal juba terroristid?

Kõige enne kogus end sama puu all valvanud politseinik. Läks tõstis purunenud aparaadi rihmapidi kahe sõrmega maast ja vaatas üles puulatva.

«Läbi, mis?» küsis ta kaastundlikult.

Vastuseks löid puuoksad ägedasti õõtsuma ning oli kuulda vandumist läbi hammaste. Politseinik astus mõõdetud sammul eemale ja las kis kaamera tasakesi prügiurni.

Sel silmapilgul süttisid mitmes saatkonna allkorruse aknas üheaegselt tuled, välisuks paisati raksatusega valla ning trepile ilmus mustav inimkogu.

«Nad on meil käes!» hüüdis ta võidukalt.

Korruga lahvatasid põlema kõik televisioonivalgustid ja politseiheitjad, fotoaparaadid hakkasid ohjeldamatult, lausa kogupaukudena plaksuma ning filmikaamerad löid sumisema, oli, nagu sööstnuks nälginud penide kari kondihunniku kallale. Läksin ruttu lähemale, tagantulijad litsusid mu aiavarbade vastu, sest õuele ei lastud kedagi.

Saatkonna raskest tammisest uksest astusid üksteise järel välja pea kohale tõstetud kätega terroristid. Kümned neile näkku suunatud valgustid pimestasid mehi ning nad sammusid midagi nägemata, jalaga enda ees teed kobades. Mindi läbi laskevalmis automaatidega politseinike spaleeri väravani, kus tulijaid juba ootasid kolm pärani tagaustega vangiautot. Enne pealeronimist kästi igaühel relvad maha visata. Automaadid olid neilt juba majas ära võetud, nüüd kolksusid tuhmilt vastu asfalti püstolid, see kostis täpselt nõnda, nagu pillaksid jahmunud reporterid iga natukese aja tagant fotoaparaate käest.

Need olid kummalised mehed. Olin ikka arvanud, et terrorismi ja inimröövidega tegelevad hästi treenitud professionaalid, James Bondi isehakanud järglased. Seevastu tuigerdasid ja kakerdasid saatkonna õuel ebamäärase vanusega, peaaegu näruselt riides mehikesed, kellest igaühes võinuks küll oletada turusuli, mitte aga gangsterit. Osa neist oli ilmselt raskes joobes, mis tuli panna politseiavalitsuse pettesigarettide arvele. Aga kui see asjaolu maha arvata — ka siis oli neis peaaegu või-

matu tõeks tunnistada bandiite, kelle ees võimud olid kolm pikka päeva värisenud.

Sedamööda, kuidas taaruvad terroristid üksteise kannul väravasse jõudsid, hüüatas politseikapten mu läheduses mitu korda äratundvalt.

«Kes oleks võinud arvata!» lausus ta viimaks vapustatult. «Kõik tuttavad näod ja teada mehed, see avangard on ju puha Antafagusta marihuaanameeste kätetöö! Neid kõiki oleme küll sadamast, küll Briti puiesteelt üles korjanud...»

Kärgatas ootamatu lask, millele samas pea üheaegselt järgnes mitu teist. Spaleeri vahel kukkus oiates maha inimene.

«Arsti, arsti!» hüüti.

Üks viimaseid tulijaid oli oma revolvrilt käest visates väriseva sõrmeega kogemata riivanud päästikut. Käis pauk ja kohe vastasid sellele politsei täpsuslaskurid — enne kui keegi jõudis taibatagi, kuhu juhukuul läks, oli hädavaresel endal neli kuuli jalgades ja kehas.

Siseministri tõldauto sööstis justkui märguande peale paigast ning kadus.

Viimasena toodi politsei rünnakrühma meeste vahel majast välja üleni musta rõivastatud noor habemik, kellel ainsana olid käed raudus, küllap ta oli kinnivõtjaile vastupanu osutanud. Nüüd hoidis ta tõstetud käsi näo ees ning nuuksus. Närvivapustus, arvasin, surm oli ikkagi suu juures. Ent kui noormeest vangiauto juurde talutati, kuulsin ta palavikulist pominat:

«Kuradi koopastrateegid! Ma ju rääkisin, et paadialustega ei saa tõsist operatsiooni läbi viia... Kõik keerasid kuradile! Andnud mulle kümme korralikku meest, ma oleksin platsi puhtaks löönud...»

Üle ta põskede veeresid habemesse jõuetu viha pisarad.

Kõik oli justkui filmifestivali aegu Briti puiesteel: fotovälgud sähvisid, kaameramehed lükkasid inimesi laiali, et võttevälja vabastada, magnetofonidega reporterid intervjueerisid kedagi suurte kuumalt hõõguvate lampide valgel. Parajasti tulid saatkonnahoonest hanereas välja pantvangid, kortsunud rõivastes ning näost hallid. Kõige ees astus saadik Lewerkühn ise oma tirooli põlvpükstes, nagu ta vangistamise hetkel oli olnud, prožektorivalguses kumasid valged eedelveissid ta trakside rinnatükil niisama heledalt nagu ta ümarikud põlvedki. Saadik tundis ilmset kohmetust, sattudes oma ebakonventsionaalses riietuses üldise tähelepanu keskpunkti, ta püüdis vapralt naeratada, ehkki oli täiesti selge, et kõige parema meelega kaoks ta majja tagasi ja suleks ukсед. Kas ei töötanud ta sobimatu riietus talle uusi pahandusi?

Reporterite parv vajus mesilassülemina vaestele kurnatud pantvangidele peale.

Jäin äraootavalt eemale, see polnud enam midagi minu jaoks, nüüd pusivad seal väikesed leheneegrid, igaüks oma viieminaarise nupu tarvis isemoodi ütlemist või paradoksi püüdnud. Mulle oli kõik lõppenud sel hetkel, kui uks valla löödi ja sai selgeks, et jälle kord on inimlik nõrkus oma kandjad ohvriks toonud.

Korraga peatus mu pilk tuttavale inimesel. Delia! Ta kõndis aegamööda, justkui kedagi oodates kõnniteel ja jälgis rüsinat saatkonnaõuel kerge üleoleva naeratusega. Mind nähes noogutas ta ootamatu lahkusega, ning näinud, et ma ei kiirusta talle lähenema, astus ise mu juurde.

«Kuidas läheb?» kohmasin ma piinlikkustundega.

«Oh tead, hästi,» kostis ta mängleva enesekindlusega. «Ma hakkan mehele minema!»

See oli tõeline võidurõkatus.

«Ja-ah! Soovin õnne...»

«Ja kas tead, kes ta niisugune on? Samuti ajakirjanik, reisib palju. Töötab Luksemburgi raadio põnevussaadete toimetuses, on praegu tööülesannetes Minoril. Tuleval kuul, pärast pulmi sõidame minema!»

«Siis on sul ju vedanud,» lausisin siira kergendusohkega.

«Mis sina siis arvasid? On veel tõelisi mehi olemas!»

See viimane oli öeldud paraja etteheitel. Ma ei osanud momendil midagi kosta, kuidas kaitstagi end niisuguse süüdistuse vastu? Äkitselt sõnas Delia sootuks muutunud toonil:

«Aga see oleksid ju võinud sina olla...»

Ta häälel oli niivõrd iseäralik kõla, et mul hakkas kohutavalt ebamugav, oli piinlik ja paha, nagu kõige intiimsema saladuse ilmsikstulekul, ning ma ei suutnud endale aru anda, miks see just nõnda oli.

«Oh, mina pole perekonnaõnne jaoks loodud,» viskasin kergelt ja tundsin samal hetkel ise, kuivõrd vastiku teesklusena see kõlas.

Delia huuli kõverdas halvakspanevas muie.

«Muide, kuidas elab sinu kõhuga sadamatüdruk? Kas sa üldse tead, kus ta elab?» küsis ta salvavalt.

Jäin vastuse võlgu. Kõik oli niigi selge.

Delia puhkes pilkavalt naerma, viipas mulle üleolevalt ja läks oma tikk-kontsadel õõtsudes eemale. Mu tuju muutus miskipärast sandiks, kuigi Delia sõnad tunnistasid, et temagi peab vahejuhtumit lõpetatuks ja nii polnud mul siitpoolt enam mingeid ebameeldivusi karta. Võinuksin tunda vabanemist. Ometi segas miski mu endaga rahulolu.

Saatkonna suure aia sügavuses, hõiklevaist ja sagivaist reportereist eemal, seisis väike põlvpükstes saadik Lewerkühn ning kastis kõigele ümbritsevale tähelepanu pööramata oma hooletusse jäänud lilli. Voolikust purskav veejuga säras ja sillerdas televisioonivalgustite paistel.

«Janno, Janno, pange nüüd tähele, mis ma küsin! Kas tunnete oma olekus mingit muutust?»

Jälle on tal minult midagi tarvis. Miks ta segab mind seda neetud tinast väsimust välja puhkamast? Pole parata, pean püüdma vastata, ta ei jäta niikuinii rahule. Keskendusin. Muutust? Mu enesetunne oli kuidagi liiga hõre ja lünklik selleks, et tabada mingeid muutusi. Püüdsin süveneda sellesse, mida olin praegu, natukese aja eest tundnud.

Pea — kas äkki? ...

«Mulle tundub, et Kulamari teadvus vähehaaval... taandub. Kui ma õigesti tunnen, astub see nüüd sisse harva ja lühikeseks ajaks. Aga ma ei saa vanduda, et see just nõnda on äkki see ainult paistab mu... Ma ei tea sageli üldse, mis on tegelikult ja mis lihtsalt paistab.»

«Küllap see nii on,» lausub arst julgustavalt. «Entsefalogrammid räägivad sedasama. Olge tubli, Janno, te hakkate mul plahvatusešokist välja rabelema.»

Vaikime pisut. Üks mõte teeb mind rahutuks.

«Kuidas tema on... Kulamar?»

Arst vaatab mulle tõsiselt otsa.

«Halb. Väga halb!»

Mu hingel hakkab valus, nagu käiks öeldu mingitpidi mu enda kohta.

12

Mul oli paha tunne sel hommikul «Figaro» salongi minna, aga minemata jäämist võinuks tõlgitseda mingi süütunnistusena. Internatsionaaldemokraatide ajaleht «Antafagusta Post» oli avaldanud järjekordse toimetuseartikli Kuulutaja mälestussamba heaks korraldatud üldrahvaliku korjanduse kohta, milles valitsust kõvasti kritiseeriti venitamise pärast ja veel kord rõhutati üllameelsete annetajate osa, selle viimase juures leidis märkimist ka minu teenekus — üks kord nimeliselt ja teine kord «sõbraliku ajakirjaniku» peitenimetuse all. Mulle tegi viha vabadus, millega nad mu nime pruukisid. Nojah, raske oleks lehemeestelt nõuda, et nad igalt mainitavalt selleks nõusoleku võtaksid. Ja ometigi... Mõistsin, et see fakt võis mu pea peale uusi süsi koguda.

Nii oligi. Mu lõuga kompressiga hellitades hakkas Dan Eldon pead vangutades kaastundlikult rääkima:

«Te olete mul kena klient, alati rahulik ja ilma pretensioonideta, kahju küll, et peame teineteisest lahkuma, tõesti kahju. Mõnega on ju nii, et sõidab ära ja sinnapaika ta ununebki, nädala aja pärast ei tule enam meeldegi, ma olen seesuguseid näinud lugematul hulgal. Aga teiega on teisiti. See teeb mind kurvaks.»

VLADIMIR BEEKMAN

«Mis te siis nõnda kurvastate, ma ei kavatse veel niipea lahkuda, mul alles pikk lepinguaeg ees.»

«Mis oleneb tänapäeval inimese enda kavatsusest, kulla härra Janno? Mida suuremaks ja täiuslikumaks kasvavad ühiskondlikud süsteemid, seda väiksemaks muutub inimene. Meil on sellega raske leppida, tahame ju kangesti isiksused olla, aga me ei saa sinna midagi parata. Ikka leidub kõrgemaid jõude, kes meie ellu sekkuvad ja seda muudavad, kui see neile vajalik tundub.»

«Mis te sellega öelda tahate? Kas olete hakanud põhitöö kõrval selgeltnägiaks ja aimate mu tulevikku ette paremini kui ma ise? Minu meelest olen piinlikult hoidunud igasugustest kergemeelsetest sammudest, mis võiksid anda alust minu kui soovimatu välismaalase väljasaatmiseks, ehkki seesuguseid paragrahve leidub teil Minoril minu teada rohkem kui kuskil mujal.»

«Kõik võib küll nõnda olla, nagu te räägite, kulla Janno, aga kas arvate, et see teid päästab? Kas te ei tea, et meil kehtib näiteks niisugune kord: igal aastal kuuluvad Minorile akrediteeritud väliskorrespondendid ümberregistreerimisele? See aeg on jälle lähenemas. Ja nii palju kui minu kõrvu ulatub, on välisministeeriumi pressiosakonnale antud soovitus teie volituste pikendamise küsimuses olla tagasihoidlik. Kas nüüd mõistate?»

Seda polnud ma karta osanud.

«Ja ikka selle monumendijama pärast?»

«Kulla Janno, teist on tüli kui palju tõusnud. Olete tänaseid lehti lugenud? Muidugi olete, teil oli niisugune isemoodi nagu peas juba siis, kui üle ukse astusite. Noh, näete — selle asemel, et pressiosakonnast jagatavate materjalide alusel kirjutada lojaalseid artikleid, mis Minorit teie maal tutvustaksid kui eesrindlikku väikeriiki, sekkute asjadesse, mis teisse ei puutu ja teistele pahandusi kaela toovad. Vaatamata sellele, et teid on hoiatatud! Öelge, miks peaks meie valitsus teid hoidma ja armastama?»

Ta tatsas mu tooli ümber ning isegi tema astumisest kostis nõrdimust.

«Hm, kas siis tõesti pole enam mingit võimalust seda otsust muuta?» küsisin ettevaatlikult.

Dan tatsas üha pahuralt ringi ega vastanud tükil ajal sõnagi, kuid minus tugevnes äratundmine, et tal on siiski midagi varuks. Miks ta muidu üldse juttu tegi? Saadetakse välja — ja asi otsas!

«Ma ei tea,» mühatas ta lõpuks, «ma tõesti ei tea... Keegi pole mind volitanud teile tingimusi esitama... Aga ma arvan, et vahest saaksin lihtsalt omal algatusel Ronile teie kasuks sõnakese poetada, kui te avalikkuse ees lahti ütleksite kiuslikust kampaaniast, mida Damian üles keerab. Ja kõigepealt tuleb teilt nõuda, et nende ajakirjandus loobuks teie nime pruukimisest. Kuni see kestab, nagu näiteks tänaseski lehes, pole mul mõtet rääkima minnagi...»

Tänasin Dani nõuande eest ning lubasin kaaluda, mis siin teha annab. Kui salongist lahkusin, vaatas ta, ümarik pea paremale viltu, mulle nii kurvalt järele, et mulle tundus, nagu oleks ta mind omamoodi armastama hakanud ja kahetseks mu eelseisvat lahkumist südamest. Muidugi oli see kõige tõenäolisemalt puhas teesklus, Dan oli ju vana kala, ent mulle meeldis sellegipoolest kujutleda, et meie vahele on siginenud midagi inimlikku. Tundsin iseenda mõtetest habemeajaja vastu ootamatut poolehoidu, tekkis tahtmine tema lohutuseks midagi ette võtta.

Helistasin ette ning sõitsin Damiani juurde.

Ta võttis mind vastu oma äärelinna-salakorteris, peale peremehe enda ja väikese ümariku autojuhist ihukaitsja oli kohal veel Damiani asetäitja doktor Ingoberto Reus. Damian tegi näo, nagu ei üllataks teda minu äkiline visiit põrmugi, doktor Ingoberto terav nina aga püsis luuravalt püsti.

Sain esmakordselt mahti Damiani lähimat abimeest silmitseda. Doktor Reus oli väikest kasvu rotinäoga mehike, ta kandis väga väikesi läikima viksitud kingi ning hästiõmmeldud ülikonda. Otsekui kompensatsiooniks kehalisele nigelusele pidas advokaat ennast väga toimekalt ülal, ta tõusis ja istus alatasa, tegi mõne sammu ja kiigutas ennast kan-

dadelt varvastele, ta pöörded olid teravad ning liigutused äkilised. Terased silmad otse haakusid pilguga kaasvestlejasse ning doktori huultelt ei kadunud hetkekski kõiketeadja muie. Sellela tundnuks ta end ilmselt abituna. Tajusin Reusi olekus hea kasvatusel varju peidetud suurt jul tumust.

Damian kallast kõigile tavapärase mündi ning sõnas sõbrameelselt:

«Võtame selle pitsikese ja ma kuulan teid, kulla Janno. Võite rääkida julgesti kõigest, mis südamel, siin olete sõprade keskel ja siit ei pääse ükski jutt välja!»

Usud sa seda, mõtlesin, ma tean ju küll, kui täis on see korter mikrofone pikitud, aga just seekord ma neid ei pelga, otse vastupidi, olgu jutt vali ja selge, seda ma nimelt tahangi, et ta laialt teatavaks saaks, ükskord teenigu salamikrofonid ka mind!

«Vaadake, lugupeetud ekspeaminister,» alustasin talitsetult. «Ma leian, et olete mind selle mälestussamba-looga alt vedanud. Kas te rääkisite mulle sellest, et kavatsete monumenti kasutada vahendina Eldoni valitsuse kukutamiseks? Kuulsin ma teilt midagi seosest fosfaadikarjääri ja Tommazo Ooni hauakambri vahel? Vahest te hoiatasite mind, et kogu see lugu lõhnab omavahelise kähmluse järele?»

Damian ja tema asetäitja vahetasid tähendusrikka pilgu.

«Kust te selle kõik võtsite?» küsis doktor Reus ettevaatlikult.

«Pole oluline. Mul on omad kanalid.»

Damian silmitses mind hindavalt.

«Kas teate mis,» sõnas ta siis, «ma ei leia selles midagi iseäralikku, kui poliitilises võitluses kasutatakse ära ühte või teist ajutist liitlast. Vastupidi, oleks andestamatu rumalus seda mitte teha, kui võimalus on olemas. Nii on alati tehtud. Me ju ei tekitanud teile sellega kahju, ega?»

«Siiski, siiski! Sain nüüd teada, et kogu selle segase loo pärast, mille alustamiseks te mind ja mu kergeusklikkust ära kasutasite, kavatses valitsus mulle kui tülikale välismaalasele ust näidata. See ei käi minu plaanidega sugugi kokku ja ma ei kavatsen seda rahulikult pealt vaadata.»

«Olge mureta, teil tuleb katsuda veel natuke vastu pidada, kuni mina jälle valitsuse moodustan, annan teile sõna, et me loome teile kõigist välisajakirjanikest kõige paremad tingimused,» lausus Damian suurel isel.

«Kardan, et selleks ajaks olen juba unustanud, kuidas Antafagusta väljagi näeb,» vastasin mornilt.

«Mida siis meie teie arvates peaksime tegema, et teid momendil aidata?» küsis vahepeal käsi hõõrunud doktor Reus malbelt.

«Kõigepealt jätke mind otsemaid oma mängust välja, nii et mu nime selle looga seoses enam ei nimetataks nagu tänases lehes, see ärritab mõningaid inimesi, kellest üks kui teine asi oleneb. Edasi ma tegutsen juba ise.»

Damian vangutas isaliku etteheitega oma rasket kräsuspead.

«Te ei mõtle seda ometi tõsiselt! Kõik algas ju nii toredasti. Ei, ei, nüüd, kus ettevõtmine on omandanud tõeliselt rahvusvahelise solidaarsusliikumise iseloomu, me ei saa loobuda ühestki tuntu nimest, kes seda on algusest peale toetanud. Peale kõige muu on see veel auasi! Ärge unustage, Eldoni valitsus pole seni kapituleerunud, me peame talle alles kõva survet avaldama, et ta ümbermatmise kavast loobuks ja monumendi kinnitaks.»

Vaatasin Ares Damiani. Ta paistis ise sel hetkel oma missiooni suurusesse uskuvat. Aga võib-olla oli ta siiski tunduvalt suurem näitleja, kui oletasin.

«Kuulge, Damian,» ei suutnud ma kiusatusel vastu panna. «Kuidas pagan te ise loodate olukorraga toime tulla? Isegi kui Eldoni valitsus, kellele te seda monumenti nagu kassile pesupulka sappa surute, selle tulemusel peaks kukkuma ja internatsionaaldemokraadid tööpoolest võimule tulema, mis pole veel sugugi kindel, — see õnnetu mälestussammas jääb ju teilegi päranduseks ja sellesama otsa te ise komistate. Konsortium oma miljarditega tõukab teid kuu aja pärast omakorda pukist!»

Damian ja Reus vaatasid uuesti teineteisele otsa ning puhkesid vaikselt ja mõnulevalt naerma.

«Meiega seda ei juhtu,» sõnas Damian rahulolust särades. «Mitte mingil juhul! Eldon ei kuku ju sugugi monumendi tõttu, vaid seepärast, et tal puuduvad leidlikkus ja joon!»

«Ja teil on need olemas?»

«Noor sõber, te solvate mind! Kas ei anna tunnistust seegi, kuidas me nimelt teid üles otsisime, vaevalt olite jala Minorile maha pannud? Ärge püüdkegi teha nägu, et see teid põrmugi ei üllatanud. Küllap juurdlesite endamisi, kust me teid ometi teame, kui ma kohe esimesel õhtul teile numbrisse helistasin. Aga näete, arvestus läks täppi ja te osutasite meile tõhusat kaasabi, mille eest me teile mõistagi teatud määral tänu võlgname, ja ma kordan uuesti, me oleme valmis seda tasa tegema niipea, kui võimule tuleme. Aga te peate ikkagi tunnistama, et me tegutsesime osavalt.»

«Noh, teate, ma arvan, et see asi oli küll hulga lihtsam kui Konsortiumi tagasi lüüa.»

«Kes ütles tagasi lüüa? Konsortium saab oma kontsessiooni ja minu valitsus istub niisama põliselt nagu Rooma konklaav.»

«Ei taipu. Mis saab siis monumendist ja hauakambri? Kas lasete võimule tulles need maha lammutada?»

«Te olete niisama väheleidlik nagu Eldon!» sõnas Damian taunivalt. «Pidasin teid terasemaks, ilmselt eksisin. Aga olgu, olete meie vastu lojaalsust üles näidanud, ma vastan sellele usaldusega. Ainult pidage meeles, te vastutate selle saladuse hoidmise eest peaga! Olete kuulnud Abu Simbeli templi päästmisest Egiptuses, kui seal Assuani paisu tehti? Me teeme nõndasamuti. Saame hauakambri koos vundamendi ja mälestussambaga aluskivist välja, järkame plokkideks ja viime üle kuhu ise tahame. Küll minu rahandusminister juba leiab fosfaadirahadest need mõnikümmed miljonit, mis selleks kuluvad! Ja las siis Eldon tagantjärele kitkub endal kuklakarvu, et tema ise selle peale ei tulnud!»

Küllap juba tuli, mõtlesin parastavalt ning kujutlesin magnetofonikettaid naabermaja keldris pöörlemas.

«Niisiis, te kavatsete jätkata vanaviisi kuni eesmärgi saavutamiseni? Ei tule mulle vastu?»

Damian kallast veel ühe mündi ja laiutas käsi.

«Ei saa, kulla Janno, te peate aru saama, et nimelt praegu me ei tohi mingi hinna eest oma rinnet nõrgestada, muidu teeb Eldon oma väljapääsutusese karme liigutuse ja Kuulutaja väsinud kondid on lupsti Santa Claras, enne kui jõuame protestikirjagi kokku seada, allkirjade korjamisest rääkimata. Kannatage, mis parata, poliitikas käib kõik alati kellegi arvel, erakonna huvid ei saa üksikisikust hoolida.»

«Te panete mu väga halba olukorda, härrased,» võtsin ametliku tooni.

«Elu on üldse üks otsatu tandemisõit, kogu aeg istub keegi kellelegi näkku,» lausus Damian filosoofiliselt. «Peaasi on eestsõitjaks pääseda. Aga ärge kurvastage, kõik ju nagunii esimesse sadulasse ei mahu!»

Damian mõnules oma üleolekus. Taltsutasin ennast ja jätsin ta maha usus, et olen paratamatusega leppinud.

«Pidage meeles, meil tuleb teiega veel koos töötada!» — nende hoiatavate sõnadega saatis endaga ülimalt rahul olev Damian mind välja.

Ingoberto Reus tuli minuga kuni välisukseni, ta tantsiskles kontsade klõbisedes kord paremal, kord vasakul ja avas mulle uksi. Kui olime esikusse jõudnud, hõõrus ta käsi kokku ning viipas peaga toa suunas.

«Vana on vahel muidugi pentsik, aga pidage meeles see ütlus tandemisõidu kohta. See on tõeliselt suur!»

Mis sul seal igavesti tagumises sadulas üle jääb, mõtlesin õelalt.

Nagu võisin arvata, oli Dan Eldoni meeoleu kahe päeva pärast põhjalikult muutunud. Ta lobises maast ja ilmast, kirus ilma vihata põrgukavalat reeder Niarchost, kes oli salapärasel viisil endale tagantjärele hankinud vajalikud paberid selle kohta, et oli «Octavia» parajasti enne viimasele reisile minekut münud ühele rahvusvahelises registris täiesti

tundmatule firmale. Nagu näitavad hiljem toimepandud uurimised, olnud see üks neid komeetidena sähvatavaid juhufirmasid, mis mugavuskaalutlustel luuakse üheks ärioperatsiooniks ning mis pärast tehingu sooritamist lakkavad otsemaid olemast. See firma, kellele tema oma väljateeninud «Octavia» müüs, olevat pärast laevahukku läinud pankrotti ning likvideeritud, seega pole kelleltki hageda laadungi ülestõstmist; dokumendid on mõistagi osavalt võltsitud, aga Niarchosel on raha kui raba, ekspertiis võtab tohutu aja ja vahepeal tsüaniidid muudkui lahustuvad Minori rannavees.

Kui siis teised kliendid olid lahkunud, kummardus Eldon mu kõrva äärde ja sosistas:

«Paistab, et teie lood polegi enam nii halvad. Ron on meelt muutnud: otsustas äkki kogu jagelemise lõpetada ja mälestussamba püsti panna, ta on välja mõelnud mingi viisi, kuidas ka Konsortsiumiga suhted säilitada. Nii et võite loota. Oo, teate, meil kodus räägiti ikka: Ron on nutikas nagu kolm rebast!»

«Õnnestus teil ka minu heaks sõna lausuda?» huvitusin.

«Olge rahul, kõik läheb nii, nagu on kõige parem,» kostis habemeajaja salapäraselt ning napsas kärke kääriplaksuga mu kuklalt turritava juuksesalgu.

Murana tõi ümbriku nõutult minu kätte.

Sellel polnud nime ega aadressi. Ümbrikule oli kleebitud ajalehest väljalõigatud foto: istun haiglavoodis, hall tekk kõhuni peal, käed kõrval, kuri nägu peas. Ja pildiallkiri: «Stemo Kulamar, kes esines sensatsiooniliste paljastustega ülipahempoolsete tegevusest, Antafagusta linnaaiglas.»

Ümbrikus oli kokkumurtud paberipoogen kummaliste hüplevate kirja-tähtedega. Alles pärast lähemat uurimist taipasin: kogu tekst oli kokku kleebitud üksikuist lauseosadest, sõnadest ja tähtedest, mis ajalehest välja lõigatud, ei ainsatki kriipsu käsitsi. Oli suurt ja väikest kirja, erinevaid šrifte ja mitmes värvitoonis trükivärvi, kõik see kokku jättis sõnakarnevali rõõmsa mulje. Seevastu läkituse sisu oli kõike muud kui lõbus. Lugesin:

«Stemo Kulamar!

KÄRnaNE koER, SU PÄEVad on LoETUD! ise KIRJUTasID OTsUSele Alla. SURm REETuriLE!

M v A»

Muranale ma ähvarduskirja ei näidanud, ütlesin: ah, keegi anonüüm avaldab arvamust intervjuu kohta, talle ei meeldi minu stiil. Aga kui ta poodi läks, helistasin politseisse. Unise häälega korrapidaja ei saanud tükk aega aru, mida ma temast õieti tahan, arvas, et kaeban naabri-poiste ulakuse üle, siis katsus mind jaoskonda kutsuda ja alles lõpuks nõustus üsna vastumeelselt mulle inspektorit koju saatma, ma olin selleks sunnitud teda isegi ähvardama, et kaeban politseivalitsusse. See mõjus, kuigi ma pole sugugi kindel, et seesugusel kaebusel tegelikult mingeid tagajärgi oleks.

Inspektor tuli, vaatas halvasti varjatud läbematusest tõmmeldes kirja üle, tal oli kuhugi väga kiire, viskas paberilehe hooletult lauale ning sõnas:

«Kõige tõenäosem, et poisikeste nali. On teil majas poisikesi? Muidugi on, missuguses majas neid ei oleks! Teate, neile meeldib hirmsasti salauhinguid ja jõuke mängida, mulle ka omal ajal meeldis, iseäranis kui saab inimesi hirmutada. Nad said äratust teie intervjuust, te räägite seal saladuslikest asjadest, peakorterist Nahani järve koopas ja muust seesugusest, nüüd nad teevad mängult näo, nagu oleksid tõelised gangsterid. Muidugi poisikesed!»

«Mina seda ei arva. Mul on põhjust karta, et sellega tegelevad täiskasvanud mehed, ja nad mõtleavad seda tõsiselt. Kas te lugesite minu intervjuud tähelepanelikult?»

VLADIMIR BEEKMAN

«Lugesin küll.»

«Siis peaksite ju teadma, et nimelt selle mänguga tegelevad päris suured poisid ja see on ühiskonnale ohtlik.»

«See on nii, kuidas võtta,» tähendas inspektor. «Ega teie intervjuus kõik ka kinnitust ei leidnud.»

«Kuidas nii?»

«Väga lihtsalt. Teate, politsei sai andmeid veel ühest teisest allikast, eeluurimisvanglast. Valmistati hoolikalt ette suur operatsioon ja päev pärast teie intervjuu ilmumist sõitsid tugevdatud politseijõud soomusauto toetusel Nahani järve juurde haarangule. Kas teate, te vist soolaste oma intervjuus üle, noh, ma saan aru, ikkagi ajakirjanduse tähelepanu ja nõnda edasi, kisub vägisi asja ületähtsustama — seal polnud mingit peakorterit, ei ühtki terroristi ega relvaladu. Me leidsime eest tühja koopa — seinal vana Guevara pilt, paar katkist tooli ja laud ning praht nurkades. Muidugi, kunagi oli seal keegi käinud, ma ei vaidle vastu, vahest mõne salakoosolekugi pidanud, aga praeguseks on koobas ammugi tühi ja maha jäetud. Ma ei ütle, et te poleks õigust rääkinud, aga tõenäoliselt olid teie andmed aegunud.»

«Kui te mujalt ka teateid saite, siis miks te ootasite, kuni intervjuu ilmub? Kas arvate, et nemad lehti ei loe?»

«Ah, jätke, jätke, Kulamar. Ma mõistan, teie seisundis nähakse asju dramaatilisemalt, kui nad tegelikult on, aga ma soovitan teile: visake see rumal kiri tulle ja unustage sinnapaika. Ärge laske laste koerusel ennast ärevile ajada, teie tervisele on parem mitte ärritada.»

«Aga kui ma siiski nõuan, et te asjale käigu annaksite?»

«Siis ma keeldun. Täiesti põhimõtteliselt. Isegi kui jätta kõrvale, kes ja mis eesmärgil niisuguse kirja kokku seadis, on asi absoluutselt perspektiivitu. Mida me teie arvates uurima hakkaksime? Pidepunkte ei mingisuguseid — postitemplit ega käekirjaproovi ju pole. Jälle üks lahendamatu toimik, nagu meil neid vähe oleks — ei, tänan väga, see viib meil ainult kuritegude avastamisprotsendi alla, aga meie tööd hinnatakse nimelt selle järgi, me peame siseministrile pidevalt aru andma. Nii et näete ise, ma ei saa kuidagi teie soovile vastu tulla.»

«Ja te ei võta kõige vähematki ette?»

Inspektor kehitas kannatamatult õlgu.

«Mida siis? Ja kelle suhtes?»

Ta lahkus, ilma et oleks mulle mingit tuge pakkunud. Kui Tell õhtul koju tuli, näitasin kirja talle. Ta muutus süngeks ja katsus värsket armi oma ninajuurel. Siis noogutas ja ütles, et hoiab silmad lahti, mõnda aega peab kindlasti ettevaatlik olema. Palusin tal anda seinalt mu optilise sihikuga püss ja asusin üle hulga aja seda hoolega puhastama, kavatsesin nüüd püssi voodi kõrval hoida. Telli pilgus kumas hirm, kui ta püssi minu kätte tõi, aga ta tegi seda siiski.

Ei sellel ega ka järgnevatel öödel saanud ma korralikult und, suigatused vaheldusid virgumistega. Kuulatasin üha, kas keegi ei muugi välisust või mõni ei roni rõdult sisse. Tajusin ennast armetuna, mul polnud kuskilt kaitset ega tuge otsida. Mu kadunud jalad valutasiid öösiti väljakannatamatult. Sain nüüd veelgi suuremat toetust, me ei tundnud enam mingit puudust rahast, aga sellest polnud mul vähimatki rõõmu ja kui ma öösiti pärani silmi lakke vahtisin ning sealt varjude salapäraseid liikumisi püüdsin, käis mul masendav sundkujutus peal, et selle raha eest olen ma lasknud ennast nagu pliiatsit vesta ja nüüd on ainult viimane väike jupp veel järel, varsti saab seegi otsa.

«Noh, Janno, kuidas me ennast täna tunneme?» küsib arst reipalt ja vaatab mulle uurivalt otsa.

«Paistab, et olin jälle kord Kulamari meediumiks,» vastan ning püüan meeleehtlikult mälu pingutada, et kinni püüda hiljutisi visioone, mis teadvusele tulles otsemaid hajusid nagu kerge suitsuvine tuules.

«Jah, ma tean, entsefalogrammide langesid üle hulga aja jälle ühte. Katsuge meelde tuletada, ega te ei suuda sealt välja kristallida mõnda konkreetset ähvardust, mõnda vihjet võimaliku vägivalla kohta?»

VLADIMIR BEEKMAN

Keskendusin. Ohutunne valgus mulle peale, tajusin tõepoolest ähvardust, ehkki ei osanud kindlaks määrata selle allikat. Olid need arsti sõnad, mis ohutaju äratasid? Mu mõte tõnkles abitult pimedikus, tunnetasin järjest selgemini, et oht on lähedal, on siinsamas mu kõrval, teispool õhukest vaheseina, aga see viimane oli ühegi ava või praota ja ma ei näinud ohtu, ainult tundsin oma ärevate meeltega selle kiirgust. Ohul on oma kiirgus. Ponnistasin kõigest väest, kuid ei suutnud Kulamari hirmu ilmsi taas elustada, see jäi vormitu tombuna kuhugi ajusagara põhja. Ütlesin seda kahetsusega arstile.

«Jah,» lausus arst alistunult, «ja siin me oleme võimetud inimaju abistama. Nähtavasti on asjatu loota mingeid otseseid tulemusi, te elate hämarolekus uuesti läbi Kulamari elu üksikuid löike, kuid sinna see jääbki ja te ei suuda seda hiljem teadlikult reprodutseerida.»

Tundsin seda ka ise.

«Doktor, vahest võiks sellisel juhul selle eksperimendi juba kord lõpetada? Ma tunnen, kuidas see kaksikelu kulutab mu hingejõudu, see on ränk.»

«Jah, jah, varsti lõpetame, üsna varsti, kulla Janno.»

Pesapallimatšil, kus Serana meeskond hävitava üleolekuga võitis Antafagusta klubide koondise, ma ei käinud. Minu meelest on see mäng esiteks pealtvaatajaile igav ja teiseks ei talu ma tundide kaupa istumist, olles pääsütult kiilunud rөөkivate, püstikargavate, mugivate ning higistavate inimeste keskele, kes mängupäevadel täidavad ääreni staadioni betoonkausi. Küllap olen paadunud individualist, et mind seda laadi massimeelelahutused pigem ängistavad. Muidu on aga kogu Minor hull pesapalli järele, ükski popmuusik või filmitäht ei saa oma tuntukselt parimatele mängijatele ligigi. Pesapallipoiste fotosid müütavad kõik ajalehekioskid, kuni *backless* moe sissetungini kaunistati nende näopiltidega bikiniisid ning meistermeeskonna mängijate nimedega ristitakse nii purjepaate kui tänavaid uues linnajaos. Tõsi küll, neid viimaseid nimetatakse linnavalitsuse otsusega iga aasta ümber, kui uus meeskond Minori meistriks tuleb, aga võib-olla on selles omajagu headki — ei tüüta ära ja linn tundub alati noorena ning ajakohasena. Linnapea Cedric Amoral on alati varuks mõni värske tänavasilt, mida avada, kui linna saabuvad mingid ametlikud külalised ning neile on tarvis koostada pidulike ürituste programmi. Kunagi, kui alles Minorile saabusin, küsisin vanalt olijalt Carlos Martinezilt Prensa Latinast, milles peitub tema arvates selle üldise hulluse põhjus.

«Nad elavad mängu juures oma emotsioone välja,» kostis Carlos oma ravitsetud hidalgohabet näppides. «Mis neid peale selle veel erutaks? Tulevik? See pole nagunii enda teha, see sõltub saatusest — ära seletatult sellest, kui kauaks saarel veel fosfaate jätkub ja kui kõrget hinda Konsortsium nende eest maksab. Poliitika? Sellega mängib lakkamatult üks kindel proffide ring ja isehakanuid sellesse ringi ei võeta, juhu-külalise aga koorivad elukutselised paljaks nagu ruletilaua juures Monte Carlo kasiinos, nõnda on mehele tänavalt täiesti ükskõik, missugune on parajasti võimul oleva erakonna nimi, niikuinii ei muutu sellest ta elus midagi. Nad arvavad, ja küllap üsna põhjendatult, et poliitikas käib mäng täpipealt nagu teatris: näidendi lõpptulemus on dramaturgi poolt viimase kui kriipsuni kirja pandud ja mängigu näitlejad kui tahes hingestatult ning leidlikult — midagi muuta ei ole võimalik, alati jõutakse etteantud lõpu juurde välja. Sport köidab neid seevastu tõsiselt. See võiks niisama hästi olla ka härjavõitlus, aga juhuslikult pole Minoril härgade kasvatamiseks ruumi, nagu ise tead. Sport on ainus ala, kus midagi pole ette määratud ja võidab tugevam. Nende arvates...»

«Nende arvates?»

«Muidugi, kulla Artur. Pesapallimeeskonnad Minoril on ammugi viimseni elukutselised, nad peavad oma sissetulekutest elatuma, sellepärast tuleb neil auhinnarahasid ja muid tasusid ka õiglaselt jagada, et keegi nälga ei jääks. Kaua aega enne mängu lepatakse aumeeste kombel kokku, kumb meeskond seekord võidab, kumb kaotab ja missuguse osa auhinna-

summast kumbki selle eest saab. Kui kaotama peab tugevam, võib juhtuda, et kaotaja võtab endale kaks korda rohkem kui võitja. Nii jääb treeneritele ja mängijatele endile veel vaid režissuur ja näitekunst, et võistluse illusioon oleks täielik, sest publik ei tohi kokkumängu aimata — see on raudne reegel, keegi ju ei sae oksa, millel ise istub.»

«See on siis pettusemärg pealtvaatajate emotsioonidel!»

«Nagu igasugune teater. Selle vahega, et haarab suuremaid masse ja hasartsemalt, kui kõige põnevamgi teater seda iial suudab. Võib-olla on ülepea tulnud aeg, kus eluteater peab pühkima lavalaudadelt kirjutatud draama? Minoril arvestab seda asjaolu iga erakond, olgu võimul Eldon või Damian, pesapallimeeskonnad ei jää ilmaski oma toetustest ilma. Kuidas siis teisiti? Kui need sada tuhat inimest ennast staadionil kaks korda nädalas tühjaks ei röögiks ja madalaks ei määratseks — äkki tuleks neile siis pähe teha midagi hoopis muud, hoopis enam ühiskonna-ohklikku? Nõuda aru, millise hinnaga ja mis tingimustel see või teine valitsus saart väljaviimiseks maha kaupleb, näiteks.»

Mind igatahes ei suutnud pesapallihaigeks muuta ka Antafagusta õhkkond, pealegi võisin ennast õigustada sellega, et minust pole Minori valitsusel nagunii midagi karta, seepärast võib mulle südamerahus möönda õigust mõelda muudele asjadele sel ajal, kui linn on vaikne ja välja surnud ning üksnes staadionikausi kohal lahvatavad aeg-ajalt rõõmu- või meeleheiterõögatused sajast tuhandest suust.

Sellegi poolest olin saanud üksikasjaliku ülevaate, mis juhtus Serana—Antafagusta matši ajal.

Kui seraanlaste üleolek muutus silmanähtavaks, ei suutnud ägedamad ja patriootlikumad pallihaiged enam üksikõikseks jääda. Koduseinad asusid oma meeskonda toetama. Esimesed pudelid, mis mänguväljaku suunas lennutati, püüdsid väljakut piirava võrkaia taha valvesse pandud politseinikud kinni. Antafagusta politseis on selleks otstarbeks välja õpetatud eribrigaad, kuhu võetakse ainult endisi korvpallureid pikkusega mitte alla kahe meetri. Nende ülesandeks on seista mängu ajal näoga publiku poole, õigeaegselt avastada need, kes viskeks hoogu võtavad, ja hüppega kinni püüda kõik üle võrkaia tulevad heitesemed. Räägitakse, et kord, aastat kolm tagasi, püüdnud üks terane seersant kinni ka käsigranaadi, mille abil keegi kirglik spordisöber tahtnud vastameeskonna söötjat õhku lasta. Politseinikust jäänud üsna vähe järele, peamiselt nõo- ja pandlaid, aga mäng läinud pärast väikest pausi edasi, see-eest olnud matused kohutavalt rahvarohked, need peetud riiklikul tasemel ning kõik ajalehed, parteilisest kuuluvusest hoolimata, avaldanud vaprast seersandist pildiga nekrolooge, kus rõhutatud, et kadunu olnud Minori ennastsalgava sportlasevaimu musternäidiseks.

Seekord lõhkekehi staadionil ei leidunud, pudeleid aga nii hulgaliselt, et politseil jäi kätest puudu. Viimaseks vahetuseks, kui Antafagusta meeskonna kaotus oli juba kaheldamatu, puhkes mänguväljaku kohal tõeline orkaan. Tribüünidelt lendas mängijate poole peale pudelite ja telliskivitükkide veel katkimurtud vihmavarje, pingijalgu, saapaid, tribüünireelingu juppe ja kes teab mida muud, õhus oli nähtud koguni paari kummikätt ja karku, mis nende omanikud oma nõrdimuse väljendamiseks ohverdanud. See kõik keerles, tõusis ja vajus mängijate peade kohal kui pööristorm, pörkas klirina ning mütsatuste saatel omavahel kokku ja puistas sportlastele vahetpidamatult kaela viskerelvi ja nende kilde, jooksjad libastusid ühtepuhku klaasipurul. Mängijad muutusid loendamatuist vopsudest nii tuimaks, et ei suutnud enam vahet teha, millal neid palliga surmati, sellest tekkisid lakkamatud arusaamatused ja vaidlused kohtunikega, mäng takerdus, tribüünid huilgasid ja määratsesid plahvatuse piiril. See toimuski, kui peakohtunik, kelle vilistamisest enam ükski ei hoolinud, läks kättpidi mängust välja tooma surmatud Minori mängijat, kes parajasti hetk enne pallitabamust oli saanud tubli hoobi telliskiviga vastu pead, kusjuures raskemad tagajärjed hoidis ära kiiver, ja samal ajal mündipudeli löögi ribidesse ning kes pärast seda kõike karjus kohtunikule raevunult, et see on ise palliga vastu muhku saanud ja kasigu kuradile. Kähmlusse sekkus nähvaja, see lahendas olukorra temale käepärasel viisil — virutas koh-

tunikule pallikaikaga vastu jalgu, sääreluu ei pannud vastu ja peakoh-
tunikust polnudki pikemalt vaidlejat.

Nüüd ei olnud enam pidamist, pealtvaatajad vajusid musta massina
tribüünidelt alla, paisates ümber televisioonikaameraid ja litsudes sisse
reporteribokside klaase. Alla võrkaia juurde jõudnud, hakkasid mõned
ägedamad harali sõrmi võrgusilmadesse ajades üle aia ronima, keegi
näris pisarate voolates hammastega tsingitud võrgutraati katki, suure-
mad rühmad koondusid tugipostide juurde ning hakkasid oma elus-
massiga õõtsutades viimaseid maha murdma. Politseinike käratused
võrkaia juurest taganemiseks uppusid rahvamassi mõirgesse, ja isegi
kui eesmised oleksidki tahtnud eemale tõmbuda, ei antud neile selleks
võimalust, niisuguse jõuga pressisid tuhanded kehad raevuga tagant-
poolt peale.

Kohtunikud lõpetasid matši ja käsutasid meeskonnad väljakult lah-
kuma. Rohkem kui kohtunike korraldused, kiirustas määratseva inim-
hulgaga silmitsi sattunud mängijaid tagant enesealalhoiuinstinkt, mõle-
mad meeskonnad kadusid kiirjooksuga tribüüni alla viivasse tunnelisse,
võrkaeda ründava rahvamassi raske kohin kõrvus ja hirm südames,
viimastena kaatsasid longates ja jalgu järele vedades viga saanud palli-
poisid. Ükski mängija ei raisanud enam aega riietumisele, rõivaid ja
kotte kaenlasse haarates põgenesid nad riietusruumi juurde toodud bus-
sidesse, enne kui endast väljaviidud pealtvaatajad taipasid, kust neid
otsida. Segaduses sattus üks Antafagusta mängija seraanlaste bussi, kui
ta eksitust märkas, buss juba liikus ega saanud enam peatuda, sest staa-
dionivärava poolt lähenesid jooksuga esimesed pallihaiged. Vaene mees
litsus ennast vastu bussi tagaklaasi lapikuks ja tagus rusikatega
akent, aga see oli tugev, ning Antafagusta pesapallipoisi nägu oli üleni
mürg meelegeitepisaraist. Veel järgmise päeva õhtuks ei teatud tema
edasiseist saatusest midagi.

Rahvusvahelise kohtumise pidulik lõpetamine ning auhinna kätteand-
mine pandi toime saladuskatte all teises linnaservas, kus kultuuri- ja
spordiministeerium selleks kiiruga koolivõimla üüris. Et mööda linna
ringitiuvad ja Serana pesapallureid otsivad tasujad haisu ninna ei
saaks, lasti koolilapsed lõunast koju ettekäändel, et koolimaja aias ole-
vat leitud hulgaliselt koleraado mardikat ja kohe algab selle tõrje mürk-
gaasidega, milleks kogu koolimaja lähem ümbrus tuleb tühjaks teha ja
politseivalvega ümbritseda. Kui siis saabus hämarus, toodi tihedalt
plaasterdatud Serana meeskond vaikselt kohale, rivistati võimlas üles ja
minister pidas neile sütitava kõne sportliku vaimu tähtsusest suhtlemises
eri rahvaste vahel ja spordi osast sõpruse ning vastastikuse lugupidamise
tugevdamisel.

Antafagusta meeskond kohale ei ilmunud, mehed teatasid, et neil
hakkavad seraanlaste ülbeid lõustu nähes rusikad sügelema ja nad ei
vastuta enda eest. Käsu korras toodi kohale Antafagusta riiklik vanem-
treener, kes vabandas oma meeskonna välja sellega, et neil toimuvat
parajasti edasilükkamatu, treeninguplaaniga ettenähtud psühhoteraapia-
seanss, ja tõi palavaimad tervitused võistlejatele, kellega on ikka rõõm
spordiareenil kohtuda.

Tegelikult istus Antafagusta meeskond täies koosseisus, koos varumän-
gijatega «Kuldse Mündi» trahteris, jõi kurvastusega ühe topeltmündi teise
järel ja rääkis elust. Kõigepealt jõuti üksmeelsele järeldusele, et õiglust
pole olemas. Mehed läksid sellest tõdemusest järjest süngemaks, kuni
korraga kellelegi tuli hiilgav idee: valada järgmiseks kohtumiseks
seraanlastega pallikest tina täis, nii et see, kes vopsu pihta saab, enam
vastu ei vaidle ja maast ei tõuse. Mõte leidis vaimustatud poolehoidu,
kaotusekibedus hakkas ununema ja rõõmuga telliti lauale uued topelt-
mündid.

Auhinnaks anti Serana meeskonnale üle Kuulutaja suur büst kitse-
nahkses rahvuslikus ilukarbis. Büst oli raiutud Majori fosfaadist ja
pruunikirju, see oli üks neid kohalikke teoseid, mida Antafagusta
kunstnikud piiramatu hulgal võisid kultuuri- ja spordiministeeriumile
müügiks pakkuda, et sel viisil oma osa fosfaadirahast kätte saada. Öieti
ei vaadanud ministeeriumis keegi müügiks toodud kunstiteoseid ülegi,

see nõudnuks ametnikelt sama palga eest liigset pingutust, pealegi polnuks sel mingit mõtet, küsimus seisnes ikkagi ainuüksi fosfaadirahade jaotamises. Lihtsalt iga veerandaasta esimesel neljapäeval tõid kunstnikud oma vahepeal valminud teosed kokku ministeeriumi suurde saali ja vestibüüli, seal loeti need tükikaupa üle ja saadud arvule jagati kvartaliks ettenähtud summa. Pärast seda võisid autorid kõndida kassasse, teosed aga viidi transporditööliste poolt ära lattu, kust neid sai tarbe järgi valida küll auhindadeks, suveniirideks külalistele või ka näituste tarvis, mis enamjaolt jäeti kingituseks sinna, kus neid toime pandi, nõnda tehti ministeeriumi keldris ruumi uutele ostudele.

Tuleb tunnistada, see oli väga hea süsteem. Kunstnikud said vabaks kellegi maitse või konjunktuuri arvestamisest. Luua võis täiesti oma suva kohaselt, palju või vähe, hästi või halvasti, keegi ei pidanud oma loomust vägistama sellega, et teose meisterlikkust või ideed oleks üritanud kunstlikult kõrgemaks kruvida, kui endal parasjagu tuju juhtus tulema. Aga osa kunstnikest polnud ikkagi rahul, nende arvates püüdsid mõned näotud endaupitajad nimme valida kontseptsioone ja teemasid, mis nende asju esile tõstaksid, et neid teiste omadest sagedamini võetaks näitustele ja kingituseks. Muide, see on vist paratamatu, kunstitegijad piiluvad maailma algusest peale hoopis terasemalt kiiva pilguga kolleegide töölauale kui oma lõuendile. Igal juhul on kindel, et Kuulutaja büstidele spetsialiseerunud kujurid, keda kogunes terve omaette sektsioon, said teiste poolt kadestuse ja hukkamõistu osalisteks.

See maavõistluse auhinnaks väljapandud büst hakkas mulle täiesti ootamatult silma merevaksali tollisaalis, kus ma järgmise päeva õhtupoolikul saatsin «Malta Ristile» vana sõpra Carlost, kes sõitis kahe aasta tagant koju puhkusele.

«Ega ma ei võtaks nii pikka sõitu ette,» tunnistas Carlos mulle pressibaaris enne laevale minekut, «aga ma tahan kas või mõneks ajaks lahti saada ilgest tundest, et maatüki küljest, millel sa siin keset suurt soolast vett seisad, iga minutiga müüakse maha uus tükk, nii et varsti ukerdad ühel jalal ja siis ühel ilusal silmapilgul, kui enam midagi järel ei ole, sulpsatad päris kindlasti merre ning sul jääb seal ulpides üle ainult loota, et mõni laev jõuab kohale enne kui hai.»

Tollileti juures vaadati parajasti üle Serana plaasterdatud pesapallimeeskonna pagasit ja seal hakkaski summas tunglevate meeste jalgade tagant mulle silma midagi pruuni ning säbrulist, pidasin seda esimesel silmapilgul koeraks ja imestasin, kes küll Minorile tulles oli koera kaasa vedanud ja milleks — siin pole ühtki ulukit, kellele jahti pidada. Alles siis, kui pesapallurid natuke laiali hargnesid, tundsin ära Tommazo Ooni skulptuurportree tema kanooniliseks saanud lokiis habemega, mis fosfaadipruunis teostuses oligi viinud mu mõtted iiri setterile.

Letil seisis suur, kunstipäraselt viimistletud kitsenahast karp, mille ümber käis vaidlus, spordipoisid tegid kätega vehkides midagi selgeks tollivalvurile, kes kuulas neid ametikohase umbusuga ja vangutas ikka jälle eitavalt pead.

Reisijate hulgas saalisid meeldejäätavate nägudega, ähmase ilmega noorukid, kes vaikselt pomisesid:

«Müüa? Müüa? Kas müüa ei ole midagi?»

Üks nendest sattus Serana pesapallitreeneri lähedusse. Korraga muutus seraanlaste treener tähelepanelikuks. Äratundmine libises üle ta näo ning mees haaras mööduva võõritseja punakollase bensiinijaamajopi hõlmast kinni.

«Mister Iks!» hüüdis treener üle tollisaali. «Kuidas mu pildiga püksid elavad?»

Nooruk heitis treenerile vihkava pilgu ja tõmbas otsekui lööki kartes pea õlgade vahele, ta olek oli nurkaaetud roti oma. Ootamatult tegi ta hiigelhüppe kõrvale, kostis rebeneva plastiku särin ning punakollast hõlma hämmeldunud treeneri pihku jättes sukeldus äratundud mehike pea ees rahvasumma. Ta pages küürutades, nii et ainult kerge liikumine inimeste keskel reetis ta teed. Samaaegselt viskusid löksu kartes tollisaali uste juurde veel paar kaubitsejat.

Jälitamiseks polnud treeneril mahti, kes teab, kas ta seda kavatseski.

Vahepeal oli väitlus tolliametniku ja tema spordipoiste vahel omandanud üsna terava iseloomu. Astusin uudishimust aetuna ligi ja nägin, et ilukarp oli mündipudeleid nagu puuhalge täis laotud, seda paistis tollimehele ülemäära palju olevat, väliskaubanduse monopoli huvides olid Minoril mündile kehtestatud ranged väljaveonormid. Kuid sportlased karjusid vastikute üleskrüvitud häältega, nagu neid esineb hellitatud lastel, et see on nende kõigi ühispakk, neid aga on terve meeskond koos varumängijatega ja treener peale selle, kui ära jagada, annab lubatud normi välja küll.

Treener otsustas vaidluse kiiresti lõpetada. Ta koputas tollivalvurile õlale ning sõnas õpetlikult:

«Mees, kas maksab juuksekarva lõhki ajada, lõpuks on ju minu meeskond võitja!»

Seda poleks ta pidanud ütleva. Tollivalvuri nägu kivistus kalgiks maskiks, samas oli selge, et siitpeale ei lase ta endaga enam üldse rääkida. Mees lükkas kitsenahkse ilukarbi sellise hooga kõrvale, et pudelid sees kolisesid.

«Konfiskeeritud,» teatas ta metalse häälega.

«Äh, jama,» lõi treener oma sissekasvanud hoolimatuses käega. «Poisid, võtke karp ja läki laeva, me hakkame hilinema!»

Kõige lähem pesapallur haaras karbi järele, ent tolliametnik oli seda käiku ette näinud, ta ilmutas üllatavat väledust, haakus kitsenahksesse karpi ning jäi kogu keharaskusega selle külge rippuma. Pikk spordipoiss ei suutnud karpi telilt liigutada.

«Poisid!» kutsus ta abi.

Aga tollimees oli vahepeal ligi viibanud valvekorrapolitseiniku. See oli väheldast kasvu seersant väga hoolikalt läikima hõõrutud nõõpidega mundris, uhiuus kardpaelaga müts peas. Iseenda väarikust tunnetades astus seersant tollileti juurde ja palus ametlikus toonis mitte takistada ametnikku tema tegevuses.

Seersandile astus rinnutsi vastu kahemeetrine Serana pesapallur.

«Kuku, poja!» lausus ta mõnitavalt, endal nägu laias irves. «Käi koju laua alla!»

Politseinik kahvatas.

«Lõpetage huligaanitsemine!» nõudis ta.

Pesapallur, kulm kahe ristatud plaastriga kinni kleebitud, ajas huuled irevile nagu vana kaamel ja sülitas läbi hammaste. Oma kahemeetrise kõrgusest tabas ta jahmatamapaneva täpsusega, mis sai olla üksnes väsimatu harjutamise vili, seersandi läikimahõõrutud saapa nina.

«Olete vahistatud!» hüüdis seersant heledalt.

«Mine ikka!» sõnas pesapallur imestunult, kahmas politseiniku äkitsest sülle ja tõstis kõrgele tollileti kohale. Seersant haaras mütsi peast, et see minema ei lendaks. Järgmisel hetkel paiskas pesapallur ta üle terve tollisaali sinna, kus seisid diivanid ootajate jaoks. Isteasendi säilitanud seersant maandus hirmsa räntsatusega diivanil, mis lendas löögihoost uppi ja pillas ta põrandale ehmunud saalisviibijate jalge ette.

Tolliametnik kutsus endale vahepeal tagaruumist abi, saali tormas ka teispoole klaasust välisvalves seisnud kordnik. Ta puhus vaheldumisi oma vilet ja rääkis tõtlikult portatiivsesse raadiosaatjasse.

Nüüd läks niisuguseks kähmluseks, et ülejäänud reisijad pagesid uksele nõõpe kaotades kabuhirmus ruumist. Ma ei raatsinud vaatemängust loobuda ning otsisin võitlejate jalust varju leti taga, hirmunud baarimehe juures, kes kiiruga pudeleid ja klaase baariletilt ja riiulilt ära koristas. Oligi põhjendatud kartus, sest juba hakkasid vopsudes alla sadama siit ja sealt lendukeerutatud spordikotid ning muu reisivarustus.

Serana meeskond oleks ka tollisaalis kiire võidu pärinud, kui sireeni huilates poleks kohale kihutanud mikrobuss politseipatrulliga. Värsked mehed söötsid käigult kähmlusse ja peagi tirisid kolm väikest kasvu politseinikku mikrobussi poole kinnikleebitud kulmuga pesapallurit, sedasama, kes tollimehe käest oli püüdnud kitsenahksel karpi kätte saada ja seersandi üle saali lennutas, nii et õiglus näis võidutsevat. Politseinike arvestus oli lihtne: algataja kinni võtta, küll siis teisedki taltu-

vad, ja kui ei taltu, siis ükshaaval veel mõned meeskonnaliikmed trelitatud akendega kongi noppida. Sel ajal, kui üht vastupuiklevat spordi-poissi autosse tiriti, hoidsid ülejäänud korralvurid tagasi oma kaaslast vabastama kippuvaid seraanlasi. Et neil selleks jõudu oli napilt, jättis ka politseibussi juht oma koha ning tõttas hasartselt teistele appi.

Seraanlased osutusid headeks taktikuteks ning kasutasid selle asja-olu jalamaid ära. Kaks nende hulgast põikasid üldisest rüselusest kõrvale, lipsasid kõrvaluksest välja ning ronisid politseibussi. Kui kinnivõetud pesapallur tollisaalist välja toodi, läks buss äkki liikvele ja hakkas kurseerima edasi ja tagasi tollisaali ees, nii et politseinikud koos kinnipeetuga pidid kord eemalduvale autole järele sibama, samas aga kärmelt kõrvale hüppama, et mitte alla jääda.

Pesapallurid söitsid politseibussiga senikaua edasi-tagasi, kuni meeskonnakaaslased politseinikele järele jõudsid ja vahialuse vabaks kähmlasid. Pikkade spordipoiste kõrval väikestena paistvad politseinikud ei leidnud paremat võitlusmeetodit, kui katsusid rünnata pesapallureid tagantpoolt, ja kui see õnnestus, käristasid seraanlaste uhked värvilisest kunstnahast jopid lõhikust kraeni sirinal lõhki, peagi lehvisid kõigil sportlastel otsekuu suured laperdavavad tiivad selja taga.

Uudistavate reisijate ja saatjate hulk ümbritses tollisaali-esist poolringis, mis venis laperguseks kord ühes, kord teises suunas, olenevalt rüseluskeskuse ümberpaiknemisest. Kraanajuhid sadamakail olid laadimise katkestanud ja kiikasid oma klaaspuuridest, kaelad õieli. Ka pakikandjad jätsid reisijate kohvrid pilla-palla laokile, kogunesid summas kaklejate lähedusse, ei sekkunud, kuid elasid ägedalt kaasa ja kisasid sinna juurde, nagu viibiksid nad staadionil.

Sel momendil jõudis sündmuspaigale väike vilgas Ingoberto Reus. Sattus ta sadamasse juhuslikult või helistas keegi tema advokaadikontorisse ägeda kuju võtnud konfliktis vahendust ja juriidilist abi otsides — see jäigi teadmata. Mul on ajapikku välja kujunenud mulje, et doktor Reus alati ja tingimata juhtub sinna, kus parajasti mingi segadus toimub, võib ju olla, et teda selles aitab hästi väljakujundatud juristivaist. Ühtäkki oli Ingoberto kohal ja esimene, mis ta pilgu ette sattus, kui ta lõõtsutades tollihoone nurga tagant välja tormas, oli politseiseersant, kes kolme pika pesapalluri pitsitusse sattununa hingehädas enam muud väljapääsu ei leidnud, kui hakkas kabuurist püstolit kiskuma, et hirmutuseks hoiatuspauku anda.

Doktor Ingoberto tardus paigale, ta uudishimust tõmbleval terava ninaga näol peegeldus ääretu õudus. Nii, kuidas ta märuleid ja kähmlasid vaadata armastas, kartis ta paaniliselt, meelemõistuse kaotuseni kahte asja: nõelussi ja laskeriista.

«Pikali! Lastakse!» karjatas ta niivõrd läbilõikava kileda häälega, et tagantjärele kõik, kes seda pealt kuulma juhtusid, kinnitasid ühest suust: tollihoone juures oli kahtlemata lastud, mingi muu heli poleks saanud nii tugev olla ja nii vapustavalt inimestele mõjuda.

Kähmlejatel vajusid käed iseendast alla, korruga lõppes rüselemine. Minut hiljem lasksid Serana pesapallurid politseinikel ennast vastupanuta tollisaali ühte otsa suruda. Kõigil oli piinlik ja paha, põrandal vedelesid lademena ärakistud nõöbid, pandlad ja riidetükid. Pealtvaatajad hakkasid nagu käsu peale laiali valguma.

«Malta Risti» kapten andis kärsitu vilega märku. Jäme jorin kaikus üle vaikseksjäänud tollihoone ja lendas edasi, õhtusse linna. Laev oli juba pool tundi väljumisega hilinenud. Käginal hakkasid tööle sadamakraanad.

Üldine lepitust otsiv meeoleu pääses võidule, kõik asjaosalised olid justkui viigiga leppinud. Doktor Ingoberto sagis natuke aega toimekalt siia-sinna politseipatrulli ülema ja Serana treeneri vahet ning siis lubati pesapallureil takistamatult laevale minna. Tüliõun ise oli lakanud olemast: kähmluse käigus letilt mahatõugatud kitsenahkne ilukarp vedeles külili põrandal keset kolmele ruutmeetrile laialivalgunud tumepruuni kleepuvat loiku, mille kohal tiirles paar teadmata kust väljailmunud ja juba purjus herilast.

Üksildasena ja tarbetuna seisis keset risust tollisaali pruun Tommazo

Ooni büst, keegi oli kannaga ta nina riivanud ning see vedeles nüüd kuju kõrval maas.

Kui pesapallurid oma auhinnakujule pilkugi heitmata hakkasid hane-reas tagumise ukse kaudu kaile minema, pistis uksepiida tagant oma hiirenina välja järjekordne ilmetu mehike.

«Müüa? Kas midagi müüa pole?» kostis tuttav pomini.

Ronisin baarileti tagant välja, võtsin katkilöödud klaase loendava baarimehe käest ühe topeltviski ja asutasin minekule. Täna-seks oli kõik läbi.

Tollihoone nurga juures pörkasin kokku doktor Ingoberto Reusiga. Tardusime mõlemad ootamatusest paigale. Minu ära tundnud, paljastas doktor närilise kombel oma väikesed kollased hambad ja sisistas õelalt:

«Juudas!»

«Kuidas, palun?»

«Maha müüsite! Teile sai usaldatud kui aumehele — tere hommikust, nüüd on asi suure kella küljes ja Eldonile meie plaan teada, nüüd ta võtab selle muidugi ise kasutusele ja kogu meie ilus üritus mälestus-sambaga läks teie armust vett vedama! Et te pärast seda veel julgete inimestele otsa vaadata...»

Naeruväärne!

«Kas te ei arva, et Eldonil peale minu leidub tuhat teist ja täpsemat infokanalit, mis?»

«Seda pole teile veel kingitud!» turtsatas Ingoberto sapiselt, välgatas mulle vihkava pilguga otsa ning kadus oma kõrge kontsaga poisikesekingade klõbinal parkimisplatsi sügavusse.

13

Pärast ähvarduskirja saamist ei pistnud ma kaks või kolm nädalat ninagi korterist välja. Mulle viirastusid mind luuravad vaenlased. Olin rahutu ja salvasin põhjuse, sõitsin oma ratastooliga ühe akna juurest teise juurde ning jälgisin pingsalt majaanest. Mu helesinine paat pleekis mahajäetuna all kaldal, tormid olid ta poolest saadik tuiskliiva täis kandnud, mõtlesin, et tulevaks kevadeks on paadi asemel tõenäoliselt pisike liivaküngas ja keegi ei teagi, mis selle all peitub. Olgu, otsustasin, saagu ta maetud, kui ei sõua enam mina merele, pole ka sel paadil mingit mõtet. Tundsünget rahuldust, et mind ümbritsev maailm mureneb ning hävib järk-järgult koos minuga.

Kui mitmeid tänaval seisatanud ning sellega minus kahtlust äratanud möödujaid püüdsin ma neil päevil rõduserva tagant oma püssi optilisse sihikusse! Neil polnud aimugi, et seisavad laskevalmis püssi suu ees ning et seda arusaamatut ja välguna rabavat tagasipöördumatust, mida surmaks hüütakse, hoiab neist eemal üksnes minu konksus sõrm. Mõnikord, kui nad kohe edasi ei läinud ja mul kaua sihtida tuli, kippus sõrm ohtlikult tõmblema.

Ma ei kujutlenud ennast kordagi nende võõraste inimeste asemele. Nad kujutasid minu jaoks ainult nimeta ja näota ohtu, tumedat ähvardust, mis tuli väevõimuga eemal hoida, ning ma vedasin kohusetruult sihikuristi neile järele. Miks nad siis seisid mu maja juures ja vahtisid? Õige inimene peab teadma täpset aadressi ja minema oma teed ilma ringi vahtimata ja maju uurimata!

Aga võib-olla ma ainult kujutlesin, nagu olnuks selles midagi eriskummalist — vahest oli see päris igapäevane inimlik seisund. Sest kas pole elus ikka nõnda, et oled alatasa kellegi või millegi sihikul ja ripud mingi konksus sõrme otsas. Sinu õnn, et sa seda ilmaski ei aima, enne kui sõrm väärtab. Ja siis on juba nagunii hilja, on ükskõik.

Nende päevadega treenisin käed tugevaks ja õppisin lõputu siia-sinna kihutamiseiga täiuslikult valitsema oma ratastooli, viimaks oli see juba peaaegu mu enda kehaosa, ma ei põrganud enam millegi vastu, võisin tunda ennast vabalt nagu kunagi igiammu, veel oma jalgadel. Mu

eneseusaldus kasvas, enam polnud ma nii armetu invaliid, nagu ennast tundsin haiglast koju jõudes.

Siis see juhtus. Ülipahempoolsed, kelle kättemaks mind hingetõmmet andmata kummitas, tegid valekäigu, mis sai neile saatuslikuks — nad tõstsid käe Konsortsiumi vastu. Kõike muud oleks neile andestatud, seda mitte.

Ilmselt raevunuina äpardusest saatkonnaga otsustasid nende ninamehed röövida Konsortsiumi peadминистраatori Minoril Hamilcar McPhersoni ja sel viisil välja pressida oma nõudmiste rahuldamist. Nähtavasti said nad aru, et ühegi kohaliku poliitiku väärtus pole selleks küllalt kõrge. Et nad oma senised käsuallused, mu kunagised saatusekaaslased-narkomaanid olid saatkonna-avantüüriga maha mänginud, tuli neil seekord paratamatult tegevusse rakendada fanaatikud salaühingu aktivistide endi hulgast. Ma arvan, neid kihutas tagant ka hirm jääda päriselt rahva naerualusteks, niikuinii kirendasid ajalehed habemike salaseltslaste karikatuuridest, «ülipahempoolne» sai meil hädavarese sünonüümiks. Neil oli tarvis sisendada inimestele kartust ja näidata oma jõudu.

Operatsioon pandi toime ühel esmaspäeval, kui McPherson hommikul oma villast direktsioonihoonesse sõitis. Pöiktänavast keerasid kokkuvarestatud autodel välja ülipahempoolsete rünnakrühmlased, blokeerisid peadминистраatori auto, kargasid tänavale ja avasid püstolitest ning automaatidest niisuguse raginaga tule, nagu oleks Antafagustasse äkitselt tagasi toodud ja laskma lubatud sõjaaegne saja toruga õhutõrje. McPhersoni autojuht, vaene mees, lasti sõelapõhjaks, hukkus ka ihukaitsja, kuid see jõudis enne veel ühele kallaletungijaist kuuli kopsu kihutada. Peadминистраator viidi kaasa teadmata suunas.

Sellest tõusis tõeline orkaan. Konsortsiumi peakorterist esitati kolme tunni möödudes Eldoni valitsusele järsk ultimaatum: kas McPherson leitakse viivitamatult üles elusana ja tervena, vabastatakse ning süüdlasi nuheldakse karmilt, või lõpeb Minoril hommepäev igasugune Konsortsiumi tööstuslik tegevus, kogu personal evakueeritakse õhusilla abil ja saar, mis ei suuda tagada personali julgeolekut, võib jääda vaikselt nälga surema ning aeglaselt vajuda Niarchose tsüaniididest küllastunud merre. Ähvardus oli niivõrd tõsine, et valitsus mobiliseeris otse teed kõik oma nuhid, koputajad ja jäljekütid viivitamatuks otsinguiks. Kõik teed suleti valvetõketega ja «Malta Rist» viidi kai äärest reidile, et keegi ei saaks vargsi laevale sõepunkrisse pugeda.

Võtmeks osutus seekord kopsuhaavaga mees. Põgenedes koos oma kaaslaste ja röövitud McPhersoniga, võttis see kokku kogu jõu, et näidata oma haava tühise nahakriimustusena, sest talle oli hästi teada linnasisside raudne seadus: raskelt haavatud lastakse oma meeste poolt kohapeal maha, et nad vangi ei langeks ega reedaks. Mees oli ise omal ajal tulisel seda seadust kehtima pannud, aga nüüd, kui asi teda ennast puudutas, ei jagunud meeleskindlust hoopiski. Surm osutus märksa hirmsamaks, kui varem teoreetiliselt arvatud. Hirmsate pingutuste hinnaga õnnestus tal küll oma kaaslasti petta, aga pärast hakkas mehel oma peiduurkas nii halb, et ta oli sunnitud saladuskatte all läkitama noorema venna arsti järele. See tuli, andis haavatule esmaabi ning teatas kohe politseisse, sest kogu Minor elas neil tundidel inimröövi erutuses.

Edasi läks kõik lihtsalt. Meest ei hakatud üldsegi pinnima ega pitsitama, talle lihtsalt öeldi: kui räägid, viime haiglasse ja hakkame ravima, kui ei, siis jääd siia jumala hooleks, meil pole aega sinuga jännata, me oleme praegu viimse meheni ametis sinu seltsiliste otsimisega. Haavatu latus palavikulise kiiruga välja kõik, mis vähegi teadis, ja isegi veidi rohkem, nagu pärast selgus, ning juba teisipäeva öösel võttis politsei ühegi lasuta oma võimusse ülipahempoolsete uue peakorteri, mis nüüd paiknes Santa Clara koobastes, ja vabastas seal istunud McPhersoni. Kogu organisatsiooni «kõva tuumik» areteeriti ühe hoobiga ja viidi Antafagusta vanglasse.

Ajaleht kirjutab, et samal hommikul, kui McPhersoni röövijad vanglasse toodi, hakkas seal märatsema varasemast ajast eeluurimise all istuv pangaröövel Lapikapi Guido, kes keeras hommikuse pudrukausi vangi-

valvurile pähe ja kõrvetas oma ohvri käed ning rinna teeveega ära. Enne seda saatis ta kaks korda tee tagasi, polnud rahul, nõudis ikka tulisemat. Kui temalt hiljem teo motiive pärima hakati, vastas ta: tahtsin, et mind viidaks ära kartserisse, üksikkongi, nende inimsööjatega ma ühes ei istu! Ta viidi selle peale kartserist üle vanglahaiglasse, et kontrollida, kas viimaks pole tegemist peidetud vaimuhaigusega.

See kolmapäev, kui lugu ajalehtedes ilmus, oli minu jaoks suur päev. Ma peitsin oma püssi voodi alla, lükkasin kõik aknad pärani ja tundsin esmakordselt üle hulga aja, et hingan.

Sel õhtul rääkisin Murana nõusse restorani minema. Ta oli äärmiselt imestunud, kuigi ei lasknud sellel välja paista. Ma arvan, ta kõhklusi süvendas kartus, et ma ei saa iseseisvalt hakkama ja piinlen tema abi vajades, kuid mulle olid tiivad kasvanud. Kihutasin vannitoa ja riidekapi vahet, ajasin hoolikalt habet ja panin selga oma kõige ilusama särgi. Minu hoog nakatas vähehaaval ka Muranat, kes mu toimetamist algul oli heitunud naeratusega jälginud, ta justkui noorenes ning asus otsima pidulikumaid rõivaid, mida juba terve igaviku polnud kapist välja võtnud. Isegi tavaliselt ükskõikne Roxana sai üldisest õhinast osa ning püüdis meid nõu ja jõuga aidata.

Oli tõeline triumfisoit, peaaegu tagasipöördumine olematusest, kui ma korteriuksest välja veeresin ja osava pöördega lifti põikasin. Keegi ei pidanud minust reipam ja liikuvam olema.

Läksime «Arhipelaagi» hotelli restorani, tahtsin kõige paremat. Oli alles varajane õhtupoolik, argipäev, ja restoranis haigutas tühjus. Ainult ühe kaugema laua taga istusid kaks meest, üks hõredaist karvaudeimest kuklapärjaga munapea ja teine kummaliselt heledate juustega isand, arvatavasti põhjamaalane. Nad ei pööranud meile tähelepanu ja ka meie jaoks polnud nad huvitavad.

Ma ei mäleta, et oleksin kunagi varem toite ja jooke sel määral nautinud kui tol õhtul. Kõik oli enneolematult hea, lausa võrratu, midagi niisugust polnud ma veel maitsnud, eriti käis see seesamiolis praetud langustide kohta. Isegi Murana unustas puhuti oma hajumatu nukruse ning naeris rõõmsalt.

Ja siis me läksime tantsima. Orkester oli parajasti õhtuks kohale tulnud, mängijad seadsid end kaua ja põhjalikult sisse, proovisid järgemööda pille ja võimendit, ning lõpuks löid lahti nii pöörase tempoga loo, et ma ei suutnud vastu pidada. Olin ju sel päeval uuesti sündinud!

Ümmargune parkett-tantsupõrand oli meie päralt, muusika mängis üksi meile, kõik meie ümber hajus ebatõeliseks peale nende kuumade, piitsutatavate helide. Murana tantsis ümber minu, ta keha väänles ja sirutus ekstaatiliselt, mu käed kõrgel pea kohal kordasid kõiki ta liigutusi. Ma pöörlesin ja söötsin, vajusin kummargile ja viskusin jälle vedruna sirgu, tool mu all hakkas elama, esimest korda olin valjastanud mustad rattad, nad allusid mulle tõrkumatult, kandsid ja lennutasid mind, oma isandat. Murana õõtsus ja pöörles mu ees, ma ei lasknud teda hetkekski silmist, see oli kirglik liikumine üdini vapustavas rütmis, orkestrimehed ei suutnud meilt silmi kiskuda, ka lõpetada nad ei saanud, see oli meie lugu ja me ihkasime ainult, et ta kestaks, kestaks!

Murana siugles parketil metsikult nagu vallapääsenud leek, ta tantsus oli igatsust ja iharust, ma ei saanud temast maha jääda, süda peksis metsikult, me söötsime ja keerlesime endaanustuses, maailm väljaspool meid lakkas lõplikult olemast. Mu toolirattad joonistasid tühjale parketisõõrile mustreid ja kirju, mis alles natukese aja eest oluksid täiesti kujuteldamatud.

Me poleks suutnud ise seda metsikut tantsu mingi hinna eest lõpetada. Alles siis, kui kaebliku plõnksatusega katkes ülepingutatud kitarrikeel ja pillid vakatasid, jäime me higistena ning lõõtsutatavatenä segasel pilgul ringi vahtides seisma. Veel võbeles õhk meie ümber muusika järellainetuses, veel polnud mu teadvusse taas tõusnud jalutus.

«Kas tohib teie juurde istuda... andke andeks, olen unustanud teie nime, härra...»

VLADIMIR BEEKMAN

«Janno,» lõpetan ma professor Umbermani piinlemise, kes tammub jalalt jalale mu laua juures.

«Arhipelaagi» restorani saal on tühi, vabu laudu loendamatult, miskipärast kipub ta ikkagi siia, noh, mis sellest, vahest on saal liiga tühi, seda kõlisevat targeldatud üksildust ei talu ilmselt kaugeltki kõik närvisüsteemid.

Munapea pilgutab tänulikult silmi, istub ega oska tükil ajal oma käsi kuhugi panna, kord upitab nad lauale, samas tõstab tagasi sülle.

«Me oleme ometi kohtunud...» alustab ta ebalevalt.

«Korduvalt, professor. Kord VURA istungil, siis poldril, kus te usse kuulasite. Kuidas on lood mutantidega?»

Umberman viskab löödult käega.

«Muidugi on nad olemas. Nad peavad olema! Looduses ei saa olla puuduvaid lülisid. Kuskil on nad kindlasti säilinud. Ainult kahjuks mitte minu jaoks. Olen leidnud kõigest kaks eksemplari ja needki osutusid kasutuskõlbmatuiks — üks oli maantee peal laiaks söidetud ja teine külapoisikesel juppidenä õnge otsa söödaks aetud! Kui ma temalt küsisin, kust ta ussi kaevas, ehmus ta nii, et hakkas nutma ja jooksis minema, ma ei tea, kas ta arvas enda midagi keelatud või koguni karistusväärset korda saatnud olevat. Ega te pole kuulnud — äkki on neil siin vihmaussi väljakaevamine karistatav? Võib-olla ma ei leidnud õiget tooni, kuidas küsida? Jooksin järele — seda hullem. Poiss pistis karjuma, nagu oleks tal kuri kannul, kes võis teda küll nõnda ära hirmutada, aga ta lidus nagu keravälg, ma pole ju mingi jooksjä, väsisin peagi ja jäin maha, ning siis ta kadus teab kuhu, justkui maa alla, seal kiltmaarinakus on lugematult lõhesid, mida ükski võõras ei tea, küllap ta mõnesse neist peitu puged, keris ennast kokku nagu vihmauss põuaga ja jäi nii vaikselt kükitama, et teda sealt labürindist leida polnud kuidagi võimalik.»

«Ja oligi läinud?»

«Mis ma teha sain? Kiskuda need õnnetud ussijupid ta õngekonksude otsast? Neist poleks mulle ju abi. Vajan kas või ühtainsat, aga tervet, elujõulist vihmaussi! Käisin sealkandis nädal aega hiilimas, sonkisin sajas kohas maad, ühtki ussi ma ei leidnud ja need külapoisid on nagu kokkuräägitult kõik ühte nägu, ma püüdsin vähemalt seitse tükki kinni kindlas usus, et nüüd on mul vihmaussipoiss lõpuks peos — ikka tühja. Võib-olla ta lihtsalt varjas ennast kogu selle aja, kuulis teiste käest, et ma seal käin ja igaühelt pärin, kus siin vihmausse võib leida. Nad kõik kinnitasid nagu ühest suust, et pole vihmaussi näinudki, eluaeg püüavad sääsevastsete ja kitsepabulate peale, kujutate ette, mis ärahirmutatud rahvas see niisugune on, ma seletasin küll, et olen teadlane, mul ükskõik, püüdke nad kala või lambatatikate peale — näidaku ainult kätte see koht, kus vihmausse leidub, mul on neid teaduse huvides tingimata tarvis. Isegi raha pakkusin — ei midagi!»

«Tõeline ringkäendus.»

Umberman tupsutas erutusest niiskunud otsmikku.

«Viimaks leidsin ühe veidi mõistlikuma vanamehe, see oli enne Esimest maailmasõda käinud ühe inglise ekspeditsiooniga pakikandjana Minori kiltmaal, ma ei tea, mida inglased seal tol ajal parajasti otsisid, nad ju otsisid kogu aeg midagi, neil avastamine veres. See vanamees peab ennast siinamaani ka õpetlaseks ja võttis mind jutule kui kolleegi. Vangutas pead ja ütles, et tema ei tea vihmaussidest midagi, see pole tema ala, aga et keegi võõrale midagi näidata ega seletada ei taha — sellest saab ta aru küll, see on puhas enesekaitse. Näe, ütles ta, seal Luuvalu ju tulid omal ajal võõrad mehed platsi, küsisid viksilt ja viisakalt, kas teil läheduses ka paremat liiva peaks leiduma. Kohalikud elanikud viisid nad paha aimamata küla taha, näitasid liiva kätte, kellelgi polnud tühjast kahju, aga sellest see algas. Nüüd pole seal ei liiva, merkallast ega Luuvalu küla ennastki, kõik kaevamismasinatega ära järeatud ja mere taha veetud. Me oleme ka üht-teist õppinud ja targa maks saanud, ütles ta, ilmaaegu näete vaeva, kolleeg, nii kahju kui mul ongi teile seda öelda. Järgmisel päeval, kui veel kord külla läksin, kuulsin ise, kuidas üks poiss teistele hoiatuseks hüüdis: «Poisid, kaduge, sealt

tuleb jälle see pehme peaga nuhk!» Siis ma jätsin järele, nendelt pole niikuinii midagi loota.»

«Kas Minoril pole tõesti kohta, kust leiaks teaduslikku abi?» tundsin huvi pigem kaastundest siiralt õnnetu professori vastu.

«Neil on ilmatu suur ja uhke Minori Looduse Instituut,» rääkis Umberman. «Arvate, et ma seal ei käinud? Kohe esimesel nädalal pärast saabumist. See tegeleb kõige loodusteaduslikuga. Seitsekümmend neli kraadiga kaastöötajat, peale selle veel vägi laborante, preparaatoreid ja inspektoreid kohtadel, suur eelarve ja moodne maja käes. Kas teate, millega nad tegelevad? Koostavad kaarte kõigi Minori looduslike objektide kohta, neil lähevad kaartidele võrdselt kirja putukad, linnud, mineraalid ja taimed, nii selgrootud kui pinnavormid. Kui ma seda kuulsin, lõin endale vastu pead ja hüüdsin: nüüd oled sa omadega mäel, lased endale vajalikud kaardid välja otsida ja loed sealt nagu raamatust ette vihmausside levilad, esinemissagedused, vaata et liigilise koostiseги, pärast pole muud kui sõida purkidega kohale ja korja meelepärane hulk kaasa. Ma olin täielik laps, kui seda uskusin! Ei tundnud põrmugi süsteemi. Inimene, kes ei tunne süsteemi, on hullem kui pime, kurt ja arulage ühtekokku. Süsteem on tänapäeval kõik! Te ei kujuta ette, mis seal instituudis tegelikult toimub! Nad ainult kirjutavad lõputult oma kaarte, panevad suurtesse kastidesse ja tõstavad riulisse. Läbisegi! Vahel peavad vägevaid koosolekuid, kus räägivad aina sellest, kuidas veel paremini ja veel rohkem kaarte kirjutada. Sõidavad välja, koguvad ekspeditsioonis materjali ja kirjutavad järjest uusi kaarte. Ei mingit süstematiseerimist! Ma peaksin vähemalt aasta aega nende kastides tuhnima, et leida vihmausside kaarte — ja sedagi siis, kui mul veab. Muidu võib ka kaks aastat paberimägedes kaevata ilma midagi leidmata.»

«Ma vist taipan vähe teadusest,» tunnistasin. «Mis mõte sel asjal nõnda on?»

«Seda küsisin minagi. Nad ütlevad: Minor on kaduv objekt, meie pakiline ülesanne on praegu iga hinna eest talletada temast kogu informatsioonitäius, süstematiseerimise ja lahterdamisega on meil aega tegelda siis, kui selle koha peal juba lained loksuvad, aga kui me praegu kas või kõige tühisema täppe käest laseme, siis on see pärast päästmatult kadunud. Nii nad räägivad. Igasugune materjali korrastamine olevat lubamatu aja ja jõu raiskamine. Muudkui kuhjavad uut vanale otsa.»

«See on ju hirmus töö neid mägesid kunagi lahti sorteerida. Vahest nad loodavad, et tulevikus mõeldakse selleks otstarbeks välja mingid masinad, mis? Või kuidas teie arvate?»

«Ma ei tea, mis ma arvaksin, kui poleks nende asedirektoriga käinud nende kinnises baaris istumas ja oma tööd arutamas. Seal ta tunnistas mulle: tark inimene ei saa ju oma leivatükki lõpuni süüa! Vähemalt mitte enne, kui ka Konsortsiumi ekskavaatorid on saarest viimase lõuatäie hammustanud. Mis meist muidu saab, küsis ta. Kui me oma töö praegu lõpule viiksime, kataloogid koostaksime ja kartoteegid kasutusele annaksime — siis võiks ju meid kõiki tarbetuse pärast vallandada või me peaksime endale kiiruga uut tööd otsima. Kellele seda tarvis on? Pealegi ei sobi kiire töö tõsise teadusega kokku. Nõnda aga jätkub meie poolt korjatud materjali töötlemist ka meie lastele, kes praegu alles algkoolis käivad. Kes tohiks süüdistada teadusetegijaid liigeses põhjalikkuses? Selle juures patsutas ta mind põlvele niisuguse näoga, et vend, ega sa ise ka põrmugi parem ole, ainult ei tunnista, kavalpea...»

«Ja teie ei leidnudki sealt midagi?»

Umberman vangutas väsinult pead.

«Üks magister tuletas nagu meelde, et ta oli kord aastate eest tolmu pühkides justkui sattunud juhuslikult vihmausside kaardile, aga polnud vähimatki lootust meelde tuletada, kus toas või millisel riulil see võis olla. Nõiaring! Võib-olla tahtis lihtsalt mind lohutada. Aga nüüd pole mul enam aega. Mu stipendium lõpeb otsa, pean koju sõitma ja tööle asuma. Muidugi, ma olen teoreetilised alused välja töötanud, usun, et keegi lõpuks ikkagi kuskil leiab vajalikud mutandid ja ristab nad — vihmaussid on liiga tähtsad olendid selleks, et neid unustada, nad on õige suureks lootuseks maailmale, keda nad suudavad näljahädast

päästa, väetised seda ei suuda, ma ei väsi kordamast, väetised, kui neid järjest rohkem põllule anda, tapavad lõpuks mulla bioloogia. Aga teate, mulle ei paku suuremat rahuldust tunda end tulevpõlvede põlluram-muna, oleksin tahtnud ise tulemused kätte saada. Oleks mul siin Minoril natuke rohkem vedanud!»

Professor jäi mulle kurvvalt otsa vaatama. Võimalik, et ta oleks oma haiget hinge rohkemgi puistanud, aga sel ajal hakkas mängima õhtuks kohaletulnud orkester. Algul segas see meid oma lärmakusega, ja kui me sellega pisut harjusime, algas too tontlik tants, mis mul siiani silme ees seisab.

Äkitselt olid täiesti tühjal tantsupõrandal pikkade mustade juustega sale naine ja ratastooliga mees. Nad seisis näoga teineteise poole ja alustasid pikkamööda, justkui vastutahtmist võnkumist muusika taktis. Algul nad otseselt ärkasid aegamööda tardumusest. Paigal, ainult kehad ja käed algul aeglaselt, siis järjest kiirenevalt ning laiemalt õõtsumas, meenutasid nad vesikasve, mida veevool väänutab ning kisub kaasa, püüab jõepõhjast üles tirida, kuid ei saa. Muusika valjenes, läks tempo-kamaks ning siis ühel hetkel olid mõlemad paigalt kistud, nad unustasid selle tühja kõleda saali koos meiega, vaevalt nad üldse olid meid tähele pannud, ja juba nad kuulusid tervenisti tantsule. Naine pöörles ja hõõritas ennast, astus õrritavalt lähemale ning tõmbus jälle tagasi, ta taganes tantsides oma partneri eest, kes oli teda kord haaramas, viskus siis vedruna oma toolilt üles, käed kõrgel pea kohal, just nagu anumas taevast armu ja soosingut. Uskumatu oli paindlikkus, millega jalutu mees liikus naise kannul, ta ratastool oli äkitselt elama hakanud, see polnud enam invaliidi raskepärane liikumiskäru, vaid nõtked ja ergas riist, peaaegu võrdväärne oma jalgadega, see võis olla ainult kas killuke üleloomulikku või bioelektronika ime, mille olemasolu ma ei söanda kinnitada. Mees ja naine andusid lõpuni tantsule, nende käed ja kehad kõnelesid, lausa karjusid elujanust ja valust elamata elu, kaotatud rõõmude ja lootuste pärast, nad püüdsid oma ekstaasis tagasi tuua kübetki pillatust ja seda vaadates tekkis valulik soov, et see täiesti võimatu läheks neil tõepoolest korda.

Umberman jälgis tantsijaid pilku pööramata ning ta silmad läikisid palavikuliselt. Võimatut ihates loodab inimene alateadlikult ikka imet.

Kui tantsib jalutu inimene, on see traagiline sündmus. Inimvaim trotsib füüsilist puudulikkust, inimene karjub paratamatusele vastu ja hetkeks see isegi õnnestub, või vähemalt näib õnnestuvat, ehkki vigasust ei paranda miski — ei tahe ega paljusuutlik aeg.

Orkester vaikis järsku kaebliku heli pealt ning tantsijad peatusid. Korraga tõmbusid nad jälle väikesteks ja argisteks keset tühja restorani-saali, aga alles äsja olid nad iseenda ja oma elamuse suurusega täitnud kogu ruumi. Muutus oli silmapilkne, vapustav.

«Kas nägite?» sosistas Umberman. «Fantastika!»

Jalutu mees oma daamiga kadusid saali kaugemasse otsa, poolhämärus neelas nad ja loendamatud toolikorjud ning valged laudlinad muutsid vaatevälja nii kirjuks, et sellel väikesel kaugeid figureid eristada oli võimatu. Mõne hetke pärast hakkasin juba kahtlema, kas nad olidki tegelikkuses olemas, või oli see kõik hallutsinatsioon, mis kadus jäljetult.

Vaikisime mõnda aega. Järsku Umberman elavnes.

«Ah soo, teie hakkate ka ära sõitma?»

«Kust te selle võtate?»

«Juhuslikult kuulsin. Ma käisin eile välisministeeriumi viisade osakonnas, sealsamas, kus nad kõik alati segi ajavad ja midagi õigeks ajaks valmis ei tee, teate ju küll, rahvas kutsub seda osakonda Karuteenete Kontoriks. Mul tuli paar tundi järjekorras seista, et väljasõidutemplit saada. Te teate muidugi, kuidas nad siin asutustes töötavad, midagi niisugust ei näe kuskil mujal — ma arvan, see on fosfaadirahade teene, et ükski ei karda töökohta kaotada ega tunne sündi korralikult tööd teha või täpselt oma ülesandeid täita. Nad vestlevad väsimatult omavahel, peavad pikki erakõnesid telefoniga, organiseerivad pidusid, longivad toast tuppa ja ainult mõnikord, muu seas ja vastutahtmist tegele-

vad torisemisi mõne külastajaga, kellele antakse tingimata mõista, et ta peab niisuguse erakordse vastutuleku eest jube tänulik olema. Ja midagi pole parata, sest kord nõuab, et pead saama selle templi nimelt sealt ja ei kuskilt mujalt, nii et valikut pole. Sellega võiks vist veel kuidagi leppida, kui oleksime ürgmetsas, kuskil paapuatest pealuuküttide keskel — aga see siin peab olema tsiviliseeritud maa! Nojah, seisin seal, lugesin laes kõik kipslilled õielehed kokku ja muu hulgas kuulsin, kuidas kuskilt helistati teie asjus, sest ametnik küsis nime üle ja kordas valjusti: Janno, ajakirjanik. Jah, aga ta pole seni meie poole pöördunud, ütles viisatembeldaja. Kuulas, kuidas talle selgitati, ja ütles: ah soo, kui ta varsti pöördub, siis me võime muidugi aega viitmata korda teha, nii nagu soovite. Ma olen kindel, et helistajaks oli mõni kõrgem ülemus, see preili seal leti taga poleks muidu nii mesimagusalt torusse rääkinud, lihtsurelikele ta ainult haukus vastu. Nii et soovin õnne, teil on läinud korda endale mõjukaid eestkostjaid leida.»

«Olete te ikka kindel, et nimelt minust oli juttu?»

«Olen küll. Ma olen muidugi hajameelne, isegi teie nimi ei tulnud kohe meelde, kui teid nägin, aga siis, kui te ütlesite, hakkas mul kohe peas tuksuma: alles ma seda nime kuskil kuulsin, kust ma ometi selle Janno endale kõrva sain? Näete, praegu tuligi meelde...»

Ta lobises veel midagi, aga see oli juba tüütu ega pakkunud enam huvi, jätsin ta peagi üksi õhtusööki lõpetama, vabandasin kiire asjaajamisega ning kiirustasin «Figarosse». Dan Eldon sulges parajasti oma äri, poisid olid juba võred akende ette tõmmanud ja kõnniteele langes vangitriibulist valgust.

Eldon ei paistnud mind nähes eriti üllatuvat. Samal ajal tajusin ta olekus valvsust ja isegi teatud vaenulikkust, mis oli habemeajaja juures senitundmatu. Ta väikesed pruunid silmad seirasid mind uurivalt, mul oli tunne, et mulle vaatab koopasuult vastu karu.

Sissejuhatuseks polnud mahti.

«Mu kõrvu jõudsid kuuldused, et keegi siiski kannab hoolt minu väljasõidu kiire vormistamise eest. Kas teie pole midagi seesugust kuulnud?»

«Natuke ikka, kulla Janno, natuke ikka,» kostis Eldon rahuarmastava aeglusega.

«Ja mis te selle peale kostate? Miks teie mulle sellest pole rääkinud? Ma lihtsalt ei saa enam aru! Kas ma ei võtnud teie nõuannet kuulda? Te ju ise ütlesite...»

«Ma ütlesin, et kõik läheb nii, nagu on kõige parem,» katkestas mind Eldon jesuiitlikult naeratades.

«Tahate siis öelda, et kõige parem on anda mulle põlvega, mis? Millega ma selle olen ära teeninud?»

«Vaadake, Janno, kõik oleneb sellest, millisest vaatepunktist asja üle otsustada,» lausus Eldon kassiliku nõtkusega. «Teie seisukohast võib paista nii, meie omast teisiti. Te ei või ometi nõuda, et Minori riiklikud huvid peaksid alati teie omadega kattuma, kas pole?»

«Lühemalt, Eldon. Riiklikud huvid! Kellel ma siis nüüd jalus olen?»

«Tjah, teil pole lihtsalt meie juures vedanud, Janno. Teil on sigenenud liiga palju vihamehi, olete muutunud tülikaks võõramaalaseks. Teate, missugune õnnetus on tülikas võõramaalane? Ma usun, teile endale on parem, kui te võimalikult ruttu tellite pileti «Malta Risti» peale, mine sa tea, kui kõvad kellegi närvid on — muide, kui teil raskusi peaks tekkima, võin aidata, mul on laevanduses häid sidemeid, juhtkond käib ju minu juures habet ajamas. Te ootate põhjalikumalt selgitust? Ah, Janno, Janno, ikka see ajakirjaniku põhjatu, saatuslik uudishimu ja tahtmine telgitaguste juurde välja jõuda! Hea küll, ma võin ju lõpuks mõned olulisemad punktid nimetada, kui te nii jonnakalt nõuate, palun väga, ainult ma ei tea, mil määral see teile kergendust võiks pakkuda. Noh, näiteks: omamaalased ei salli teid juba selle pärast, et olete ise internatsionalist ja tembeldate oma kirjutistes nende tõekspidamisi koopaelaniku primitiivseks natsionalismiks. Romist ma parem ei räägigi, temale olete valmistanud korduvalt peavalu, teate seda isegi. Ja lõpuks on teie vana sõber Damian nüüd ka miskipärast täis paukuvat viha teie

vastu, olete tallegi osanud konnasilmale astuda. Kes teid siis veel toetab? Kui veel lisada julgeolekuteenistuse ettekanded, mille kohaselt te olete end väärilt ülal pidanud mitme Minori naiskodaniku suhtes, korjanud teadmata eesmärgil arulagedate vanameeste suust meie minevikku ja tänapäeva kompromiteerivaid kuulujutte ja palju muud selletaolist kuni altkäemaksudeni välja — öelge siis, kas pole juba küllaga põhjust, et me tahaksime teist vabaneda? Kas te ikka veel imestate?»

«See kõik, mis te siin kokku rääkisite, ei ole mingi tõeline põhjus, niipalju saan ma asjadest aru küll. Suurem osa on vanad asjad, kui mitte lausa totrused. Kui see on kõik, siis ma panen rattad käima ja katsun seda ennatlikku otsust siiski muuta. Aga ma ei saa seda ette võtta, kuni pole kindel, et kogu selle loo taga veel midagi tõsisemat ei peitu.»

Eldon vaatas mulle pikalt ja kaaluvalt otsa, pani siis kätte ununenud rätiku juuksuritooli leenile ja sõnas pikkamööda, peaaegu kurvalt:

«Ei tasu rattaid käima panna. Need ei hakka liikuma. Ron on hilja-aegu Damianiga kokku saanud, Damian pakkus lepitust ja nad sõlmisid omavahel mingi kokkuleppe, ma ei oska öelda, kas sellest just koalitsiooni saab, aga igal juhul tahavad nad nüüdsest peale koostööd teha. Teie olete liiga palju telgitagustes ringi nuhkinud, ütleb Ron, te teate tülikaid asju. Ja sellest te ei tingi ju kriipsugi alla — nõnda on lood, kulla Janno.»

Mul võttis hinge kinni, silme ees löi korraks tulipunaseks. Olen niisiis muudetud etturiks, kes ohverdatakse silmaga pilgutamata niipea, kui see partiis mingit kasu töötab. Võib ju tõesti olla, et ka mina ise pole alati eetiliselt laitmatuid käike teinud, isegi päris kindlasti on see nõnda, aga niisugust mahamüümist ei ole ma ometi ära teeninud. Sest kui ma nüüd ennetähtaegselt, sisuliselt väljasaadetuna koju tagasi saabun, ootab mind ees üsna tülikas põhjuste ja asjaolude klaarimine agentuuris, prestiižiküsimused on meil muutumatult väga hellad, ning on igal juhul kindel, et uuesti väliskorrespondendiks pääseda pole minul kui läbikukkunud lähematel aastatel mingit lootust, soovijaid jätkub minutagi. Ja aastad lähevad, aeg ei oota, nooremad kasvavad peale...

«Janno ohvritalleks Eldoni ja Damiani leppimise altarile!» sõnasin kibeda pilkega.

Dan lautas idamaaliku poolmuigega käsi.

«On see nii ebaõiglane? Suur poliitika nõuab suuri ohvreid.»

Diplomaat oleks siinkohal kõneluse lõpetanud. Aga mina pole diplomaat, on see nüüd õnn või õnnetus, ning seepärast arvasin õigeks minu peaga mängijaid vähemalt veidi hirmutada, kui ma neile ka tegelikult ohtlik ei suuda olla.

«Aga kas auväärt riigiisad ja muud poliitilised pirukaküpsetajad ei arva, et ma niisuguse kohtlemise peale kogu oma pagasi ühekorraga välja pakin? Mis te arvate, Dan, kas minu varudest peaks piisama, et Minori ümber veidi laineid tõsta? Ütleme, rahvusvahelises ulatuses? Mul leidub tõepoolest ürgnaljakaid seiku, kui hästi järele mõtlen, neid saab kasutada nii tõsielukirjelduste kui pamflettide tarvis.»

Dani muie muutus tardunud irveks, äkki meenutas ta mulle vana mongolit.

«On asju, millest džentelmenid ei räägi,» litsus ta vaevaliselt läbi hammaste.

«On asju, mida džentelmenid ei tee!» lõikasin võidukalt. «Kui aga siiski teevad, pole nad enam kellegi džentelmenid ning väärivad vastavat kohtlemist.»

Pöörasin kannu peal ringi ja sammusin jalga tugevasti maha pannes salongist välja. Dan Eldon tegi mulle paar tõtlikku sammukest järele.

«Hoidke end, Janno!» kostis mu kõrvu ta summutatud hüüatus.

Olin tugevasti erutatud ja peatusin poldri ääres, et natuke mereõhku hingata ning rahuneda. Pidin hoolega läbi mõtlema nii kõik toimurid kui ka kogu oma järgneva tegevuse. Nüüd oli vaja toimida eksimatult.

Poldri hall väli kippus madala päikese vastuvalguses hajuma hõbedasse vinesse, silm ei suutnud tabada piiri, mille taga algas mere ebamäärane silleridus. Vaevaliselt, silmi kissitades vaatasin päikesesse, nii et silmanärvides tekkis terav valuaisting. Mul oli tarve endale haiget

teha. Olin omadega rumalasti puntras ega näinud väljapääsu. Minor oli mu endasse võtnud, kasulikud mahlad välja imenud ning heitis mu nüüd hoolimatult kõrvale, olin muutunud tarbetuks. Ja mina olin enda arvates tahtnud sellele kummalisele saarele head teha. Naiivne inimene!

Lõõmavast päikesepallist pisut paremal liikus keegi. Kui hoolega vaatasin, tundsin kiirgavast vastuvalgusest hoolimata neis katkendlike piirjoontega siluettides ära mees- ja naisfiguuri. Paarike jalutas poldri-vallil, siit kaugelt vaadates nii armunult ja muretult, et südant pääses pitsitama valus kadedus. Hädavaresed ei tohi vaadata õnnelikke inimesi.

Kiskusin pilgu väevõimuga jalutajailt, libistasin silmadega üle poldri endassepööratud lageduse ja vaatasin Katarakti neeme poole lahesoppi. Kalda ääres kõrgus seitsmekorruseline elumaja, osa aknaid seisis pärani ja päikese eest kinnitõmmatud kardinaid lehvisid tõmbetuules. Maja tundus olevat inimtühi ning elutu, elanikud olid pagenud, hoone oli justkui omapäi, inimeste abita oma aknad majja kogunenud leitsaku hajutamiseks valla lükanud ja seisis niisuguses mahajäetuses, nagu võib kohata üksnes maakera lõunapoolseis linnades keskpäevatunnil.

Ootamatult torkas mind sealt üks helk, intensiivne kui laserikiir. Ühe kolmanda korruse rõdu rinnatise kohal hiilgas midagi nii silmipimestavalt, et see sai olla üksnes lojuva päikese peegeldus binokli või mingi muu optilise riista läätstes.

Oli see optiline sihik? Idioot, kellele tuleks pähe sihtida abstraktseid kujusid, lihtsalt jalutajaid poldril? Või on maailm siiski juba nii hulluks läinud? Aga äkki sihitakse mind? Dan Eldoni hääle hoiatav kõla elustus mu kõrvus. Mul hakkas korruga kõhe, kogu endarahustusele vaatamata ei leidnud ma enam tasakaalu ja kiirustasin pooljoostes auto juurde. Tundsin nahaga, et objektiiv jälgib mind. Pildistavad või lasevad? Rumalus, söimasin ise ennast, vana loll, kuhu sa tormad — ja põgenesin edasi.

Kui ma oma tavalisest veidi suurema kiirusega poldri juurest minema sõitsin, märkasid vilksamisi heidetud kõrvalpilguga põiktänavasse pargitud tuttavat autot, madalat veripunast «Porschet». Mingi kurb, mõrane heli lõi mu tõusvasse ärevusse.

«Kas ma saaksin rääkida härra Stemo Kulamariga?»

Kummaline olek, kuidas see nii saab olla, ma ju ütlen ise neid sõnu ja samal ajal kuulen oma häält kõrvalt, väikese moonutusega läbi telefonitoru, olen otsekui kahestunud ega oska endale seletada, millest see tuleb.

Mulle vastab naisehää, natuke kähe ja paeluvalt kumisev. Palub oodata. Näib, et kulub terve igavik, enne kui too Kulamar telefonile jõuab. Taban ennast pahurusepuhangult. Mis ta ometi venitab! Kannatust, kannatust, vaigistan ennast, ta ehk ei ole veel päris terve, ajalehes, kus ilmus intervjuu temaga, oli ju öeldud, et reporter külastas Kulamari haiglas — autoõnnetus või midagi sellesarnast... Isegi pildil, nagu mäletan, oli mees haigevoodis istukil.

Lõpuks ta tuleb.

«Kulamar kuuleb.»

«Minu nimi on Janno, Artur Janno, te pole kindlasti kuulnud, olen ühe suure välismaa agentuuri kirjasaatja Minoril. Palun, ärge imestage, et teid üles otsisin. Mul on tekkinud nimelt huvi mõnede seoste vastu, millest te vahest oskate mulle jutustada, kui uskuda teie hiljutist intervjuud. Küllap saite juba aru, et see panigi mulle pähe mõtte nimelt teie poole pöörduda. Tahaksin ausalt ja midagi ilustamata käsitleda mõningaid Minori poliitiliste erakondade ja nendevahelise võitluse telgitaguseid...»

«Kasige põrgusse!» käratas hää torus äkkvihaga. «Ma ei taha sellest õnnetust intervjuust enam sõnagi kuulda! Ta on mu elu küllalt rikunud!»

«Pidage!» hüüdsin ma varjamatu hirmuga, et mees afekti ajal viskab toru käest. «Mulle on see hirmus tähtis. Ja kindlasti mitte ainult mulle. Ärge tundke muret, kinnitan teile ausõnaga, et ma ühelgi juhul ei anna

välja oma teabeallikaid! See olen mina ise ja ainult mina, kes oma peaga mängib.»

«Miks te arvate, et ma peaksin teile midagi rääkima, isegi kui tean?» küsib hääl telefonis äkki väsinult.

«Kas siis teie arvates on Minoril kõik korras?»

«Aga kas teie saate korda teha?» vastab ta mulle üsna loogilise küsimusega.

«Niisama vähe nagu teiegi. Heal juhul ehk hoopis laiem avalikkus, ütleme, rahvusvaheline surve. Sellepärast ma võtsingi asja ette, kas arvate, et mul muud teha poleks?»

Mul hakkas südamepõhjas pisut häbi, et ma oma isiklikku kättemaksu nõnda rüütasin, aga valikut polnud.

«Ei, ma ei taha,» ütles Kulamar pärast lühikest järelemõtlemist. «Mul on kõigest kõrini. Tahan rahu saada.»

«Issand jumal!» hüüdsin hingehädas. «Mis see siis olgu? Kas tõesti oli vana Ossian viimane tõeline mees Minoril ja järele on jäänud ainult nigelad nahahoidjad?»

«Ossian?» kordas Kulamar. «Kas te tundsite vana Ossiani?»

«Kelle käest ma siis kõik need Kuulutaja lood olen korjanud, mida üheski ajalooramatus pole?»

«Ja ta rääkis teile?»

«Kuidas ma muidu oleksin teadnud näiteks üksikasju eeslisitaprotessist? On neid kunagi kuskil avaldatud?»

Kulamar vakatas. Arvasin juba, et ta paneb pikkamööda ja hääletult toru hargile, ning tundsin äpardusest kibestust, kui ta äkki ütles ootamatult kindla häälega:

«Hea küll. Ossian oli meie külas kõige õiglasem ja kõige julgem mees. Tema ükski jäi külaasemele elama, vilistas fosfaadirahadele ja tuli ära alles siis, kui ekskavaatorid tal õuelapi jalge alt nahka panid...»

«Tema rääkis mulle palju ilma palumatagi, ta ütles ikka: on vaja, et kõik inimesed kõike teaksid, siis ei saa keegi pettusega paruniks, erakonnad tahavad alati, et osa inimesi teaks ainult üht osa asjadest, mis neile kasulik. Selles ongi nende paganama poliitika kõige suurem häda-oh!»

«Tal oli õigus...» venitas mu jutukaaslane ning ma sain aru, et ta mõtleb pingsalt.

«Kahjuks teab tema ainult vanu asju,» lisisin ma pärast pisikest pausi.

«Kus ja millal me kokku saame?» küsis Kulamar otsustavalt.

«Teeme kohe homme, ütleme, kell kaksteist Kuulutaja väljakul. Mul on erksinine «Datsun», kaks viimast numbrit 08. Nõus?»

«Jääb meelde.»

«Kohtumiseni.»

Meie jutuajamise kestel plõksatas telefonitorus paaril korral üsna iseloomulikult, panin seda tähele, kuid ei teinud endale vähimatki peavalu. Las kuulavad palju tahavad, nüüd on sillad põletatud, määratsegu nad jõuetus vihas teadmises, et ma ei hooli ega halasta, ma otsin mulle jäänud päevade jooksul üles kõik, kes teavad piinlikke või salajasi asju, kogun selle plahvatusohtliku materjali kokku — ja äigan nii, et mõni mees ilmselt enam ei toibu, muutub hoobilt poliitiliseks laibaks. Otsigu endale uusi ninamehi. Ma pole siiani suutnud poliitikuid ega peaministreid sadulast tõugata, ei ole ilmiski nii kõrges mängus osalenud, näeb taevas, nüüd on mu tund tulnud!

Tajusin rahuldust oma võimu tunnetamisest.

Murana silmadest vaatas vastu tume hirm.

«Ära mine, Stemo! Kuhu sa lähed? Ma tuler sinuga, kui sa nii väga tahad minna.»

Embasin teda parema käega ja patsutasin julgustavalt seljale.

«Mis sa tühja muretsed. Ei tasu. Mul on lihtsalt väike kokkusaamine ühe huvitava mehega. Ei, ei, ära vaata nii ehmunult — igasuguste narkomaanide ja terroristidega on jäädavalt lõpp. See on hoopis tõsisem inimene, välismaa ajakirjanik. Pealegi ma mõtlen, ehk ta võib aidata

Telli, sa ju tead, poiss tunneb reporteriameti vastu huvi, keegi peaks ta joonetele aitama, et võetaks mõnes toimetuses jutule.»

Murana andis järele nagu harilikult, ent ta käes, millega ta mu õlga silus, elas edasi sügav, allasurutud hirm. Tunnen seda kätt siamaani enda küljes.

Kuulutaja väljak oli keskpäevapäikesest üle kallatud, kui ma galerii alt välja sõitsin, võttis äkitselt pimedaks ja ma pidin peatuma, et silmad harjuksid. Veidi aja pärast hakkasin tasakesi edasi liikuma, otsides silmadega erksinist «Datsuni», mille kaks viimast numbrit oleksid 08.

Siis nägingi toda selli triibulises ülikonnas. Ta ei olnud õige mees, päris kindlasti mitte. Miks ta muidu platsi servas ühe halli «Datsuni» ukse kallal urgitses, nagu prooviks võtit, ja siis ruttu edasi keksis? Olin peaaegu kindel, et ta veel üht autouust katsus, enne kui edasi liikus. Põikles siia ja sinna, vaatas ikka vilksti paremale ja vasakule. Jälginis teda, kui ta peatus väljaku keskel. Veeretasin ennast lähemale, jäin oma tooliga parkivate autode varju, nii et ta mind ei näinud, vahel on kasulik mitte liiga pikk olla, pikad paistavad silma, ja parajasti siis, kui too triibuline ühe autoukse avas, tundsin selles ära erksinise «Datsuni», viimased numbrid 08.

Oli see Artur Janno? Kui nii, peab see küll eriskummaline lehemees olema, tuleb olla temaga ettevaatlik, rääkigu ta Ossianist mis tahab. Aga äkki on lihtsalt autovaras, kelle ma jõuan veel parajasti minema peletada?

Sõitsin edasi. Triibuline selg kadus autosse, uks plaksatas kinni — ning hetk hiljem sähvatas justkui keravälk, pärast seda polnud enam muud kui kumisev pimedus ja ammumöödunud asjade ümberkerimine, ikka ja uuesti.

Jätsin auto väljakule ja läksin väikesesse varjulisse kangialuses paiknevasse kohvikusse. Kell puudus veel ligi tund aega kaheistkümnest, mul polnud mõtet päikeselöösas praadida. Võisin rahus võtta paar kohvi ja läbi mõelda, kuidas suunata meie juttu Kulamariga, et tema käest ühe korruga võimalikult palju teada saada, vaevalt mul leidub aega uueks kohtumiseks temaga. Lääbematuse ei lubanud mul seda kodus valmis mõelda. Pealegi ei tahtnud ma telefoni juures kättesaadaval olla, kui mind näiteks välisministeeriumist peaks otsitama.

Kui tulin taas välja, löi kell keskpäeva. Raekoja tornis avanesid raudsed luigid, kaks sokku sõitsid raudrööbastel välja, pöörasid ennast aeglase väärikusega vastamisi ja hakkasid pusklema. Kaksteist korda järjest nõtkutasid nad põlveliigeseid ning panid kullatud sarved kokku, nihkusid lahku ja tulid uuesti. Seisatasin ja vaatasin neid jälle kord. Ma ei suutnud imetlemata jätta kunstniku vaimukust, kes oli kitsekujud taastanud pärast tulekahju, mis paar aastat peale sõda linnavalitsuse ametniku poolt sisseunustatud kohvikannust alguse sai ja raekoja torni laastas. Üks sokk oli kongus koonu ja krussis habemega, teine etteulatava ülahuulega ning kiilas. Polnud siis mingi ime, et rahvas tundis neis pusklejais otsemaid ära Damiani ja Eldoni, kellamängu käidi keskpäeval imetlemas tervete perekondade kaupa ning seletati lastelegi: nüüd läheme sokk Eldoni ja sokk Damiani pusklemist vaatama. Usun, et võimud oleksid lasknud kujud ammugi ümber teha, kui see poleks paistnud karikatuuri omaksvõtmisena.

Kord oli kellamäng siiski seisma pandud ja väljakule kogunenud inimestele laskis linnapea Cedric Amora teatada: vana tornikell läks rikki, mehhanism on nii iidne ja niivõrd kulunud, et enam pole meest, kes parandaks. Aga selle peale hakkas rahvahulk raekoja ukse lõhkuma, Cedric Amora põgenes põõningule pakku ja raevunud linnaelanikud tõid kodust välja nüüd juba sada aastat vana kunagise Briti ülemkomissari kellameistri, kes omal ajal oli Londonis Big Beni juures praktikal käinud. Meister, üsna õblukeseks kurtunud vanamees, kanti nelja turra liharaiuja poolt üles torni ning ta võttis oma käega hammasrataste vahelt välja kaika, mille sinna olid torganud linnavalitsuse edasipüüdlid nooremad ametnikud. Rahvas ootas kannatlikult väljakul, kuni raudluigid uuesti avanesid ja sokud sarved kokku panid, ning selle peale

puhkes juubeldus. Kuritahtlik kaigas põletati avalikult väljaku keskel. Sellest ajast peale ei söandanud enam keegi kella vastu kätt tõsta.

Väljak oli pärast hämarat kohvikut silmipimestav. Õhk plekist autokarpide kohal väreles nii, et majad platsi teises otsas hõljusid maast lahti ja kippusid silme ees voolama. Damian ja Eldon ülal raekoja tornis panid kullatud sarved üheteistkümnendat korda kokku.

Hakkasin astuma. Siis kerkis mu pilgu ette too triibulises kuues kumer selg, mis keksis naljakalt hääletus rütmis autode keskel, pööramata tähelepanu kellamängule. Inimene oli just nagu midagi kaotanud ega teadnud õieti, kust otsida. Mida kaugemale ta keksis, seda kummalisem see tundus. Seda oli imelik vaadata. Astusin kiirustamata triibulise kuue jälgedes väljaku keskpaiga poole, kus teadsin olevat oma «Datsuni», auto juurde pidi iga minut tulema Kulamar, kelle abiga teen uue sammu oma kättemaksuteel. Nad ei jõua ära kahetseda, et minuga nõnda käitusid! Seisatasin korraks ja viskasin veel ühe pilgu kuldsete sarvedega Damianile—Eldonile, kes olid avaliku pusklemise lõpetanud ja sõitsid vennalikult kõrvuti pikkamööda tagasi torni hämarasse sisse-musse. Raudsed luugid sulgusid pidulikult nende järel.

Kui triibuline selg äkki peatus ja küüru vajus, ei aimanud ma veel midagi. Alles siis, kui ta jälle sirutus ning välgatas erksinine autouks, tundsin ennast häirituna. Hakkasin kiirustama, kuigi ma veel päriselt ei uskunud, et tegemist on tõepoolest minu autoga. Peaaegu alateadlikult jõudsin kõrvalpilguga täheldada ratastooliga meest, kes oli autole hoopis lähemale jõudnud. Samal silmapilgul paugatas plekiselt kinnitõmmatav autouks.

Hetk hiljem kärgatas plahvatus.

«Pange ennast valmis, Janno, teile tuldi järele,» lausub arst ja tema toonis on midagi vastuvaidlematut.

«Järele? Kes?» — olen jahmunud.

«Kristlikud koristajad. Nad viivad teid sadamasse. Teile on valitsuse poolt «Malta Ristile» tänaseks kajut kinni pandud. Te saate juba kepi najal kõndida, järelraviks pole teile enam meie haiglat tarvis.»

«Pidage! Aga kogu see lugu plahvatusega?»

«Ah, Janno, mis tähtsust sel enam on? Te ju pääsesite eluga, see on kõige tähtsam. Asitõendid on hävinud, juurdlus lõpetati. Vaesest autovargast, kes teile määratud miini otsa läks, jäi järele triibulise kuue seljatükk ja kingakontsad. Kindlustussumma auto eest makstakse teile välja, valitsuse eriootsusel lubati see välisvaluutas üle kanda. Mis te veel tahate?»

Mis on mul veel tahta?

«Õelge, palun, kuidas on Kulamariga?»

Arst vaatab kõrvale.

«Me viisime ta mujale üle...»

Ta läheb, et saaksin segamatult riietuda. Mu rõivad on ettenägelikult tooli peale valmis pandud.

Korraga torkab mulle pähe ootamatu mõte. Kas ei saa parajasti täna õhtul aasta sellest, kui ma «Malta Ristilt» esmakordselt Minori pinnale astusin? Ma polnud sellele varem mõtlema juhtunud, tegelesin tuhande muu asjaga. Aga kui nõnda, siis on see küll olnud täiesti eriline aasta mu elus. Milline? Juba teatud kerguse omandanud mõtted uitavad tõngeldes ringi. Mälusopist ujub välja ammune teadmine, ma ei tea ise ka, miks nimelt: idamaadel on kõigil aastatel loomanimed. Tõesti, tõesti... Missugune oleks see minu aasta Minoril?

Korraga vormivad huuled iseendast mullegi ootamatu kergusega otsitud sõnad ning ma sosistan poolvaljusti:

«Eesli aasta...»

Kuulen, kuidas ukse taga summutatult kõhatavad mu saatjad, ja hakkab riietuma.

Ring on täis.

Hüvasti, Minor!

Tallinnas, 1978

VLADIMIR BEEKMAN

Minni Nurme

HOMMIKULAUL

Süda vabadust vajab
miks olen pannud end raudu
miks meenutan öisel ajal
hädasid ja haudu

Tahaksin olla vaba
väljuda tasamahti
valgusesse mis rabav
lukust end keerata lahti

Kes mäkke ronib
on mäel ent kes mägesid
nihutab paigast —
see ihkab tähtedele
unistab päikesemaast

SILLAD

Nii pikka silda maalt maale
ei saa ma teisiti teha
kui et iga päev otsast alustan
ja igal ööl kustutan maha
nagu kangast Penelopeia

Pilvelt pilvele rajan
üha pikemaid kaari
üha kõrgemaid sammastikke
kuigi hommikuks udu need pühib
Mul on rutt — rutt uuesti alata

*nii pikka silda maalt maale
ei saa ma teisiti teha
kui et iga päev otsast alustan
ja igal ööl kustutan maha
nagu kangast Penelopeia*

*
Olen külmavang
mustast koldesuust tuhka
pudeneb pähe
Tihane lendas tuppa
teineteist soojendame

*
Tuisk kriibib akent
kui hammaste kiristus
pakane väljas
Ärkan täis unesoojust
hea on tunda et elan

TALVETUISK

Tuisk peksab vastu akent
nagu peksaks vastu silmi
Tuisk tahab tuppa fulla
tahab mu silmisse tulla
haiget teha nuuksuma panna —
rõõmupisarad pole rajude
vaid päikese kink —
hanged kui nutumüür

Tuisk ära murra mu südant

*
Eluajal meis midagi sureb
ja surmas ehk midagi elab —
ju mõlemad ühtviisi head
kuigi me pooltki ei tea

HAIKUD

*
Talvel toalilled
sõnatult mulle on toeks
valguse ootel

*
Põhjatuu ulub
kui kiskja mu kannul
pomisen loitse

*
Pime talvepäev
kõle kui puud on raagus —
foas kaktus loob õit

*
Sula piiskhaaval
valab pisaraid lumme
talveselg murdub

*
Õö ja päeva piir
sulgub ja avaneb taas —
lind tõuseb lendu

*
Lumehällis vait
uinuvad noored metsad —
kord tuleb neil aeg

Hubert Matve

MAMMUTID

«Oh, vabandust, vabandust!» olin sunnitud ütleva. «See ei ole tõesti mitte sai!» Kaks tuvi tulid joostes, vaatasid pead viltu sigaretikoni, mille olin maha visanud, ja jalutasid pettunult eemale.

«Näe, millega tuleb päeva alustada. Palu tuvide käest vabandust.»

Istusin väljaku ääres pingil. Äsja oli Kaarli kiriku kell kuulutanud seitsmenda hommikutunni algust. Linn oli vaikne, mõned üksikud rutatajad vaid, turistegi ei olnud näha, ainult viis tuvi uitas mu pingi ümber. Päike oli veel majade taga peidus. Puude lehed rippusid liikumatult, otsekuu jõudu kokku hoides, valmistudes vastu võtma päikeselõõska, mis mitmendat päeva hautas äikest. See võis tulla täna, juba hommik oli niimoodi laetud.

«Peaks tulema üks hea sahmakas,» mõtlesin ja vaatasin taevasse. See oli küll ühegi pilveraasuta ja nii läbipaistvalt kirkas, et võisid kujutella end võimelisena vaatama läbi kogu universumi. Kogu universumi? Lõpmatuse piirini või? Muigasin. On asju, mis ei anna kujutella.

Üle väljaku tuli lontsides karvane koer. Kõrvale vaatamata läks ta oma teed, keel ripakil, tervenisti pühendunud oma koeratoimetustele, mis ei kannatanud edasilükkamist. Mulle meeldib arvata, et koerad mõtlevad enam-vähem samamoodi kui inimesed, tegutsevad aga märksa targemini. Nende elamise ja mõtlemise viis, selle filosoofiline selgus ja tasakaal — see paneb mind lausa kadestama. Eriti austan ma suuri loomi: põtru, kaameleid, pühvleid. Ja muidugi elevantidega.

Kahjuks pole mul olnud palju võimalusi kokku puutuda elevantidega. Ma pole Hemingway.

Päike hakkas end upitama üle maja, puude võrades vilksasid esimesed kiired. Mõnus rammestus tegi lõdvaks. Loiult elustas mälu üksikuid pilte eelmisest õhtust, tulid ja läksid näod, hääled, situatsioonid, kelle või kus, ei viitsinud mõelda, siis vajus kõik ühte puntrasse kokku, õige kaugelt kostis mootorimürinat, pink voolis end minu keha järgi...

«Kodanik Mats Peetson!»

Avasin silmad.

«Nii et toimetajad magavad nüüd promenaadipinkidel?»

Ulatasin käe: «Tere, Jaanus! Mis kell on?»

«Sai just seitse.»

«Oh, ma lootsin, et rohkem.»

«Ei ole. Sul on aega ülearu?»

«Jah. Kell võiks natuke rutemini käia.»

«Kipud tööle?»

«Vastupidi. Ma ei lähegi enam tööle.»

«Soo-oh?»

«Või kuidas võtta,» ütlesin. «Igatahes mitte ametisse... Jah, ma tuln ära. Eile viimast päeva. Lõpp.»

HUBERT MATVE

Jaanus istus mu kõrvale. «Ei taipa. Sa siis enam kirjastuses ei tööta?»
Noogutasin. «Ja mida kavatsed ette võtta? Hakkad pingil magama või?»

Raputasin pead. «Tööle hakkam.»

«Selleks tulid töölt ära?»

«Jah.»

«Et tööle hakata?»

«Jah.»

Ärgu taibaku. Polegi tema asi. Ma ei ütelnud rohkem midagi. Vaikisime. Ma vaatasin inimesi. Üle väljaku vooris neid nüüd igas suunas, suvises kerges riietuses, nagu minnakse randa või rohelisse, ning näodki olid sedamoodi puhanud ja pruunid, aga ometi võis arvata, et vähemalt üheksa igast kümnest möödujast ruttab sel kellaajal tööle. Puhkajad alles magasid. Mina, Mats Peetson, ei maganud, aga ka ei rutanud kuhugi. Minu laud kirjastuses pidi mind nüüd kauaks ajaks ootama jääma. Selle laua taga olen küllalt orjanud. Päev päeva järele kuhjas ta mu ette võõraid käsikirju ja otsekui sunnitööline olen ma nende taga pidanud koogutama, nagu olekski see minu osa selles maises elus, nagu ei olekski mind ootamas midagi hoopis kaalukamat. Tõsi, üht-teist olen ma ka ise kirjutanud ja mõned jutud on ajakirjades ilmunud. Selle läikiva kirjutuslaua kiuste, tema ahelaid trotsides olen kirjutanud, aga seda on armetult vähe jätmaks mingit jälge lugejate ja kriitikute mällu. Mats Peetsoni nimi ei ütle praegu midagi. Ometi võiks ta ütelda, jah, miks ei võiks mu nimi seista kõrvalt mu koolivendade ja kursusekaaslaste omadega... Ülo Tuuliku... ja Jüri... ja Valtoni omadega näiteks... need nimed ju ütlevad teile midagi? Ja ainus süüdlane selles, et Mats Peetson on täna sama hästi kui ümmargune null, on see seal kolmandal korrusel, teine tuba paremat kätt, tagumise akna all: läikiva laki all uhkeldav laud. Tema on mu päevad täitnud käsikirjadega, millel pole minuga vähimatki pistmist, ja jätnud mulle ja mu juttudele vaid õhturaasukesed, üksnes mõned tunnid ööpäevast andumaks rohelise kupliga lambi valgussõõrile. Lehekülg või — kui hästi läheb — paar on nüüsguse õhtu tulemus. Seda on haledalt vähe. Ahastusega olen ma pidanud tõdemä, missuguse pisku mu sulg möödalendavast ajast kasutada suudab.

Nüüd olen tolle läikiva polüübi haardest vaba, kes teab, võib-olla... võib-olla jäädavalt.

Päike paistis juba minu pingile.

«Kustkohast praegu õlut võiks saada?» küsisin Jaanuselt. «Eile sai lahkumispidu peetud.» Ta vaatas kella ja ütles, et küllap vist ainult turuputkast. «See urgas mulle ei meeldi,» ütlesin.

«Ega muidugi. Pirital pidavat kah üks varajane koht olema.»

«Nii kaugele ei viitsi sõita.»

««Palace'ist» võib saada konjakit. Mul tuttav ettekandja toob tasiga... Kes keelab meil hommikukohvi asemel teed joomast?»

Muigasid. Selle plaani pikantsus meeldis mulle: istuda mõnuses pooltühjas kohvikus, konjakitass ees, näsida peale värsket kapsapirukat, aduda, kuidas veri soontes elavneb ning mõte lennukaks muutub, tundmata muret aja voolu pärast. Vaadelda inimesi: ruttavaid, kes oma viinereid poolmälumata alla neelavad, ja olesklevaid, kes targemat ei oska teha kui kohvikus lehte lugeda. Ja siis, kui inimesi juba liiga palju koguneb, kuhugi vaiksemasse kohta kaduda... Ma küll teadsin, et Jaanus pole suur asi kambamees, aga ons alati valida?

Kohvik oli vaikne ja lämbe, teisel pool aknaklaasi ruttasid inimesed ja kolisesid trammid.

«Ma ei saa ikka aru, kuidas sa mõtled nüüd elama hakata?» küsis Jaanus.

«Mis seal's nii aru saada? Kirjutama hakkan.»

Tundsin konjakit pähe tõusvat ja tahtsin rääkida.

«Mida?»

«Noh, kõike, mis ette tuleb. Kirjanduspöld on piiritu.»

«Ah nii.» Jaanus vaatas mind muigel. «Vesipruuli uus kolleeg... Nojah. Soovin edu.»

Tänu konjakitassidele leidsin Jaanuses kuulaja.

«Looming on inimese mina väljendus, inimese ja maailma vaheliste suhete sügavaim avaldumisvorm. Aga loominguprotsess, tead ise, ei ole mitte ainult kirjutamise, oma ideede tehnilise realiseerimise küsimus. Kirjutada võib igauks, kes tähti tunneb. Miks sa kirjutad, vaat see on asja tuum. Kui ma kirjutatan, siis pean teadma, miks ma seda teen ja mille nimel. Sina pead seda muide paremini teadma, sina oled ajakirjanik. Sinu positsioon peab sulle selge olema, kui sa tahad masse suunata. Hingevärinate analüüs, see mind ei rahulda. Ma tahan laia haaret, tahan tunda sotsiaalseid hoovusi, sest mul peab olema tagasiside ühiskonnaga, kellele ma kirjutatan.»

Tundsin, et jutt kipub rappa, aga lahkuda oli juba hilja, esimene konjakitass oli oma töö teinud. «Kui isegi de Poissy, see katoliiklane ütleb, et inimene, kelles pole veerandit koolmeistrit, veerandit jumalast ja veerandit politikaani, pole väärt olema ka veerandi jagu kirjanikku — mis siis veel rääkida kirjaniku kohast meil?» Tegelikult ei olnud ma kunagi juurelnud kirjutamise ühiskondlike aspektide üle. Mil-lekski? — olin alati mõelnud. Minul on ühiskonnas oma koht. Ma olen filoloog ja seda põldu pean ma kündma. Kirjandus on lihtsalt mu kiindumus nagu mõnel koerte või rooside kasvatamine. Oma kiindumuste kohta ei pea ma ühiskonnale aru andma, olin mõelnud. Nüüd aga olid mu suus sõnad, mis oleksid nagu minu. Või olidki? Võib-olla olid need mõtted valminud mu alateadvuse hämaruses ja nüüd, mil olen ühiskonnas uuele pulgale istunud, on nad küpsed lagedale toomiseks? Kelle ette? Jaanuse ette? Jäin vait, põrnitsesin oma konjakitassi. Mis sõber see Jaanus mulle on?

«Laseme jalga,» ütlesin.

«Tõttad rahvast teenima?»

«Käi põrgu!»

Jaanus irvitas.

Kodus ootas mind poolik novell.

Ta sulges silmad. Kõik oleks nagu juba kord olnud: tänav, laud, tagurpidi loetav valgusreklaam halli maja katusel, aeg sügisele kalduv ja närvesööv muusika raadiopillist.

Päike keeras lõunasse ja tuba muutus järjest valgemaks — sügisene valgus, teadagi, aga ikka: mõned kollakad laigud siin, teised seal, kiiresti muutuvad, võta kinni, kuidas. Akna taga loperdasid kuldset sädelust läbilaskvad vahtralehed, ilusad oma suremises.

Sellest pidi tulema sügava sotsiaalse sisuga kirjatöö. Aine oli mulle väga südamelähedane: see oli tänapäeva noortest, noorte teatud kihist,

HUBERT MATVE

selle moraalist. Töölisnoorte, täpsemalt: noorte ehitustöölise, veel täpsemalt: tütarlaste-maalrite (või krohvijate, ükskõik). Iodevast elust ühiselamus, palgapäevajoominguist, öistest salaküalistest. Selles novellis pidi lagedale kistama lame elu väljastpoolt klantsima löödud kesta — ilusa soengu, lakitud küünte ja välismaa sukksaabaste — all. Niisugune see elu pidi olema, nagu ma asjatundjate käest olin kuulnud. Oh! Muidugi mitte kõigil, ja sealt jutu võtigi: kust seesugune kiht meie ühiskonda on sigenenud ja millest ta toitub, et välja ei sure? Sellele pidin ma veenva vastuse leidma. Filosoofilises plaanis. Igatahes olin keskkonnaga, millest kirjutada tahtsin, põhjalikult tutvunud — juttude ja teadjate kirjelduste järgi muidugi, aga see-eest detailselt. Veinibaaris olin kord satunud noormehele, kes parasjagu oli öö seesuguses ühiselamus veetnud. Tema värvikad kirjeldused olid minu jaoks nagu maiuspalad. Need pidid mu novellile koloriidi andma:

Evelin lebas voodil, vaid kombinee paljale ihule tõmmatud, sukastatud jalg üle teise, ja lehitses värvitrukis võõramaa-ajakirja. Kaugemale ei olnud ta riietumisega jõudnud, ehkki aeg hakkas jõudma keskpäeva. Sees keeras.

Värvikas, eks ole?

Novell oli alles katkendeis. Valmiskirjutatud jupid tuli nüüd kokku sulatada, leida kogu lugu kandev idee, seda tõusvalt läbiv joon, ja puánt muidugi kah.

Kõik see siiani alles puudus. Olin takerdunud. Novell keerles visalt mu peas, mõnikord hakkas ta lausa piinama ja tegi tigidaks nagu haige hammas või pakitsev paise, mis hooti valutab. Konjak oli valu küll tui-mastanud, aga päriselt kadunud see ei olnud. See tuli tänaseks lihtsalt unustada, kui tahtsin sellest puhata.

Keerasin sisse tuttavasse baari.

Leidsin eest tuttava noorkirjaniku N-i, kes lehte luges ja vastikut magusat veini rüüpas. «Mis teha, kui taskus auk,» muigas ta. «Alles kuu lõpul peaks «Noorusest» midagi saama.» Ma tõrjusin eemale paar tere-tada püüdvat pooltuttavat, kes nähtavasti raha lõhna haistsid, tõin kaks klaasi kuiva veini, noorkirjanik pani lehe kõrvale ja me proovisime.

«Noh, hoopis teine asi,» ütles ta. Ma tõin veel kaks klaasitäit.

«Kas näidendite võistluse jaoks midagi kirjutad?» küsisin, teades ette, et kui ta kirjutakski, ei ütleks ta nagunii. Noorkirjanik N. raputas pead: «Ei ole minu ala. Sina kirjutad või, mis?» See oli küsitud mokaotsast, professionaali üleolekuga, aga ma ei saanud sellest välja teha. Mulle oli tarvis kuulajat.

«Üht-teist,» ütlesin. Ja siis ma seletasin, et mu elu järgmised kuus kuud on pühendatud draama kirjutamisele, et kogu näidend juba praegu otse elab mu mõtteis, et näen teda laval, kujutan täpselt ette, kuidas näitlejad sisse tulevad, kuidas peategelane pimedusest valgusesõõri astub... Ptüi, puudus veel, et ma oleksin kujutlenud end pärast esietendust lavale rooside järele minemas... Muide, ma liialdasin. Või õigemini, valetasin: tegelikult oli mu peas vilksatanud küll üks või teine lavapilt, isegi dialoogikatkendeid oli otsekui pilvi läbi pea ujunud, tulnud ja läinud, ent näidendi konstruktsioonist ei olnud olemas veel sama hästi kui mitte midagi. Kogu töö ootas tegemist, ja selle järele ma igatsesingi. Näidendi kirjutamine, oo, see on tõeline konstruktoritöö! Panna näidendi

HUBERT MATVE

osalised ükshaaval, ent teistega seotult elama ja liikuma, nii et kogu laval toimuv käiks nagu andekalt kavandatud mehhanism ilma loksumise ja kriginata — sellise ülesande olin endale võtnud. Osaliste teod, toimetused, liigutused, välja ütlemata jäävad mõtetki peavad õiges draamas üksteisega haakuma nagu hammasrattad, mis masinavärki edasi veavad, ning kogu kinemaatiline süsteem peab paindlikult reageerima jõumasinalt — minu, Mats Peetsoni ajult — saadavaile impulssidele. Aga et see nii oleks, tuleb mehhanismi iga osake hoolikalt läbi mõelda, teha visandeid ja arvutada dimensioone, et ta mitte ainult lihtsalt ei liiguks, vaid liiguks kõige ökonoomsemalt ja sujuvamalt, liiguks mitte nagu mõni sajandivahetuse teerull või rehepeksumasin, vaid ilusalt ja hääletult nagu täiuslik limusiin, mis reageerib juhi igale sõrmeliigutusele. Tundsin ennast tõelise insenerina, kel seisab ees ühe idee realiseerimine keerukaks, inimolendist osavamini tegutsevaks mehhanismiks. Aga et toimuks ideed mateeriaks muutev plahvatus, on tarvis teravmeelsete mõttevälgatuste ahelreaktsiooni. Üksnes niisuguse plahvatuse põrguleegis saab sündida minu näidend, draama, mis vaataja teadvusse maavärina toob.

Midagi niisugust ma kokku rääkisin.

Noorkirjanik N-i ei paistnud mu jutt eriti huvitavat. Hajameelsel ilmel oli ta rüübanud head poolkuiva veini, mis talle nii õnnelikul kombel oli ette sattunud, aga mis oli juba otsakorral. Nüüd ta tegigi klaasile põhja peale, viimast lonksukest ei tasunud tõesti enam hoida.

Ka minu jutuhuog sai otsa. Baar mulises veini poolt keemaaetud häälest, aeg-ajalt kerkisid üle selle mulina valjemad hõiked, loeti kokku peenraha ja poolsalaja, et mitte tähelepanu äratada, tõmbas mõni taskust roheline või sinisegei paberraha. Tundsin ses suminas järsku piinavat, valuleajavat üksindust. Noorkirjanik N. oli äkki nii võõras ja kaugel, et tundmatud naabrid, kes ligasel laual rinnutades Eestimaa spordi käekäigu pärast südant valutasi, tundusid lausa lähedased sõbrad. Ometi, otsekui inertsi jõust aetuna küsisin noorkirjanikult: «Võtame veel või?» Ma teadsin, et võtame, ma ei tahtnud üksi jääda, võõraski oli rohkem kui mitte midagi. Noorkirjanik kehtas õlgu: «Kuidas arvad... Tead ju, et minul...» Juba ma läksin kergel sammul leti juurde ja küsisin müüjalt neli korda kakssada sedasama head kuiva veini. Miks neli? Ei tea.

Liköör tegi oma töö kiiresti ja hästi. Tüdrukud, kes paari esimese viinapudeli sisu tagasihoidlikult proovinud olid, läksid nüüd liköörile nagu kärbsed siirupile. Lahvatasid naerurõkatused ning poiste käed tüdrukute kaela ümber ja mujalgi leidsid üha vähenevat vastuseisu.

Jäin kirjutatut põrnitsema. Ei saanud edasi. Kusagil oli midagi katkenud, aga ma ei leidnud seda kohta üles.

Tõusin laua tagant ja astusin toa ainukese, tagahoovi avaneva akna juurde. Meil on korras tagahoov — prügitünnid tühjendatakse õigeaegselt, pesunöörade kinnitamiseks korralikud postid, isegi vaipade kloppimiseks vastavad pukid ja laste jaoks liivakast. Selle vaatega oma aknast olen elanud peaaegu kogu elu — algkool, keskkool... ja nüüd need aastad pärast Tartut. Oma kätega ei ole ma siin hoovis midagi teinud — ah siiski, ükskord tuli konks, mille küljes oli pesunöör, postist välja ja kogu nööritäis pesu lebas äkki oktoobrikuisel õuel; naabrinaine, mäletan, korjas nuttes oma määratud linu ja särke ja mina jooksin tõin keldrist

kirve ning tagusin konksu uude kohta, sinna, kus puit oli kõva. See on ka kõik. Hoovis hiilivad ringi kassid. Mõnikord öösiti, kui on see aeg, röögivad ja kräunuvad nad võikalt. Võib-olla on see nende kaugete esivanemate hääl põlislaantest või tiigri hääl džunglist, millest Ganges läbi voolab, ei tea, sest ma pole näinud ega kuulnud ei üht ega teist. Meie tagahoovis ei liigu teisi loomi peale kasside, ehkki oleks ju tore, kui sinna vahetevahel ilmuks mõni suurem elukas. Elevant näiteks, ning pööraks seal kõik ringi.

Praegu oli hoov hoopis tühi. Naabrimaja vari oli roomanud üle kogu hoovi ja ma teadsin, et kui päike veel tunnikese edasi liigub, ronib see vari mu tuppa. Nii on see alati olnud, kõik need aastad. «Päike ei ole sinu jaoks, inimene, tea, et varjud on sinu kaaslased,» mäletan L'Hombred, keda olin kord tudengina tõlkida püüdnud. Ja sealt need varjud nüüd tulidki, aken ei pea neid kinni, kohe ronivad nad tuppa ja edasi mu paberitesse.

Liköör tegi oma töö kiiresti ja hästi. Noh, edasi? Olin elu tema kestast lahti koorinud, aga edasi? Pidin ju kuhugi välja jõudma, nähtusest olemuseni, varjude allikani. Mitte pohmelusefilosoofiat ei tahtnud ma edasi arendada. Sellel teemal on ilmunud juba küllalt uurimusi. Iga kümne baaripukil kükitava või teise mehe naist luurava vaimusuuruse kohta leiate kirjandusest ühe kehvaverese töölise või veerandi varjusarnasest teadlasest või insenerist.

Millest tahtsin aga mina kirjutada?

... Evelin ärkas segipööratud voodis külmavärinate peale. Ta tõstis pea: ta oli alasti, tekk oli libisenud põrandale, tekilina keerdunud ümber kaela. Arnot ei olnud.

Jah, see oli minu käekiri. Kuid ma ei tahtnud ju sedamoodi kirjutada! Kusagil pidi ometi veel leiduma mäetippudele tõusjaid, teadsin seda, ja neid kangelasi tahtsin ma otsida — aga ei: ka minu kangelased, näe, ei saa voodist kaugemale: *Evelin ärkas segipööratud voodis...* Mul hakkas enesest hale. Ei ole ma ju ei terasevalaja ega meremees, ei ole ma läbi elanud kõiketuhestavat armastust ega oksaajavat ahastust — millest ma, vaene Mats Peetson, peaksingi üldse kirjutama? Minu elu on olnud see kassikontsertidega tagahoov, ülikooli auditorium, õlle- ja kohvikusaalid, ja veel see tuba suure maja kolmandal korrusel, kuhu olin olnud suletud iga päev kella üheksast hommikul kella kuueni õhtul. Pole ma higistanud sütt visates, kraavi kaevates, ei tea, mis on päevad täis masinate mürinat või laborite vaikust. Kurat, ma ei ole isegi korralikult kakelnud. Jack Londonil oli palju lihtsam. Minul tuleb kõik kübehaaval kokku riisuda võrastest eludest, kuhu mul õnnestub sisse piiluda, ja sellest piskust oma lood kokku fantaseerida. Kust pidin ma kangelased võtma? Ei saa ju maalida lõvi ega mammutit, kui oled näinud vaid küülikut ja kassi.

Evelinil oli süda paha ja pea käis ringi. Vihaga püüdsin sõnu paberile panna, aga sellest ei tulnud midagi. Sõnad ja laused olid nii lamedad, et kui ma valmiskirjutatud lõigud üle lugesin, rebisin nad puruks ja läksin välja. Baar kohtas mind tuttava sumina ja klaasi heleda veiniga, millest tõuseb rosinat hõngu. Seal ma seisin, rahunesin, puhkasin Evelinist ja vaatasin inimesi enese ümber. Need olid inimesed mulle võrast maailmast. Autojuhid, laadijad, raamatupidajad, katlakütjad, varustajad,

maalrid, näitlejad... Elude ja saatuste keerulised rajad, igaüks terve romaan, kui sinna vaid sisse pääseks. Siin olid teemade ja süžeede laded ootamas neid, kes oskasid võtta, aga võtmiseks tulnuks jätta oma ning astuda võõrasse maailma. Kuidas sellega toime tulla? Ei saa ju minna ja pakkuda ennast autojuhiks, kui sa ei oska autot juhtida, ega laadijaks, kui sa ei jaksa tsemendikottigi tõsta, ammugi siis tehasesse, kus tunkedes mehed tööpinkide taga on minu jaoks niisama kauged kui jaapani vaalapüüdjad. Kui just õpipoisiks... aga ligi kolmekümnesel eesti filoloogil... Kõne alla võiks tulla veel majahoidja... koristaja... hullumaja sanitar... öövaht... Vanasti käidi turul talumeestega lora-mas, õllekeldrites viltukiskunud saatusi uurimas, suurlinna džunglites inimsipelgate radasid otsimas. Ja siis kirjutati valmis need romaanid, mis on nüüd otsekui mäed meie ees, mille on kokku kandnud hiiud, kes pole arvatavasti meie moodigi, vaid ka ise mäesarnased. Nagu piisonid... või mammutid. Aga praegu on teised ajad. Mammutid on teadmata (ainult oletatavail) põhjustel välja surnud. Neid ei sünni enam. Nad on jätnud meile traatkarkassile monteeritud luustikud muuseumides, aga hingest mitte midagi. Nüüd käivad merede kajakadki linna-tänavail prügikastidest toitu otsimas ega saa looduseaduste vastu, mis käsivad muutuda neil ikka väiksemaks ja väiksemaks. Ka Mats Peetson ei saa selle seaduse vastu, nagu ei saanud mammutid.

Aga kahju on mul mõlemast, surnud mammutist ja elavast Matsist. Järgmise veiniklaasiga hakkab neist veel enam kahju, eriti Peetsoni Matsist.

Ühel päeval sai mul Evelinist kõrini. Viskasin ta lauasahtlisse ning võtsin käsile draama konstrueerimise. Mul olid sellega suured plaanid. Ma ei tahtnud kirjutada niisugust moodiläinud tükki, milles vaataja peab suurema osa ise juurde mõtlema ning on eesriide sulgemise ajal niisuguses seisundis, et ei oska loost midagi arvata. Mina tahtsin tuua kõik lavale, ei mingisugust allteksti ega mõistatamist, kõik pidi olema sõna-des välja öeldud, vastandite kokkupõrgete tulevärk pidi toimuma kõigi silme all. Neid vastandeid ei olnud veel. Need tuli alles välja mõelda, neid käikupanevad jõud tegevusse lasta, intriigid valmis septseda, kired hingematvas pinevuses plahvatuseni üles kruttida. Teadsin kõike, mis mul teha tuli. See oli tohutu töö. Ma ei lugenud enam raamatuid, et poleks vaja karta kõrvalmõjusid. Tahtsin olla ürgselt mina ise, ja mu kangelasedki pidid olema välja raiutud seni puutumatuist kivirahnudest. Hakkasin otsima oma kangelaste modelle. Käisin palju ringi, luusisin tehaste ümbruses, kui oli tööle mineku või töölt tuleku aeg, sõitsin varjaste elektrirongidega, mis vedasid hommikuvahetuste tukkuvaid töölisi. Kõikjal, kus liikus rahvast, luurasin huvitavate tüüpide järele. Tihti-peale astusin sisse mõnda lihtsasse sööklasse, kus odav lürp ja kõiksugu rahvast läbi voorimas. Helpisin hakklihakastet ja otsisin. Kord olin seljankaga parajasti algust teinud, kui märkasin saalis agarasti ringi liikumas karvakasvanud, lotendava palituga meest. Too haaras ühelt laualt supitaldriku ja lusika, järgmiselt laualt roobitses supijäänuste juurde kaks sinist kartulit ja hakklihasousti ning tilga hapukapsasuppi. Siis vaatas otsivalt ringi. Imelik, mõtlesin, miks ta taldrikuid koos jäänustega ära ei korista. Mees liikus edasi. Minu lähedal kummutas ta oma taldrikusse liiga rasvaseks peetud lihatüki ning mõned pooleldi näritud leivaviilud ja astus siis minu laua juurde. Lükkasin tema poole lauale vedelema jäänud mustad nõud. Mees viskas neile vaid pilgu. Tema

HUBERT MATVE

vonkleva kõrisõlmega kael ja punakad silmad tundusid tuttavaina. Kust küll? Ta poetas oma taldriku minu lauaservale ja torkas lusika kogutud solki. Käsi oli korbatanud. Nagu linnujalg, mõtlesin. Ja samas meenuski: raisakull. Olin näinud hiljuti loomafilmi. Samad silmad, sama kael, samad liigutused... Käsi värises, kui lusikas hakkas suu juurde liikuma. Ma ei jäänud vaatama, kuidas see päralt jõuab. Pool seljankat jäi tema saagiks, kui põgenesin.

Oli hall päev, õhus hõljus uduvihma, aga ma läksin ja istusin parki pingile.

Ei, mitte raisakull, mõtlesin. Raisakull on tarvilik lüli looduse ahelas.

Mul ei olnud ikka veel oma kangelast. Ja kodus ootas mind Evelin, olgu ta neetud.

Siis ühel hetkel ei mäletanud Evelin enam midagi. Oli veel pikk sõõm magusat viina, ähmane kujutlus põlvedelt ülespoole roomavast Aljoša käest... ja oligi juba koiduvalgus.

Mulle sai selgeks: kuni ma pole Evelinist rahu saanud, ei leia ma oma õiget kangelast. Vihkasin Evelini, ja leiutasin tema jaoks üha räpasemaid situatsioone. Lasin tal aeeda poris ja ei leidnud ühtki heledamat värvi, ühtki õigustust; ma ei tundnud mingit halastust. Ohverdasin tema mustamiseks oma novelli. Algul kavandatud üldistustest ei tulnud enam midagi välja, sotsiaalne mõte läks kaotsi, aga ma ei saanud sellest hoolida. Evelinile tuli kätte maksta. Selleks kulus paar päeva, aga siis olid me arved ka klaarid. Panin punkti.

Kakskümmend masinakirjalehte oli mu portfellis, kui viisin Evelini tema viimasele teekonnale.

Oli kena rümpilvine suveilm, lustakas tuul lennutas Harju tänaval minu lõbuks naiste seelikuid, kergel sammul astusin toimetusse. Toimetaja oli puhkusel, aga nõnda oligi parem, sai vältida seletusi ja pärimisi, mida ma täna sugugi ei tahtnud. Jätsin oma loo sekretäri kätte. Nüüd ei risusta ta enam mu lausahtlit. Lahkusin Evelinist loodetavasti igaveseks. Kas ei väärinud see pidusööki valge linaga laua taga?

Seisatasin «Aerofloti» ees, nautisin suvelõõsas linna sagimist ja pidasin plaani. Jõudsin oma kaalutlustes umbes viierublase eineni, kui keegi tonksas abaluu alla. Kannatasin hetke, pöörasin ringi ja nägin pruuni-näolist habemikku, üleskääritud käistega roheline särk rinnuni lahti.

«Tere, semu! Mida haud?» küsis ta.

«Tahaks kusagil gurmaanitseda,» ütlesin.

«Ja väike lonks haljast?» pilgutas ta silma.

Lõunastajate vool oli juba hajunud ja nüüd oli parajasti meiesuguste aeg.

«Võtame pooliku ja hakatuseks midagi külma,» arvas koolivend. Ma kõhklesin. «Mul jätkub,» lisas ta, ning asi oli otsustatud.

See minu koolivend on hariduselt ja elukutselt geoloog, aga kui tarvis, ka geodeet ja topograaf. Maailm Kamtšatkani läbi käidud, teadsin ma. Nüüd istusime teine teisel pool lauda, karahvin higistas meie vahel ja ma kuulasin, kuidas ta rääkis oma tööst.

«Siber, tead, on midagi ürgset, mida ei saa nägemata kujutada ega tundmata kujutella. Ta hakkab olema alles siis, kui teda näed, katsud, tunnend, hingad. See päris Siber, kui sa jõuad oma telgi, seljakoti ja koliga tema südamesse ja tead, et lähima asulani on mitusada kilomeet-

rit ja et sind ootab paar-kolm nädalat tööd, tööd, tööd... Su töö algab hommikul, kui läheb valgeks, ja lõpeb siis, kui hämarus ja jõgede udud sind tule äärde ajavad, sääskede imeda. Nagu hunt saaki, ahmid konserve ja tulist teed ning poed siis kotti seedima ja magama... Mõnikord, kui viitsid, pesed ennast... Kui sajab vihma, oled lähimärg, aga tööd sa ei jäta, sest iga mahamagatud tund on su enese arvelt. Saaks juba valmis, saaks juba minema! mõtled ristishambu — just nagu oleks sellega lõpp! Just nagu sa ei teaks, et varsti oled uue varustusega taas tagasi, ronid jälle mööda kaljunõlvu ja tuhnid padrikus, põdrakärbsed krae vahel...»

Võtame pitsi ja hammustame balõkki.

«Kuid see kõik on suvel. Talvel pole ma seal olnud, aga tahaks kord olla... ragistada metsas näiteks... siis, kui miinus nelikümmend kraadi jäätab hingeauru habemesse. Kas sina ei tahaks?»

«Küll! Aga mida minusugusel seal teha?»

«Kõike! «Družba» õpid selgeks ühe päevaga, kirvest ehk kah natuke tunned, ja troppamine ja koorma tegemine, see pole miski kunst, ega sa üksi metsas ole! Aga missugused inimesed! Saatused ja iseloomud! Röövlid ja geeniused! Kes on tulnud raha kokku lööma, kes Metsikut Läänt otsima, kes õnnetut armastust maha matma... Siber kõlbab kõigeiks! Ja missugune paabel! Seal võid armetult peksta saada, kui sa ise ei peksta, ja võid niisuguse sõbra leida, kes sind kümme kilomeetrit seljas tassiks, kui tarvis peaks olema. Elu ekstrakt on see, mis sa sealt leiad. Ühest tilgast piisab, et tavalisele elule õiget mekki anda. Kurat, sa ei kujuta ette metsatööd taigas! See pole niisugune haokrõbistamine nagu meil. Seal on Siberi maik man. Kui suured metsaveotraktorid tulevad jõurates nagu pullid — uuuhh, nagu mammutid, ragin taga!»

Puhkesin naerma.

«Miks sa naerad?»

«Sinu juttu! Mammutid! Tore võrdlus. Ainult et mammuteid ei ole enam Siberiski mitte.»

Koolivend vaatab mind silmadega, milles põleb hasart ja läigib haletsus.

«Ei ole? Sa ütled, et mammuteid ei ole?»

«Kahjuks.»

«No tead... Kui sa pole näinud, siis ära seleta.» Ta valab viina, me rüürame ja ta häälel on vaikne, kui ta ütleb: «Tule läheme tuleval talvel Siberisse! Ma näitan sulle mammuteid. Ma tean, kust neid leida. Rohkem, kui sa arvata oskad.» Ta vaatab mind ainiti.

«Kas sa arvad, et mammutid saavad nii lihtsalt kaduda, et neist mitte midagi järele ei jää?» jätkab koolivend. «Ei tegusid ega tegude mälestustki, mis meis edasi elaks?»

Meis? Miks meis? Mis ühist on meil mammutitega? Rumalus, viin hakkab pähe, suvel soojaga teadagi.

«Tõstame,» ütleb koolivend, «ja siis ma käin kemmergus ära... Aga sina mõtle tõsiselt järele!»

Mida on mul mõelda?

Küsimus on vaid mammutites. Kui ma ütlen, et mammuteid ei ole enam, et viimane kui üks neist on surnud ja seepärast ei saa neid enam sündida — siis, tõepoolest, mis alusel ma seda ütlen? Et ma ei ole neid näinud? Kaelkirjakut ei ole ma kah näinud, ega eskimot. Kuidas saan ma olla kindel, et mammuteid ei ole? Üksnes teiste inimeste, olgu pealegi

teadlaste juttude järgi. Aga võib-olla on neil, kes seda kinnitavad, selleks mõni isiklik põhjus. Võib-olla on neil kasulik mammutite jäljed lihtsalt kaotada, ja teistel on mugav seda uskuda. On ju rahulikum, kui tead, et su tagahoovi ei tule ühel päeval segi pöörama mammut. Ja et märtsikassid kräunuvad seal edasi oma armulaule, millega oled harjunud.

«Millest sa mõtled? Et tellime veel ühe tulivee?»

Meile tuuakse karbonaad ja ma kuulen koolivenda viina tellivat ja tean, et see läheb mulle paljuks, aga ma ei tee katsetki teda takistada. Kusagil, öeldakse sulle, murravad mammutid metsadesse sihte, mõirgavad oma mõirgamisi ja rahu pole seal ollagi.

«Millest, pagan, sa ometi mõtled?»

«Ma mõtlen, et sul ongi äkitselt õigus,» ütlen. «Nende mammutite suhtes nimelt. Ja et mul oleks hädasti tarvis neid näha. Ainult et...»

Tean päris kindlasti, et ma ei näe kunagi mammuteid. Minu tagahoovi nad ei tule.

Paul Haavaoks

*

Inimeseks saamine
on suur profsess.
Lapsi enam
ei kasvata rihmaga.
Põlluga, ilmneb,
on sama profsess:
mitte kuivaga —
soojaga,
vihmaga.
Aegade kestel
on külvatud küll.
Aga kõik külvid
on joodud
ja söödud.
Kalmude taga
on kaugus
ja külm.
Vaata veel inimest,
kellest sa möödud!
Vaata veel inimest,
kuula ta häält,
kuula ta tarka
ja vaimukat sõna.
Kõik pole koor,
mis riibutud päält.
Aususe vastu
käib alati mõna.

*

Armastus, armastus
sugeneb pähe.
Pettu on rohkem,
kuid tõtt on vähe.
Armastus komistab
südame pihta:
leiliga nuhtle,
kui talud sa vihta.
Aga ei arstida
saa seda saunas.
Seda pead kandma
nii põues
kui paunas.
Armastus, armastus,
hele ja roosa —
siiski on luule
ja mõneti proosa.

PAUL HAAVAOKS

*

Ole ikka mõtle ja lugev
mitte üksnes raha!
Isa oli sul suur ja tugev,
haigus murdis ta maha.
Maailma asju ta luges kui noodist —
tõtt selles ja terake kuldal
Haigus kangutas voodisse...

voodist

sinna, kust enam ei tulda.
Eluaeg valmistas sõnavõttu,
eluaeg pelgasid mõned.
Kuid vaikis. Kuid vaikis.
Ja sellegi tõttu
ära jäid mõnedki kõned.
Kiitis ta virku ja kirus ta laisku.
Tea, mida ta oleks muutnud.
Tegi ja tõttas.
Kuid käed läksid raisku.
Rohkem ta tõesti ei suutnud.

PUUNUIAGA? PUUNUIAGA

äestada, äestada,
või sina, hädine,
tükid kolmpeaks!
Ei saa, ei saa,
praegu küll ei saa:
mine tagasi,
sa, kutsumata! ...
Läbi valuvõru
sul läigib paljas pea.
Kas tark, kas tark?
Ei, veel ei ole aeg.
...Nüüd tuld kui hinge hoiame,
veel pole rafast, sahka,
ei tule kõne alla,
et rüütud loomanahka!
Ulg kostab koopasuult,
veel rusikate võim.
Käib enda karvakattes
veel kogu hõim.
Puunuiaga ...
Sa tule pisut hiljem!
Ja aega armastades ... suutmata ...
mu enda kaljujoonis
jääb muutmata, jääb muutmata.

Jaak Jõerüüt

MR. DIKSHIT

Mr. Dikshit saabus Tallinna ühel meie jaoks väga kuumal juulipäeval. Ta tuli Riist rongiga ja jõudis päralt varahommikul. Ta oli meie külaline, ja mina, töö, puhkuse, lõõtsutav ning trafaretne, olin tema vastu võtja.

Seisin perroonil, õige vaguni juures, vaatasin kohalejõudnud reisijaid ja tuletasin meelde oma passiivse inglise keele hapraid tervituslauseid. Lõpuks ilmus vagunist tamburisse tumesinises ülikonnas väike vanem härra. Oma suurt labast kartongkohvrit vagunist välja upitades vaatas ta süvenenult jalge ette, perrooni äärde vaguni alla. Pime õline kuristik lahutas teda Tallinnast, ta vaatas sinna paar pikka hetke, umbusklikult, kuid agressiivselt. Astusin juurde, võtsin kohvrist kinni ja tõmbasin enda kätte.

«Hellou!» ütles mister Dikshit ja lõi pilgu üles. Tema selja tagant näeratas leebelt, emalikult ja loomulikult õrnas blaseerumusvines noor neiu, tõlk, kes saatis vanahärrat ringreisil mööda väikesi nõukogude vabariike.

Tõlk Nataša lükkas vanahärrat kergelt õlast, too tegi otsustava sammu ning me olimegi kolmekesi koos ja asusime orienteeruma keeltes, mida oskasime rääkida, tahtsime rääkida ja suutsime rääkida.

Ma olin võrdlemisi noor, võtsin oma ülesannet tõsiselt, ehkki ei teadnud lõpuni, milles see seisnes. Ma aimasin, et võõras linnas on üks sealne vastuvõtja tulnukale midagi väga olulist. See on maja, kes kõnnib, hotell, kes räägib, pood, mis tuppa tuleb, auto, kes viina joob, kallid sõber, kelle vastu pole mingeid kohustusi. Püüdsin seda kõike olla, ning ühtlasi võimalikult kiiremini endale selgeks teha, millist neist variantidest mu seekordne külaline kõige rohkem loodab minus peituvat.

Sõitsime vaksalist hotelli. Tee peal viipasin paremale ja vasakule, katkudes selgitada, kus liigume, kuhu jääb linn, kuhu meri. Laususin, et neil vedas ilmaga. Hindu kiskus särgimansette pikalt kuuekümnest välja ja noogutas kiirete nõksuvate pealiigutustega.

Hotellis, registreerimisformaalsustega kiiresti hakkama saanud, saatsin nad liftiukseni. Leppisime kokku kohtumise kellaaajas, vajutasin mällu hindu soovid ning läksime lahku.

Päike tõusis kõrgele taevasse, linn oli tuline ja umbne ning ma tänasin saatust, et on selline päev ja loodetavasti ka järgmised päevad, sest mulle piisas paarist sügisest nädalast, mil pidin lõunamaalastele (bulgaarlane, kataloonlane) selgitama, et meil tuleb igal aastal talv, et meil sajab talvel lund, mis jääb püsima. (Kas palju lund? kui kaua see kestab? kui külm on? kas tõesti? küsiti minu käest siis ja ma ei suutnud neile selgeks teha, mis tähendab elamine keset lund ja pakast novembrist aprillini. Ma ei suutnud neile selgitada viit kuud eestlase eksistentsi kaheteistkümnest, nii et nad sellest päriselt oleksid aru saanud, ja see tähendas,

et ma ei suutnud neile lõplikult selgitada meie eksistentsi kui sellist. Ma ei tahtnud, et see korduks.)

Nüüd jäi mul kaks tundi lahtist aega. Läksin baari kohvi jooma ja pirkaid sööma ning mõtlesin hindu kollakaspruunist nahast. Nahk ja lumi. Keset kuuma suve, kui sõbrad puhkasid Väinamere saartel ja sisemaa padrikute ning raiesmike keskel, olin taas olukorras, kus ees ootasid päevad, mil elu tundub irreaalne, mil ise oled kohaliku kõndiva, häälitseva riigi funktsioonis ja suhtled kaugelt saabunud kõndiva ja häälitseva linna, riigi, maaga. Ma ei teadnud, kas jõuame oma suhtlemistes sinna maani, et meist saavad jälle inimesed, või jääme sümboliteks. Aega oli vähe, ja see ei sõltunud ainult minust. Ma ei teadnud, et hindust haritlasel oli minu jaoks üllatusi varuks. India üllatas Eestit ja läks taas rongi peale.

Programm oli lihtne ja tavaline. Pidime sõitma linnas ringi, vaatama Lauluväljakut, Toompead, vanalinna ülevalt, siis vanalinna seal sees olles, kirikuid seest ja väljast. Külaline pidi viibima ametlikul vastuvõtul. Külalist pidi sõidutatama Vabaõhumuuseumi. Külaline pidi kuulda saama jutte kultuurist, fakte ajaloo, legende ja lihtsalt väljamõeldisi. Külaline pidi saama, mida tahtis ja mida tuli otsima.

Istusin autos hotelli ees ja ootasin. Nad tulid uksest välja, Nataša pea võrra pikem ning nelikümmend aastat noorem. Mr. Dikshit oli selga pannud teise ülikonna, see oli rohekas ja kuldsete niitidega ja ta läigahtas selles vahetevahel nagu suitsuräim.

«Suurepärase hotell,» ütles mr. Dikshit, «puhas hotell. New Yorgi hotellide parimal tasemel,» ütles ta. Tema kõne oli kiire ja pilk elav. Kartsin, et mu ingliskeelsed laused tulevad suust soomeliku aeglusega, ning vastasin vene keeles. Nataša tõlkis ja ütles siis mulle:

«Kas te saate hästi aru? Nii et ma tagasi tõlkima ei hakka.»

Vastasin, et saan aru. Saan, ja kui ei saa, siis küsin tema käest. Olime kokku leppinud.

Toompeal püüdsin külalisele selgitada linnaehituse kunagisi põhimõtteid ja vanalinna säilimise põhjusti.

«Kas seal on meri?» kiikas mr. Dikshit kõige linnapoolsema vaateplatvormi äärest vasakule. «Kas seal on Soome? Kus on Soome?»

«Kui läheme teisele poole, siis näitan,» ütlesin.

Mr. Dikshit jäi vait, vaatas tungival pilgul linna katustele ja hüüdis siis innukalt:

«Kas näete, seal on hotell! Oo!»

Noogutasin.

Vaateplatvormil oli ka ametlik fotograaf, kes seisis oma kolmjala kõrval. Mr. Dikshit märkas teda ja soovis, et meid kolme pildistataks. Andsin ta palve edasi. Fotograaf solvus ja ütles, et tema pildistab ainult gruppe.

«Oh, I see,» ütles hindu ning küsis minu käest, kas saaks kohtuda meie indoloogidega. Selgitasin, et see on mõeldav, kuid meil on lühike suvi (ikkagi!) ja et kõik on puhkusel, linnast ära, maal, kättesaamatud. «Ma proovin, teen kõik, mis võimalik,» lisasin.

Jalutasime teisele poole, et vaadata merele. Kitsail tänavail, munakividel astus mr. Dikshit ettevaatlikult, kartes tasakaalust välja minna või komistada. Ta käis, pilk maas, ja ma ei saanud talle midagi näidata. Hakkasin jutustama legende, mis Tallinnaga seotud. See huvitas teda, isegi väga. Kui olime jõudnud Toomkiriku taha, jäi ta seisma ja vaatas mulle suhu. Ma jutustasin parajasti, et Ülemiste järves elab hall vanamees, kes

linna uputada tahab, kuid see ei õnnestu, sest kõik selle linna elanikud teavad, mida vastata, kui tuleb hall taat ja esitab oma küsimuse.

«Oo, see on suurepärane,» ütles hindu. «See on väga stiilipuhas legend.» Ja luges üles analoogiaid, mida ta teadis. Ta klassifitseeris legendi, võttis taskust märkmiku ja kirjutas sinna mõned märksõnad. Muu teda selleks korraks enam ei huvitanud. Ei vaated Snelli tiigile, vaksalile, merele, kaugusse. Ta mõtiskles äraoleva pilguga rinnatise ääres ja küsis siis minu käest, kas eestlastel on ka rahvusjooke. Rääkisin kõik, mis teadsin eestlaste joovastavate jookide valmistamise harjumustest. Mr. Dikshiti tähelepanu tõmbasid endale veinid. Tükk aega kirjeldasime Natašaga talle, mis on punane sõstar ja mis on must sõstar.

«Kust saab mustsõstraveini?» küsis hindu.

Alustasin uuesti, seletades, et seda tehakse kodudes.

«Kas me ei võiks minna mõnda kodusse?» küsis hindu.

«Praegu on suvi, marjad alles valmivad, läheb mitmeid kuid, oh, veel enam, enne kui mahl lõpuks käärinud on, nii et seda veiniks võib nimetada,» leidsin kõige diplomaatlikuma vabanduse.

Mr. Dikshiti lõpetas selle teema, kuid sügav erutus oli tõusnud ta silmisse ja ma nägin neis halli vanamehe ning mustsõstraveini vastuhelki. Kaks suurt uudist olid rabanud teda sellel väikesel maanurgal juba esimese poole päeva jooksul ning ta tahtis vastukinki teha.

«*Namaste*,» tänas ta mind, seejuures kummardades, peopesi vastastikku pannes, ning puudutas põialdega oma ninaotsa. Nataša naeratas.

Kauged maad on tulnud minu juurde, mõtlesin lollilt ja kurvalt, on tulnud, aga mina pole võrdväärne partner. Mul on varuks veel mõned kunstlegendid ja keskaegsed müüriurgad. Ei tea, mis saab. Ma ei julgenud küsida tänamisviisi tähendust, mul oli tunne, et ta lahkub meilt siis sekundipealt, sest kes tohiks olla teadmatu vana suure kultuuri kõige levinumais märkides! Ent mulle tuli meelde lumi ja ma küsisin.

Mr. Dikshiti nägu lõi särama. Ta sirutas käe ette, kõverdas pöidla ja asus seletama.

«Iga sõrm on millegi sümbol. Sõrmed sümboliseerivad sinu keha ja vaimu kõiki jõude, kõiki komponente. Kui sa paned vastastikku ükshaaval, endamisi, kahe käe sõrmed, siis oled mobiliseerinud oma vaimu ja keha ja jääb üle veel sulgeda ring. Selleks puudutad sa põialde otstega oma ninaotsa. Ninaots on sinu keskpaik, sina oled maailm ja seepärast on ninaots maailma keskpaik.»

Kõik oli selge. Panin käed kokku, puudutasin, kummardasin ja lausisin «*Namaste!*». Mu jalad külmetasid lumes, üle Soome lahe jää hulkus lähemale urisevaid jääkarusid, pealage kõrvetas päike, kaenlaalused eritasid higi, eesti aedades küpsesid mustad sõstrad.

Õhtul, kui koju tulin, möödusin maja ees mängivatest poistest. Nad olid viie-kuueaastased. Maja oli uus, ümber selle ei kasvanud veel murugi, mullast paistsid ehitusprahi nimetud tükid. Poisid olid kokku tassunud kümmekond telliskivi. Ma ei küsinud nende käest midagi, ma ei pöördunud nende poole, ent kui neist möödusin, kuulsin neid arutamas, mis panna nimeks mängule, mida nad telliskivide abil mängisid. Variante ma ei teadnud, ma kuulsin lõpptulemust. Mängu nimeks sai «Taksi kirikusse viimine». Liftiga üles sõites meenus mulle, et vennapoeg (kuuene; valge nahk; teab, mis on lumi; veini ei joo; musti sõstraid pelgab) oli kevadel asunud jutte kirjutama. Jutte ma näinud ei ole. Ühe pealkiri oli «Sea lennutamine», teise pealkiri «Vana kuke uputamine».

Hindu trakteeritud maailmasüsteemi lihtsuse õpetuse mõju all koon-
dusid need kolm pealkirja minu ajus ühtseks. Need muutusid äkki minu
jaoks oma selguses, kolmkülguses ja vääramatuses terminiteks, mille
ühendus oli salapärane ja aukartust äratav. Siga, kukk ja taksikoer väl-
jendasid kõike ja jätsid kõigile võimalusi. Filosoofia ragises mu peas, mu
hing oli täis hämmeldust ja lõpmatute üllatuste puhtaid aimdusi. Ma ei
olnud kunagi armastanud lugeda filosoofide teoseid, ma ei orienteerunud
nende peentes mõttenüanssides, ma ei teadnud iial, kas mõtlen mõnel
päeval enam spinozalikult või teisel päeval enam kirkegeorlikult, ma olin
vaimuülikuid kaua ignoreerinud, see nõudis tublisti jõudu, kuid ma sain
väärilise tasu. Ma polnud enam sümbol, ma olin natuke rohkem, poisid
olid sulgenud veel ühe ringi, ma tundsin oma mõtted ära, ma olin rahul.

Algas teine päev, veel kuumem, sinisem ja lämmatavam kui eelmine.
Algas juulikuu pühapäev, mil Tallinn on tühi ja alasti, täis tolmu ja läp-
punud õhku, mil Tallinn ei näe enam iseenda moodi välja, linn, millele
sobivad niisked jaanuari- või detsembrihämärused, linn, mille taevast
peaks olema puhas ja jahe ja ajuti mõne langeva sabatähga. Kuid hindu
sobis praegu siia, ta täitis linna, ta täitis selle oma tunnetega, oma soojuse-
aistingutega, mis olid minu omadest nii erinevad. Nad liikusid tänavail
mü kõrval, pikk uje Nataša, kerges suvekleidis, rahulik, leebe, õõtsuv, ja
mr. Dikshit, ülikonnas, lipsuga, ühegi higiaimduseta, värske ja kogenud.

Me sõitsime Kadriorgu, lossi, näitusele. Targa pruuni pilguga vaatas
hr. Dikshit vanu peekreid vitriinides, eesti uumat graafikat, «Surma-
tantsu», raidpäid.

«Kas me võime minna?» küsis ta Nataša käest.

«Vaadake, härra Dikshit,» ütles Nataša, «imeilus väike skulptuur,» ja
puudutas näpuga valget marmorit.

«Oo jaa! Mis seal üleval on?» küsis mister Dikshit.

Üleval ei olnud enam midagi.

«Kas me võime minna?» küsis väike härra.

Me võisime minna, kuid jäime seisma ukse ees, lõvide vahel.

«Härra Dikshit,» formuleerisin lõpuks küsimuse, mis mulle öösel ja
hommikul rahu ei andnud, «kas tervitust, käte ühendamist, puudutust,
seda rituaali tehakse enda või teiste jaoks?»

Kuidas välgatas ta silm! Kiire ja pikk oli ingliskeelne kõne, täpne ja
korduv ta žestikulatsioon. Me seisime seal kaua aega ja rääkisime. Ta
demonstreeris mulle ikka ja jälle seda, mida juba teadsin, ning ma esita-
sin oma küsimust neli korda, sõnastades seda uuesti ja uuesti. Ma ei
saanud vastust, kuid ma aimasin seda.

Jätsime jutu ja sõitsime tagasi. Narva maanteel koputas ta mulle õlale
ja kui pead pöörasin, küsis tagaistmelt:

«Millal te olete sündinud?»

«Detsembris,» vastasin.

«Mis kuupäeval?»

«Üheksandal,» vastasin.

«Oh! I see!» rõõgatas ta võidukalt. «Ma teadsin, et meil on midagi ühist!
Te olete talvel sündinud! See on väga hea! Tuleb talvel sündida! Üheksa
on hea number, väga hea.»

Naeratasin püüdlikult ja siis varjamatult. Me olime asunud teinetei-
sega tegelema, kumbki omaette, kumbki oma mõistuse, kavaluse ja koge-
muste abil. Seda ei saanud enam muuta ega peatada, see tegevus läks oma-
soodu edasi ja meie järgisime seda.

Siis loobusime autost ja lonkisime mööda vana all-linna. Minu murdeiga oli mind õnnistanud seiklustega, mis paljastasid mulle mitmeid varjatud õuesid, müüripragusid, läbikäike, trepikodasid. Näitasin neile kõike, mida teadsin. Täieliku sisemise ükskõiksusega suhtus mr. Dikshit faktidesse ja daatumitesse. Me olime selleski suhtes ühel nõul. Ma jätsin talle vabad käed muuseumidesse sisenemiseks või mittesisenemiseks ja ta ei köitnud neid ise. Ta kuulas, kui ma rääkisin mõnd lugu, ja vestles Natašaga, kui oli vajadus Natašaga vestelda. Äkki tormas ta ühest kangialusest sisse. Keset kitsast hoovi oli väike ümmargune lilleklump vastu pidavate madalate linnalilledega.

«Kui ilus,» kummardus hindu ja puudutas ettevaatlikult sõrmeotsaga lille punaseid õielehti. Ta nägu oli harras ja leebe.

«Kas ma võin?» sirgus ta äkki. «Kas võib ühe lille võtta? On see keelatud? On see väga halb? Ma tahaksin väga üht lille võtta!» hüüdis ta kiiresti ja ma lubasin tal võtta ühe õie. Ta naksas selle ära, võttis enda kätte ja näitas meile. «Näete,» libistas ta sõrmega üle õielehe, «nagu velvet, kui pehme! Oh!» ütles ta.

Lill hindul näpus, jätkasime teekonda. Olin pisut väsinud, Natašal oli palav. Natukese aja pärast andis mr. Dikshit meile lille nuusutada. Ma juhtisin nad Dominiiklaste kloostri poole. Tuli minna üle midagiütleva tolmuse ja aukliku platsi, ning libiseda sisse väikesest tavalisest uksest. Ukse ees jooksis meile vastu valge püगतud puudel. Mr. Dikshit veetis temaga kolm minutit.

Nataša, kes oli Tallinnas ennegi olnud, sattus siia esimest korda. Uudishimulikult uuris ta ristikäikude seintelt sedeleid ja skeeme. Vaiksed hallid müürid olid meid ümber piiranud, hämarad ruumid täis jahedust ja kangastusi. Kloostri õuele toodud pinkidest olid mõned asetatud müüriäärde varju. Istusin sinna ja toetasin selga. Õuekvadraat halli kivi raamis oli täiuslik. Roheline muru pehme ja sile, õuenurgas öitses ümmargune roosipöösas, taevas vinetas ülal, oli vaikne ja rahulik. Mr. Dikshit istus mu kõrvale ja võttis kingad jalast. Nataša tuli pikkamisi trepiastmeist üles meie poole ja kutsus mr. Dikshiti kaevu vaatama.

«Ei,» raputas too ägedalt pead. «Ma vaatan alla kaevu, aga kui ma ei näegi seal ennast, vaid kedagi teist?»

Nataša veenis teda, ta oli turistlikusse keskaega armunud, ta seletas, et selles kaevus pole vett.

«Ei,» ütles mr. Dikshit ja võttis sokid jalast. «Teie ütlete, et ei ole, aga kui mina vaatan ja äkki on? Oh, no!» Ta raputas pead ning sirutas jalad ette. Nataša ohkas kergelt ja istus meie kõrvale.

Me vaikisime ja puhkasime. Ent mr. Dikshit polnud väsinud ega kannatanud kuumuse all. Ilmselt enda peale mõeldes soovitas Nataša hindul minna alla, murule, ja kõndida seal paljajalu. Kuid härra ei teinud kuulmagi. «Käige murul paljajalu, siis kaob kogu kehast staatiline elekter ja te puhkate imeväärselt,» ajas Nataša oma asja. Kuid vanahärra ei võtnud vedu, ta ei tahtnud kaotada oma elektrist raasugi. Ta tahtis vestelda.

«Kui ma Tokio linnapea külaline olin,» ütles ta taskukalendrit lahti lüües, «siis vestlesime me sünnist.» Ta pöördus minu poole ja rääkis aasta parematest ja halvematest aegadest, kuupäevadest, numbritest, salajastest seostest, lihtsatest tõdedest. Meist jooksis mööda umbes kümneaastane poiss. Hr. Dikshit viipas talle naerulsui ja ütles mulle: «See noormees istub seal ja valvab. Tal on koolivaheaeg. Väga kasulik töö koolivaheajal!

Kuid ta ei saa reumat, tema selja taga on elektriline soojendaja.» Külaline oli poisiga vestelnud.

Roospõõsas öitses, nautisin tema trafaretset ilu. Õues liikus aeglaselt tasaseid turiste. Igaühe jaoks jätkus mr. Dikshiti pilku. Igaühe jaoks jätkus tal mõtteid ja ma ei aimanud neid.

Kui saabus esmaspäev, mr. Dikshiti kolmas ja viimane päev Tallinnas, veetsin sellegi koos tema ja ta tõlgi Natašaga. Ma ei mäleta täpselt, mis järjekorras me läbisime kirjandusloolisi paiku ja muid vaateobjekte. Tema briljandiga kuldsõrmus hiilgas tumedal nahal heledana.

Kui istusime ametlikul vastuvõtul, ümber laua kabinetis, ees kohvitassid ja limonaad, puistas ta õhku pikki tervituskõnesid. Ta rääkis tui-malt nagu kõnetoolis ja kohendas särgimansette. Nataša sosistas mulle, et õhtul oli mr. Dikshit kõik hotelli baarid läbi käinud, kõikmõeldavad letid ja joogikohad, ning küsinud igalt poolt mustsõstraveini. Nataša naeratas. Tundsin ennast süüdlasena. Päevad olid kadunud kiiresti, olin nad lask-nud mööda libiseda illusiooniga, et aega on palju, ent mr. Dikshit pidi õhtul ära sõitma ja mina siia jääma. Ma olin talle rääkinud paljust, oli see siis minu süü, et tema vaid mõne fakti külge end haakis?

Siis ütles mr. Dikshit:

«Kui ma olin Bombay ülikooli üliõpilane, kõneles mulle mu ajalooprofessor: «Ehk avaneb teil kunagi võimalus külastada neid väikesi rahvaid. Tehke siis seda!»» Nende väikeste rahvaste all, selgitas külaline, mõtles professor leedulasi, lätlasi ja eestlasi.

Nüüd oli ta siin. Ta ütles paisuval häälel, et päevad Tallinnas jäävad talle unustamatuina meelde. Ta nägu oli närviline ja liikuv, pilk terane ja kindel. Ta oli endasse süvenenud ja seda ei kõigutanud teised. Pärast koosviibimist lahkusime. Mr. Dikshit, Nataša ja üks eesti kirjanik sõitsid Vabaõhumuuseumi vaatama.

Kell kuus ootasin neid hotelli ees. Kui kell sai veerand seitse, tulid nad, ent mitte liftist, vaid ettesõitnud autost. Nad olid alles tagasi jõudnud ja söötsid üles kohvreid võtma. Ootasin hotelli ees, mul oli narr ja ametlik tunne, et jälle läheb kõik kuidagi untsu. Jälle närveldamised, sekeldused, ei mingit lahkumisrahu ega sujuvaid sündmusi. See riivas mind sisimalt.

Ent juba nad tulid. Rongi lahkumiseni jäi kaksikümmend minutit. Panime kohvrid sisse, kuid mr. Dikshit kadus äkki. Nataša istus autosse. Seisin auto kõrval ja vaatasin ringi. Möödus mitu minutit. Siis märkasin teda saja meetri kaugusel suveniirikioski juures. Väike vanahärra oli teiste taha varjunud. Viipas ja jooksin ta poole. Ta jooksis mulle vastu, vaimustusest äge.

Ta näitas mulle, et oli ostnud karbikese, kus lebasid väike pudel lõhnaõli ja väike seep, kõik Tallinnas tehtud. Rahulolevalt istus ta taha Nataša kõrvale ja sõitsime. Vaatasin kella ja rehkendasin, mis teha siis, kui manööverdavate kaubarongide pärast on tee vahepealt kinni ja tuleb ootama jääda. Sõita üle muru? Lennata? Kuulsin, et Nataša tegi härra Dikshitile leebes toonis etteheiteid. Siis mr. Dikshit röögatas:

«Vale! Meil pole mingit kartust! Minu ja mr. J. (ta mõtles mind) magneetiline jõud (*magnetic power*) hoiavad kinni selle rongi» (*we shall stop the train*)!

Ta oli võitja. Ta teadis minust kõik. Me võisime peatada kõik rongid. Ta oli lisanud oma tarkusele halli vanamehe, mustad sõstrad ja minu. Tal olid lõhnaõli ja seep. Ta teadis, mis selle kõigega peale hakata. Ta oli külastanud neid väikesi rahvaid, need olid olemas.

Andres Ehin

ENDINE PARK

Kaks sooja puud vaid selles külmas metsas,
kus ilu paneb lausa lõdisema.
Üks marmorheitja heidab meelteketast,
meelt ära heita eal ei suuda tema.

Vaid unes saab ta ketta käest ära
ja hõõrub sammaldunud marmorkäsi.
Kord oli park siin, nüüd on metsa pära.
Ju määndub suurte pargipuude säsi.

Neist kõige külmem tüvi seest on õõnes.
On säsi ammu vajund maha mullaks.
Üks vana öökull huikab selles õõnes,
ei ole paaže siin, kes murul hullaks.

Kaks selles külmas metsas sooja puud on:
sees mahlajooks neil kestab üliihar.
Nad üleni kui janunevad suud on,
kuid teiste külmast neilgi koltub kihar.

KEVAD TAPAMAJA TAGA

Tapamaja vaikne.
Ei seal tapeta.
Tapapakud puhtad —
ainsa rappeta.

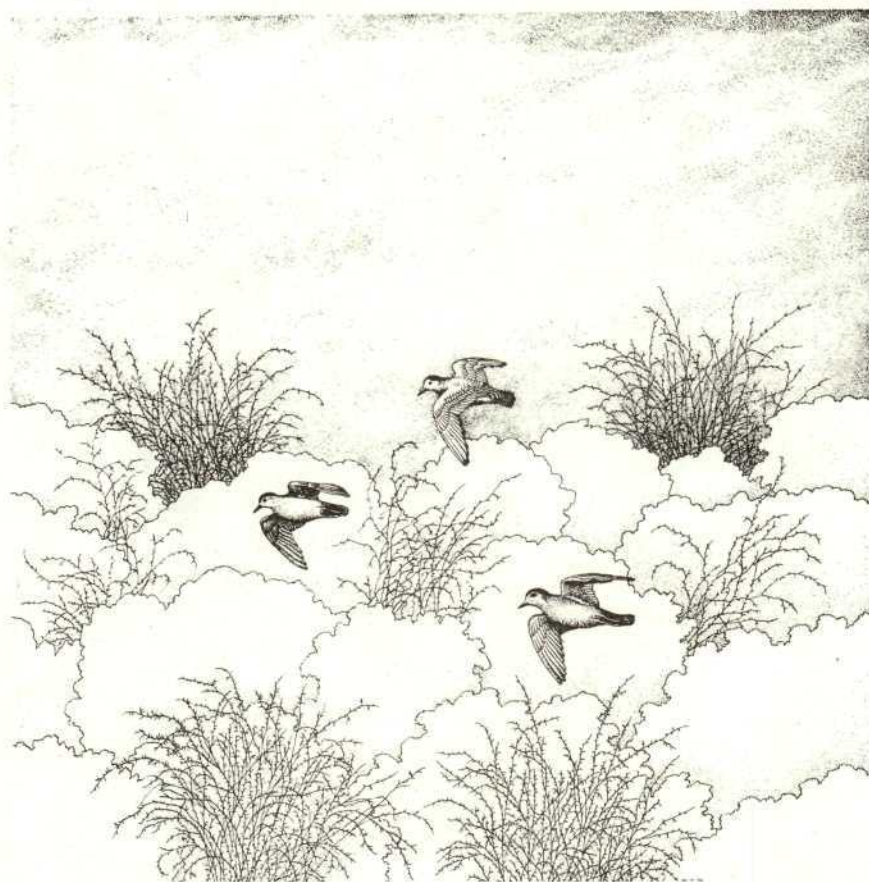
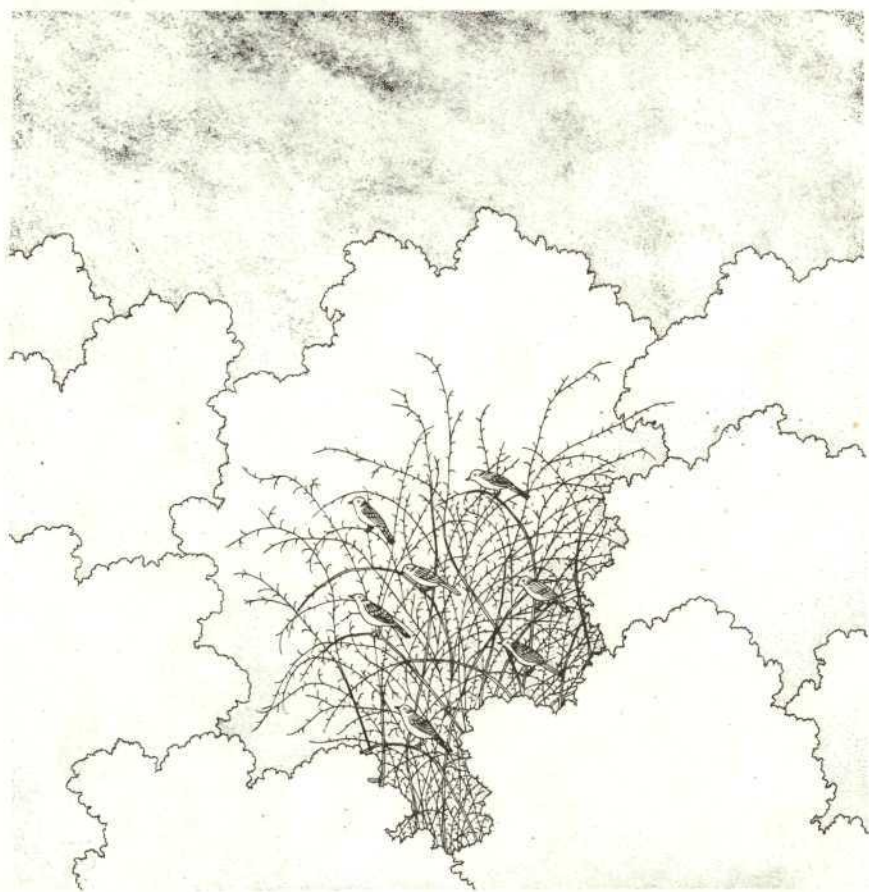
Tapamaja taga
kuulan ööbikuid —
ainus tummahammas
keset toomepuid.

SUITSUTA ÕHTU. LIIVATU RAND

Kord purjetasin ma merel, kus polnud ainumat paati.
Ma purjetasin seal merel küll juba poisikest saati.
Ma ise olin seks paadiks. Ma ise olin see puri.
Ehk ise olin see meri? See polnud ju võõraste turi.
Ehk ise olin ka kallas, kuhu ei pääse see paat?
Ehk ise ma otsisin merest ennast kui oma saart?

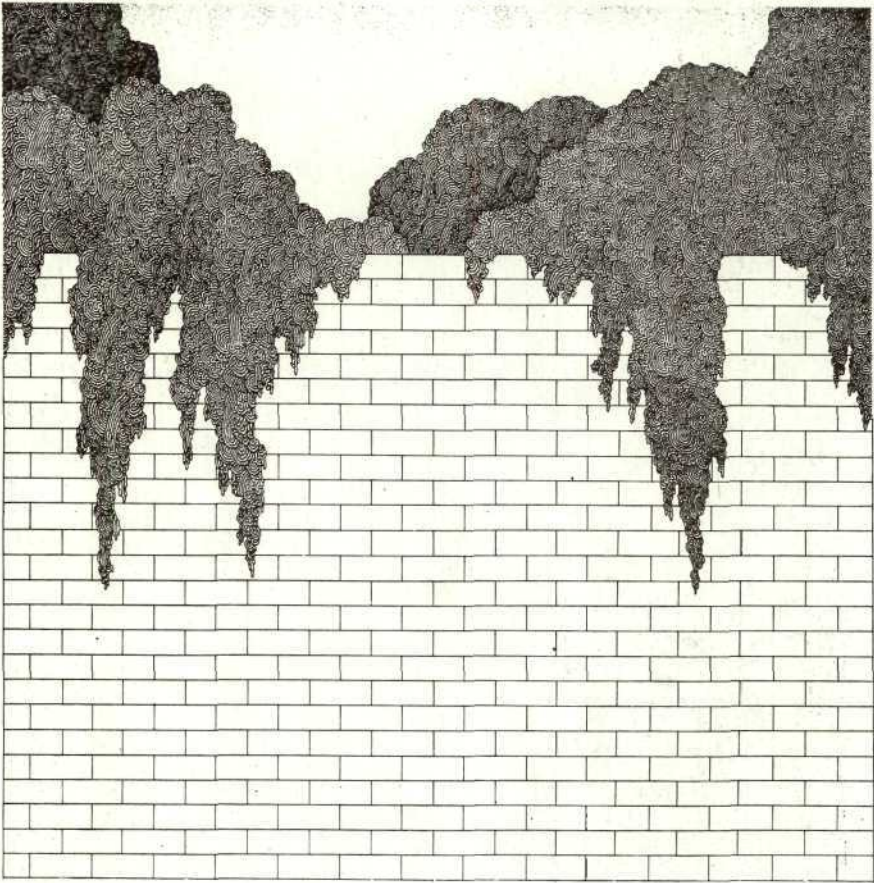
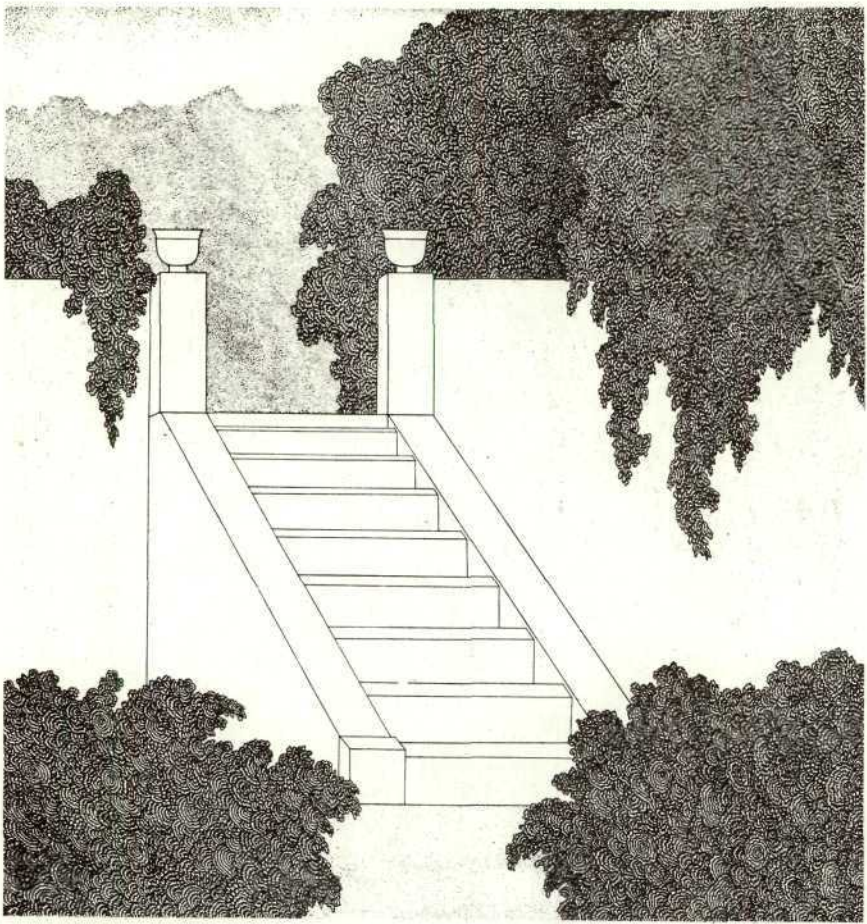
Kõik oli ja on nõnda ise. Kõik näib nõnda lõputa.
Kuid kõigele tuleb kord lõpp. Tuleb kiputa-kõputa.

ANDRES EHIN

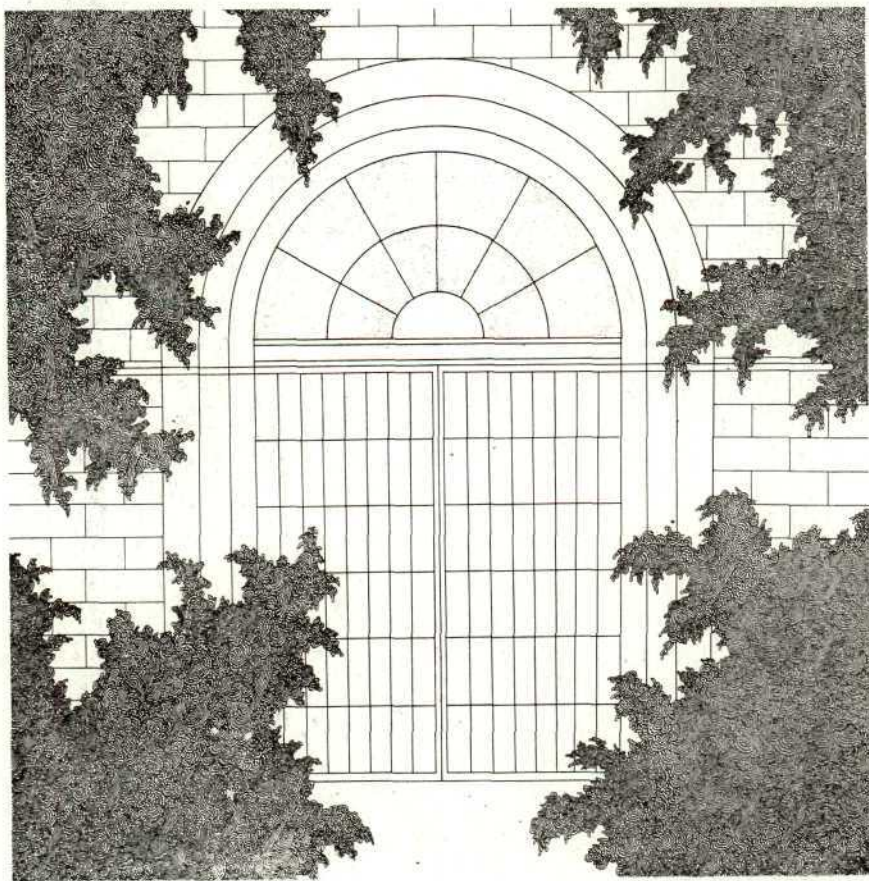
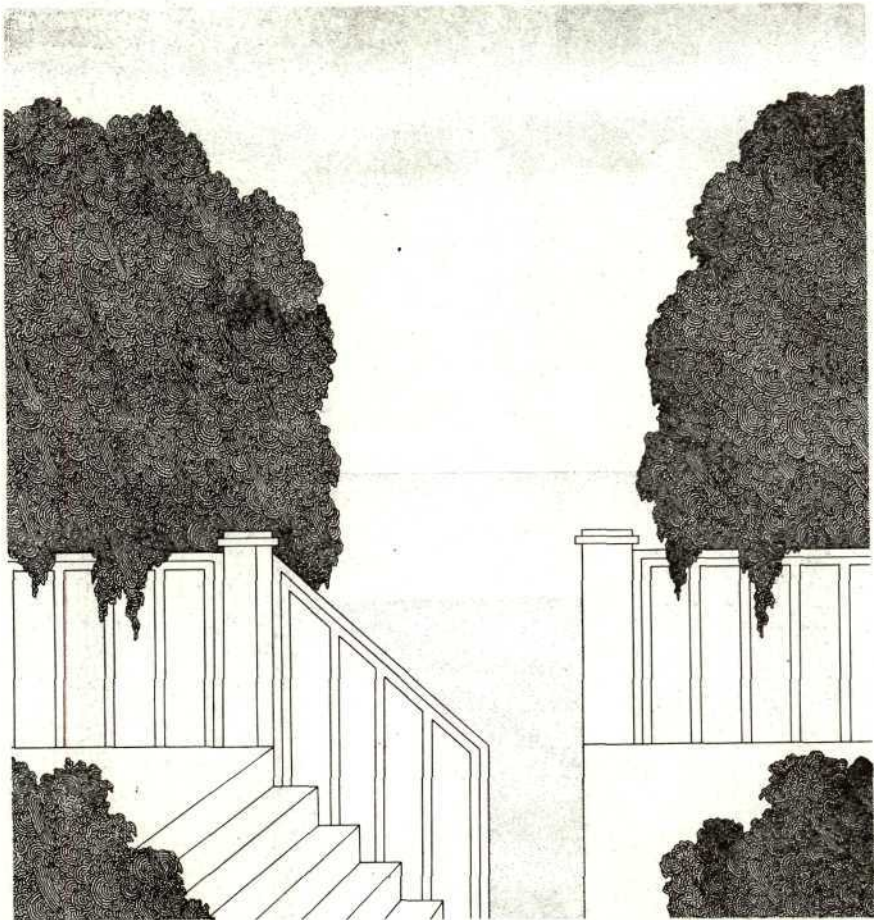
MARE VINT
MARE VINT

Külm talvepäev (Lito) 1976
Tuuline talvepäev (Tušš) 1976

MARE VINT
MARE VINT

Aed II (Lito) 1975
Telliskivimüür (Lito) 1977

MARE VINT
MARE VINT

Mere ääres II (Lito) 1977
Uks (Tušš) 1975

KOLHIIDA PUNASED ANEMOONID

Mis minusse puutub, siis mina kirjutan maailma väikseima rahva jaoks, ja ma olen õnnelik, et kirjutan just sellele väikesele inimgrupile, sest arvan neid tundvat, ma mõistan neid veidi ning armastan.

Halldór Laxness

TALLINNAS likvideerisid usinad kojanaised öist tuisku, kuid Novorossiiski ja Väikese Maa kohal oli pilvitu kevadtaevas. Salme külas öitseisid juba kollased nartsissid ja punased anemoonid. Koondise jalgratturid treenisid rannikuasfaldil, lillekimbud dressipluusiga selga seotud. See meenutas Jaapani kevadpüha. Alles siis tuli mulle meelde, et ema käskis soojad aluspüksid jalga panna — lennukis olla külm. Küllap sai ta selle ettekujutuse Roomassaare lennukikibust, milles pidin ükskord kringliks külmuma. Kui tore võib olla Musta mere rand ilma suvise korskava lihamaeta! Ennem vaataks morskade kolooniat kui inimestest täiskiilutud supelranda. Ja enesetunne — just nagu oleksid soolasest veest lihvitud merekivi! Raske on õhku tõustes su maine keha, sellest veel raskem teadmine, et pead tegema nii, nagu teevad kõik teised. Aga kas pole see vaid sõnakõlks? Sünd ja surm pole enda seada, küll aga vahepealne aeg. Inimese elukäik on nagu linnaluba, ja maksab siis seda standardiseerida?

TEGELIKULT ON mustadel luikedel veinpunased valge otsaga nokad ja täiesti ilmetuhallid pojad. Nii et Andersen rääkis veel kord tõtt ja ainult tõtt. Ja kui oled Vana-Gagra dendraariumi pelikanide öelusest tüdinenud (vihastudes võtavad nad kivikese lokitangide-taolise noka vahele ja lõgistavad seda) või asjatult oodanud isand Paabulinna man, et ehk suvatseb ta sinu jaoks avada oma imeväärset saba; kui kanavarvastel onnike pole kordagi tiiru ümber oma telje teinud ja suitsunälg ajab kilekatuse all Näkineidu kuldava kunstniku juurde juttu puhuma, siis äkki tunned, mis on lumeigatsus. Mägedes on hakanud pilvitama. Naised lõhnavad mandariinide järele.

RANNIKUL VOIB TAKSOS ootamatult kuulda Arne Oidi laule, õhtuti aga põlevad aedades maituled (siin küll märtsituled). Hämarikus tulevad jõe poolt läbi virsikuaias kaks õliriides ja säarikutes meest — üks turske ja eakas, teine vibalik noormees. Lestmani isa ja puhkusel viibiv poeg käisid kalaõnne proovimas. Jalutan valendavast koolimajast mööda Salme küla kõrgeimasse punkti, endisaegsele kiigeplatsile, mis oli väljarännanute nooremale põlvele niisama armas kui muistne hiis. Aga praegu ma ei mõtle ununenud kiigelustile ega «Karu-aabitsale», millest siin kolmandas klassis emakeelt õppima hakatakse, ka mitte sellele, et seni pole Salmes kvalifitseeritud eesti keele õpetajat, vaid alla vaadates meenub üks lapsepõlveuni: pumpan kodutalu kaevust raudkülma vett, seal aga, kus Vinni lagedal väljal Peeter I ja Karl XII kunagi jõudu mõõtsid ja kuhu hiljem langevarjurid hüppasid, kõrguvad lumised mäed. Meie kodutalu nimi oli Kalmu, ja õnne oli seal vähe. Meil, põhjarannikul, polnud sedagi kuplistikku mis Haanjamaal. Aga nüüd tean ma jälle, mis on lumeigatsus. Isegi rannikul jääb kitsaks. Sellel päeval, kui lumised mäeharjad halva nähtavuse tõttu puuduvad Salme küla panoraamist, polegi nagu nime ega otstarvet. Silitan koera, kes on kerest paksuks läinud nagu benediktlasest munk. Vein korrigeerib siis käekirja ning mõttelendu. Ja konnade meloodiline laul muudab mind öisel ajal Baabu nurgatoas rahutuks. Oh seda lõunamaa sigimishimulist kevadööd! Ja inimolendid teevad äri, kuigi lennujaamades lillekorve läbi ei lasta. Aga maailm, millest vaene intelligent aru ei saa, ei käi kriitika alla.

SEE, ET KAUKAASIA PEREEMA naerab varsakapju, ajab mu koldasti närvi. Olgu peale, et meie rikas keel on kitsi ilusate nimede poolest pakkudes pigem kukevarbaid, hundinuie või kanaperselilli. Mind ei rahulda igihaljus — selles peitub ka igiväsimus. Eriti masendav on see kevadel. Igihaljad puud, ehkki hiiud, ei jõuaks nagu püstigi seista. Nad on ahasveerused looduspildis, ülemaalitud, üleküpsenud; nad meenutavad jõukaid suvitajaid, kel kukkur kangiga seljas, või polkovniku leske, kel on alati tunne, et tahaks midagi saada... Kui vaadata elupuud, näib, et sada aastat ei ole sadanud korralikku äikesevihma. Kõikidest puudest pakub elupuu kõige rohkem surma assotsiatsioone. Ja kui mõnele mehele kingitakse loorber, on selge, et ta on omadega läbi. Järsku leian end mõtlemas kaskedele, hiirekõrvus kaskedele ning tütarlapsele, kes meenutab kollast pähkliurba. Ma ei ole küll Visnapuu-taoline poeet, aga mõned asjad olen varsakapju ning kaskede hiirekõrvu kaitstes ometi selgeks saanud. Ja nende väärtusi juba segamini ei aja. Nagu ei sega Maarjamaa mulda ühegi teisega. Aga las ütleb Redik Soar (oli ta siis Jaan Oks või mitte): «Ei ole teist mulda, mis oleks nii usaldustäratav, nagu meie tumehall, lõhnav muld. Öudne oli selle kõrval stepimaa tuhmmust muld, milles tundus midagi küpsematut ja toorest, millele pilku heita oli vastik tunne. Ja koguni näotu ja lõhnatu leidsin Musta mere kaldaäärse punase mulla. Seal alles tundsin, kui armas ja magus on kodumaa muld.» Ja ometi ripun silmadega lumistel mäekülgedel, ikka pean tunnistama ranniku ja mägede vastuolu, sest üks seab sammud suve poole, teises aga valitseb talv. Nii et kaksteist kuud võivad mitte ainult muinasjutus kõrvuti esineda, vaid selge ilmaga ka siin, pilguulatuses. Koju saadan postkaardi Gega vetelanguga ning pajatan abhaasi külalt, mille laviin minema viis. Ellu jäi ainult pere-mees, kes oli läinud parajasti keldrisse külalistele veini tooma. Teed on laviinide all ja varisenud, Punasele Lagedale pääseb üksnes helikopteriga. Hullutasin küll metsikuid taksojuhte, kuid keegi ei julgenud riskida. Üleval on «sajandi lumi». Anno 1976.

PSOU ALLES OOTAB KEVADIST TULVA. Istun Lesselidzest tulles alati tema kaldal, et Nipernaadina-olemisest heameelt tunda. Moodsalt öeldes: eksisteerimisrõõmu. Sest keset konnade kevadlaulu võib ennast palja olemisega akumuleerida. Sadovaja tänaval ei kõla kahjuks enam Amalie Kirkmanni laul tšerkeskast nagu kümme aastat tagasi. Üksnes naaber laotab endiselt umbtänavale autopresenti kuivama. Ja taas tee ääres plataanid merisilikutaoliste rippuvate vilikondadega, armeenlaste punasest tufist majad, küla oma aedade ja väljasurnud keskpäevaga. Poisikesed mängivad tubakasara seinä ääres, püstitatakse kilealuseid. Kui meenutada lapsena rohitud pikki juurviljavagusid, tundub naljakas, kui mitu täiskasvanud meest kõplavad vorstijupikese-pikkust peenart või taimelava. Aga ei tohi unustada, et siin võetakse vähemalt kaks saaki, erasektoris oleks kilealune juba kurjast. Siinne rikkus on omamoodi niisama koormav kui setu hõbe. See, et Salme küla naised Viru tänavat armastavad ja seda oma lilledega kaunistavad, pole kellelegi uudiseks. Kuid kui mulle Salme bussipeatuse, ehitatava kontorihoone kõrval näidatakse ontlikku Tallinna noorsandi, kes tegelevatki üksnes lilleäri, olles midagi proovireisija ja vahemehe vahepealset, siis ei tahaks niisugusega isegi ühte bussi trügida. Aga loomulikult võtab tema möödasõitva takso. Ja kompromiss jääb ära.

HOMMIKUSÕOGIKS ON PEREEMA MIRALDA Eestist toodud veri-vorst, millele kallame gruusia adžiigat. Puudub veel ainult ERF-i reklaamineeger. Siis sõidame Adlerisse. Siin kuumad pirukad, seal tšehhi õlu, kolmandas kohas pepsi-koola ja šašlõkk. Hangin Punase Lageda jaoks pool tosinat kaheksamillimeetrist värvifilmi ning kõnnin korraks mere-randa. Tõeline tühirand. Aga hooajal ei leia siin isegi lamamiskohta! Mägedes on lumetuisud, kopteripileti saaksin alles märtsi lõpuks. Mõis-tagi jätkub tegevust ka rannikul: vaja Gruusia-poolel ära käia, Sulevisse jõuda, külastada Baabut, kes elab nüüd poja Jaani katuse all, küla ja rahvast filmida, veini juua... Ära ütlesin. Olgu see või kurjast, kuid vahel tahaksin kangesti, et mõni külapulm püsti aetaks, et keegi sõbramees veiniponniga mööda taresid käiks, hinge nagu vorstisoolika puhtaks kraabiks. Sergei Kilk, kunagine uljas traktorist, Troitski ja Mungalageda

taga, metsa kokkuvedaja peadpöörivate kohtades, on rannikul nüüd avarii läbiteinud autode hinnatud üleskloppiija. Talle ei anta asu öösel ega päeval, pühapäeval ega äripäeval.

AHHUNI MÄGI paistab oma püramiidja torniga Salmesse nagu muistne kindlus. Perenaine toob mulle tuppa sületäie kollaseid nartsisse, peres tehakse õhtul sauna. Miralda Kilk ei käi enam alpi aasadel suvelaagris loomi talitamas, nüüd pole ka kasevihta kusagilt võtta. Peab läbi ajama eukalüptiga, mis on paras keskaegsetele enesepiitsutajatele. Mu eespool öeldud soov saab teoks, igaüks meist on lauas tamadaa, nõnda et Lestmani Jaan unustab maha hõõvlipekugi, mille järele ta õieti tuli. See lohutab mind. Vaatad oma saatust justkui maalihet, ja tahad veel klaasi veini. Niisugune on maavein, mitte see mürk, mida meil koduveini varjunime all tehakse. Kuigi ma olen aidanud Lembit Võimel, väljarännanute uurijal, vähemalt pooled Salme küla majadest üle mõõta (olgu siis Toomassonidel, Tanvelidel, Sukstavidel, Tiismustel), kuigi on igas peres veinigi proovitud (see oli veel öndsäl tudengiajal), pean sõbra äiapapa, Politor Kilgi oma kõige maitsvamaks. Ta hoiab odavad krutskid vaatidest eemal, ei tembi millegagi ega võta terviselt lõivu vasevrioliga pritsides. Ja tuntud puutöömeistrina valmistab oma veinianumad ise. Lugesin just äsja Rudolf Weinholdi albumit «Vivat Bacchus. Eine Kulturgeschichte des Weines und des Weinbaus» ja seal toodud fotod ning keskaegsed gravüürid meenutasid kohe Politori veiniriistu. Mitte ainult tsinandali etikett keset teisi kuulsusi, mitte ainult Iosseliani film «Lehesadu», mida prantsuse ajakirjanikud vääriliselt hinnata oskasid. Avinurme kant pole mulle võõras, olen ka ise paar aastat hõõvlipekku käes hoidnud, seetõttu uurin alati ülima huviga uusi või veel pooleliolevaid surutõrsi. Usun, et Politori omad peaksid vastu mõnes kanjoni veekeeriseski, nagu see juhtus noorukist tündersepa tööga ühes unustamatus Balkani filmis. Ka ümbruskonna grusiinid on jätnud igivana jalgadega tampimise, eelistades Politori lihtsat marjapurustit. Ometi pidi just see puidu vastupanu tunde mees pöökpuidu raskest sõest vingu jääma. Ja siin, poolelioleva 500-liitrise kääritustõrre juures, pühade veiniriistade man, olekski vast mõistlik aeg maha võtta ning meenutada noid aegu, kus eestlane viinamarjast alles misjoniraamatutest luges. Ühesõnaga: kust see küla ja need inimesed alguse said? Sest muidu võib tulla piinlik olukord, nagu siis, kui üks muulasest uurija pakkus meie etnograafiamuseumile tasulist loengut Kaukaasia eestlastest.

Jätame sedakorda Maltsveti põrmu Paide Reopalu surnuaeda puhkama. Püüdkem läbi ajada ilma prohvetiteta. Mingem Salmes Johannes Tiismuse juurde, kes on helge peaga nagu Hundipalu Tiit kõrvenurgas ja kes varem tegi ka kaastööd eestikeelsetele ajalehtedele. Piklikus, mustade kaantega «Salme küla perekonnaraamatus», mille autor teadmata, on väljarändamise ja kooliolude kohta nii mõndagi üleval. Perekonnaraamatut alustati juba emamaal. 1883. a. laskis Kuusalu kihelkonnas Kolga krahv Stenbock maamõõtjal Buschmanil oma maad kruntidesse jagada. Selle tagajärjel tõusis rent poole võrra. Ka kalapüügile pandi rent peale, jahipidamine, loomade vaba karjatamine ja puude saagimine mõisa metsast keelati ära. See saigi väljarändamise ajendiks. Samal ajal ilmus «Eesti Postimehes» kirjutis kellegi Redsoldi sulest, kes kiitis Musta mere rannikut. See kirjatükk loeti Aru külas Kolga vallas jõuluajal ette ja samas pandi väljarändamisele alus. Eestvedajateks olid Johannes Kratsow, Madis Tsepräägin, Johan Lindvest, Hindrek Silbepant, Gustav Einstruk. 6. jaanuaril 1884. a. oli esimene koosolek, 2. veebruaril üldkoosolek. Maakuulajateks saadeti Johan Lindvest 62 perekonna volikirjaga, igalt meeshingelt 1 rubla reisikuludeks. Juba märtsis jõudis Lindvest tagasi dokumentidega, milles Musta mere rannavalitsus lubas praeguse Salme ja Sulevi (Sulevo) all oleva maa neile perekondadele ümberasumiseks. Tsaarivalitsus töötas mitmesuguseid hüvitusi: sõidu eest 1/4 hinnast, esimese maja puhul 40 rbl. pere peale jne. Tegelikult aga võtsid asunikud kõik raskused enda kanda. Valitsus püüdis mägilaste meeltesse rahulike põlluharijate kaudu kiilu lüüa. Suve jooksul likvideeriti majapidamised ja müüdi varandus. Rüie, nahk ja tööriistad võeti kaasa. Eestimaa kuberk-

nerilt saadi väljarändamiskirjad, anti koguni erirong. Sõitu alustati 1. novembril, «mis ka õnnelikult korda läks».

Alati, kui ma seda kirjutist loen, kerkib mulle silme ette Torfi Torfasoni, Laxnessi loodud unustamatu maaproletaarlase ja väljarändaja kuju novellis «Uus-Island»: «Tee viib Vana-Islandist Uus-Islandi. See on inimese tee vanast elust uude ellu, lootuses, et uus on vanast parem. Nii müüs Torfi Torfason oma lambad, oma lehmad ja oma hobused ära, jättis oma koha maha ja sõitis Ameerikasse — sinna, kus kasvavad rosinad ning palju parem tulevik ootab meid ja meie lapsi. Ja ta võttis oma uttel viimast korda sarvist kinni, viis nad mehe juurde, kes oli pakkunud kõige rohkem, ja ütles: «See on nüüd mu Kuldripse, kes Järsumäel iga kord oma kaks talle toob. Ja mis sa ütled mu Värtna villa kohta? Kas ta pole priske lamma, see mu Värten?» Ja nõnda müüs ta nad üksteise järel ära ning hoidis ise neil sarvist kinni. Ja viimast korda pigistas ta oma mõhnaste kätega nende sarvi.»

Meie väljarändajad jõudsid Adleri 1884. a. 19. novembri öösel. Külamehed olid oma varanduse ja peredega rongilt maha tulles nagu peata kanad, sest väljavalitud maatükk oli üle kümne versta kaugusel ligipääsmatute jõgede ja padrikute taga. Ringkonnaülem viis nad kroonu paatidega Vesjoloovo alla, kus praegu võib pagarikojast saada otse ahjuseinalt kukkunud tulikuuma lavašši. Kohalike elanike härjarakendid käsutati randa ja eestlased veeti määratud paika. Detsembris aga kuulsid Johan Heilman ja Jüri Ludvik Kolgast ning Mart Olev Vohnja vallast kohalikult elanikult Afanassilt, et umbes kümme versta Salmest üleval pool mägedes on ilusad kohad asumiseks. Et Salme maad neile hästi ei meeldinud, siis mindi Afanassiga neid vaatama. Mindi puhte ajal. Hommikul jõuti Troitskisse, kus hiljem olid Juhkumi, Noorbergi ja Marani kohad. Seal olid toredad viljapuumetsad, ka lagedat rohumaad. Noorbergi krundi kohalt mindi edasi üle tulevase Tinnardi krundi, kuni õhtuks jõuti Heilmani kohta Kastani mäe harjale. Sealte laskuti juba praegusesse Sulevisse. Org hakkas meestele meeldima. Johan Heilman, Jüri Ludvik ja Mart Olev asusid 1885. a. jäädavalt Sulevisse. Ja peab ütleva, et neil ja nende lastel läks siiski paremini kui Torfi Torfasonil, kelle kirjanik jätab Uus-Islandis purupaljana jääkoorikule nutma.

OTSEKUI TORFI TORFASONI MÄLESTUSEKS on mul karm islandi lamba villast kampsun seljas, kui varakevadisel päeval üles Sulevisse lähen. Puud ei ole veel lehtes, küll aga haljendavad lopsakast luuderohust. Kahjuks olen unustanud kunagise otseraja ja pean kõik teekäänakud kaasa mängima. Orgu avanev vaade tasub vaeva. Esimese karjavärava juurde on tee alla siginenud paar punasest tellisest armeenlaste (väljarännanute muganduses ärmenite) maja. Elamud on küll põlised, kuid kodukorrastuses annab tunda ilmne lohakus. Sead on kevadiselt kõhnad nagu viljakärbised. Üldse hukkus sel lumerikkal talvel mägedes palju kariloomi. Sulevi bussipeatuse juures nosib eesel lumerooside vahel. Eesel nagu eesel ikka: kui teda laste jaoks filmida kavatsen, keerab ta mulle kaamera surinat trotsides taguotsa. Tee lookleb mäeveerul edasi, org lahtaludega jääb paremale. Aedades õitsevad kollased kokapõõsad, kolhoosi mesila teeveerel on juba pilgel suminat. Tubakasarad seisavad kevaditi kõletühjad, unustatud on ka klubihoone lähedal vana sepikoda, kus väljarändajad saksa ajakirjade järgi meisterdasid esimesed pööratavad adrad, tõstes mäenõlvadel tööviljakuse kahekordseks ja pakkudes kohalikele uudistamist. Orgu siugleval teel mõtlen lugudele, kuidas väljarännanute külad oma nimed said — need on peaaegu samasugused kui muinasjutud sellest, kuidas loomad sabad said. Igatahes «Salme» nime olevat pannud endine kipper Jüri Ponomar «Kalevipoja» ainetel. Sinnapoole kisub ka teine lugu: Mart Olev olla uude asupaika tulles naljatamisi lausunud: «Minu nimi on Olev, olgu siis küla nimi Sulev!»

SULEVI KÜLA KUULUB praegu nagu Salmegi «Družba» kolhoosi, mis asutati aastal 1929. Kolhoosi ajaloos on kindlasti kõige eredamaks isiksuseks kauaaegne eestlasest esimees Hans Severin, kes veetis oma viimased, haiglased vanaduspäevad Gagras. Ta oli pärit Viljandimaalt, Vastemõisast; suri hiljuti, 1977. a. aprillis Moskvas poja perekonnas. Paljurah-

vuselise majandi juhtimine süveneva isikukultuse ajal oli äärmiselt raske ülesanne. Severinile mõeldes kerkib mul alati silme ette M. Uljanovi kehastatud esimees Trubnikovi kuju. Kolhoosi juhatuse liikme A. Plaado andmeil (1. jaanuar 1969) oli ühismajandis 683 peret, neist eesti peresid 282, gruusia peresid 184, armeenia peresid 182, teistest rahvustest peresid 35. Kolhoosis on viinamarjade, ploomide, tubaka ja tsitrusviljade kasvatamise kõrval arenenud ka mesindus (mesinikuks Koidula Lestman) ning mägikarjamaadel loomakasvatus ja kohaliku juustu, sulguni tootmine. Mägikarjamaadel valmistatud naturaaluust on Musta mere suvitusrajoonis kõrges hinnas. Kultuurisidemetest nii palju, et 1959. a. juubeli ajal tegi Valdo Pant «Družbast» reportaaži, Ants Viidalepp käis maalimas.

TEE ALT VOOLAB ALLIKAS. Janu kustutades meenutan, et omal ajal kasutasid Sulevi pered mäe seest väljavoolavaid veesooni. Need piirati kividega või ehitati salved peale. Ühiskaevu ei rajatudki. Kui allikas jäi majast kaugele, juhiti vesi puust renni mööda toa juurde. Sulevile kuulub mu sümpaatia mitte ainult nägusa oru pärast, vaid seal on säilinud ka killuke vanast rahvuslikust kultuurilembusest, samuti sellega kaasnev elav huvi emakeelse kirjanduse vastu. Sulevlased ise arvavad, et neid pole äritegemine ja pika rubla tagaajamine veel üdini rikunud nagu naabreid, kes on otseselt üleliidulise tähtsusega suvitusrajooni ahvatluste ning mõjude meeleallas. Salmes viivad sotsioloogid läbi pikaajalisi uurimisi perede sissetulekute ja väljaminekute kohta.

SULEVI KÜLA TEKKIS üksikute hajali saarekestena 5—6 km pikkusel ja 500—1000 m laiusel orupõhjal. Kujunes neli peamist asustuskollet: Lepalageda, Tammelageda, Sulevi ja Troitski. Kunagiste ülaosadena figureerivad veel Pähklilageda ja Mungalageda. Sulevi minevikust on säilinud W. Ludviku käsikirjaline «Sulevi ajalugu» (1925), mille ära-kiri on praegu tema poja A. Ludviku käes. Praeguseks on küla pikimõõtmed muidugi vähenenud. Buss sõidab läbi karjavärvade küla lõppu, kus ta Angelstokkide pere kohal tagasi pöörab. Raske, alles hiljuti sulanud lumi on vajutanud rahvamaja ümbritsevad küpressid looka, sasinud neid nagu van Goghi närviline pintsel. Hoone ehitasid talumehed ühisel nõul ja jõul. Nurgakivi panek oli 20. augustil 1924. aastal, avati maja kolm aastat hiljem oktoobripidustuste ajal. Kahjuks on rahvamaja ukсед lukus. Koolimaja juures vutti mängivatelt poistelt saan teada, et juhataja asendab kaupluses müüjat. Äsja sõitis leivaauto mööda, meeldiva naeratusena palutakse mind pisut oodata. Soe leib tuuakse otse rannikult ja rahvas peab selle kätte saama. Igast aiaaugust, mööda otseradu sibab perememmesid kottidega poe poole, mis asub uue koolimaja alumisel korrusel. Vahepeal peavad mitmest rahvusest poisid mu kaamera ees vihase jalgpallimatši. Kumb on Kiievi «Dünamo», kumb «Borussia»? Või on see hoopiski «Esimene pääsuke», kuulus jalgpallimeeskond Gruusia lähimast minevikust? Tüdinen aga peagi Agu Sihv-kade ja Datšo-leiutajate ülepakutud mängumaneerist, mind hakkab võluma vana koolitare majesteetlik vaikus teispool väljakut. L-tähe kujuline hoone, mis nüüd on laoruum, tukub sügavas rahus, tema kõveruses kasvab hiigelsuur elupuu. Esimene kool Sulevis avati aastal 1900 Johan Heilmani talu ruumes. Nüüd hüljatud hoone valmis juba järgmisel aastal. Ligikaudu aastail 1902—1911 oli Sulevis õpetajaks energiline Mart Pöder, kes oli lõpetanud Valga Õpetajate Seminari. Ta asutas näiteringi ja keelpillide kvarteti (1902), raamatukogu (1908) ja puhkpilliorkestri (1910), mille pillid telliti D. O. Wirkhausi vahendusel Berliinist.

SEDAAEAGA, KUI MA VANA KOOLITARE JUURES MÖTISKLEN, tulebki klubijuhataja Maimu Malv. Astume lävelt otse raamatukokku, mis üllatab ruumikitsikuse, aga ka teoste arvu ning eelkõige uudiskirjandusega. Nurgas seisab korv idumuksudes kartulitega, mis perenaisel veel täna vaja maha panna. Seinalt vaatab vastu maal Viktor Kingisepast, keda võib Lermontoviga hõlpsasti segi ajada. Riiulil on Koidula kipsbüst. Noor ja agar klubijuhataja on usinasti uudiskirjandust tellinud (leian siit koguni Saluri ja iseenda), mitte nõnda nagu Salmes, kus samal ametipostil olev Marina Nikolajevna, tõsi küll, teenekas, kuid paraku

KALJU SAABER

vananev, ei ole enam kümne viimase aasta jooksul ühtegi eestikeelset raamatut hankinud. Samal ajal on meie kirjandust tõlgitud nii vene kui ka võõrkeeltesse rohkem kui kunagi varem, selle vastu püsib elav huvi. Raamatunälg rahuldatakse Salmes põhiliselt sugulaste-suvitajate kaudu. Mäletan kultuuritöös muidki, lausa anekdootlikke lugusid. Näiteks armastas tädi Marjuška just siis peole lõpu teha, kui ta tütar pingile jäi. Nõnda tuli leidlikel külapoistel, aga ka tudengitest suvitajatel küla-kord sisse seada . . . Seda meeldivam on üleval Sulevis keset uksest paistvat valgusjuga seista ja silmadel üle riulite käia lasta. Maimu Malvil on parajasti käsil plakatsulgedega kinokuulutuse maalimine. Sulevi on siinkandis vist ka viimane paik, kus oma rahvuslikku näitemängu tehakse. Naistepäeval olla mängitud «Vigaseid pruute», maipühadeks tahetakse laudilmale tuua Tammsaare «Kõrboja peremees». Viimase õnnestumises kipub ka usin perenaine ise kahtlema, kuid julge pealehakkamine on pool võitu. Ja pealehakkamist näikse olevat: dramatiseeringki on tema kirjutatud. Kuigi põhimure on seotud rahvamaja remondi küsimustega (talumehed jõudsid omal ajal ehitada, nüüd ei jõuta remontida); kuigi kõigil Sulevi peredel ei ole sõiduautot, et alla keskuse klubisse peole minna, kuigi publik on vahel distsiplineerimatu, purjus, lõhub algaastatest säilinud mööblit, ja kuigi ekraan on mustem kui keisri pilt «Karika» kõrtsis, tunnen klubijuhatajale «Hellase kõrbe» kinkides ometi mingit sügavat hingerahu. Küllap ühineb selles naises Tammsaare filosoofia noore ema elujaatusega, kes veel täna plakati valmis teeb ning idumuk-sudes kartulidki maha paneb.

BUSSIPEATUSES seistes vaatan läbi hõreda uduliniku Mungalageda koosi. Kunagi asus mägedes Troitski mungaklooster, kuid isegi jumalakar-tlik tsaarivalitsus oli sunnitud selle asutuse sulgema — halva kuul-suse pärast. Keldritest olla leitud naiste ja vastsündinud laste skelette. Praegu muidugi käivad julgemat verd noorukid sõnajalgadesse mattu-nud metsikus paigas varandust otsimas. Minu mõte aga kandub süngelt Mungalagedalt üles, läbi pöögi- ja pihtametsade alpi aasale, kus me magasime karja juures justkui indiaanlaste Pikas Majas. Pihtalaastudest onni valgustas konservikarbist meisterdatud tattnina. Lauakesel olid vanad ajakirjad, kulunud nagu juuksuri ootesaalis. Toitu keedeti saras lõkkel, raudahi pika söögilaua kõrval oli lavaši küpsetamiseks. Naridel olid sadulad ja sadulavildid, pöögipakkudel lõmitasid raskelt kotid maisi- ja nisujahuga, seinal rippus puust sari. Mehed lõkke ümber koorisid küünega küüslauku — oli loota värsket adžiigat. Katlas keedeti suitsu-lõhnalist piima (siin ei ole soovitatav värskelt juua) ja mamalöögat. Kar-jused on mornid, sest öösel hulguvad karud ula. Lõkke ääres räägitakse kõigest. Näiteks puhkeb ühel öhtul diskussioon mägedest leitud kivi üle, milles on kivistunud merikarp. Kui vana? Kuidas sattus siia? On ju Kaukaasia mäed Uuralitega võrreldes väga noored. Teooriaid pakutakse lüpsinaiste poolt küllaga: üks uputab Kaukaasiat nagu Atlantist, teine ajab maailma vulkaaniga lõhki ning peletab mere sinna, kus ta praegu on. Mehed räägivad baskide ja grusiinlaste sarnasusest. Tuul aga võdis-tab tattnina ja loomad nahistavad ning sügavad end vastu õhukest pilbas-seina. Seisan läve ees kottpimedas, adudes mäeahelike piirjooni. Homme tõuseme Ah-Agile (Hõbemäele). Mägedes paneb inimene nagu pilvede-gagi üksi olles fantaasialennu tööle. Karjused on avastanud, et siinsed ahelikud joonistavad Magava Vägilase silueti. Ja tõepoolest, kui oled seda korra märganud, ei saa enam kujutlusest lahti. Kunagi võitles siin Šamil, siinsetes kurudes peeti kinni fašistid . . . Nende jalg ei jõudnud iial Salme ja Sulevi tänavale. Mägedes tähendab kiirustamine surma, kõrbes elu. Kuid Hõbemäele tõusu kõrval jääb kõige rohkem meelde juustumeister, mingreel Zahhar Kobalija. Teda austasid tookord alpi aasal kõik peale ta enda lehma, kes ei tahtnud piima kätte anda. Ja ka Hõbemäe vallutamist tähistasime laskudega juustumeistri igivanast vint-püssist. Tähistel õhtutel, kui sõbra naine mägede seadusi rikkudes sõbra juurde meesteonni puges, sai Zahhari meiereis õppida sulguni valmistamist, mida tehakse vasika- või karumao laabil. Soojas juustuvees kaenaldeni sobramine käib rängalt südamele, ja nüüd, kui üleval on uus juustumeister, kelle nime ma ei tea, meenub mulle ikka Zahhari naer,

kui mitmest rahvusest naised sülti keetes igaüks oma kombe järgi toimisid. See sült ei kallerdunud iial, vii pajaga või liustikule. Hiljem tunnistati õhtusöögilauas, et sült olgu ikkagi eestlaste monopol, lavaši ja mamalööga külakord jäägu «mustadele». Meessoost gurmaane on seal palju rohkem kui meil, räime ja musta leiva peal. Juustuveed aga päriavad sead ja kiidavad takka. Valminud sulgus laotakse kottides väikeste mägihobuste selga ja viiakse alla metsavõõndisse, kust läheb juba autotee. Suvelaagri asukohta kutsuvad «Družba» kolhoosi eestlased venekeelset mäekuru mugandades lihtsalt Pirevaliks.

SEDAAEGA ON BUSS ANGELSTOKKIDE KOHAL otsa ringi pööranud ja ma võin Salmesse tagasi sõita. Bussipõrandal on peaaegu randmejämedused bambuselatid. Bambus on üldse siinmail tulus kultuur, isegi tulusam kui loorber. Ei leidu vist peret, kel poleks kaugemal aiasopis oma bambusesalu. Allpool tuleb peale armeenia naine, kes leinab oma meest. Mehe pilt ömmeldud tumelilla mantli reväärile. See on silmale väga harjumatu, eriti kui veel kujutleda, et ta liigub sellega tolmustel tänavatel, poodides, tingib turul... Peagi on foto lootusetult must ja narmendav. Taolisest leinast on raske aru saada.

USSITIIGI JUURES MÖÖDUN võrkaia taha peidetud soome tüüpi tühjast suvilakompleksist, mis kuulub Eestimaa ühele jõukamale ja merkantiilsemale ühismajandile Rakvere rajoonis — «Energiale». Majandid löid omavahel sõbrussidemed, «Energia» rahval on lõunas mootorpaat ja furgoonauto puhkajate veoks mere äärde või ekskursioonile, ka TV oli sisseõnnistamispeol «linnukest» kirja saamas. Mina aga olen osa oma lapsepõlvse praeguse «Energia» mail veetnud, käin seal nüüdki ega saa öelda, et kodus kõik korras oleks. Ärivaim on nii mõnedki asjad kõrvale tõrjunud, karjalaudad upuvad porri ja sõnnikusse, teed tahaksid asfalteerida. Majand aga ehitas Lasila mõisa keldritesse türgi ja draakoni baarid, mis on nii kallid, et nendega pole lihtsurelikul midagi peale hakata. Inimeste eest hoolitsemine peaks algama oma kodust. Ja vist üheski rajooni majandis pole nii palju juhuslikku, lausa kriminaalset elementi kui siin. «Energia» võtab kõik vastu nagu Mauruse «kõrralik» kool. Kassiarujaskadest ma pigem ei räägigi. Aga kas ei ole parem olla kodus vaene kuningas kui külas miljonär? Seepärast loodan, et majandid õpivad teineteise parematest, mitte halbade külgedest. Kui ka juhtkond muutub hedonistlikuks, on ja jääb rahvas alati tubliks. See on elu aksioom.

ÕHTUL TULEB HELMI LESTMAN, Baabu mini. Selle daami juures on unistused muutunud reaalsuseks: temas on kõike, juba pisut raidkunsti meenutavat täidlust, mõnusat üleolekut ajast ja ruumist ja ikka, kõige kiuste, on ta oma küla asjalik naine, kes põrutab otse välja, et ka minul, kirjanikul, on vaja teada, mis on lilleäri, krimpleen jne. Jõulise blondi daamina võtab ta tšatšat, kuid ei unusta seejuures tuhandet jooksvat pisiasja. Praegu on ta Salme küla 8-kl. kooli eesti keele õpetaja, tunnistab isegi, et paremat ei ole. Enne oli ta müüja. Peale selle töötab Helmi Lestman kooli puhvetis ning on direktori sekretär. Ja kolme lapse ema. Mees töötab saekaatris. Vaatan seda parimas eas krimpleenkostüümis naist, koolipreili pitsidega ja laia abielusõrmusega, vaatan ta vesinikblondi soengut, kuigi ta on loomulikult blond, mäletan teda kalameeste päeva peolt ja mõtlen, mis ta võiks olla mõnes teises keskkonnas, selline taltsutamatu elujõuga naine? Ühel külaskäigul küsin, kas ma võiksin emakeele tundi tulla, kuid Helmi teeb sardooniilise liigutuse: parem jätku ma ennast sellest lõbust ilma! Ta tunnistab, kui raske on tunde ette valmistada, kui raske on uutest sõnadest aru saada. Jah, õige ta on, eesti keel ei ole muutumatu nagu raidkiri, ta pole veel surnud, seega ka mitte klassikaline ja akadeemiline. Örritan teda *kiilik* ja *ristmikuga*. Lestmanide peres räägitakse muidu — eesotsas Baabuga — nii toredat ja armsat maakeelt, aga kooli kirjakeelele oleks nagu peoga liiva vahele visatud. Ja ega nad pea paljaks lootust, et ehk siiski mõni filoloogist noorpaar tuleb siia mesinädalate või suvitamise asemel päriks. Nad kirjutaksid oma nime kuldtähtedega kultuuriajalukku, vabastaksid Helmi Lestmani keeleõpetamisorjusest. Seni on Salme ja Sulevi (vist ka Estonka) küla ainukesed, kus väljaspool koduvabariiki õpetatakse ema-

keelt kui lisaainet: III kl. 8 tundi, IV kl. 4 tundi, V kl. 10 tundi, VI kl. 8 tundi, VII kl. 15 tundi, VIII kl. 10 tundi. Emakeele õpetus taastati vanemate soovil 1957. a. Praeguste programmide koostamisel aitas kaasa E. Väari. See oli alles mõni aasta tagasi, kui Võimede pisitütar Aini haaras ehmunult vanaema Miralda seelikusabast: «Neegrilapsed tulid meie õue!» Olid küll peaaegu alasti, aga ei olnud neegrilapsed ühti, olid hoopiski armeeni tüdruk ja poiss. Tüdrukust sai Ainile suvedeks mänguseltsiline. Aini saatis talle meie aabitsa ja lasteraamatuid. Ja nüüd õpib tumedasilmne Anžela eesti keele rühmas. Aga minu väikese teejuhi Sergei Kilgi tütre Sveta kõnepruuk on küll kohutav: «Jeesus Maria, meil oli terve ferma kassid!»

Jaan Silberkant läks ise Eesti, müüs koha Madis Tsernäginale. Madis vahetas oma õue külale kooli õueks, läks rannakülla. Aastal 1885 Mai Kunzo. Tuli õpetaja Karl Treifelt Salme külla, pidas teenistust, laulatas, leeris, seadis külasse kiriku vanemad Jüri Ponamar ja Johannes Kratsov, Jüri Süberg. Jüri Ponamar oli tubli lugeja ja määrati kõstri kohusetäitjaks, lubati küla poolt palka, maisi jne. Siis tuli Gustav Heindrich Mamberg aastaks koolmeistriks ja hakkas kooli pidama Johannes Kratsovi vanas toas. 1. oktoobrist 1891. a. kooli ja kõstri kohuseid täitma, palka anti aastas 150 rbl. raha ja kõstri maad väljal ja õue koolimaja juurde tarvitada, läks Suhuumi kooliõpetajaks. Külakoosolek valis Johannes Tiismuse kõstri kohuseid täitma (4. okt. 1892 — 1. okt. 1893). Siis tuli Jüri Lossman, hakkas kõstri ja koolimaja ametisse 1. okt. 1893. a. — 1897. aastani. Tema järel küla valis kõstriks Jakop Meilbaumi ja õpetajaks vene preili (?), kelle inspektor saatis. Et vene preili ei sobinud, siis kutsuti uus, Tõnis Kamma (1898. a. sügisel). Abiellus kohapeal Aino Mihkelsoniga, 4 last Konstantin (1900), Lydia (1901), Boriss (1907)... Aastal 1908 kutsuti Kamma Novorossiiskisse 6-kl. kooli peale juhatajaks. Siis Järvel (1913—1914), sõitis Eestisse. Tema järel Jaan Reimann (1914—1919), siis Jüri Rihberg (1919—1921). Tõnis Kamma teist korda tagasi, võttis õpetaja ja kõstri ameti. Hans Jänes teist korda 1922. a. tagasi, hakkas Salmes tööle. 1923. a. keelati õpetajal kõstri amet ära. Kõstri kohuseid täitis J. Tiismus. Kamma suri 1929. a. («Salme küla perekonnaraamat»).

SEE KOOLMEISTRITE JA KÖSTRITE DÜNASTIA sai õige pikk ja kiiresti vahelduv, sarnanedes pigem mõne paleekriiside loeteluga. Meelde jäi ainult Tõnis Kamma ja üht kõrva pidi ka Hans Jänes, keda võiks ehk Sulevis samal ajal koolmeistriks olnud Mart Põdra kõrvale panna.

ÕIGE GRUUSIA ALGAB GAGRA TURULT. Aitan Pavel Nugist, pensionäri Sulevist. Seisan esmakordselt elus — kui lapsepõlvemängud välja arvata — müügilaua taga ja kohe kõige ehtsamal lõunamaa turul. Paistan vist üpris veider oma kuivatatud pirnidega, kui kõrval müüakse elavalt pähkleid, merikarpe, adžiigat, kinzat, sulguni, kanaari linde. Kui nüüd mõni kolleeg mind näeks! Aga nad ei tunne ju mind nagunii, kas näksin siis kuivatatud pirne või purustan kaaluvihiga pähkleid (riigipit-satit ju käepärast pole!) või maiustan prantslaste kombel kastanitega. Pole vähem naljakas, et kirjanikke viiakse karjafarmidesse ekskursioonile, eriti siis, kui mõni on maateemalise romaaniga maha saanud! Nugise Pavel annab tagasi tulles ühele asjatundlikule ostjale oma aadressi, et see saaks tulla tema ploomisuitsutusahjuga tutvuma. Tõepoolest, Sulevi ploomisuitsutusahjud ehk ploomisuslad väärisksid omaette etnograafilist uurimust. Aga või siis kõike jõuab. Või nagu küsis keegi Lähis-Idas elav emigrant, kes pidas mind Siberi-kirjutise pärast «härä etnograafiks», miks ei ole monograafiat Emajõe lotjadest... Ja ep ole Sulevi külas sügisel midagi meeldivat, kui üks suitsutusahju raamidest välja tõmmata, omaenda suhkrus kokkukleepunud ploomide üle kummarduda ning nende lõhna haista! Turupäev on siin all mere ääres kirev ja temporikas, mägedele pilku heita jääb vähe võimalust. Seal aga hakkab taas murettekitavalt pilvitama. Proovin ära gruusia kõogi — tellin oskamatult ja intuiitiivselt. Hartšo gruusia moodi on muidugi nagu tule-

vesi, kuid mõjub üllataval kombel paremini kui kodune oasupp. Siinne roogade teravus ei paistagi liiga tegevast nii kui mõttetult soolased ning rasvased toidud. Uskumatult suur valge leiva kuhil, mis kaasa antakse, kulub otsekui iseenesest roogade juurde ära. Leib on kohev nagu käs. n.

GAGRA VAKSALIST SAAB uut teed pidi lennujaama transiitbus-siga otse Salme teevarule. Nii nagu mind üllatas Vana-Gagra pargis kanajalgadel majake, milles oli gaasipliit, võtab juht minu hämmeldu-seks sealt, kus minu arust peaks autobussil olema signaal, tagasiandmi-seks täpse peenraha! Ka seekord ei õnnestu mul päevast jalgsimatka-normi täita, sest juba mõnesaja sammu järel võtab Helmi Lestman mu peale. Külas, kus on oma 170 sõiduauto, pole mõtet selgeks teha, et sa ihkad jala käia. Mäletan, et sõja eelõhtul tellisid mitmed kolhoosnikud endale tööpäevadega teenitud raha eest Moskvast mootorrattad. Need luksusriistad olid Jaan Tanvelil, Artur Kivil, Jakob Kevvail ja Jaan Tiismusel. Kuid praegu kihutab mööda asfaldi punane «Žiguli», roolis jutukas blond perenaine. Mäletan teda veel 1948. a. trükitud T. Tom-bergi raamatust «Eesti kolhoos Musta mere ääres», kus väike tüdruk istub isa kõrval, nukk süles. Perenaine vahetab tubakasara juures lah-nevale teele jõudes käiku. Käigukangi ilunupus on kunstvaiku tardunud punane ämblik. Ka õhk on mägede kohal seisma jäänud. Homme võib vihma tulla.

POLITOR NÄITAB, kuidas viinamarja- ja ploomiviina kangust mõõta. Tšatšaklaas tuleb katta peoga ja lüüa vastu põlve. Kui serva ümber tekib üks mullikee, on viin kraadis, kui kaks või rohkem, on kraa-degi enam. Tegevusetuses püüan kinni Ankara raadiojaama: pool tundi ameerika džassi, teine pool türki rahvuslikku muusikat. Kümme aastat tagasi, augustikuus, kui keerasin sellesama pilli nuppe, Ankara leinas. Ajalehed ilmusid mustades raamides, kinod ning kabareed olid suletud. Ida-Anatoolias toimus suurim maavärin viimase 23 aasta jooksul. Sur-nuid ja haavatuid 12 000... Politör ravib tiseritööst kangeksjäänud selga kihkaga, mina naudin kuulsat Abhaasia tubakat, mille põllud oota-vad siinsamas mäe all uut kevadet...

Kui noor Jaan Lossmann tõi linnast Lenini brošüüri «Kooperatsioo-nist» ja asutas siin esimese ühismajandi nimega «Salme», eestlased veel tubakat ei kasvatanud. Talupoja põldudel olid mais, kartul ja kapsas, aedades õunad, ploomid, virsikud. Ka viinamarjaga tegeldi esialgselt vähe. Oli juhuseid, kus väljarännanute naised osutusid kangemaks poo-leks ning keelasid ühiselt terves külas veinimajanduse ära. Mis siis veel tubakast, sellest vanakurja külvatud salakaubast rääkida! 1935. a. astus kolhoosi armeenlane Arakel Sahlomdžan, kelle vanaisa ja isa olid olnud uute naabrite jaluletoos, aga ka konservatismi tunnustajateks. Arakel tegi otsemaid juhatusetele ettepaneku, et hakkab poolteise hektariga pihta, õpetades samal ajal koos oma perekonnaga eestlased tubakat kas-vatama. Koju läinud, hakkas ta kohe tubakaistikutele kaste valmistama ja neid mullaga täitma. Kevadest peale oli Arakeli perel kaks püüvat abilist — nii veider kui see ka pole, mõlemad eestlannad — Amalie Schneider ja Aliise Arman. Õpiti kolmekordset rohimist ja latvade õige-aegset äraltõikamist, et tubakas ei kasvaks õitesse, vaid annaks eelkõige tiheda lehestiku. Naised on küll nõelakuningad, aga tubakalehti nõeluti sel sügisel esimest korda elus. Nööri otsa aetud rohelised lehed tõmmati raamidele. Kolhiida tuline päike muutis nad aromaatselt ning kulla-karvaliseks. Pakkimine ja sorteerimine oli veel omaette kunst. Plaani-tud seitsme tsentneri asemel saadi juba esimesel aastal 18 tsentnerit. Algas tubakakultuuri intensiivne laiendamine. Arakel Sahlomdžan nimetati vanemaks tubakakasvatajaks. Kui 1940. a. sai seltsimees Sta-lini nimeline eestlaste kolhoos Musta mere ääres miljonäriks, mängis majandi jõukuses mustade ploomide, agronoom Vambola Jänese rajatud tsitrusviljade kasvatuse ja vana karjuse Teimuraz Aronia mägedesse viidud karja kõrval juba suurt osa tubakakasvatuse. Tänapäeval on kõrge-sordilise aromaatselt tubaka kuulsus ulatunud niisama kaugemale kui legen-daarsel kuldvillakul.

KALJU SAABER

30. MÄRTS. MÄGEDES ON UDU, helikopter ei lenda ka täna. Kuigi teel Punasele Lagedale olevat juba mingisugune läbipääs loodud, lubatakse sõita ainult ametisõidukitel, neilgi tungiva vajaduse korral. Politor ja Miralda korjavad minu naastes parajasti kannikesi ja arutavad neid kimpu sidudes, et küllap ma olen juba Punasel Lagedal. Ebaõnnestunud reispäeva krooniks saab aga vidusetunnil lõbus seik ühes külaperes. Poiss tuleb linnast kutsekoolist, kus tal ilmselt õppimisega asjad sassis. Ema lubab tutvuste ja rahadega kõik joonde ajada, ähvardab koguni uue ja «korralikuma» kooliga, kuid siis võtab onu, endine korpusemees, jämeda otsa enda kätte, nii et isalgi tuleb vaikselt laua otsas nohiseda ja minul tahab pähkel kurku minna. Küllap on see Kaukaasia rahvastelt ülevõetud komme ja õigus. Ja oleks kena, kui meiegi onud vahetevahel oma õigustes esineksid: jääks ehk mõnigi kõverik kasvamata. Õeldi ju vanasti, et Jürisid ja Marisid ja kõveraid puid pidi ilmas kõige rohkem olema. Meie aega nad aga hästi ei sobi. Loodan, et meil väljaantavad vaderitunnistused, kus seisab must valgel: «Töötame olla vanematele abiks Sinu kasvatamisel, Sulle aga headeks sõpradeks ja nõuandjatéks», pole niisama tühi kometimäng. Onu silmal on distantsi ja sõnal autoriteeti. Nõnda oli see juba loodusrahvaste juures.

TÄNA ON MÄED selged nagu prillikivid, sõitasaovijaid lubatakse lisareisidega ka Punasele Lagedale lennutada. Meid saadab kopterite stardiplatsile dispetšeri mõnuküllane naeratus, naeratus, mis meid ühtviisi terve nädala oli ärritanud ja võitnud. «Aeroflotiga» on ikka nõnda, et ehkki igal sammul raiutakse sulle elementaarseid õpetussõnu pähe, me eksime nende vastu ikka. Lõbustan ennast kommi imedes looga vanast daamist, kes käskinud kopteris kurjalt: «Lülitage silmapilk see suur ventilaator seal üleval välja, ma ei kannata tuuletõmbust!» Pilt, mis lumisest Kaukasusest kopteri pardalt avaneb, ületab senistest suurejoonelisima — vaate taigale. Nii kaugele kui silm ulatub, lumest kiirgav mäestik. Rannikul lendame kilomeetri kõrgusel, hiljem sukeldume otse ahelike vahele, mis avanevad justkui seesami-võlusõnul, otsime üles kurud ja lõhangud. Nii nagu auto võtaks mõnusat kurvi, sõidame ümber kõleda mäenuki, et maanduda korraks Aibga talve — nõnda sügavasse ning eredasse, et vahele peab seadma päikesepillid. Avatud uksest paiskub näkku talvehõngu, post tuuakse lume rudinal. Meid tervitatakse nagu polaarjaamas. Sisimas on koguni hea meel, et tee alles kinni. Ja kuidagi kahju hakkab, et Tolstoi ja Tammsaare iial neid panoraame näha ei saanud. Filmikaamera lausa kiheleb põlvedel oma nahkvutlaris, aga sinna ta jääb. Edasi lendame piki orgu, kopter on nagu pisike värviline vesikiil tihedate nulumetsade ja lumiste mäetippude vahel — tõepoolest kiilik, olen sedapuhku keeleeksperimendiga päri.

VÄIKE JA OTSEKUI TÖÖTU mägilinnake (õiget linna staatust tal tänapäeval polegi) laiskleb palavuses. Tumedasse riietunud kohalikud istuvad pinkidel, sonimütsid peas. Turismibaasi omad ergastes spordidressides jalutavad ringi, sisenedes ühte ja teise poekesse. Olen lootusetult hilinenud, et näha «sajandi lund». Mesilased sumisevad, tuules tolmlevad pähklipuu-urvad, paljandikel õitsevad mägibegooniad. Kraadiklaas restorani rõdul, kus ma jahedat õlut rüüpan, näitab +17°C, aedades aga on tubli meeter kriitilise massini kokkurõhutud lund. Midagi nagu ei klapiks. Raske siiski uskuda, et alles mõne nädala eest sadas ühel päeval korraga 120 cm lund, et lumekihi paksus ulatus orus viie meetrini, et seda aeti kõrgemale katuseharjadest, võideldi end loomade ning keldrissepeäsude juurde, et kopteritelt visati alla produkte, et appi tuli sõjavägi oma tehnikaga. Lugesin tookord nappi ajaleheteadet püstijalu Ihaste bussis. Praegu annavad sellest tunnistust vaid kõikjal tulvav vesi, mürisev Mzõmta ning armetuiks laasitud viljapuud. Mõnedes aedades püütakse vihmutusega viimasest lumekihist vabadena: oli ju läinud aastatel sel ajal juba aedvili maas.

NII KREEKA KÜLAS KUI EESTI AIAKESSES, mille rajasid 1886. a. väljarännanud talupojad, söövad kõhnunud veised puuoksi. Loomad tuulutavad end kevades. Vuliseva ojakese kaldal võtab päikesevanne kesik, väga sedamoodi nagu ühes «Kukerpillide» laulus: pörsas magab

kanapoja kaisus. See talv oli Kaukaasias loomadele raske. Vasikatel käib pea ringi sõrgade all hargnevatest ojpalmikutest. Tegevuses on ka Jakob Kersten, minu Punase Lageda pereisa. See siniste silmadega, tark ja elatanud mees on seisnud keset ajatorme, nõudnud töde ja õigust, peitnud rasketel aegadel end mägedes, käinud hiljem tihti Eestimaa vahet, kirjutanud artikleid, puutunud kokku Anton Vaarandi ja Arnold Veimeriga. Jakob on seisnud mesindusinstituudi rajamise juures kui praktik, toonud veel vanal põlvel «Ortole» mesilasema piima. Vaevalt et keegi on Adleri—Tallinna lennuliinil nii kallihinnalise pagasiga lennanud! Ja Eestimaalt kauples ta kunagi mahakantud auto, Punasel Lagedal nii vajaliku, et sellega lahtisel raudteeplatvormil paar nädalat koju reisida.

KOHE LÄHEB LUMEKAHJUSTUSTE LIKVIDEERIMISEKS — kõigepealt tõstame aiad üles, siis tükeldame appitunud Pavel Aulega nõlval suurt kastanit. Kuradi hea tunne on üle hulga aja jälle biitsep-sitele vatti anda. Pole nad loodud ühti kirjutusmasina klahvidele vajutamiseks või restoranis nüri noaga karbonaadi löikamiseks! Aga niisugusel nõlval, kus kalle oma kuuskümmend kraadi, pole ma veel saetööd teinud. Ja hingetõmbeks ära parem istu — maa on otsekui merisiilikute koloonia! Nottide allaveeretamine meenutab kangesti kreeklase Zorbase suurejoonelist ettevõtmist — siiski õnnelikuma lõpuga. Sirtakit ei tule tantsida, vaid sead punuvad mäe all kahte lehte ja mesitarud, need Punase Lageda sümbolid, jäävad lausa õnnekombel terveks.

SUITSUKALA JA KANADA RENETTÕUNTE juures pajatavad vanamehed, et oru rahval olla liikumatu vara kindlustatud. J. Jefremovi raamatus «Musta mere ranniku mägiradadel» on küll peatükk «Valjastatud Mzõmta», kuid sel kevadel kardavad asjatundjad kõige halvemat. Kopteritega käiakse jälgimas lume sulamist. Kui sellele lisanduks Abhaasias ootamatu paduvihm (ливень), võib Mzõmta küla uputada. Eesti Aiakesel on tänini vedanud, kõige suuremaid haavu on löönud mitte lumelaviinid, vaid ajatormid. Nõnda ta siis püsib oma sajanda aastapäeva künnisel inimestele elamiseks, puhkajatele terviseraviks ja kultuuriloole kalliskivina imetluseks. Siin puhkasid Tammisaare ja Miina Härma, siin pidas koolmeistriametit proletaarne luuletaja Villem Buk. Kaljut, mis otsekui peidab Krasnaja Poljana poolt Eesti Aiakest, ei peetud omal ajal tehnilistele tingimustele vastavaks ja seetõttu olla orgu hüdroelektrijaam ning pais rajamata jäänud.

(Järgneb)

KEVADINE

Linnukesel on juba hää! väljas
hall hakkab haljendama
rohi karjub roheline roheline
kuu kumiseb mu unenägudesse
kutsuvalt
tule mu linnuks Linnuteele
aga mis saab
kui tulengi

USSILAKK

Olen elanud aastasadu
keset läppuvaid kõduringe
kuhu ma pürgin
kui mu leheantennid
kompavad määnduvat kadu
ja mu juured on rennid
mida mööda valguvad mürgid
tulevad tusad mu hinge
kõik hea kukub minust maha
ja halb jääb mulle meelde
fahan või ei faha
olen käsu käes vaha
iseennastki tõlgin kurjuse keelde

MEELEPETE

Seitse aastat seitse häda
viisin mädasohu
aga vaevalt möödus nädal
kui neil meenus kohus
ikka tikkuda mu ligi
kleepuda mu külge
ojana mul voolas higi
voolas musta sülge
lauka sisse kākaskaela
heitsin seitse muret
nemad langesid mu kaela
igaüks mind pures
uputasin neid siis jõkke

hea ja kurakäega
põletasin lõõmalõkkel
seltsis nõiaväega
seitse muret välja vaakus
ah see oli nali
ei mu külge ükski haakund
paariliseks valind
olen rõõmust täitsa ogar
keerlen meelettes
seljal on mul seitse oga
kalana kaon vette

SEENED

Oõ läbi on sahin ja sabin
ja mulla- ning samblakünd
keegi palub siin kelleltki abi
toimub sadade sünd ja ründ
üks rood surub peale kui mägi
kuu kumas kiivrite kuld
sooserval kahurivägi
annab mättapuhmale tuld
altmalev on lõpuks päral
taga uljaste nõõpide kamp
hämär aotund vaid nende päralt
sest hommik on nagu vamp
ta kihutab päikeserattal
ja saludes välguvad noad
õised võitjad pannakse patta
neist saavad vürtsikad road

LUME-UNI

Lumi langeb kaske kaske
kuhjub hange kaske kaske
kasel raske
raske raske
rõske rõske
vastu põske
kalekalge valge lumi
läbi hämu kaske kaske
valge kumalase kumin
miks nii palju lumelehti
laiu lumelehti tehti
tehti tehti
langeb laiu lumelehti
uinub unne suve sumin
kaske kaske
raske lumi
igal pool on lume-uni

HELJO MÄND

Gustav Naan

PROGRESS JA ELUIGA

DEMOGRAAFILISTEST JA TEISTEST EELARVAMUSTEST

Elu võib võtta ka sellisena nagu ta on — ja ikkagi teda armastada
Romain Rolland

MODERNSEST SURMAST

Arenenud maades on kombeks surra infarkti ja vähki.

Südame- ja veresoonkonnahaigustesse surevad inimestest pooled, pahaloomulistesse kasvajatesse iga kuues-seitsmes. ¹ Kokku põhjustavad need haigused kaks surma kolmest.

Tavaline reaktsioon: oi kui kole!

Aga mis selles koledat on?

Kas ei tuleks hüüda hoopis, et «oi kui tore!»?

MODERNSEST ABIELUST

Arenenud maades (kokku umbes tuhat miljonit elanikku) on moes ka abielulahutused. Nii tuli 1976. a. NSV Liidus 100 abielu kohta 33,2 abielulahutust, sealhulgas Usbeki NSV-s 13,7 (Taškendis 35,5), Eesti NSV-s 42,3 (Tallinnas 45,0), Läti NSV-s 52 (Riias 55,7). Peale Riia lahutatakse sajast abielust 56 veel ka miljonilinnades Kiievis ja Odessas. ²

Seejuures ei ole kolmes mainitud suures tsivilisatsioonikeskuses ega üldse kusagil maailmas seni vähemaidki tundemärke, mille järgi võiks oletada, et 60 või 70 abielu lahutamine sajast oleks mingi piir. ³ Tagurpidikäigust rääkimata. Kogu senine maailmaajaloo praktika kinnitab, et sel määral, kuidas üks või teine maa hakkab arendama tööstust, linnastuma, naistele haridust andma jne., hakatakse seal viljelema ka abielulahutusi.

Oi kui kole?

Või oi kui tore?

INIMKONNA TUDISTUMISEST

Arengumaade tänavapilt meenutab praegu veel noorsoofestivali. Kõik just nii nagu arenenud maades 100—200 aastat tagasi. Praegu iseloomustab viimaseid rahvastiku vananemine, mis saab mitte just väga kauges tulevikus (koos demograafilise plahvatuse lõppemisega arengumaades) omaseks kogu inimkonnale.

Rahvastiku vananemise ehk demograafilise vananemise all mõistetakse elatanud inimeste osakaalu suurenemist. Arengumaades moodustavad 60-aastased ja vanemad 4—6% rahvastikust. Arenenud maades on see protsent kolm kuni viis korda suurem (1970. a. andmeil SFV-s 17,6, Rootsis 19,3, Austrias 20,1).

Kui iga viies inimene on pensionär, siis kas ei muutu see ühiskonnale juba liiga koormavaks?

¹ NSV Liidus põhjustasid need haigused 1976. a. vastavalt 50,0% ja 14,3% kõigist surmajuhtudest (vt. «Вестник статистики» 1977, nr. 12, lk. 77).

² Vt. Eesti NSV rahvamajandus 1976. aastal. Tallinn, 1977, lk. 16; «Вестник статистики» 1977, nr. 12, lk. 81; Народное хозяйство Узбекской ССР за 60 лет Советской власти. Таškent, 1977, lk. 18; Народное хозяйство Латвийской ССР в 1976 году. Ри́а, 1977, lk. 13.

³ Rootsis registreeriti 1974. a. 100 abielu kohta 60,7 abielulahutust (vt. Statistik årsbok för Sverige 1976. Stockholm, 1976, lk. 73—74). Nii et vähemalt 60 abielu lahutamise puhul sajast ei ole enam mõtet teoretiseerida, kas see on võimalik või mitte.

GUSTAV NAAN

ARGIMÕISTUSE ENESEKINDLUS

Võiks tuua küllalt palju näiteid nähtustest, mida 99,9% inimestest hindab valesti, seejuures väga enesekindlalt (neid, mida hindab valesti 99 või 90%, on loomulikult veelgi rohkem).

Esitagem prooviks küsimuse, kes kelle kulul elab, kes keda ülal peab, kas 25-aastane töötav noormees 65-aastast mittetöötavat pensionäri või vastupidi? 99,9%-le on vastus niivõrd ilmne, et võtab seesugust küsimust kohatu naljana.

Olgu lugejal siiski pisut kannatust, tuleme selle küsimuse juurde peatselt. Kuid juba siin võiks pisut mõelda järgmise asjaolu üle: kui arenenud maades on pensionäride protsent neli korda suurem kui arengumaades ja pensionärid on ühiskonnale koormaks, kas ei peaks siis arenenud maad olema väga vaesed ja muutuma järjest vaesemateks?

Teame aga, et olukord on risti vastupidine: arenenud maades on rahvatulu ühe elaniku kohta 9—13 korda suurem. Kõikjal, kus on palju pensionäre, on elatustase palju kõrgem kui seal, kus rahvastik on väga noor.

Argimõistuse energiline pooldaja ütleb selle peale tingimata, et jah, aga kui arenenud maades oleks vähem vanu, oleksid need maad veel rikkamad. Ent see ongi argimõistuse, eriti moraliseeriva (emotsionaalse, hädaldava) ajalookäsituse põhinaivsus: usutakse, et võime maailma kujundada oma äranägemise järgi, võttes tükikese siit, tükikese sealt ja ühendades need soovikohaseks sotsiaalseks rosoljeks.

Ega muud, võtame keskajalt abielu vankumatuse ja uusajalt armastuse ning ühendame need vankumatuks armastusabieluks. Lihtsamast lihtsam! Võtame arengumaadest demograafilise nooruse, arvenud maadest aga tootlike jõudude kõrge taseme ja ühendame need nooruslikuks, kuid rikkaks ühiskonnaks. Jne.

Kahjuks ei saa kaugeltki kõike kõigega kokku panna, sest asjadel on oma seesmine raudne objektiivne loogika (ja objektiivne dialektika), mis ei tunne vähimatki huvi meie ponnistuste vastu. «Objektiivne» tähendabki just seda, et nähtus ei sõltu ei inimese ega inimkonna tahtmistest.

Rahvastiku vanuseline struktuur ei saa olla missugune tahes. Põhivariante on ainult kaks: kas palju lapsi ja vähe vanu või vastupidi. Kes tahab, võib muidugi mõtiskleda, kumb «koormus» on raskem. Objektiivset arengut nende arutluste tulemused ei huvita. Võimalik on üksnes üleminek esimeselt variandilt teisele. Hea ülevaate tüüpilisest arengudünaamikast saame näiteks tabelist 1. Nagu näeme, ei ole rahvastiku tugeva vananemise tagajärjel Rootsis toimunud üldse mingit märgatavat «koormuse» muutumist; töö-ealiste erikaal on koguni pisut suurenenud!

Tabel 1

RAHVASTIKU VANUSELINE STRUKTUUR ROOTSIS (%)⁴

Aastad	Vanuserühmad		
	0—14	15—59	60 ja enam
1850	32,9	59,3	7,8
1965	20,6	61,0	18,4

Tabeli lähem silmitsemine peaks panema meid kahtlema, kas argimõistuse «endastmõistetav» seisukoht, nagu oleks rahvastiku vananemine tingitud eluea pikenenemisest, ongi nii endastmõistetav. Liiatigi on

⁴ Vt. Э. Россет, Процесс старения населения. Москва, 1968, lk. 188.

see kahtlus (kui ta lugejal tekkis) igati põhjendatud: juba ligi kolmkümmend aastat on meil täpselt teada demograafilise vananemise põhitegur, määrav põhjus. See on sündimuse vähenemine.

Selleks et demograafiliselt vananev rahvas hakkaks uuesti noorema, on olemas üksainus võimalus: sündimuse järsk tõus. Arvutused näitavad, et arenenud maades, sealhulgas NSV Liidus, peaksid naised hakkama uuesti sünnitama keskmiselt, ütleme, viis last (abielunaised rohkem). On peaaegu absoluutselt kindel, et emantsipeerunud naised ei tee seda enam kunagi. Pealegi tooks see kaasa tõsised raskused toiduainetega, elamutega, koolidega jne. Nagu demograafiline plahvatus ikka.

Demograafiline vananemine on a) globaalne, b) pöördumatu ja c) objektiivne protsess. Teiste sõnadega, rahvastik, kes on kord hakanud vananema, ei muutu enam iial nooreks, ta saab muutuda ainult veel vanemaks. Seejuures on täiesti üksipuha, kas me püüame seda protsessi kõigest väest pidurdada või ei liiguta sõrmegi.⁵

Kuid kas ei ole täpselt niisama lood ka surmapõhjuste moderniseerumisega ja käimasoleva abielurevolutsiooniga? Esiteks ei saa me siingi midagi ära teha ja teiseks, ei ole ka erilisi põhjusi pingutamiseks, kuna argimõistustlik hirm on endale siingi maalinud tondid, mida ei ole üldse olemas.

KUJUTELDAVATEST KRIISIDEST

Argimõistuse küündimatust veidi keerukate nähtuste mõistmisel olen viimase 10—15 aasta jooksul püüdnud illustreerida õige mitmekesise materjali varal. 1966.—1967. a. kasutasin selleks demograafilist ainet (trükist ilmus 6¹/₄ artiklit, neist 2¹/₄ eesti keeles).

Küsimuse asetuse meenutamiseks kordaksin neid Marxi sõnu, mida kasutasin toona «Sirbi ja Vasara» artikli motoks: kuivad statistilised andmed annavad ajaloo mõistmiseks rohkem kui terved kõited retoorilist loba.

Ei olnud raske ette näha, et argimõistus läheb kohe vasturünnakule: aastakümnete jooksul on harjumus ignoreerida fakte või kasutada neid äärmisel juhul üksnes valmisolevate seisukohtade illustreerimiseks niivõrd juurdunud, et faktide kasutamine järelduste allikana on paljudele lihtsalt võorastav.

Oponentid (eriti Leedus, kus diskussioon oli kõige ägedam, kuid ka mujal) ei teinud pakutud statistilistest andmetest ja muudest faktidest väljagi, kuid nägid kurja vaeva, et defineerida armastust selliseks, et seda jätkuks elupõlise abielu lõpuni. Sellega loeti armastusabielu ebaseabiilsuse probleem lahendatuks.

Kahjuks armastus ei tea, milline ta peaks olema, definitsioonid ja ettekirjutused ei avalda talle vähematki mõju.

Ma ei taha sellega teha oponentidele mingeid etteheiteid. Igale asjale, inimesele, nähtusele võib läheneda mitmeti.

On nähtavasti väga palju inimesi, kellele kangesti meeldib kasvataja või koguni kohtuniku roll. Nad kogu aeg panevad käitumishindeid: teistele inimestele, tervetele inimrühmadele (kogu noorsoole, kõigile meestele, kõigile — noh, näiteks — prantslastele jne.). Ka kogu inimkonnale ja ajaloo protsessidele!

Nende ridade autorile on see võorastav. Mis kohtunik saaksin olla teistele inimestele või koguni ajaloole?! Nii ei jagagi ma inimesi mitte headeks ja halbadeks, vaid igavateks (standardseteks) ja huvitavateks. Ja täpselt samamoodi kaldun jagama ka ajaloo protsessesse. Kõrvuti paljude standardsete ja igavate protsessidega on täiesti ootamatuid, seega huvitavaid ja põnevaid, selliseid, mis lausa virutavad informatsioonialakaga vastu pealage. Nende mõistatamine on tõeline nauding.

⁵ Esimesel hoiakul on muidugi see vaieldamatu eelis, et ta pakub entusiastidele tegevusrõõmu. Tegevusrõõm aga on alati suur väärtus — ka siis, kui tulemused on illusoorid või kavandatule risti vastupidised — alati saame ennast tagantjärele veenda, et seda me just taotlesimegi...

Püüdkem seda lähenemisviiside olulist erinevust illustreerida konkreetse näitega. Valisin diskussiooni käigus avaldatud kirjutistest kõige kaalukama ja sellest väga iseloomuliku ning väga veenvalt kõlava väite: «Abielu kriisiga võiks edukalt kõrvutada teist, vähemalt niisama teravat probleemi. Kõigile on teada nn. tsivilisatsioonihaiguste (südame ja veresoonte kahjustuste, vähktõve, psüühikahäirete, alkoholismi) leviku, kuid samuti liiklusõnnetuste arvu kiire suurenemine arenenud maades. Vastavaid kasvutempo näitajaid ekstrapoleerides on lihtne välja arvutada aasta (see oleks paari inimpõlve kaugusel), mil näiteks arenenud kapitalistlikes maades pole vähki või infarkti surnud ainult autoõnnetustel hukkunud, vaimuhaiged või alkohoolikud.

Niisiis, inimese kriis?»

Kahjuks ei ole maalitud perspektiiv siiski reaalne. Lähema paari põlvkonna kaugusel vähemasti veel mitte.

Kahjuks sellepärast, et sellel perspektiivil on täpselt niisama vähe pistmist inimese kriisiga, kui lahutumuse suurenemisel on pistmist abielu (institutsiooni) kriisiga.

Üht ja sedasama asja saab tavaliselt sõnastada mitmel erineval viisil. Võib öelda näiteks, et arenenud maades: a) märatsevad vähk ja infarkt, b) suremus on langenud väga madalale tasemele, c) inimesed on hakanud elama väga kaua, võrreldes lähiminevikuga, ning fantastiliselt kaua, võrreldes kaugminevikuga.

Sisuliselt on see kõik üks ja seesama.

Võib öelda nii, et arenenud maades surevad kaks inimest kolmest modernsetesse haigustesse, võib aga öelda ka nii, et keskmine eluiga on siin juba 71,1 aastat.

Asja toodud tsitaadis maalitud «sünge perspektiiv» tähendaks ju seda, et inimesed on hakanud elama veelgi kauem. Mis selles halba oleks? Ja miks see oleks inimese kriis?!

Huvi peaks pakkuma ka tabel 2. Kõige lähemal kujuteldavale inimese kriisile on tabeli esimestes ridades paiknevad maad.

Tabel 2

KESKMINE ELUIGA TÄNAPÄEVAL⁶

	Mehed	Naised
Rootsi	72,1	77,5
Norra	71,3	77,6
Jaapan	71,2	76,3
Hollandi	71,2	77,2
Taani	70,8	76,3
Šveits	70,3	76,2
Kanada	69,3	76,4
Itaalia	69,0	74,9
Inglismaa ja Wales	68,9	75,1
SDV	68,9	74,2
Prantsusmaa	68,8	76,4
USA	68,2	75,9
Belgia	67,8	74,2
SFV	67,6	74,1
Austraalia	67,6	74,2
Kreeka	67,5	70,7
Šotimaa	67,2	73,6
Poola	66,8	73,8
Soome	65,9	73,6
NSV Liit	64,0	74,0
Mehhiko	62,8	66,6
Hiina	59,9	63,3
Brasillia	57,6	61,1
Iraan	50,7	51,3
Keenia	46,9	51,2
India	41,9	40,6

⁶ ÜRO 1976. a. demograafia-aastaraamatu järgi; avaldatakse siin sel kujul, nagu ta on toodud ajalehes «Za Rubežom» nr. 22 (883), 1977. Omaltpoolt lisasin veel Soome. Maad on järjestatud meeste eluea järgi.

SÜDAMEINFARKTID PROGRESSI INDIKAATORINA

Arengumaades inimesed ei sure infarkti.

Nad surevad nälga.

Ja muidugi nendesse traditsioonilistesse haigustesse, millesse inimesed varem surid kõikjal, ka arenenud maades: rüugetesse, koolerasse, tuberkuloosi, süüfilisse. Jne.

Selle tagajärjel elatakse arengumaades keskmiselt 52,2 aastat, s. o. 18,9 aastat vähem kui arenenud maades. Seejuures 42 riigis on keskmine eluiga alles alla 50, sealhulgas 21 riigis alla 40 aasta.

Ülemaailmse Tervishoiu Organisatsiooni andmeil kannatab ikka veel umbes miljard inimest (s. o. iga neljas inimene!) malaaria mitmete (ka latentsete) vormide all. 200 miljonit inimest põeb suguhaigusi, neist iga neljas — süüfilist. Haigestumine tuberkuloosi on arengumaades keskmiselt 7 ja düsenteeriasse 135 korda suurem kui arenenud maades.

Kuidas (missugusesse haigusesse) surra tähendab ka millal (missuguses vanuses) surra. Ja vastupidi.

Kogu inimajaloo vältel on naiste üheks tüüpilisemaks surmapõhjuseks olnud sünnituspalavik. Praegu elab 80% Rootsi naistest vähemalt 70-aastaseks. On vist arusaadav, et selles vanuses on üsna raske surra sünnituspalavikku, paratamatult tuleb surra kuidagi teisiti. Näiteks vähki.

Südame- ja veresoonehaiguste ning pahaloomuliste kasvujate võimade levik tähendab seda, et oleme hakanud elama väga kaua. Need modernsed haigused — nagu traditsioonilisedki — tapavad küll inimesi kõigis vanustes, kuid vanu inimesi siiski sadu kordi intensiivsemalt kui noori (tabel 3).

Tabel 3

NSV LIIDU RAHVASTIKU SUREMUS 1971.—1972. A.
(kuni 20-aastaste suremus = 1)⁷

	Vanuserühmad (aastad)					
	Kuni 20	20—29	30—39	40—49	50—59	60 ja enam
Kõik surmapõhjused kokku						
mehed	1,00	1,15	2,02	3,40	6,86	22,43
naised	1,00	0,49	0,89	1,79	4,02	21,37
Vereringesüsteemi haigused						
mehed	1,0	4,3	18,0	53,0	155,3	841,2
naised	1,0	3,2	8,2	23,2	75,8	751,3
Pahaloomulised kasvujad						
mehed	1,0	1,5	4,4	16,6	54,5	118,9
naised	1,0	1,7	5,3	16,8	40,2	78,0

Olgu veel lisatud, et praegu on modernsete haiguste profülaktika ja ravi võrratult kõrgemal tasemel kui 50 või isegi 30 aastat tagasi. Kummatigi sureb inimesi neisse haigustesse palju rohkem.

Mida paremini oskame ravida südame- ja veresoonehaigusi ning pahaloomulisi kasvujaid, seda rohkem inimesi nendesse haigustesse sureb. Tulevikus paraneb ravi veelgi, inimesi sureb nendesse haigustesse veelgi rohkem ja eluiga pikeneb veelgi. Ja põhjus on selles, et traditsioonilistesse haigustesse surrakse siis veel vähem kui praegu.

⁷ Vt. «Вестник статистики» 1973, nr. 12, lk. 81, 83.

ALTERNATIIVIDEST, SIHTIDEST JA VAHENDITEST

Tavaliselt rõhutame, et abielulahutus on (enamasti) draama.

Ongi.

Mis siis?

Abielu, mis ei lõpe draamaga (lahutusega), lõpeb ilmtingimata tragöödiaga. Surmaga. Mingit kolmandat võimalust ei ole ju lihtsalt olemas. Ja ei saa kunagi olema.

Vähki surra on kole. Muidugi! Aga mille poolest on süüfilisse surra parem? Mis eelised on noorte inimeste mõrvaril tuberkuloosil võrreldes vanade mõrvari infarktiga?

Ka kõige kaugemas ja seega kõige helgemas tulevikus tapab loodus viimase kui ühe inimese ja viimase kui ühe abielu, ükski neist ei muutu kunagi igaveseks. Modernse surma alternatiiviks ei ole igavene ja õnnelik elu, reaalseks alternatiiviks on traditsiooniline (tulevikus ka supermodernne) surm. Surra igal juhul tuleb. Surematuse idee ei vääri tänapäeval isegi idealismi nimetust, see on lihtsalt lapsikus.

Reaalsete alternatiivide unustamine või ignoreerimine võib kergesti viia donkihhotlikule tuuleveskite võitmisele, pseudoprobleemide püstitamisele jms.

Sellest, et vähk on kole, ei järgne mingil määral, et ka vähi levik on kole. «Vähk on kole» on emotsionaalne hinnang ja on rakendatav individuaalsel tasandil, konkreetse haige (haigete) puhul; sellisama emotsionaalse hinnangu ülekandmine massinähtustele, sotsiaalsele nivoole aga äärmiselt kahtlane. Infarktide ja vähi võimas levik, nagu juba nägime, on väga positiivne nähtus, see on eluea pikendamise pseudonüüm. Selle peale võib muidugi öelda, et oleks veel parem, kui ka neid haigusi ei oleks. Muidugi, kuid siin on jälle täpselt sama lugu nagu pensionäride arvu kasvuga.

Täpselt samuti ei saa sellest, et abielulahutus on (indiviidi tasandil!) enamasti draama, teha veel mingeid järeldusi selle kohta, kas suur lahtumus (sotsiaalne nähtus!) on taunitav või tervitatav, ja veel vähem selle kohta, kas võitlusel selle vastu saab olla mingeid tulemusi.

Insenerid teevad tõsisemaid pingutusi, et maavärinatest tekitatud purustused linnades ja ohvrite arv oleksid võimalikult väikesed. See tegevus aga ei avalda loomulikult vähimatki mõju maavärinatele kui nähtusele. (Kas maavärinate mõjutamine üldse kunagi saab võimalikuks, ei ole praegu kaugelki selge.)

Sajad miljonid inimesed kannatavad hambavalu; sadade tuhandete hambaarstide tegevus on seepärast inimkonnale kõige vajalikumaid tegevuse liike. Kuid oleks naiivne väita, et hambaid ravides kõrvaldame hambakaariesi kui nähtuse, kui haiguse. Sama on maksev ka pahaloomuliste kasvajate, südame- ja veresoonkonnahaiguste jne. kohta.

Hambavalu ja hingevalu vastu tuleb energiliselt võidelda täiesti sõltumatult sellest, kas hambakaariesi või armastusabielude ebastabiilsuse probleem laheneb nii või laheneb teisiti, laheneb aastakümnete või aastasadade pärast või ei lahene üldse kunagi. Hambakabinetid ja perekonnanõuandlad ei saa võidelda nähtuse vastu, nad tegelevad hoopis teise (minu meelest tähtsama) ülesandega, indiviidide abistamisega.

Parimaks (kõige radikaalsemaks) vahendiks peavalu vastu on teatavasti giljotiin. Samal põhimõttel võiks ehk toime tulla ka modernsete haiguste ja abielulahutustega (kui nähtustega!).

Kui inimkonnal ei oleks võrratult tõsisemaid muresid kui elupõlise abielu ja traditsioonilise (kristliku) seksuaalmoraali päästmine, siis võiks ju katsetada näiteks tööstuse hävitamise, suurlinnade õhkimise, naishariduse keelamise ja muu sarnasega.

Võib siiski kahelda, kas seeigi enam aitaks. Mis on läinud, on läinud jäädavalt. Ajalugu on selline sõiduriist, millesse on lihtsalt unustatud monteerida tagurpidikäik.

Samal (giljotiini-) põhimõttel õnnestuks võib-olla likvideerida ka modernsed haigused, õigemini, oluliselt vähendada suremist nendesse haigustesse. Selleks tuleks näiteks loobuda sulfaniilamiidide, antibiootiku-

mide ja mõnede teiste tõhusate vahendite kasutamisest. Kohe hakkaksid levima traditsioonilised haigused ja inimesed hakkaksid jälle surema kopsupõletikku, tuberkuloosi, süüfilisse. Ainult vähesed elaksid nii vanaks, et surra infarkti või vähki.

Surmapõhjuste struktuur ja keskmine eluiga võiksid üsna kiiresti kujuneda jälle sellisteks, nagu need olid näiteks Eestis pisut rohkem kui üks põlvkond tagasi, siis, kui elasime praegusest tosin aastat vähem.

ELUIGA EESTIS

Kogu inimkond teeb läbi ühe ja sellesama demograafilise arengu, mille üheks oluliseks komponendiks on eluea pikenedamine. Paleoliitikumis oli inimese keskmine eluiga arvatavasti 22 aastat, modaalne eluiga, s. o. kõige intensiivsema suremise iga, 32 aastat.

Möödunud sajandi lõpus oli keskmine eluiga Venemaal 32 aastat, s. o. ainult 10 aasta võrra pikem kui kiviajal. Edasi kiirenes areng sadu ja tuhandeid kordi. 1938.—1939. a. oli keskmine eluiga NSV Liidus juba 47 aastat, 1958.—1959. a. aga 69. Eluiga pikenes selles ajavahemikus 1,1 aastat iga aastaga (!); ühe aastaga saadi nüüd juurde niisama palju kui minevikus kahe-kolme a s t a t u h a n d e g a.

Selline on areng olnud kõikjal, s. o. kümnete tuhandete aastate jooksul võideti juurde kümmekond aastat, edasi aga 30—40 aastat kõigest saja aasta või veel lühema aja jooksul. Muidugi algul ainult seal, kus agraarühiskond muutus industriaalseks (kapitalistlikuks või sotsialistlikuks).

H. Palli andmeil oli aastail 1783—1794 Karuse kihelkonna elanike keskmine eluiga 28,6 aastat. Seda võib arvatavasti pidada küllaltki tüüpiliseks Venemaa läänekubermangudele. Demograafiliselt eesrindlikus Rootsis elati ju tol ajal alles 35 aastat.

Ent 19. sajandi lõpuks oli kapitalistlik tootmine neis kubermangudes arenenud juba küllalt kaugele, mistõttu ka keskmine eluiga oli siin tunduvalt pikem kui Venemaa teistes kubermangudes.

Tuntud demograafi M. Ptuhha arvutuste järgi oli 1896.—1897. a. eestlaste keskmine eluiga 43,1 (meestel 41,6, naistel 44,6) aastat.⁹

1932.—1934. a. elasid mehed Eestis keskmiselt 53,1 ja naised 59,6 aastat.¹⁰ Keskmine eluiga oli seega pikenenud vastavalt 11,5 ja 15,0 aasta võrra. Veel üks põlvkond hiljem (1965.—1966. a.) elasid mehed Eesti NSV-s juba 66 ja naised 74 aastat!¹¹ Üheainsa põlvkonnaga oli eluiga pikenenud tervelt veerandi võrra, umbes saja aastaga aga kahekordseks!

Peaks olema mõistetav, et keskmise eluea pikenedamine tervelt 24% võrra kodanliku Eestiga võrreldes tähendab ka surmapõhjuste struktuuri olulist muutumist. H. Reiman märgib 1930. aastate Eesti puhul, et tuberkuloos «esineb meil eeskätt tööeliste meeste haigusena» ja et «valitsevad paljudi soovidajätvad tervishoiulised töötingimused ja toitlustamise võimalused». Peale tuberkuloosi figureerivad H. Reimanil tüüpiliste «mehelike» surmapõhjustena veel «hingamiseldkonna haigused, kuse- ja suguelundkonna haigused ja vägivaldne surm, viimaste seas eriti enesetapped ja õnnetusjuhud».¹²

Tõeliseks nuhtluseks olid suguhaigused. 1939. a. jooksul haigestus üksnes Tallinnas ametlikult 1179 inimest¹³, tegelikult muidugi palju rohkem, sest paljud püüdsid haigust varjata.

Üheks päris heaks demograafilise progressi indikaatoriks on enesetapmiste arv. Tänapäeval on neid kõrge elatustasemega (arenenud) maades (tuhande elaniku kohta) umbes kümme korda rohkem kui arengumaades; tapmisi on see-eest arenenud maades 8—10 korda vähem.

Selle kriteeriumi järgi oli 1930. aastate Tallinn (väiksematest Eesti lin-

⁹ M. В. Птуха, Смертность 11 народностей Европейской России в конце XIX в. Киев, 1928, lk. 37. Läti ja leedu meeste ja naiste keskmine eluiga oli vastavalt 43,1 ja 46,9 ning 41,1 ja 42,4 aastat.

¹⁰ H. Reiman, Suremus. «Eesti Statistika» 1936, nr. 181 (12), lk. 623.

¹¹ Eesti NSV rahvamajandus 1968. aastal. Tallinn, 1969, lk. 26.

¹² H. Reiman, Eesti suremustabelid. «Eesti Statistika» 1936, nr. 170 (1), lk. 6.

¹³ Tallinna linna statistiline aastaraamat 1940. Tallinn, 1941, lk. 62.

nadest rääkimata) alles päris «metsik» linn: enesetapmisi oli vähem kui tapmisi (1939. a. vastavalt 24 ja 43; võrdluseks olgu märgitud, et liiklusõnnetustes hukkus Tallinnas tol aastal 8 inimest).¹⁴

Surmapõhjuste struktuuri muutumises on teisigi huvitavaid jooni.¹⁵ Igal juhul ei ole siin argimõistuse arusaamadega midagi peale hakata, areng on — nagu peabki olema — vastuoluline, dialektiline, tihti paradoksaalne.

Neis liiduvabariikides, kus enne revolutsiooni oli eluiga lühike, on see pikenenud veel kiiremini kui Eestis. Selle tagajärjel on erinevused NSV Liidu eri regioonide vahel peaaegu kadunud. Erinevuste vähenemise ja kadumise suunas läheb demograafiline areng ka maailmas tervikuna. ÜRO kõige värskem prognoos järgi pikeneb 20. sajandi viimase kolmandiku jooksul keskmine eluiga arengumaades 10,4, arenenud maa-ades ainult 2,8 aasta võrra. Kuristik kitseneb seega veel 7,6 aasta võrra.

MIDA ANNAB ELUEA PIKENEMINE?

Keskmine eluiga on statistiline näitaja ja ei garanteeri individuaalselt (personaalselt) kellelegi midagi. Kuid eluea pikenedamine suurendab kõikide šansse eluloteriis. Näitena on tabelis 4 toodud üheksa erineva vanuse šansid viiel erineval ajastul eeloleva elu keskmise pikkuse näol. Näeme, et kui möödunud sajandi lõpu 20-aastastel jäi elada keskmiselt veel 41 aastat, siis käesoleva sajandi keskpaiku võisid samavanused loota sellele veel 12 aastat lisaks.

Tabel 4

EELOLEVA ELU KESKMINE PIKKUS NSV LIIDUS (mehed ja naised kokku)¹⁶

Vanus	1896—1897	1926—1927	1958—1959	1968—1971	1972—1973
0	32,34	44,35	68,59	69,50	70
10	48,65	53,77	62,97	62,13	62
20	41,16	45,38	53,57	52,57	52
30	33,99	37,78	44,53	43,46	43
40	2686	30,16	35,65	34,71	35
50	20,10	22,81	27,11	26,32	26
60	14,15	16,05	19,30	18,54	19
70	9,79	10,38	12,63	11,83	12
80	7,08	6,44	7,70	6,89	7

Šansse võib näidata ka teistmoodi. Eesti 1932.—1934. a. suremustabelite järgi suri 20-aastastest meestest enne oma 60. sünnipäeva 35,7%, Eesti NSV 1966.—1967. a. tabelite järgi 23,8%; kaod on vähenenud seega tervelt kolmandiku võrra. Levinud ettekujutus, nagu tähendaks keskmise eluea pikenedamine ainult laste suremuse vähenemist või pensionäride arvu suurenemist, on väga kaugel tegelikkusest. Ka puhtmajanduslikust seisukohast on mõtet eluiga pikendada edaspidigi. See nähtub kas või sellest, et kõige pikema elueaga maal, Rootsis sureb 20-aastastest meestest enne oma 60. sünnipäeva ainult 14,2%, s. o. tööealiste inimeste kaod on siin hoopis väikesed.

¹⁴ Tallinna linna statistiline aastaraamat 1940. Tallinn, 1941, lk. 214 ja 236.

¹⁵ Huvitav on kas või seegi, et enesetapmiste arv väga erinevate traditsioonide, usundi ja kõige muuga, kuid arenenud maa-ades erineb väga vähe, kõikides 1,5% ringis (arvestatuna surmajuhtude üldarvust).

Kõige värskemad käepärast olnud andmed käivad Poola kohta: 1976. a. lõpetas siin enesetapuga 3438 meest ja 713 naist, mis annab kokku 1,4% kõigist surmajuh- tudest (vt. Rocznik demograficzny 1977. Varssavi, 1978, lk. 135). Ka sellel alal avaldub naiste suurem mõistlikkus ja vitaalsus. Peale enesetapjate selle sõna banaalses tähenduses on ju meeste hulgas kõikjal veel ka küllalt palju surnuksjoojaid ja surnuksõitjaid.

¹⁶ Allikad: Итоги Всесоюзной переписи населения СССР. СССР (сводный том), Moskva, 1962, lk. 260; «Вестник статистики» 1974, nr. 2, lk. 94; Население СССР. Moskva, 1975, lk. 139. 1896.—1897. a. andmed on Euroopa-Venemaa 50 kubermangu, 1926.—1927. a. andmed NSV Liidu Euroopa-osa, ülejäänud — kogu NSV Liidu rahvastiku kohta.

1972.—1973. a. andmed on kõige värskemad avaldatud andmed ja need on avaldatud tabelis toodud kujul (täisarvudena).

Suremustabelid on väga rikkaliku informatsiooni allikad. Nende järgi võib kergesti arvutada muu hulgas elupõlise abielu keskmise (töenäolise) kestuse. On hõlpus veenduda, et Venemaa 1896.—1897. a. suremuse juures kestis 25-aastase noormehe abielu 20-aastase naisega keskmiselt 30 aastat¹⁷, 1966.—1967. a. Eesti NSV suremuse juures aga juba 44 aastat, s. o. ligi 50% kauem.

50% oleks väga palju ka siis, kui elutempo oleks endine, kummatigi ei ole elu kaugeltki endine, see on võrratult dünaamilisem, kärsitum, stressirikam, nüüdse ühe aasta võib vabalt võrdsustada kolme aastaga möödunud sajandil.

Nii et progress ühelt poolt võimaldab soovijail nautida väga pikka abielu, teiselt poolt aga nõuab neilt ennekuulmatut kohanemisvõimet ja vastupidavust.

Psühholoogilise eksperimendi korras rääkis ühele kaasaegse mõtte- laadiga emotsionaalsele daamile, et tervelt 43,1% selles vanuses abiellu- vatest rootslastest saaks (kui ei oleks lahutusi) tähistada kuld- p u l m i¹⁸. Kas ei ole progressi võimas saavutus, mis?

«Issake, viiskümmend aastat ühe meesterahvaga! Taluda viis aastat järjest üht meesterahvast on juba väike kangelasegu,» ütles tema. Küllap arvab nii ka enamik rootsi naisi, sest enam kui pooled abielud Rootsis ju lahutatakse, kordusabiellujad aga moodustavad juba 26,6% kõigist abiellujatest.

Kindlasti on lugeja kokku puutunud ka mõne pirtsaka kahekümneaas- tase neiuga, kes väidab, et eluea pikenemine ei olevat üldse mingi saavu- tus, vaid hoopis nuhtlus. Tema igatahes ei kavatsevat elada kauem kui 35-aastaseks: mis mõtet oleks elada muumiana?

Ärge mõistke kohut liiga karmilt: esiteks ei oska ta vaeseke veel ette kujutada, kui kange tahtmine on tal elada 30, eriti aga 50 aasta pärast. Teiseks hindab ta tohutult üle oma šansse surra noorelt: juba 1932.— 1934. a. suremuse juures suri Eestis enne 35. sünnipäeva ainult 6,7% kõigist 20-aastastest naistest; nüüd sureb 1,3%, s. o. veel viis korda vähem.

Leppigem siis kokku nõnda, et kirjutise järgmine osa on mõeldud neile, kes ei usu, et 35. eluaasta on see kõige parem suremise aeg.

MIKS VÕITLEME VÄHKTÕVE VASTU?

Iga ohtliku haiguse likvideerimine pikendab kuigipalju keskmist eluiga. Esimese sellise arvutuse tegi kuulus matemaatik Daniel Bernoulli aastal 1766. Ta näitas, et røugeste täielik likvideerimine pikendaks keskmist elu- iga 3 aasta ja 2 kuu võrra. Nii on ka kõigi teiste haigustega. Nüüdisaegsed arvutused kinnitavad, et näiteks pahaloomuliste kasvajate täielik likvi- deerimine pikendaks arenenud maades keskmist eluiga 1,8—2,2 aasta võrra. (Sisuliselt tähendaks vähi likvideerimine muidugi selle asendumist mingi supermodernse haigusega.)

Arvutuste abil saab aga uurida ka ühe või teise haiguse likvideerimise mõju rahvaarvule ning rahvastiku vanuselisele ja soolisele struktuurile. M. Bednõi arvutused (1966) näitasid, et pahaloomuliste kasvajate täielik likvideerimine tähendaks NSV Liidu rahvaarvu suurenemist aastaks 2000 täiendavalt 10,1 miljoni inimese võrra (4,9 miljonit meest, 5,2 miljonit naist). Seejuures oleksid 7,9 miljonit inimest (79,4% mehi, 77,4% naisi) 60-aastased ja vanemad. Tööealisi oleks vähem kui üks viiest päästetust.

Selles ei tohiks olla iseenesest midagi ootamatut. Erinevalt näiteks töö- ealiste inimeste mörvarist tuberkuloosist tapab vähk eelkõige vanu inimesi, vähi üle võidu saavutamine tähendaks eelkõige vanade inimeste päästmist (täpsemalt, nende surma edasilükkamist keskmiselt veel kahe aasta võrra).

¹⁷ Keskmise on siin selles lihtsalt arvutatavas ja mõistetavas tähenduses, mis matemaatilises statistikas kannab mediaani nime (sellest lähemalt veidi allpool).

¹⁸ Arvutatud Rootsi 1970.—1975. a. suremustabeli järgi (vt. Statistik årsbok för Sverige 1977. Stokholm, 1977, lk. 80—81).

KES KEDA ÜLAL PEAB?

Nüüd on ilmselt põhjust tagasi tulla küsimuse juurde: kes ikkagi keda ülal peab, kas 25-aastane töötav noormees 65-aastast mittetöötavat pensionäri või vastupidi?

Traditsioonilistes agraarühiskondades, kus inimese ettevalmistamine tööks nõudis väga vähe aega ja ei maksnud peaaegu midagi, võis igaüks ennast juba 15-aastaselt ise ülal pidada. See-eest oli tema tööviljakus nii madal, et peaaegu kõik, mis ta elu jooksul tootis, tarvitas ise ära. Töövõimetuna muutus ta tõepoolest kohe ka ülalpeetavaks, koormaks ühiskonnale (eelkõige oma lastele).

Nüüdisaja industriaalühiskondades on kõik teisiti. Tootmine on seda-võrd keerukas, et täisväärtusliku tööelu alustamine näiteks 12- või isegi 9-aastasena ei tule enam kõne allagi. Minevikus oli see küllalt tavaline.

Lapse kasvatamine ja tema tööks ettevalmistamine nõuab nii palju aega ja läheb ühiskonnale (eelkõige vanematele) nii kalliks, et lihtsalt lakke vaatamisega ei saa öelda, missuguses vanuses on töötav inimene oma võla ühiskonnale juba kinni maksnud. Vajalikud on spetsiaalsed uurimised, mida on ka mitmel pool ja küllalt palju tehtud. Üldjoontes on pilt piisavalt selge: võla ühiskonnale on tänapäeva inimene oma tööga kinni maksnud keskmiselt alles 27—28-aastasena.¹⁹

See-eest on nüüdisaja ühiskonnas keskmise töötaja tööviljakus nii kõrge, et ta tarvitab ise ära ainult suhteliselt väikese osa sellest, mida toodab järgnevatel aastatel. Pärast pensionileminekut ta saab ühiskonnalt teatava osa sellest ülejäägist tagasi. Pensionär, kui ta on ka 80-aastane, on sisuliselt ikka veel iseenda, mitte kellegi teise ülalpidamisel.

Vanasti toitsid algul vanemad lapsed, hiljem lapsed vanemaid. Nüüdisajal töötab iga põlvkond ainult iseenda ja oma järglaste heaks, eelmise jaoks ei tee ta enam midagi. Ka pärast pensionäri surma jääb temast ikka veel midagi üle, oluline osa ühiskonna rikkusest on surnute töövili.

EEOLEVA ELU KESKMISEST PIKKUSEST

Seni võisime läbi ajada keskmise eluea peaaegu et intuiitiivse mõistega. Kui aga tahame tõsisemalt vaadelda perspektiive (kui kaua hakatakse elama tulevikus), siis tuleb mõistet pisut täpsustada.

Keskmiised üldse, keskmise eluiga eriti, tekitavad mõnigi kord kahtlust või ironiat. Selleks on kaks päris tõsist põhjust. Esiteks, sageli ei saada keskmise mõistest õigesti aru ning rakendatakse seda valesti. Teiseks on keskmisi tõepoolest küllalt tihti kasutatud kõikkvõimalikeks võlt-singuteks. Kuid ka selles ei ole süüdi keskmised ise, vaid nende kasutajad.

Keskmisi on palju, ühed sobivad paremini ühel, teised teisel juhul.²⁰ Ka eluea puhul võib kasutada vähemalt kolme liiki keskmisi.

Kõige arusaadavam võib olla keskmise mediaani tähenduses. Konkreetse arvnaite saamiseks on vaja detailset suremustabelit. Valigem seepärast näiteks Soome 1966.—1970. a. tabeli²¹, sest Soome suremus läheb meie omaga kokku kõige paremini.

Klõbistanud veidi koolipoisi taskuarvutil, saame teada, et pooltel Soome 40-aastastest meestest on võimalus tähistada oma 70. sünnipäeva, pooled surevad varem. 40-aastaste eeloleva elu tõenäoline pikkus (keskmise pikkus selles tähenduses) on seega 30 aastat. Ja nii iga teise vanuse jaoks. Näiteks nullaastastest (vastsündinuist) pooled surevad 69 aasta pärast, pooled elavad kauem. Nende eeloleva elu tõenäoline pikkus on siis 69 — 0 = 69 aastat.

¹⁹ Üksikasjalikumalt vt. näit. Н. В. Панкратьева, Население и социалистическое воспроизводство. «Статистика», Москва, 1977, pt. 3.

²⁰ Hea ülevaate keskmistest ja nende kasutamisest leiab lugeja raamatust: U. Mereste, Statistika üldteooria. Tallinn, 1975 (5. peatükk).

²¹ Vt. Suomen tilastollinen vuosikirja 1976. Helsingi, 1977, lk. 72.

Peaaegu niisama läbipaistev on ka «normaalse» (modaalse) eluea mõiste, mis lähtub keskmisest moodi tähenduses. Modaalne eluiga on see vanus, millele vastab kõrgeim suremise intensiivsus (tuhandest antud vanuses inimesest sureb aasta jooksul rohkem kui tuhandest mis tahes teises vanuses inimesest. Tegemist on öieti teise moodiga, sest esimene kõige intensiivsem suremine on inimese esimestel elupäevadel).

Paleoliitikumis oli modaalne eluiga umbes 32 aastat (inimesed peamiselt notiti maha); tänapäeva arenenud maades on see 80 aasta ringis (surrakse peamiselt modernsetesse haigustesse).

Veidi keerukam, kuid kõige informatiivsem on keskmine eluiga aritmeetilise keskmise, täpsemalt, kaalutud aritmeetilise keskmise tähenduses. Kui on teada (rahvaloenduse andmeid) näiteks 40-aastaste arv ja samal ajal on olemas andmed kõigi 41-aastaste ja vanemate inimeste suremissageduse kohta (surmajuhutumite jooksvast registreerimisest), siis on kerge arvutada, kui palju kõik antud kalendriaastal surnud on saanud elada pärast oma 40. sünnipäeva. Summeerides elatud aastad ja jagades need 40-aastaste inimeste arvuga, saame selle aastate arvu, mis jääb keskmiselt elada ühel 40-aastaselt (muidugi praeguse suremustaseme juures). Ja nii mis tahes vanuse jaoks, alates vast-sündinuist. Vastsündinud soomlase keskmine eluiga selles tähenduses on 65,9 aastat, 40-aastaselt jääb elada veel 29,4 aastat.

Tavaliselt räägitakse keskmisest elueast ainult selles tähenduses, kusjuures 99-l juhul sajast (vähemalt massikommunikatsioonivahendite puhul) on jutt nullaastaste (vastsündinute) eelseisva elu pikkusest.

Kujutagem ette sellist kihlvedu. Kui elate veel ütleme 30 aastat, siis maksate kõik need aastad igal aastal teatava väikese summa. Kui aga surete varsti, siis makstakse teile (õigemini teie sugulastele) otsekohe suur summa. Puht rahalisest seisukohast olete teie huvitatud sellest, et surra võimalikult kiiresti, mängupartner aga sellest, et elaksite võimalikult kaua (kõige parem kui igavesti, siis te ei saa kopikatki, ehkki maksate igavesti). Küsimus: missugusest keskmisest elueast tuleks lähtuda maksete suuruse määramisel, et kihlvedu oleks õiglane, teiste sõnadega, et võidu tõenäosused oleksid võimalikult võrdsed?

Võllanali?

Mitte just päriselt. Igal aastal sõlmitakse maailmas miljoneid seesuguseid kihlvedusid. Nende kihlvedude nimi on elukindlustus. Ja vastus äsja esitatud küsimusele seisab selles, et lähtuda tuleb eelseisva elu keskmisest pikkusest aritmeetilise keskmise tähenduses. Nii kõik kindlustusseltsid ka teevad.

Kindlustusseltside edukas tegevus peaks kummutama ka kõige suuremate skeptikute kahtlused keskmise eluea mõiste suhtes. Kui suremused tabelid valetaksid optimismi suunas, lubaksid inimestele tegelikust pikema eluea, läheksid kindlustusseltsid pankrotti, sest oluline osa oodatud sissemaksudest jääks saamata, väljamaksete arv aga ületaks planeeritu. Kui suremused tabelid eksiksid vastassuunas, siis saaks see kindlustusselts, kes avastaks selle esimesena, hakata pakkuma lepinguid soodsamatel tingimustel ja meelitaks klientuuri endale. Jälle krahh.

Seega on suremused tabelid igati usaldatav mitmekesise ja täpse informatsiooni allikas.

Üheski arvus ei saa sisalduda lõpmatult suur informatsioon. Kuid on näitarvused, mis mahutavad endasse kolossaalse informatsiooni. Üks kõigist mõeldavatest näitajatest kõige inforikkam ongi just (nullaastaste) keskmine eluiga (kaalutud aritmeetilise keskmise tähenduses).

L. Brežnev oma kõnes Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva puhul on öelnud: «Rahva elutingimusi võib hinnata paljude näitajate järgi. Üks kõige tähtsamaid on inimese eluea pikkus. See on otsekuu kokkuvõte sellest, mis tema heaks tehakse: töö- ja elutingimustest, tervishoiu ja sotsiaalkindlustuse tasemest. Ka ses suhtes on Nõukogudemaa teinud hämmastava hüppe. Vanal Venemaal oli inimese keskmine eluiga 32 aastat. Nüüd on meil keskmine eluiga jõudnud 70 aastani, mis on üks kõrgemaid kogu maailmas!»²²

²² L. Brežnev, Leninlikul kursil. Kõnede ja artiklite kogumik, II köide, Tallinn, 1971, lk. 102.

Ülevaate eluea pikenemise dünaamikast NSV Liidus saime tabelist 4. Nagu juba märgitud, oli juurdekasv eriti intensiivne ajavahemikus 1938—1939 kuni 1958—1959: kahekümne aastaga pikenes eluiga 22 aasta võrra!

Peaks olema selge ka see, mis on vaja teha, et eluiga pikeneks veelgi. Seda ei ole võimalik saavutada mingite ühesuunaliste pingutustega, näiteks ainult haiglate ehitamise ja parema sisustamisega, kuigi see on väga oluline. On vaja pidevaid pingutusi kõigil elualadel, kaasa arvatud tervishoid, elamud, keskkonnakaitse, toitlustus, töö- ja puhketingimused (praegused sanatooriumid ja puhkekodud paistavad olevat kohaldatud eelkõige tugeva tervise ja tugeva viinavajadusega kontingendile) jne.

Kõik see ei ole sugugi kerge, ja mida kaugemale edasi, seda rohkem miljardeid see nõuab. Kuid iga keskmisele elueale juurdevõidetud aasta ja isegi kuu on kõige parem, kõige üldisem kokkuvõtte saavutatust. Keskmise eluiga on võib-olla parim, kõige kokkuvõtlikum elu kvaliteedi näitaja.

ALICE'I EFEKT

Nägime juba, et keskmise eluea maailmarekord kuulub Rootstile. Võime seda kasutada orientiirina, et hinnata oma kohta eluea pikendamise teel.

EEOLEVA ELU KESKMINE PIKKUS EESTI NSV-S JA ROOTSIS ²³

Tabel 5

Vanus	Eesti 1932—1934	Eesti NSV 1966—1967	Rootsi 1971—1975
Mehed			
0	53,2	66	72,1
10	52,0	58	63,2
20	43,7	49	53,5
30	40,0	40	44,1
40	28,2	31	34,7
50	20,9	23	25,8
60	14,4	15	17,7
70	9,0	10	10,9
80	5,0	5	6,1
Naised			
0	59,6	74	77,7
10	58,1	66	68,5
20	49,8	56	58,7
30	41,8	47	49,0
40	33,7	37	39,4
50	25,3	28	30,1
60	17,4	19	21,3
70	10,7	12	13,4
80	6,0	6	7,3

Tabelist 5 nähtub, et oleme 33—34 aasta jooksul oma keskmist eluiga märgatavalt pikendanud ja maailmarekord ei olegi meist kuigi kaugel. Eriti võiks seda öelda naiste kohta: nemad on omad rõõmud suuremas osas juba välja võtnud: 10—60-aastaste Rootsi naiste eelseisva elu kestus on kõigest kahe kuni kahe ja poole aasta võrra suurem kui samavanustel Eesti naistel. Kaugemale (kolm kuni viis aastat) on maha jäänud Eesti mehed.

Üldjoontes võib praeguse olukorraga väga rahul olla. Kuid vasikavaimustusse sattuda siiski ei maksa.

Silmitsegem tähelepanelikumalt 30-aastaste ridu. Naised on ühe põlvkonna jooksul pikendanud oma eeloleva elu keskmist kestust 42 aastalt 47-le, seega juurde võitnud viis aastat. Samavanustel meestel aga jäi 1930. aastatel elada keskmiselt veel 40 aastat ja täpselt niisama palju

²³ Koostatud juba varem tsiteeritud suremustabelite järgi.

jääb ka praegu! Mingit progressi ei ole olnud. Sisuliselt tähendab see seda, et nooremad mehed on osanud kogu oma võidu (arvatavasti viie aasta ringis) täienisti maha juua. (Muidugi on ka teisi põhjusi, näiteks traumatismi suurenemine, kuid seegi on oluliselt seotud peedikaga.)

Sellest tuleneb kohe esimene tõsine järeldus. Ühiskond saab pikendada oma liikmete keskmist eluiga, kuid ta ei saa vägisi pikendada kellegi individuaalset eluiga. Kellel ikka on tõsine tahtmine juua ennast impotendiks, sandiks või kalmistule, seda ei saa takistada ükski jõud maailmas.

Igaüks peab seega ise otsustama, kas ta tahab kasutada soodsat võimalust elada huvitavalt ja kaua või loobub sellest. Otsus tuleb teha juba 14—19 eluaasta vahel, edasi võib olla hilja: peedikas surub mehe põlvili kindlalt, kuid märkamatuks.

Üldse on nii, et järjest suurem osa vastutusest oma saatus, tervise ja eluea eest langeb nüüd inimesele endale. Keegi ei saa teda aidata, kui ta ise ennast ei aita.

Kogu inimkonna ajaloo vältel on toimunud halastamatu loomulik selektsioon, nõrkadele ei olnud kohta elus, nad pidid elulavalt lahkuma juba esimestel tundidel, päevaldel või kuudel. Isegi veel möödunud sajandi lõpul suri Venemaal 43% kõigist elusaltsündinuid enne oma 5. sünnipäeva. Ellu jäid ainult kõige tugevamad, ja need ellujäänud olid küllalt sitked selleks, et elada keskmiselt veel 50 aastat, ehkki elamistingimused olid viletsad ja arstiabi äärmiselt puudulik.

Need allesjäänud inimesed võisid endale peaaegu karistamatult lubada ka napsitamist — nendes piirides, mida toleaeagsed kehvad sissetulekud võimaldasid.

1913. a. tuli Venemaal 10 000 elaniku kohta 1,8 arsti ja 13 haiglavoodit. Sellest piisas, et toleaeagsel tugeval ja peamiselt raske füüsilise tööga tegeleva inimhulga elu sees hoida. Mehed elasid naistest ainult kahe aasta võrra vähem.

Nüüd sureb NSV Liidus enne 5. sünnipäeva 3,2% kõigist elusaltsündinuid. Enamik nõrkadest lastest päästetakse. Nad kasvavad suureks — ja teatav osa neist hakkab jooma. Joomist revolutsioonielise elujõulise kontingendi tasemel ei tohiks nad endale mingil juhul lubada.

Nüüd elavad mehed NSV Liidus juba kümne (!) aasta võrra vähem kui naised (sealhulgas Eesti NSV-s kaheksa aasta võrra, mis on samuti metsikult suur vahe; Rootsis on vahe viis aastat, enamasti aga veelgi väiksem). Mehed joovad, suitsetavad ja telerdavavad (istuvad, pikutavad) ennast enneaegselt kalmistule.

Tänapäeva inimeste tervise hoidmiseks on mõistetavalt vaja palju suuremaid jõupingutusi kui julmast loomulikust selektsioonist läbikäinute puhul, kellega oli tegemist revolutsioonielisel tervishoiusüsteemil.

1976. a. oli NSV Liidus 10 000 elaniku kohta juba 33,4 arsti (19 korda rohkem kui 1913. a.) ja 119 haiglavoodit (9 korda rohkem).²⁴ Kasutusel on võrratult tõhusamad ravimid ja ravimeetodid.

See osutus küllaldaseks, et praegune nõrk inimkontingent elaks kauem kui möödajärgi tugev: viieaastaste keskmine eelseisev eluiga on nüüd mitte 50, vaid 67 aastat. Ent tervishoiu see tase ei osutunud küllaldaseks, et tagada eluea edasine pikenemine. Ei leidnud kinnitust ka naiivne usk, et ainult edasiminekuks on vaja pingutusi, paigalseismiseks piisab eneseimetlemisest (kui tore ikka kõik on, võrreldes 1913. aastaga!). Elu on palju dialektilisem, saavutatatu säilitamiseks peab tingimata pidevalt edasi minema.

Teatavast tasemest peale aga hakkab avalduma «Alice'i efekt». Nagu mäletame, tuli peeglitaguses maailmas üksnes paigalpüsimiseks kõigest väest edasi joosta; selleks et veidigi edasi liikuda, oli vaja joosta kiiremini kui kõigest väest.

Umbes 70-aastane keskmine eluiga, nagu näitab paljude arenenud maade praktika, ongi nähtavasti see piir, millest peale isegi paigalpüsimiseks (saavutatud eluea säilitamiseks) on vajalik tervishoiu ja

²⁴ СССР в цифрах в 1976 году. «Статистика», Москва, 1977, lk 208—209.

paljude teiste alade kiire edasimine k. Iga hilinemisega eksplua-
tatsiooni antud polikliinik, sanatoorium, dieetsöökla, filter vabrikukorst-
nal röövib keskmiselt eluealt mõne minuti, kokku aga võib neid tulla nii
palju, et eluea pikenemise asemel saame rääkida paigalseisust või koguni
lühenemisest.

Miks see niimoodi on, seda on kerge ette kujutada, kui meenutada, et
nõrgad päästetud lapsed hakkavad suureks kasvades omakorda lapsi
ilmale tooma. Kahe nõrga isendi järglased võivad osutada juba nii nõr-
kadeks, et nende päästmiseks ja elu seeshoidmiseks on vaja hoopis
täiuslikumat tervishoiusüsteemi ja kõike muud järjest täiuslikumat!

Tugevasti lihtsustatud kujul näeks see välja umbes nii: esimene põlv-
kond seedib vabalt raudnaelu, teine peab juba sööma ka midagi supitao-
list, kolmandale on harilik söökla surm, ta vajab tingimata õigeaegseid
söögikordi, seejuures korralikus dieetsööklas.

Väga madalal tasemel olev tervishoid võib rahulikult sinna ka jääda:
enamik potentsiaalseid patsiente sureb enne, kui õpib käima, seega ei
olegi kedagi, kes saaks tunda vajadust paremate haiglate järele. Väga
kõrgel tasemel olev tervishoid seevastu on sunnitud kiires tempos ikka
edasi ja edasi arenema, sest hakkavad tulema sääraseidki patsiendid, kes
on varem juba kord või kaks surnud (kliinilise surma
mõttes)!

ELU MÄNGIB VINGERPUSSI

Nägime, et 20. sajandi keskpaiku pikenes eluiga vähemalt tuhat korda
kiiremini kui eelmistel aastatuhandetel. See tekitas tõelise vasikavaimus-
tuse: kui eluiga iga aastaga pikeneb aasta võrra, siis hakkame sajandi
lõpul elama võib-olla 90 või 100, järgmisel sajandil juba 110—120 või
koguni 150 aastat!

Sellised gerontoloogilised superutoopiad (koos mitmete teistega) olid
15—20 aastat tagasi massikommunikatsioonivahendite (kuid mitte ainult
nende) meelisteemaks.

Kõik need superutoopiad loomulikult varisesid kõige haledamal kom-
bel kokku. Alice'i efekt! On küllalt raske pikendada eluiga kahekümne
aasta võrra, kuid palju raskem on pikendada seda k a h e aasta võrra —
kui starditakse esimesel juhul viiekümnendalt ja teisel juhul seitsme-
kümnendalt eluaastalt.

ÜRO ekspertide hinnangute järgi on keskmise eluea pikenemise kesk-
mine tempo arenenud maades sajandi lõpuni umbes 0,1 aastat aastas.
Arenegumaades on see neli korda suurem, ehkki nemad teevad eluea
pikendamiseks võrratult vähem kulutusi. Aafrikas näiteks moodustavad
kulutused tervishoiule kolm dollarit aastas inimese kohta! Põhjus on
väga lihtne: arenenud maade vahestardiks on 52,2 aastat, arenegumaades
aga 71,1.

Ent enne kui hakata edasi minema, tuleb mõnel pool peatada koguni
tagasimine k. Asi on selles, et vahepeal mõnedes arenenud maades, seal-
hulgas NSV Liidus, eluea pikenemine seiskus, seejärel aga hakkas koguni
tagurpidi käima. Silmitsegem veel kord tabelit 4. Näeme, et vastsündi-
nute eelseisev (keskmise) eluiga pikenes kümne aasta jooksul (1968.—
1971. a. võrreldes 1958.—1959. aastaga) kõigest 0,9 aasta võrra, seega
tempo oli langenud eelmise perioodiga võrreldes enam kui kümme korda.

Vähe sellest. Tabelist on selgesti näha, et seekord saavutati eluea pike-
nemine ainult laste suremuse edasise vähenemise arvel, sest kõigi teiste
vanuste jaoks eelseisev eluiga ei pikenenud, vaid koguni lühenes. Vaevast
märgatavalt, kuid ikkagi lühenes (näiteks 20-aastastel täpselt ühe aasta
võrra, 30-aastastel 1,07, 40-aastastel 0,94 aasta võrra jne.). Nägime juba,
et see puudutas peamiselt mehi.

20. sajandi viimane kolmandik on õige mitmete ultraoptimistlike prog-
nooside kokkuvarisemise aeg. Kõvasti eksinud on mitte ainult lobisejad,
vaid isegi eriteadlased. Eluea probleemide tuntud spetsialist M. Bednõi
näiteks ei eksinud nii rängalt kui teised, kuid temagi prognoosis 1967. a.
keskmise elueana NSV Liidus aastal 1980 meestele 74 ja naistele 79 aas-

tat.²⁵ Uued faktid ja tendentsid sundisid seda prognoosi väga oluliselt korrigeerima. Viis aastat hiljem ilmunud raamatus²⁶ on selgesti näidatud, et need arvud ei ole reaalsed ka veel aastal 2000.

Esimene prognoos tähendas oletust, et meeste eluiga pikeneb tempos 0,8 aastat iga aastaga. Tegelik tempo arenenud maades ei ületa 0,1. On selge, et 20. sajandi lõpul ei saa keskmine eluiga Eesti NSV-s veel olla selline, nagu see on praegu Rootsis (ka siis, kui õnnestuks tagurpidimine k o h e peatada).

1950.—1960. aastate prognoosid olid Bednõi omast enamasti veel optimistlikumad või siis juba päris fantastilised. Leiti, et «avaneb võimalus pikendada keskmist eluiga 80—90, seejärel aga 100 ja enam aastani»²⁷. Kaugemas tulevikus arvati inimesi elavat 120—150 aastat ja kauemgi.

Oletagem hetkeks, et eluea pikendamise praegune tempo tulevikus ei aeglustu (ligikaudu üks aasta juurdekasvu iga kümne aastaga). Sel juhul võiksid rootslased hakata elama keskmiselt 80 aastat umbes viiekümne ja 90 aastat saja viiekümne aasta pärast.

Ent nii lihtsalt need asjad nähtavasti ei lähe, ettekujutus, et juba 150 aasta pärast inimesed hakkavad elama keskmiselt 90 aastat, on tõenäoliselt ka ülearu optimistlik.

MIKS ME SUREME?

Kõik ultraoptimistlikud eluea prognoosid lähtuvad vaikides (ilmutamatult, nagu ütleks matemaatik) oletusest, et surm on mingi juhuslik trüki- viga looduse plaanides, mida saab kui mitte täielikult kõrvaldada, siis vähemalt kui kaugele tahes edasi lükata.

See on muidugi ülinaivsus.

Surmal on looduse plaanides täpselt niisama oluline tähtsus kui sündimisel (paljunemisel) ja elul endal. Elu püsimine tagatakse surma vältimatusena.

Elu nime all tuntud mäng seisneb ju selles, et äärmiselt h a p r a s t materjalist tehakse hämmastavalt vastupidavad konstruktsioonid. Nendeks konstruktsioonideks on populatsioon ja eriti liik. Liigi püsimine saavutatakse kõigi kulunud koostisosade (isendite) õigeaegse halastamatu hävitamise ja järjekindla asendamisega. Selle tagajärjel on populatsioon alati «värske» ja elujõuline, suuteline eksisteerima keskkonnas, mis on mis tahes liigile ja isenditele vaenulik.

Seega loodus (liik) on eluliselt huvitatud kõigepealt sellest, et isendid ei saaks kõrvale hoida paljunemisest. Selleks programmeeritakse lahk- suguliste liikide isenditesse seksuaaltung, mis funktsioneerib lausa loodusõnnetusliku jõuna. Paratamatult hukuvad need liigid, kelle isenditel see programm esineb pisutki nõrgemal kujul kui *force majeure* (väär- matu jõud).

Inimesel on see väärmatu jõud viimaste sajandite jooksul saanud väga keeruka, vastuolulise ja kapriisse vormi, esinedes a r m a s t u s e f e n o m e n i n a²⁸. Kuid sisuliselt ei ole see muutnud midagi — muidu ei oleks liiki *Homo sapiens* enam olemas²⁹.

Umbes niisama on ka surmamehhanismidega. Kui liigil või isenditel õnnestuks need välja lülitada või nende funktsioneerimist oluliselt takis- tada, viiks see liigi kiirele mandumisele ja hukkumisele. Liik ise meenu- taks aga lennukit, mis on kokku pandud peamiselt pragunenud ja puru- nenud osadest.

See nähtavasti ongi põhjus, miks nii raske on kindlaks teha, mille tagajärjel me öieti sureme. On esitatud vist juba umbes kakssada surma- teooriat (hüpoteesi). Tavaliselt hinnatakse seda rohkust kui õige teooria

²⁵ М. С. Б е д н ы й, Продолжительность жизни. Статиздат, Москва, 1967, lk. 209.

²⁶ М. С. Б е д н ы й, Демографические процессы и прогнозы здоровья населения. «Статистика», Москва, 1972, рт. 5.

²⁷ И. В. Б е с т у ж е в - Л а д а, Окно в будущее. «Мысль», Москва, 1970, lk. 149.

²⁸ «Enne keskaega ei saanud individuaalsest sugulisest armastusest juttugi olla» (F. Engels, Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. Tallinn, 1958, lk. 68).

²⁹ Lähemalt vt. kogumikus: Ajasõlmed. Valik publitsistikat. Koostanud Ine Viid- ing. Tallinn, 1978, lk. 23—24, 268 jj.

puudumist. Minu meelest on tõepärasem teine variant: väga paljud teooriad (näiteks pooled) on õiged (enam-vähem õiged).

Kõige tähtsamaid mehhanisme tehnikas dubleeritakse, koguni reserveeritakse (dubleerimine on reserveerimise erijuht — peale põhimehhanismi on veel ainult üks reservmehhanism, mis lülitatakse või lülitub sisse põhimehhanismi ülesütlemisel). Isendi surma tagamine on looduse seisukohalt niivõrd tähtis, et surmamehhanismid peavad olema ilmingimata mitmekordselt reserveeritud. Kui sada surmateooriat on õiged, siis tähendab see lihtsalt seda, et loodus garanteerib meile sajakordselt reserveeritud surma.

Teiste sõnadega, meisse on monteeritud sada «põrgumasinat», üks kavalam kui teine. Isegi siis, kui õnnestuks avastada ja kahjutuks teha 99, kärgataks sajas neist ettenähtud ajal ikkagi.

See tähendab seda, et eluiga saab teatava piirini pikendada võrdlemisi lihtsalt, teatavast piirist peale muutub see järjest raskemaks ja seejärel päris võimatuks. Ajaloolises vaatevinklis avaldub see juurdekasvu tempo järsus aeglustumises, tempo lähenemises nullile.

20. sajandi esimese 60 aastaga pikenes nullaastaste keskmine eluiga meie maal enam kui kaks korda, 20-aastastel pikenes see enam kui kümne, kuid 60-aastastel ainult viie aasta võrra, 80-aastased ei võitnud üldse midagi: nagu möödunud sajandi lõpus, nii ka praegu jääb neil elada keskmiselt veel 6—7 aastat. Ei ole muutunud 80-aastaste välja-vaated ka Rootsis ega ühelgi teisel arenenud maal. Vaatlus- ja arvutusvigade piirides on 80-aastaste eelseisva elu keskmine pikkus kõikjal ühesugune — nii seal, kus elatakse keskmiselt 60, kui ka seal, kus keskmine eluiga on 75 aastat.

Niisama iseloomulikku keelt kõnelevad andmed modaalse eluea kohta.

Juba aastakümneid on modaalne eluiga arenenud maades 80 aasta lähedal (keskmise eluea pikenedamine seda praktiliselt enam ei mõjuta). Näiteks Soomes on praegu meeste keskmine eluiga 65,9, Rootsis aga 72,1 aastat, seega 6,2 aasta võrra pikem. Modaalne eluiga aga on praktiliselt sama (vastavalt 77 ja 78) aastat.

On teisi andmeid, mis viitavad sellele, et kusagil 80. eluaasta lähedal peab asuma väga võimas barjäär, mille ületamist loodus naljalt enam ei luba. Igatahes ei ole kõik senised tervishoiu, teaduse ja tehnika edusammud seda barjääri põrmugi nihutanud.

Peaks olema selge, et teaduse piiridesse jäädes võib rääkida keskmise eluea võimalikust pikendamisest kaugemas tulevikus kõige rohkem 85 aastani. Kellelgi ei ole loomulikult keelatud rääkida veelgi pikemast elueast, kuid peab selgesti aru saama, et on olemas piir teadusliku ja ulmekirjanduse vahel, prognooside ja unistuste vahel.

Et tegemist on tüüpilise statistilise seaduspärasusega, siis ei keela see loomulikult mõnel inimesel elada väga kaua. Aga kui paljudel ja kui kaua?

Rootsiski sureb 99,9% mehi enne oma 100. sünnipäeva (99,9% naisi enne 102. sünnipäeva). 105-aastaste meeste ja 106-aastaste naiste puhul seisavad Rootsi suremustabelites nullid. Formaalselt tähendab see seda, et maailma pikima elueaga maal ükski inimene nii vanaks ei ela, sisuliselt siiski seda, et elab kaugelt vähem kui üks sajast tuhandest.

Mingisuguse ligilähedase (tõenäoliselt liiga optimistliku) arvutuse saab teha järgmiselt. Rootsi suremustabelite järgi väheneb 100-aastaste populatsioon nelja aastaga sada korda. Kui suremus edasi enam ei suureneks, siis võiks lugeda, et järgmise nelja aastaga see väheneks jälle sada korda. Jne. 108-aastasi on sada korda vähem kui 104-aastasi ehk kümme tuhat korda vähem kui 100-aastasi. 110-aastaseks elab üks inimene miljonist 100-aastasest ehk miljardist elusaltsündinust.

120-aastaseks saaks elada üks inimene sajast tuhandest miljardist, kuid kogu inimkonna eksistentsi vältel ei ole naised jõudnud sünnitada veel üht protsenti sellest astronoomilisest arvust!

Nagu ikka, on aritmeetika ja faktid kõigi ihaldatavate utopiate ja liigutavate legendide vaenlane nr. 1. Võib-olla üle kõige tahaksime uskuda, et aeg-ajalt räägitavad toredad lood 140—150-aastastest lambu-

ritest, kes oma mägikülades kimbutavad noorikuid või esinevad isetegevuse ülevaatustel, vastavad tõele. Kedagi ei saa keelata seda uskumast. Ent sada korda tõepärasem on, et liigi *Homo sapiens* kogu eksistentsi vältel ei ole ühelainsalgi selle liigi isendil veel õnnestunud tähistada oma 120. sünnipäeva.

Miks me siis neid legende nii imekergesti oleme uskunud?

Legendidel on tohtu tähtsus meie elus; 99 juhul sajast peame ju meeldivaid illusioone neetud faktidest palju tähtsamateks.

Naistele on omane raudbetoonkindel usk, et minevikus oli rüütleid jalaga segada, nüüd neid peaaegu aga ei ole. Rüütliid olid tõesti olemas, ainult et reaalsel rüütliel ei ole midagi ühist selle ilusa legendiga, mida vajab naise hingeelu. Ajalooliste faktide põhjal saab reaalsel rüütliel defineerida väga täpselt: rüütliel on mees, kes laulab serenaade võõrale naisele ja peksab oma naist.

Et aga legendid on väga vajalikud, siis mingid faktid usku neisse loomulikult ei kõiguta.

Nii on ka 120-aastaste ja vanemate inimestega. Kellelki, kes tahab uskuda, keda usk lohutab, ei saa seda (ega mingit teist) usku ära võtta. Selleks ei ole ka mingit vajadust. Kuid nende jaoks, kes tahavad mitte uskuda, vaid teada, olgu jällegi arvud.

Inimeste keskmine eluiga maailmas kogu aeg pikeneb, 100-aastaste ja vanemate suhteline ja absoluutne arv aga pidevalt väheneb. Näiteks NSV Liidus tuli neid 100 000 inimese kohta 1939. a. rahvaloendusel 14,7, 1959. a. 10,5 ja 1970. a. 7,9 — kaks korda vähem kui 1939. a.

Nendes riikides, kus juba 150 või enam aastat tagasi oli olemas sündide täpne registreerimine, ei ole ammu enam ka 120-aastasi; 104—105-aastasedki on suur haruldus.

NÖRKADELE LOHUTUS, TUGEVATELE TEADMINE

Meditiinikoolide õpikus väidetakse, et «teoreetilised arvutused ealise suremuse praeguste näitajate vähenemise tendentsi põhjal lubavad oletada, et 1980. aastal ulatub keskmine eluiga 80, 2000. aastal aga 100 aastani».³⁰

Esimesel juhul on siin üle pakutud 10—11, teisel aga koguni 28—29 aastat. Tegemist on jälle tühipalja fantaasia või unistuse esitamisega prognoosi pähe. Seekord kahjuks õpikus.

Arusaamatutel põhjustel peavad väga paljud autorid oma kohuseks suhtuda lugejasse nagu mudilasesse, kellele võib ja isegi peab rääkima muinasjutte. Või nagu raskesse haigesse, keda tuleb iga hinna eest lohutada. Kas või jultunud valedega.

Kuid armastada võib mitte ainult õhulosse, vaid ka täiesti reaalsel dekoreerimata elu.

Võime esitada elule fantastilisi nõudmisi ja kui need ei täitu, siis pisaraid valada või hambaid kiristada.

Elu võib aga võtta ka sellisena nagu ta on — kogu tema põnevas vastuolulisuses ja karastavas karmuses — ja ometi teda pidevalt nautida.

³⁰ I. Lavrova, K. Maistrahh, Sotsiaalhügieeni ja tervishoiu korralduse alused. Tallinn, 1977, lk. 85.

Ain Väärt

KEVADÕHTU TEISEL POOL METSA
oma tantsu algasid kured.
Isa seisatas künnivaol hobuse,
peost libistas adrakured,

pani suitsu põlema, seisis
adra najal mõttes, hajus
silme ees silmapiir ja
maa jalge all vajus.

KAARDIMÄNG

Majade vahele moodustus
fäiesti korralik nurk.
Õhtuti istudes moodustus
meestest siin nelinurk.

Kaardid jagati välja,
igale mehele kuus.
Alguses see käis välja,
kelle käes trumpkuus.

Kaardid korjati kokku,
jälle jagati laiali.
Lõpuks võeti end kokku
ja mindi laiali.

Aivar Kull

PEALPOOL PILVI

pealpool pilvi naeran maiseid muresid
olen taevas õnneveskid jahvatavad
päev ei looju kahtlused ei pure siin
viimsed kannatused kiirelt kahvatavad

hea on olla naudin paradiisiõunu
hea on olla ei saa olla halb

AIN VÄÄRT AIVAR KULL

hea on olla olen tõesti inglitõugu
hea on olla kõigist kõrgemal

fähetolmu nektarit ambroosiat
loorbereid hüatsinte kalamarja
polüestrit konjakit arooniat
taevariigi varasalv ei varja

õnne tipul puhuvad fanfaarid
õnne tipul biitlid bach mu kõrval
õnne õilmeist toa nüüd puhtaks kraamin
kogun suitsukonid kokku õrnalt

KOHVIÕHTU CARL GUSTAVIGA

Mus vahel ärkab kohvijoomistung,
et teistes näha uusi horisonte.
Siis hästi aitab mõista doktor Jung
noid vaimuelevante porilonte.

Me lähme keset sumisevat summa
ja juttu tuleb kohvimütoloogiast
ning puhume kesk uimast suitsust lumma
me masside ersatsi patoloogiast.

Ning mainib härra Jung fofst rituaalist:
ka inimsööjad tegid rahupiipu.
Veel kuulen šamanismist saturnaalist
ja miks ta Freudiga ei jäänud liitu.

Nüüd doktor lahkub, varsti seisab riulil
ning üksi jäädes olen taas banaal.
Ent kui siin tihti mängin sõnaviulit,
siis kindla peale iseendaks saan.

SÕJAVARIJUD

sõjavarjud inimešte sees
kisendavad varemed ja laibad
mina pehmes suletud kupees
midagi vaid vilksamisi aiman

pole ma ju hirmumeister et
vanu vaevu vastselt üles kütta
kui on šampus angerjas sterlet
kes on rahasõber las ta müttab

kiirelt töötab kogumisinstinkt
möödunud aja viletsuste peegel
paberile nõrgub roosa tint
viigilehti kokku ostab eeden

vahel ent kui telesilma taas
täidab kauges sõja tume färin
katkeb hinges rocki külm ekstaas
õhku läbib löikav tühjusvärin.

Heli Getreu

VÕPATUS

õnnetused säilivad
nagu sissetehtud puuviljad
õhukindla kaane all
parajas temperatuuris

tingimused ei olnud
enam vajalikud
neli jalatäit maad
oli välja jagatud

vastukäiv loovutamatu fähtsusetu

TUNNE

narrilt säästetud
värskelt päästetud

võõras valus
kõikjal jalus

helmed silmis
lipud pilvis

sinu elust mööda vaated
maalilised ilukõned
ebatule lõkke saatel
leiad kiusatuse mõne

unustuse iha valab
lõhnapiduseid proteste
röömsa süngusega halad
ühe tillukõse veste

rafineerid sooõuks luule
nõidusega salvid okkad
kahes värisevas tuules
kuluhein kui võsa lakkab

AIVAR KULL HELI GETREU

Mario Kivistik

VÕITJA TEE

Kaotus tundub talumatult kibe
vahel saab veel kibedamaks võit.
Sageli see tee on verest libe,
millel võidetakse võidusõit.

Mida mõtleb mees, kes istub roolis?
Rafaste all formab asfalttee.
Oldud lasteaias, käidud koolis,
osavamaks juhiks see ei tee.

Kraavis, rattad püsti, sõbra masin,
kaasasõitjad surma saanud vist.
Ei näe täpselt. Aeg on niigi kasin.
Parem vältida siin peatumist.

Finišisse toodud võidupärjad
vallutavad laia asfalttee.
Aga miks on võitjal silmad märjad?
Erutusest ilmselt. Selge see.

Harri Kingo

MURED

Lapsed on ülekatte.
Rahad on juba läbi.
Pesud kõik pesemata,
jumalaeest häbi!

Homme on vara tõusta.
See talv teeb külmast kangeks!
Mida ta nõnda tuiskab —
aina hanged ... hanged ...

POEG

Istud toas ja ootad
täna ta ehk tuleb
enda järel ukse
pimedusse suleb

Täna ta ehk tuleb
nagu tookord ammu
ütleb vaikselt tere
kaua lävel tammub

Vana laua taha
istub süüa palub
väsimusest uinub
lausa püstijalu

Täna ta ehk tuleb
vaatad kaua teele
Oh need vanad silmad
jälle läevad veele

Aado Lintrop

*

tulevalgus
meie vahel —
tuule algus

tähevilgud
unkaaugus —
silmapilgud

lumelaiad
lagendikud —
pagendikud

hangedele
annab läike
virvapäike

põgeneja
põdrakari —
pilvevari

tagurpidi
taeva sari —
talihari

PROOSAKIRJANDUS 1978. AASTAL

1978. aastal ilmus 22 proosaraamatut, neist 13 romaani. Neli raamatuks saanud teost olid tuttavad küll tunamulluse «Loomingu» yeergudelt ja M. Jõgi vaatles neid 1977. aasta ülevaates. Raamatutena kujundavad nad aga ka 1978. aasta proosapilti. Küllaltki suure hulga esitrükkide kõrval ilmestas möödunud aasta proosat perioodikas avaldatu, «Looming» tõi kaks romaani (millest üks jõudis veel sama aastanumbri sees raamatuna ilmuda), jutustusi ja lühiproosat kokku kolmekümne teose ringis, neist kolmandik 1977. aasta novellivõistluse auhinnatööd. Lühiproosat leidis veel «Edasis», tagasihoidlikult ka «Nooruses». Ühe romaani avaldas «Sirp ja Vasar».

Valdav osa 1978. aastal ilmunust on elutunnetuselt kaasaegne. Ajastule vastava elutunnetuse võimalikult adekvaatseks tabamiseks on autorid pöördunud uute, veel tähele panemata tahkude poole elus ja inimeses. Omakorda on see viinud proosa ainevalla jätkuvale avardamisele ja väljendusvahendite mitmekesistamisele. Sissevaade 1978. aasta proosateostesse sellest kandist, kuidas need vastavad kaasaegsele elutunnetusele, kutsub pilku heitma uuemas proosas aastaid toimunud otsingutele ja juba juurdunud suundumustele.

Viieteistkümnest 1978. aasta romaanist kolm — J. Krossi «Keisri hull», L. Metsari «Keiser Julianus» ja A. Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa» — on ajalooainelised. Neid lugedes kandub mõte tahes-tahmata ajaloolise ja kultuuriloolise proosa taas-elustamisele kümnendi algul. Pöördumine ajaloolise ja kultuuriloolise ainekogu poole toimus kaasajale vastavama elutunnetuse tabamise nimel. Ühtlasi vastandus ajalooline ja kultuurilooline proosa kontrastselt eelmisel kümnendil kirjanduslikus mõtlemises tooni andnud kaasaegsuse mõistmisele, arusaamisele, nagu saaks kaasaegne olla üksnes kaasajaaineline teos. Ajaloouurimustest ja arhiiviürikutest ammutatud materjal, olles küll autori vahetu elulise kogemuse suhtes sekundaarne, avardas kunstikavatsuslikel eesmärkidel kasutatuna märgatavalt uuema proosa ainevalda, aga mis peamine — lubas elutunnetust nõtkemalt tabada püüdvail autoreil uurida oleviku ja mineviku keerukaid seoseid nende vastastikusel tingituses.

Ainevallalt ajaloolised, olid kümnendi algul ilmunud esimesed J. Krossi proosateosed, nagu ka A. Valtoni «Õukondlik mäng» elutunnetuselt äratuntavalt kaasaegsed. Sama võib öelda kolme mullu trükivalgust näinud ajalooainelise romaani kohta. Sarnaselt K. Ristikivile on A. Valton ja L. Metsar oma romaanide ainekogu leidnud eesti proosale tavatult kaugest minevikust ja võrast keskkonnast — A. Valton Tšingis-khaani vallutusaegadest ja -retkedest, L. Metsar keiser Julianuse aegade Rooma Lähis-Ida provintsilinnadest Nisibisest ja Edessast. J. Krossi «Keisri hull», seistes küll kodumaa eluolule sootuks lähemal, sisaldab samas ekskursse Peterburi keisrikotta, aga ka 19. sajandi esimese veerandi Lääne-Euroopasse. Muidugi ei ole nendes romaanides ajaloouurimuslik külg tähtsusetu, millele osutavad autorite endi kirjutatud järeldused. Sellegipoolest osutub ajalooline ainekogu neis omapäraseks tõukepinnaks, lähtekohaks elus ja inimeses peituvate tahkude esiletoomisele, pakkudes lugejale küllaga huvi ja mõttepinget.

Kujutanud Temüdzini teed võimu, maise vägevuse juurde, laseb A. Valton seejärel maadevalitsejal kogeda oma surelikkust. Hirm surma palge ees sunnib võimumeest pöörduma hiina mõttetarga Chang Chuni poole lootuses teada saada surematuse saladust. Kaht oma tegevusega juba surematuse saavutanut huvitab võrdsel määral küsimus inimelu ajalisesest piiratudusest. Kuigi hiina mõttetargal ei õnnestu mõjutada maadevalitsejat Temüdzini, isegi mitte pidurdada tema alustatud, aga juba temagi kontrolli alt väljunud vallutusretki, võimaldab kahe vastandliku eluhoiaku, elu- ja inimesemõistmise kokkupuude A. Valtonil kergitada katet tänapäeva lugejat pingelt huvitavatelt inimelu sõlmprobleemidelt.

Mis sunnib inimvaimu, mõistust kuuletuma toore jõu ees, kuigi on teada, et toore jõu omavolile toetuv vägivald pole kaugeltki kõikvõimas, vägivalda ohus-

tav mõistus aga veenab kõiki, kui tugev võib olla tema jõud? Kaitstes inimese õigust väljendada oma vaateid ja tõekspidamisi, ohustab Timotheus von Bock J. Krossi «Keisri hullus» oma hulljulge käitumisega elementaarseid inimõigusi jalge alla tallavat võimu sedavõrd, et ei piisa tema sulgemisest Schlüsselburgi kindluse kasemattj — T. von Bock, kes pretendeerib õigusele mõelda teisiti kui need, kelle võim püsib tänu hämarale salastatusele ja omavoliile, kuulutatakse hulluks. Samas keskendub romaani lugedes tähelepanu mitte ainult Timotheus v. Rocki juhtumile, liiati kui meeles pidada, et «Keisri hullu» näol on meie ees Bocki naisevenna Jakob Mättiku päevaraamat. Inimesena, kes vahest kõige rohkem on maitsnud tolle vabamõtteleja tegevusprogrammi ja tema abil tõusnud rõhutatud talupojaseisusest märksa lahedamatesse tingimustesse, ei suuda Jakob Mättik siiski vaba olla kahtlusest, kas ikka tõepoolest pole T. v. Bock hull, ja osutub koos sellega ajastu resonööriks.

Ainelt ajalooline, elutunnetuselt tänapäevane on ka L. Metsari romaan «Keiser Julianus». Kriitik J. Unt «Keeles ja Kirjanduses» heitis autorile ette koguni ajaloo moderniseerimist või vähemalt lihtsustamist, leides, et antiikaja mõttelaadi vastandamine varakristluse ideoloogiale, nagu romaanis, ei vasta tõele. Kahe lepitamatu elutunnetuse kokkupõrge ja selle mõju inimsaatustele ning kultuuriväärtuste saatusele, mida L. Metsar oma romaanis püüab tajutavaks teha, on siiski huviga jälgitav. Pidades restauraatorina ajalukku läinud keiser Julianust antiikmütoloogia, -kultuuri ja -filosoofia kaitsjaks, toob autor esile uusi tahke, kui vaatleb isiku osa ajaloos kultuuri käekäigu aspektist. Võib ju tõsi olla, et keiser Julianust ei ümbritse antiikkultuuri kaitsja nimbus, nagu vihjab J. Unt, tõstatatud küsimus aga — kas ei osutu oma aja vaimulaadi pidurdanud isiku tegevus lõppkokkuvõttes, inimkonna arengu perspektiivis mõnikord koguni hindamatuks teeneks? — jääb ja osutub ka ülimalt praegusaegseks. L. Metsari «Keiser Julianus», seadnud vastamisi kaks lepitamatut maailmatunnetust, muudab ebasümpaatseks fanatismi ja kultuurivaenulikkuse, nagu seda romaanis esindavad kristlased, eeskätt piiskop Athanasius autori tõlgenduses.

Kolmest mullu ilmunud ajaloolisest romaanist meieaegset elutunnetust küllaga leides tuleb ometi nõustuda tõsiasjaga, et ajaloost ainestiku valimine sel eesmärgil on erakordselt vaevanõudev ja riskantnegi üritus. Ajaloo-ainestik kutsub romaani ikkagi lugema eeskätt kui romaniseeritud ajalugu, varjates teose elutunnetuslikku laengut. Ka saadab kirjanikku siin mineviku moderniseerimise oht. Omal kombel aga on ainevalla avardamine kauge mineviku ja võõra keskkonna näol peaaegu et ainuvõimalik tee, kui tahetakse kirjutada niisugune filosoofiline romaan, nagu on A. Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa».

Elutunnetuselt kaasaegsed on samuti kaks sõjaainelist romaani — J. Peegli «Ma langesin esimesel sõjasuvel» (Fragmentaarium), mis jõudis lugeja kätte «Sirbi ja Vasara» järjejutuna (kandudes raamatuna järgmise aasta proosapilti), ning V. Beekmani «Ja sada surma». Mõlemad autorid on läinud kaugelki mitte tundmatust ainevallast uute, seni veel käsitlemata tahkude esiletoomisele. Mõlemad romaanid viivad lugeja 1941. aasta suve sõjasündmuste keerisesse. Üldjoontes on see ainestik hästi tuntud, kui meenutada näiteks P. Kuusbergi romaani «Südasuvel». Kui aga P. Kuusbergi romaanis kujutatakse hävituspataljoni tegevust, siis nii V. Beekman kui ka J. Peegel kujutavad endise kodanliku Eesti regulaarmee baasil moodustatud territoriaalkorpuse lahingu- ja taandumisteed. Episooditi koguni kattuvad, erinevad need kaks romaani oma struktuurilt. Teinud peategelaseks esimesel sõjasuvel langenud reamehe Jaan Tamme, esitab J. Peegel sündmused tema muljete ja tähelepanekutena — fragmentide kogumina. V. Beekman on andnud sissevaate ajajärgu sündmustest võimalikult panoraamset ettekujutust esile manades. «Ja sada surma» tegevus hargneb kahes liinis: rööbiti territoriaalkorpuse lahinguteega jälgitakse klassivõitluse teravnemist sõja algul ühes Eestimaa vallas — Viimastveres. Kahjuks kannatab just see süžeeliin mõnesuguse illustratiivsuse all.

Elutunnetuse kaasaegsus V. Beekmani ja J. Peegli romaanis tähendab eelkõige sõja olemuse nähtavakstegemist. 1941. aasta sõjasündmuse kujutava romaanina on «Ma langesin esimesel sõjasuvel» ühtlasi mõtisklus sõja ebainimlikust olemusest, millega ei harjuta, isegi mitte sõjas, «Ja sada surma» aga panoraampilt sündmustest, mis ei tohi korduda. Kaasaegseks muudab need romaanid just teravalt sõjavastane hoiak, mille esiletoomist on soodustanud territoriaalkorpuse erakordselt traagilise kuluga lahingutee.

Nagu juba 60. aastate algul, nõnda pakub ka 70. aastate teisel poolel rohkeid võimalusi kaasaegse elutunnetuse tabamiseks indiviidi sotsiaal-eesilise palge uurimine. Sotsiaal-eesiline probleemromaan, kujutades endast uuemas proosas ühe varasema

kihistuse kordamist, on varieerudes ja teisenedes säilitanud elujõu ka 1978. aastal, esindatud V. Grossi «Vaikimise motiividega» (mis 1977. a. «Loomingus» ilmununa kuulus tunamullusesse proosapilti).

V. Grossi on ikka köitnud indiviidi sotsiaal-eetiline pale, mida uurides ta ei pääse mööda isiksuse ja ajajärgu keerukaist seoseist nende vastastikusel tingituses. Romaanis kujuneb keskseks küsimus abielu mõranemise mehhanismist ja ohtlikest tagajärgedest. Juta ja Jaak Margi ellu löödud mõral on sõjajärgse aja sünge märk. Jaak Mark, kellele ta naise Juta eksimus pole saladus, on sõjajärgsete olude keerukust arvestades valmis kunagisest libastumisest mööda vaatama — olgugi teades, et olnud ei tee nagunii olematuks. Kuid perekonna «luukere kapis» ei jää märkamata Ahti Margile, kes sellega vaikselt õigustab oma moraalsel allakäiku. Kuritegu, mille sooritab Ahti Mark, teeb eriti teravdatud kujul nähtavaks Juta Margi eetilisel vildakad väärtuskriteeriumid. Romaani peategelaseks on Jaak Mark. Tema vaikimine, muutmata küll olnud olematuks ja suutmata pidurdada Ahti moraalsel allakäiku, mõjub ometi katarsilisena, kutsub lugejat hindama eetilist puhtust kui inimväärikuse mõõdupuud. «Vaikimise motiivide» elutunnetus seisneb isiksuse sotsiaal-eetilist palet kujundavate väärtuskriteeriumide nähtavakstegemises ajastu eripära taustal.

Teiseks selle aasta sotsiaal-eetiliseks probleemromaaniks on A. Beekmani «Valikuvõimalus». A. Beekmani üheteistkümnenda romaanina kujutab «Valikuvõimalus» endast meie proosas siiski sootuks hilisemat kihistust kui V. Grossi romaan. «Valikuvõimaluse» juured on tugevasti uuema proosa groteskikogemuses, kas või A. Beekmani varasema romaan «Keeluala» näol. Kriitikud on «Valikuvõimalusele» ette heitnud ülepingsutatud mõistuspärasust, häirivat kontseptuaalsust, isegi illustratiivsust (A. Langemets). Sellega ei tahaks päriselt nõustuda. Romaan kannatab küll mõnede iludusvigade all, nagu takerdumine irdepisoodidesse, keele nahksus jms., groteskse romaanina aga ei üritagi ta olla konkreetsete isikute ja elunähtuste süvaspühholoogiline analüüs. Grotesk teeb nähtavaks uuritava elulõigu olemuse, kuid groteskne kujutis võib seejuures jääda tugevasti skemaatiliseks.

Grotesk, millele A. Beekmani romaan tugineb, viib lugeja niisuguste küsimuste keerisesse, nagu on abielu emantsipeerumine — kui kasutada G. Naani terminit. Romaani peategelase Regina hulljulged sammud perekonna loomisel, tundugugi nad eetilisel kahetsusväärsetel, kui puudutavad konkreetset juhtumit, kergitavad kunstikavatsuslikult veidi liialdatud kujul katet küsimuste-kompleksilt: töötav naine laste emana, naise osa praegusaja perekonnas, mees isana ja mehe osa perekonnas, alkoholism sotsiaalse pahena jne. Romaanina pole «Valikuvõimalus» individikeskne, vaid probleemikeskne — A. Beekmani kujutamiseobjektiks pole konkreetne üksikisik, vaid probleemid, mis huvitavad sedasama konkreetset indiviidi, kes igatseb inimväärsel elu. Groteskses oletuses — mis juhtuks, kui luua perekond, kus laste juriidiline isa ja tegelikud isad on sootuks eri isikud — satuvad veidrasse valgusesse mitmed perekonna emantsipatsiooni soodustavad tegurid, kutsudes lugejat nende üle järele mõtlema.

H.-K. Hellati ulmeromaanile «Naiste Maailm» I (1976) järgnes möödunud aastal II osa. Ulmekirjanduse tinglikkust, ulmeromaani vormi kasutab H.-K. Hellat kaasaegse elutunnetuse adekvaatsemaks tabamiseks. Valinud lähtekohaks naise täieliku emantsipatsiooni, mis romaanis järgi on teoks saanud Rondoni Naiste Maailmas, ei keskendu H.-K. Hellat siiski emantsipeerumisega seotud abieluküsimuste käsitlemisele, olgugi et Naiste Maailma kummaline elukorraldus pakuks selleks võimalusi. Näiliselt lähedased, ei ole H.-K. Hellati «Naiste Maailm» ja A. Beekmani «Valikuvõimalus» kuidagimoodi suhtestatavad, sest probleemide ring, mille A. Beekman on oma romaanis sihikule seadnud, osutub H.-K. Hellatil ainult lähtekohaks, mis ulmeromaani tinglikkusele vastavalt teenib lugeja köitmise, lugema ahvatlemise eesmärki. Sotsiaalne ulme, mida H.-K. Hellat «Naiste Maailma» kirjutades on silmas pidanud, hõlmab üksikisiku ja ühiskonna vahekordade tänast elutunnetuslikku mõtestamist. Rondoni Naiste Maailma abil kujutab ja mõtestab autor kivilinenud ja korrupteerunud ühiskonna tekkemehhanismi ning erakordset ohtlikkust iga tema liikme saatusele. Lõpetanud «Naiste Maailma» I osa Rahvastuskomisjoni kaugeleulatuvate võimuambitsioonide nähtavakstegemisega Armastuse Kohtus, pühendab ta romaanis II osa rangetele salastatusele rajatud organisatsiooni tegevuse avalikkuse ette toomisele, mis viib Rahvastuskomisjoni likvideerimiseni. Inimväärikust kaitsva ajakirjaniku Iie Purehi ja inimväärikust jalge alla tallava Rahvastuskomisjoni peasekretäri Laa Sulneri duell, mis õigupoolest moodustabki II osa tuuma, teeb kahe lepitamatu elu- ja inimesekäsituse dramaatilise kokkupõrke kaasaegselt tunnetatavaks.

Uemas proosas aastaid toimunud otsingud on lausa aprioorseks muutnud seisukoha, mille järgi kaasaja-ainelise teose elutunnetusliku kaasaegsuse tagatiseks on peetud harjumuspärasest elu- ja inimesekujutamist loobumist, mis suunab uute, veel tähele panemata tahkude otsimisele ja avastamisele elus ning inimeses. M. Undi romaan «Sügisball» (alapealkirjaga «Stseenid linnaelust») teeb selle kihistise uuema proosa otsinguis taas selgesti märgatavaks, kutsudes tõmbama rööpjooni ka autori varasema loominguga.

Uurides «Sügisballis» linnastuva inimese uusi külgi, keskendub M. Unt indiviidi juhindavate eluhiakute eritlemisele, allutades need mentaliteeti kujundava ja süvendava keskkonna mõjusfäärile. Mõistagi toituvad inimeste eluhiakud ja väärtuskriteeriumid ka muudest, keskkonnast kaugemal paiknevatest allikatest, kuid autor elimineerib nad teadlikult. Hoolimata sotsiaalsete rollide erinevusest (nagu «Sügisballi» kuuel tegelasel: luuletaja Eero, juuksur August Kask, arhitekt Maurer naisega, telegraafis töötav Laura, tema 5-aastane poeg Peeter ja šveitser Theo), sõltuvad inimeste eluhiakud esmajoones elukeskkonnast. Tulemus on avastuslik ja mõtlemapanev: keskkond on mentaliteedi kujundajana määravam sotsiaalsetest rollidest, milles indiviid osaleb.

Inimest tema linnastumises uurides valib M. Unt meetodi, mida sõandaks nimetada sotsioloogiliseks või koguni sotsiograafiliseks ja mis teravalt erineb veel 70. aastate algul M. Undile iseloomulikust psühhograafilisest meetodist («Tühirand», «Mattias ja Kristiina»). Kui psühhograafilisele meetodile vastavalt «Tühiranna», aga ka «Mattias ja Kristiina» maailmamudel tugineb indiviidi, üksikisiku elukogemusele ja -tajule, on rajatud sisemonoloogile, teadvuse voolule, sissevaadetele psüühikas toimuvasse, siis «Sügisballis» rakendatud sotsioloogiline meetod on tinginud eeskätt keskkonda kuuluvate detailide ja keskkonnast tulenevate meeleoludegi üksikasjaliku, ajuti koguni kiretu fikseerimise.

Inimest keskkonna ja elutingimuste mõjutustes uurib ka M. Saadi jutustus «Mida teha emaga». Kui M. Unt lähtub eritlemisel järjekindlalt sotsioloogilisest meetodist, siis M. Saat on paindlikum, põlgamata ka psühholoogilist analüüsi. Oma jutustuse (või lühiromaan?) tegelaste seisundi ajas teeb M. Saat tajutavaks kaht vastandlikku elukeskkonda kõrvutades, kusjuures üks neist, ja nimelt see, mille rüpest jutustuse tegelased pärinevad, on hääbuma määratud. Selleks varem või hiljem kaduvaks elukeskkonnaks on lapsepõlvkodu. Seal elab veel ema, keda lapsed linnast aeg-ajalt vaatamas käivad, kuid kellele koduskäik kipub koormaks muutuma, nagu seekordsete sõnnikuveo-talgute ajal Ennule. Kui M. Unti on «Sügisballis» kõitnud elukeskkonna ärevakstegevalt ruineeriv mõju indiviidile peamiselt keskkonna standardiseerituse, ühemõõtmelisuse tõttu, siis M. Saadi jutustuse tegelased, näiteks Ilma ja Mart, seatakse silmitsi elutingimustega, mis standardse uusehituste rajooniga võrreldes kujutavad endast n.-ö. antimaaailma. Ning mitte nuginii kustuma määratud lapsepõlvkodu tagaigatsemine ei näi olevat ajendanud autorit suhtestama kaht teineteisele kaugelt elukeskkonda, vaid selleks on jutustuse lehekülgedelt vastu vaatav mure turvalisuse puudumise ning elu rabaduse pärast, mis M. Jõge kui retsensenti on pannud parafraseerima jutustuse pealkirja küsimuseks — mida teha meie kõigiga?

Leides 1978. aasta proosast küllaga elutunnetuslikku kaasaegsust, oleks aga üpris eksitav püüda kogu möödunud aasta proosat nimetada elutunnetuse poolest kaasaegseks. Ei tohiks üllatada siis seegi tõik, kui alati ei saada kaasaegne elutunnetus isegi kaasajaainelisi töid. Siinkohal võib kerkida küsimus, kas peaski kirjandusteos tingimata olema elutunnetuselt kaasaegne, argumendiks üldtuntud tõsiasi — kunst ei ole ju kaugeltki ainult tunnetus. Küsimus kunsti tunnetuslikust funktsioonist osutub siiski kaunikesti komplitseerituks. Kuigi kunsti ei saa taandada tunnetuseks, kuigi kunstiteost ei ammenda tema tunnetuslik funktsioon, ei tulene sellest veel, nagu oleks tõeline kunstiteos mõeldav tunnetusliku funktsiooni puududes — on ju tunnetuslikult aktiivne igasugune kunst. Kui aga jutt on niisugusest ajalisel küllalt piiritletud ilmingust, nagu möödunud aastane proosa, siis osutub kaasaegse elutunnetuse kriteerium sedavõrd hõlmavaks, et paigutada aastalooming analüüsiks vajalikku taustsüsteemi.

Oigupoolest osutub äsjane ekskurss kunsti ja tunnetuse suhete küsimustikku tarbetuks, vähemalt enamikku 1978. aastal proosas elutunnetuse kaasaegsuses soovida-jätvaid teoseid silmas pidades. Niisuguste teoste puhul oleks hoopiski eksitav arvata, nagu poleks autorid üldsegi taotlenud selle tabamist. Kui need teosed aga elutunnetuselt kaasaegseina ei mõju, siis tuleneb see kas autoripositsiooni kõikumusest või asjaolust, et teostes peituv laeng kahvatub taustsüsteemis — võrrelduna kõrvutatuna teiste teostega. Enamasti kipuvad niisugused teosed jääma keskmisel

tasemel jutukirjanduse valda, milles, tõsi küll, ei puudu kohati tugevad leheküljed.

R. Kaugveri romaanile «Suurte arvude seadus» autoripositsiooni kõikumust või kunstikavatsuslikku ebajärjekindlust ette heita oleks ülekohtune. Autor visandab usutava pildi eesrindlikust ehitusbrigadist ja eritleb tüüpilisi eluhoiakuid tänapäeva väikelinna oludes. Romaani arvuka tegelaskonna hulgas on leidlikult portreeritud tüüpe koos igati aja- ja asjakohaste probleemidega: brigadir Tõnis Praost, kes brigaadi head mainet ülimaks pidades kipub muutuma väiklaseks ja kätemaksuhimuliseks eneseimetelejaks; Martin Täheväli, kes ei väsi leidmast soodsaid võimalusi äritsemisega raha teha, arvates, et «kui on raha, siis tuleb ka kõik muu»; kohtunik Ruusalepp ja koolidirektor Mai Karmen kui kohaliku haritlaskonna esindajad; Praosti brigaadi liikmed; väikelinna vanem ja noorem põlvkond jne. Sellel tegelasgaleriil ei puudu oma värvikus ja elulised on ka probleemid. Ometi kujuneb sissevaade väikelinna ja Praosti brigaadi ellu harjumuspäraselt tuntuks — kõiki neid probleeme ja probleemikesi kogeb lugeja argipäeva keerises nii või teisiti küll ja küll. Ehkki oma ainevallalt kaasaegne, jätab romaan elutunnetuse kaasaegsuses kõvasti soovida, olles juturaamatuna aga keskeltläbi loetav ja võib huvi pakkuda ajakajalisusest hoolivale lugejale.

V. Lattiku ainekult ja probleemiseadelt üllatavalt huvitaval romaanil «Pastoraal mummulisest kleidist» on mõndagi öelda kaasaegse elutunnetuse avardamisel. Autori katse kirjutada armastus-, täpsemiini küll abieluromaan tänapäeva eluolu taustal, väärrib täit tunnustust. Joe Raueri unistuste ja tegutsemisvõimaluste kokkuviimine elutingimuste ahistuses teeb lugeja ärevaks, kuid ei mõju mõistuspärase konstruktsioonina, nagu praeguses proosas ligilähedastel juhtudel kipub olema. Romaani haaret kammitseb aga kohatine ebaühtlus, sukeldumine irdepisoodidesse või üleseletamine siin-seal. Autoril on terast pilku ajastus ja inimeses peituva tabamisel.

Raamatutena kujundavad 1978. aasta proosapilti ka V. Ilusa romaan «Kinsli peremehed» ja T. Lehtmetsa «Tume laas», mis tunamulluses «Loomingus» ilmunud teostena leidsid käsitlemist M. Jõe ülevaates. Mõlemad romaanid on maa-ainelised, mõlemad üritavad külla eilset päeva mõtestada tänapäeva vaateveerult, mis, nagu kõneleb teoseid saatnud kriitikagi, on ka korda läinud.

V. Ilusa meetod jälgida inimese ja maa suhteid läbi aegade, piirates tegevust ruumiliselt ühe taluga, läheneb mõneti M. Traadi meetodile romaanis «Tants aurukatla ümber». Kui aga M. Traadi romaan kasvab üldistavaks sissevaateks talude-Eesti saatusesse, siis V. Ilusa romaanis eritletakse inimese keerukaid seoseid maaga sotsiaaleetilise aspektist, vastandades peremehe kui omaniku ja peremehetunde. Niisuguses valguses kontrasteeritaksegi Kinsli peremehed kui omanikud, kellel puudub peremehetunne — peremehelik hool, ja Toomas Juurikas, kes eales Kinsli peremehes saamata osutub pea ainsaks peremeheliku hoolega maaharijaks. Kinsli viimane peremees Saiagi, kellel ei puudu ju ettevõtlikkust, hakkab omanikuna tasahaaval kaugenema tõelisest peremehetundest, kuni autor laseb tal hukkuda aegade risttultes.

T. Lehtmetsa «Tume laas» haakub ajalisel V. Ilusa romaanil lõpetava osaga — kuid elu sõjajärgses külas huvitab T. Lehtmetsa teistsuguses probleemiseades. Metsavendi on T. Lehtmetsast varem kujutanud E. Raud oma «Ettureis». Kuigi T. Lehtmets loob seni suhteliselt üldisõnaliselt või šabloonselt käsitletud valdkonnast elutunnetuslikult veenvama kunstilise üldistuse, häirib mõneti just romaanil tonaalsus: ajastu dramatismi ja traagikat kerkib varjama rõhutatult pajatav-rahulik jutustajahoiak.

Mullu lugejani jõudnud kaks maa- ja minevikuainelist debüütromaanil — A. Albergi «Varjudelt küsida võib» ja H. Müüripeali «Selma brigaad» lisavad vähe kaasaegsele elutunnetusele uuema proosa taustsüsteemis. Vaatamata väsitavale monotoonsusele sisaldab A. Albergi teos huvitavaid sissevaateid 20. aastate külaellu. Siiski ei suuda autor olustiku tundmist kasutada suurema kunstilise terviku loomiseks. Romaani lugedes häirib ajatus — teos võinuks ilmuda 10, isegi 20 aastat tagasi, mõjudes ka siis niisama ajatuna. «Selma brigaadi» elulises ehtsuses pole kahtlust. Kuid pilt kolhooside algusaastaist, mida «Selma brigaad» pakub, ei küüni nimetamisväärselt kunstilise üldistuseni, vähemalt pärast H. Kiige «Tondiõmaja» mitte.

Võrreldes romaaniga lubab 1978. aasta jutustus ja lühiproosa teha veelgi ulatuslikumaid tagasisivaateid nendes žanrides aastaid toimunud suundumustele. Kummagi tekitab mullune lühiproosa vastuolulisemaid tundeid kui romaan. Aeg-ajalt kerkib kahtlusi, kas ei avaldu siin mõnesuguse väsimuse tundemärgid, seda eriti «Loomingu» ja «Nooruse» novellivõistluse töodes.

Möödunud aasta lühiproosat ilmestab eeskätt A. Valtoni «Mustamäe armastus».

See on valik-, täpsemini läbilõikekogu A. Valtoni juba enam kui poolteise aastakümne novelliloomingust, mille kõige hilisematel kihistustel lasub elutunnetusliku haarde avardamise taotlus mitte ainult eesti proosale kaugel ajaloolise ainevalla, vaid ka kaugete filosoofiliste süsteemide poole. Romaanis «Tee lõpmatuse teise otsa» avaldub see hiina mõttetarga Chang Chuni tao-õpetusena. Mõneti on sellest õpetusest toitunud ka mullu «Loomingus» ilmunud jutustuse «Õndsusesse kulgev päev» elu- ja inimesekäsitus. Juku kõiksuse-mõistmist ja elufilosoofiat töödrügavale Jaani alevile vastu mängides kutsub autor lugejat mõtlema eluväärtuste üle väga avaras kontekstis.

Kahe proosaraamatuga möödunud aasta jutustuses ja lühiproosas kaasa rääkinud K. Saaber on keskendunud sõjaaja ja sõjajärgsete aastate kujutamisele ning mõtestamisele. Jutukogu «Meri, Impression» sisaldab kuus novelli ja nimijutustuse, viimane üritab olla sissevaade sõjaaja ellu, nagu teeb ka «Loomingu» Raamatukogus omaette ilmunud jutustus «Mees, naine ja bernhardiin». K. Saaber on autor, kes imetlusväärse kergusega suudab sisse elada väga erinevatesse ajajärkudesse ja keskkondadesse. Sõjaga, mis tema jutustustes on leidnud korduvalt käsitlemist, on autoril isiklikud kogemused lapsepõlvemälestuste näol. Kriitika on autori pöördumist kaugel ja võõra, mitte oma silmaga nähtud keskkonna poole tõlgendanud kui maneerlikkuse kaldumist. Autori õigust kirjutada sõjast ka siis, kui sellest ei olda ise osa võtnud, oleks ülekohtune taunitavaks pidada, liiati kui sõda ta loomingu juhtmotiivina osutub sümptomaatiliseks. Ometi varitseb K. Saaberit mõnesugune maneerlikkuse oht. Mullu «Loomingus» ilmunud tugeva sugestiivsusega «Kahe kodu ballaadi» näiteks risustab kohati ärakulutatud võtestiku kasutamine (stseen metsavendadega raamatukogus jm.).

Aasta jooksul ilmusid veel järgmised proosakogud: H. Matve «Karedad lood», J. Sarapuu «Kollendavate väljade vahelt», L. Tungla «Ilus vana naine», A. Vanapa «Vale sadama jutud» ja Vesipapi «Anomalia». H. Matve visandatud elupildid on küll piisavalt probleemsed, elutunnetuslikult mõjuvad aga kuidagi kulununa. Ka ei valda autor igakord terviku loomiseks tarvilikku proportsioonitunnet. J. Sarapuu jätkab oma teises kogus nüüdisaja maaelu kujutamist. Ilmutades suutlikkust värvikate ja veenvate tüüpide visandamises nagu ka maaelus toimuvate muutuste tabamisel, ei pretendeeri autor seejuures veel isikupäraselt kandvale kunstilisele üldistusele. Ainult kirevaiks kipuvad jääma L. Tungla lood. Küpsemat kunstikavatsust võib märgata A. Vanapa ja Vesipapi kogudes. A. Vanapa sissevaade Saksa okupatsiooni aegsesse ellu mobilisatsiooni eest laevale tööle läinud Veeni pilgu kaudu osutub mitmetahuliseks ja sugestiivseks. Vesipapi esseenovellid, nagu neid järelsõnas nimetab ka M. Mägi, kujutavad endast leidlikke ja assotsiatsioonidest tulvil variatsioonide isiksuse enesetunnetuse ja -teostuse võimalustele.

Omanäolise tahu 1978. aasta novelli (ja koguni jutustusse!) lisas tunamulluse novellivõistluse auhinnatööde avaldamine «Loomingus». Isikupäraselt väljakujunenud autorit T. Kallast esindavad novellid «Diktori surm» ja «Roheline värav» küüniksid ilmestama mullust novellikirjandust ka siis, kui neid ei krooniks novellivõistluse auhinnad. Täpsema koha T. Kallase novelliloomingus võiksid need tööd leida siiski alles kogumiku kaante vahele koondatuna. T. Kallase kahe novelli kõrval on novellivõistluse auhinnatööde seas esileküündivamad H.-M. Männamaa novell «Pesad tuules» ja K. Suuroja jutustus «Nii nad seal läksid». Esimese autor äratub tähelepanu eluliselt valulise sotsiaal-estilise probleemi suutliku tabajana, teise autoris peitub lootustandev jutustajaanne.

Juba proosaraamatutega kirjandusüldsusele tuttavate autorite kõrval, nagu A. Liives, M. Saat, R. Saluri ja T. Vint, leidis «Looming» mullu ruumi ka alles vähem kirjutanud autoreile (J. Jõerüüt, A. Must, A. Schmuul).

1978. aastat sõandaksin pidada proosa-aastaks, milles kaheksas kümnend omandab juba päris kindlapiirilised kontuurid. Kümnendi proosaotsingud on valdavas osas käinud praeguse elutunnetuse adekvaatsema tabamise tähe all. Ainevalla avardamine, väljendusvahendite mitmekesistamine on toonud endaga kaasa uute tahkude avastamise elus ja inimeses. Et proosailma teevad praegu eeskätt aastate eest kirjandusse tulnud autorid, osutub proosasituatsioon märgatavalt stabiilsemaks kui näiteks läinud kümnendi heitlikus, otsingute- ja vaidluslembeses atmosfääris. Nii-sugune stabiilsus, taganud oma seisu juba eluõiguse leidnud laadides peituvate võimaluste ärakasutamise, teeb mõneti siiski ärevaks, kui tõdeda, et uustulnukate osa kümnendi proosapildis jääb enam kui tagasihoidlikuks.

EESTI NÕUKOGUDE LUULE PIIRJOONI 1970-ndail AASTAIL*

«Loomingus» 1966 paiskas V. Adams artiklis «Kirjutava kodaniku rakenduslikust sõnakunstist» vaimuka tiraadi noorte poeetide pihta, kuulutades ühtlasi, et meil valitsev luuleinflatsioon on ebaorganiline, konjunktuurne nähtus. Pärast seda, kui A. Kaalep oli «Sirbis ja Vasaras» hämmeldust avaldanud, võttis V. Adams öeldu «Sirbis ja Vasaras» tagasi. Ent sõnad olid lendu lastud — Adamsi vabanduskiri kandis pealkirja «Veel luuleinflatsioonist» — ja luuleinflatsiooni mõiste läks ringlema ning sai meil 1960.—1970. aastate luule tunnuseks. Kurdeti luule loiduse, tardumuse, keskpärasuse, paljusõnalisuse ja muude hädade üle. (Veel tänavu kostis «Sirbi ja Vasara» vestlusringis «Luuleilm täna ja homme» pessimistlikke toone.) Luulele hakati vastandama ja eeskujuks seadma proosat, mis pidavat eesti kirjanduses hõivama vaieldamatu juhtpositsiooni.

Viimastel aastatel on siiski hakanud maad võtma kainem ja asjalikum suhtumine ja ma tahaksin siinkohal solidariseeruda näiteks J. Krossi, H.-K. Hellati ja J. Jõerüüdi seisukohtadega, mis näitavad olukorda hoopis teises valguses. Oma ettekandes eesti nõukogude luule kohta aastail 1971—1976 esitas Kirjanike Liidu sekretär J. Kross ENSV Kirjanike Liidu VII kongressile ka luuleinflatsiooni probleemi, eristades selle lööksõna kolme tähendust: «See on tähendanud ikka ja alati luule lahjenemist, seda küll, aga kord sõnaohtruse tõttu luules eneses, kord luuleohtruse tõttu kirjanduses ja kord lahja luule ülemäärase paljuse tõttu tõhusama luule kõrval.» Jutusse luuleinflatsioonist suhtus J. Kross ülilma skepsisega. Ja veel: «...kehvapoolne luule, harjumusluule ja harjutusluule (viimane juba õige tähelepanuväärne liik) on igas kirjanduses ja kõigil aegadel vältimatu — ning, andke andeks, teatud piirides tarvilik.» Lisaksin omalt poolt: kirjanduse taset ei määra mitte ebaõnnestunud või mitte küllalt õnnestunud teosed, vaid tipud ja vaieldamatud saavutused. Piir «pärisluule» ja «harjutusluule» vahel on tinglik ja muutuv, autori üleminek uuele tasemele võib madaldada mõnedki seni imetletud tööd «harjutusluuletusteks» — kuid neid võib degradeerida ka autor ise valikukogu koostamisega. Midagi niisugust käis muide kaasaas Jüri Üdi reinkarneerumisega Juhan Viidinguks, millest teatas valikukogu «Ma olin Jüri Üdi» (1978).

Niisiis, katsuksin rääkida meie luule õnnestumistest 1970. aastail. Kuid ühtlasi oleks lootusetu püüda lühikeses loengus hõlmata kogu luulet, kõiki autoreid ja kõiki probleeme ning anda igikehtivaid hinnanguid. Saan siin välja tuua mõned eriti olulised asjaolud, selle kõrval ka vähem olulisi seiku, millele pole piisavalt tähelepanu pööratud või mis võiksid tulevikus omandada suurema kaalu, kui praegu paistab. Kui jätan mõned autorid nimetamata või käsitlemata, ei järeldu sellest veel, et ma nende luulet ei hinda. Et kümnendi esimese poole luulele andis hinnangu juba Kirjanike Liidu VII kongress 1976. a., on mõnestki selle perioodi seigast üle libisetud.

Eesti luule tipptaset on alati kandnud paraku paar-kolm autorit — XIX sajandi alguses K. J. Peterson üks, sajandi III veerandit L. Koidula ja Fr. R. Kreutzwald, «Noor-Eesti» luulet G. Suits ja V. Ridala, «Siuru» oma eeskätt M. Under ja H. Visnapuu. Ning suure luuleelavuse tipul, «Siuru» tekkeaastal 1917 ilmus trükist ikkagi ainult neli luulekogu, kahel järgmisel aastal (kordustrükke jms. arvestamata) üks rohkem. Asi polnud kirjastamisraskustes — tõeliselt väärtuslikku polnudki palju rohkem ja seegi jõudis trükki paari järgmise aastaga, nii et näiteks 1923. aastat tähistab ainult üks luuleraamat (M. Underi «Pärisosa»), 1924. aastat kaks. Alles 1930. aastail kasvas värsiraamatute arv tunduvalt, kuigi sageli luuletat luule arvel — A. Suurkask üks andis oma kulul ühel aastal välja 7 kogu. Ka sõjajärgsel ajal ilmus Eestis mõni üksik kogu aast-ks. Ent 1976. a. juba 17, 1977 —

* Upsala ülikoolis 4. septembril 1978 peetud loeng.

26 (sealhulgas 4 valikkogu; K. Muru andmeil ületab see arv ka 1930. aastate rekordi), 1978 seitsme kuuga 14 kogu. Ning mis peamine — 1970. aastail avaldatud enam kui 120-st värsiraamatust on ainult 2 või 3 diletantlikul tasemel. Eesti luules pole kunagi olnud nii palju eredaid ja erinevaid poeete — ka «Siuru» ja «Arbujate» päevil mitte. Oigupoolest on see niivõrd normaalne ja enesestmõistetav, et kiidelda sellega või seda millekski ennenägematuks lugeda pole mõtet: lihtsalt on kasvanud ja küpsenud uus intelligents, kes on omandanud hariduse juba valdavalt Nõukogude Eestis ja kellele loomingulise potentsiaali realiseerimiseks on märksa paremad tingimused kui mõned aastad tagasi, kas või selle pärast, et luuleraamatu ilmumise aeg on lühenenud. Tõusnud ja ühtlustunud on ka luuletajate professionaalne tase, nii et kedagi teistest tunduvalt ettepoole seada on küllalt raske. Minule esindavad eesti nõukogude luule tippu 1970. aastail B. Alver, D. Vaarandi, E. Niit, A. Kaalep, A. Suuman, J. Kaplinski, H. Runnel, V. Luik, ent nendega peavad sammu mitmed teised. Kui kümnendi esimesel poolel kurdeti debüütide vähesuse üle, siis viimasel ajal on asi tunduvalt paranenud ja sellel kümnendil luulesse astunuist on eriti V. Härmil, A. Pervikul, J. Jõerüüdil, Jüri Üdil *alias* Juhan Viidingul ja R. Sanderil juba praegu meie kirjanduspildis kaalukas osa. Jüri Üdi koguni kujunes kümnendi esimese poole üheks kõige viljakamaks autoriks; R. Sander, kelle esikkogu jäi mulle isiklikult veel suuresti piltkirjaks, astus uue raamatuga («Kolmikratas», 1978) suure sammu edasi ja oleks kurb, kui ta jääks te vaateväljalt kõrvale — näiteks L. Iheri karmi arvustuse tõttu («Raske mõista, kerge hukka mõista». «Noorte Hääl» 27. VIII 1978, nr. 197). Sanderi lüürilist talenti toetab ta «päriselukutse» — bioloogia, mis annab kindluse ühtviisi julgelt liikuda nii taimeriigis kui ka inimühiskonnas. «Kolmikratas» näitab suurt lüürikapotentsiaali, lüüriline meesluuletaja aga on eesti kirjanduses küllalt haruldane.

Üllatuslik oli A. Perviku luulesse saabumine: hulk aastaid lastekirjanikuna tegelnud, avaldas ta 1977. a. lõpul ««Loomingu» Raamatukogus» uudisloomingulise kogu «Umimetsades». See on haruldaselt terviklik raamat, kantud ühest hoiakust ja meelelaadist. Siin on julgelt estetiseeritud inetut kui ilusa vältimatut kaaslast, süüvitumist looduse ilma selle nähtustele ja olenditele tavapäraselt eetilist sümbolikat omistamata; roiskumine ja kõdunemine on A. Pervikul lihtsalt üks elu vältimatu etapp. Elu ja surma vastastikust tingitust kujutab jõuliselt luuletus «Luik»: Toone mustast luigest eostatu sünnitab surma, kellest ta asjatult vabaneda püüab — ja vastündinu on isegi *liigutavalt hell ja kena*. Eesti rahvausundi kujutelmi on A. Pervik julgelt edasi arendanud ja teiseks arendanud isikupäraseks mütoloogiks, milles maksamerelised, mardus, pisuhänd ja muud olendid üksteist suurepäraselt täiendavad. Olgu möödaminnes märgitud (küll teistsugust) mütologiseerimist ka teistel autoritel, näiteks võib tuua Jüri Üdi loodud Krauklise, kellest me suurt midagi teada ei saa, kuid kes esineb mitmes luuletuses nagu reaalne kõigile teada inimene. Ka Jüri Üdi ise on ju muut ning tema nimi haruldane võtte eksponeerimine, sest varjunime tavaliselt ei eksponeerita...

Viiu Härm debüteeris koguga «Pealkirjata» (1973) ning sai suure tunnustuse osaliseks. Tema mahukas «Luuletusi, lugusid ja midagi ka Margareetast» on samuti huvitav, kuigi monotoonne raamat. Sellest julgeksin välja tõsta poemi-laadset lugu Margareetast.

Jüri Üdi tegelikku osa meie kirjanduses me vist praegu veel ei mõista; kaldun arvama, et tema pilaluule on üks põhjusi, miks näiteks V. Luik siirdus kõrgstiililt märksa argisemale poetikale — kuigi Jüri Üdi ja V. Luige luule vahel näiliselt puudub igasugune seos. Kuid need küsimused vajaksid eraldi uurimist.

Kuhu on liikunud meie luule 1970-ndail aastail? Mõned kesksed tunnusjooned märkis juba J. Kross kongressi kaasaruanandes. On toimunud lähenemine maailmale, luuletaja ja tema maailm on identifitseerunud. «Mitte enam mina ja maailm, vaid mina maailmas ja maailm minus. [- - -] Luuletaja lignemine oma materjalile tõi kaasa mitmeid nihkeid. Traktaadilis-abstraktsed käsitlused taganesid meelelise-mate ees. Või muutusid seal, kus neid edasi harrastati (või püüti uue laadi riidesse toppida), seda ebasoodsamalt silmapaistvaiks. Suured ühikud, kõiksus, plaan, manner, maa, andsid ruumi meeleliselt haaratavat mõõtu objektidele, mitte ainult lihtsatele, vaid ka väikestele asjadele. Väikesed asjad toodi pihuga puudutatavasse lähedusse ning nad hakkasid esindama suuri asju ja suuri tähendusi mitte kui abstraktsed sümbolid (nagu oli väikeste asjade poeetiline ülesanne eelmises traditsioonis), vaid kui suure maailma naturaalne *pars pro toto*, mis (või kes) teostas kõigepealt omaenese poeetilist olemasoluõigust.

Niisiis, luuletajate tähelepanu pöörduv tagasihoidlikumale mõõtmeile. Detailid ja faktuur tähtsustuvad. [- -] Arvatavasti näitaks vastav statistika, et nägemis- ja kuulmismulje kõrvale ilmub küllalt olulisena kompimismulje. Ja kõige selle kandel muutub luules tähelepandavaks see, mida me filmis nimetame suureks plaaniks.» («Looming» 1976, nr. 5.) Palun vabandust pikavõitu tsitaadi eest, kuid siin on tabatud keskne ja peamine, siin on võti meie luule saavutuste ja puuduste avamiseks ja ka luuleinflatsiooni-vaidluse lahendamiseks. Mulle tundub, et inflatsioonist räägivad need kriitikud, kes pole uue laadiga kohanenud, kes ootavad endiselt suuresõnalisi deklaratsioone ja kellele väikestest, argistest, isiklikest asjadest rääkimine tundub sõnade raiskamisena või paljusõnalisusena. Ent poeet ei kõnele enam valjul häälel, taotledes, et ka naaberkortereis kuuldaks, kui õigesti ta räägib, vaid arutab vaikselt ja asjalikult sõprade ja omaste ringis talle olulisi maailma-asju.

Just see «suur plaan» nõuab elu head tundmist, detailide ja olukordade täpset kujutamist. Saab võimalikuks kiiresti tõusta tippu mingi teise eriala toel. Kui 1960. aastate «kassetipõlvkonnas» domineerisid filoloogid (eeskätt P.-E. Rummo, J. Kaplinski), siis nüüdsed edukaimad debütandid on enamikus mittefiloloogid — J. Viiding ja V. Härm näitlejad, R. Sander bioloog, J. Jõerüüt majandusteadlane. Muide on Jüri Üdi hea näide selle kohta, kuidas kirjaniku «päriselukutse» võib takistada tema vahetut vastuvõttu kriitikas. Jüri Üdi loomingus on minu arvates hakatud ületähtsustama mängulisust. (M. Mäger on oma essee pealkirjastanudki «Mängumees ja tagaetav».) Tõsi küll, kogu Jüri Üdi on fiktsioon, Juhan Viidingu mask, kuid Jüri Üdi loomingu poeetiline sisu ei ole sugugi ainult tinglik. Ta räägib ju nii argistest, igapäevaste selgetest ja enesestmõistetavatest asjadest, et nende leidmine luuletusest tundub uskumatu ja võimatu. Ja sageli ei saagi neid luuleks vormida ilma mingi erilise vaatenurga all töötlemata. Kui sellised luuletused päästab ja muudab kunstiliseks vorm, ei tähenda see veel mängu või ebatõsidust. Kui Juhan Viiding kurdab Jüri Üdi nimel

Ja sinu jutust otsitakse kõike,

kuid ikka muud kui seda, mis seal sees.

(«Jüri jutt»)

siis, ma kardan, on ta naljast ja mängust kaugel. Muidugi on nii Jüri Üdil, A. Ehinil kui ka teistel autoritel mängu ja groteski, sõnamäng kaasa arvatud. Põhiolemuselt aga pole meie luule ei mänguline ega ammugi kerglane. Välise mängu ja groteski taga on sageli vägagi tõsised taotlused.

Luule üldise muutumisega on kaasas käinud, võib-olla sellest tingitudki lüroepika taandumine. Eriti poemi järele on 1970. aastate esimesel poolel igatsetud. Ajastuhõnguselt pealkirjastas A. Siig oma 1971. a. ilmunud raamatu «Purunenud poemiks». Samal ajal on tekkinud uus, poemi meenutav tervik, mis moodustub luuletuskogust, kui vaadelda üksikluuletusi mitte kui ajas järgnevate sündmuste jada, vaid kui simultaanse terviku osi. Omapäraseks näiteks on siin J. Kaplinski «Valge joon Võrumaa kohale», milles sisukord moodustab omaette 55. luuletuse *cento* põhimõttel eelneva 54 luuletuse üksikvärssidest või värsiosadest.

Kuid traditsiooniline lüroepika pole me luulest päriselt kadunud, ta elab ja õitseb väikevormides. Võib-olla on kurtmine poemi (kindlasti ajutise) mõõna üle viljatu — luule areng siin lihtsalt kordab proosa arengut, kus panoraamromaani tõrjus välja lühiromaani. (Usun, et poem üsna lähemas tulevikus taastuleb, ent uues vormis — näiteks lüürilise poemina. Eeldusi seda laadi poemide loomiseks on mitmel autoril, kes on lüürika kõrval kirjutanud ka epikat, nagu näiteks V. Luik ja J. Jõerüüt.) L. Hainsalul on terve ballaadiraamat «Põhjavesi» (1974). Enamik neist ballaadidest on paraku venitatud, mitte küllalt kontsentreeritud ja sageli ebatäpse kujundiga. Seevastu keset üldist lüroepikavaesust seisavad teistest täiesti eraldi A. Suumani ballaadid kogudest «Valguse kuma sees» (1972) ja «Maa paistel» (1975). Ja ega tal ka varasemas eesti kirjanduses palju sugulasi ole. Neis kogudes valdab poeetiline jutustamine, kuid Suuman on loonud erilise ballaadivormi, milles kõige argisem põimub mütoloogilise ja üleloomulikuga. Pealtnäha lihtsakoelised ja vähenõudlikud ballaadid annavad võimsa, ajuti kõhedaks võtva elamuse nagu kriminaalromaanid või õudusjutud. Teist Suumanile iseloomulikkude lüroepikavormi sõnandaksin nimetada värsspajatuseks, kohandades meil folkloristikas tuntud terminit. Värsspajatustes jutustab Suuman igapäevaelu hariikest, kuid ka ebatavalistest sündmustest: tädi Anette satub kokku karuga,

JAAK PÖLDMÄE

kumbki pageb hirmuga eri suunas («Tädi ja karu»), karjapoiss Pirkpauna Kaarel ei suuda vaadata, kuidas karu loomi murrab, ja lööb karu leparootsuga («Karu ja Pirkpauna Kaarel»), kirsturaha ära kulutanud mehed matavad surnu võõrasse hauda («Kaevumeister Juhkami matused»). Lähtekohaks on anekdootlikud lood, seotud konkreetsete kohtade ja inimestega või oma lapsepõlvemälestustega ja perekonnapärimustega. Pajatused on alatihti minavormis, «Mutikäpp» koguni meievormis. Uus kvaliteet on ka Suumani jahiballaadidel, mille üheks eelkäijaks on muu hulgas M. Underi «Valge lind» ja milles minajutustusse põimub mütoloogiline kude («Metsavahi jutustus», «Hoiatus»). Meisterlikke ballaade avaldas Suuman juba «Krähmukirjades» (1966), kuid nende vorm on, ma ütleksin, underlikult traditsiooniline.

Tõhusat lisa sai lüroepika A. Kaalepi kogu «Paani surm» (1976) vaimuka värss-novelliga «Neegritar sigaretiga» (mida autor kavatseb seada värssdraamaks), raamatu nimiluuletusega ja «Kahe indiaani metamorfoosiga» — «Ovidiuse stiilis taasjutustatud», kuid kõik nimetatud palad on kirjutatud hulk aastaid varem.

Omalaadselt täiendavad lüroepikat M. Traadi «Harala elulood» (1976) — eesti paralleel E. L. Mastersi «Spoon Riveri koolnutele», mis B. Kaburi eestinduses ilmus 1976. Harala kadunukesed jutustavad oma elukäigust ja kohalikest sündmustest; Harala elu kogupilti võib vaadelda XX sajandi eesti küla arengu ja võitluste mudelina. Kümnekond elulugu ilmus juba M. Traadi esikkogus «Kandilised laulud» (1962) ning mulle tundub, et nende tähendus oli tookord hoopis suurem. Igale eluloole omaette vaadatuna on raske midagi ette heita, kuid autor pole hoolt kandnud, et vertikul tekiks uus kvaliteet erinevate jutustuste kõrvutamisest-vas-tandamisest. Kogupilt on ülepingutatult loogiline ja vastuolude-vasturääkivusteta, tähtsamaks erandiks Theodor Mölderi ja Adele Mölderi monoloogid, kellest esimene tunnistab oma alatist hirmu sõjapõgenike ja hävituspataljoniga rongi õhku-laskmise pärast, teine kuulutab kõik väljamõeldiseks, kusjuures ei selgu, kas mehel on luul või püüab naine oma meest päästa.

Kuid sellegipoolest on «Harala elulugudel» oma erakordsuse tõttu eriline koht meie luulepildis.

Et luules on tähtsustunud isiklik, on uue kvaliteedi omandanud ka isikuga seotud asjad ja inimesed. Aja, ruumi, ümbruse kujutis muutub konkreetsemaks. Suuman toob luulesse oma küla inimesed ja luuletab ka sellest, kuidas need ta luulesse suhtuvad, kui sellest enda või oma sugulaste nimed eest leiavad («Neid igasuviseid sõite kodukanti», *«Oli Metsküla koos...»). Ellen Niit räägib oma esi-vanematest, nagu oleksid need lugejale tunda-teada, ja lugeja võtabki seda sama-guse endastmõistetavusega:

Mu vaaronu Jüri Tork,
hiiglase kasvu Purila teomees,
lõi oma raske rusikaga surnuks
tardumuse
maameeste ihus ja põues.
See sündis
esmaspäeval, teisel juunil
tuhat kaheksasada viiskümmend kaheksa
Mahtra mõisa õues.

Mu vaaronu Jüri Tork
lasti sealsamas maha,
otsemaid.
Ta suri kui laps,
et teised võiksid meheks saada.
Ja tõesti:
teised said.

(«2. juuni 1858»)

Konkreetsed ja kauged, koguni võõramaised kohad ja nimed põimuvad harilike ning argiste sündmustega, ajalugu aga astub luuletaja mõtetes seostesse kõige ja kõigiga.

Ilmekalt on seda tõdemust, kõige seost kõigega ja oleviku seost minevikuga väl-jendanud Ellen Niit maailma pidevuse kujundis, nimetades nii oma valikkogugi. Maailma pidevus kujunes ülipopulaarseks teemaks 1978. a. luulekriitikas seoses

E. Niidu juubeliga ja on praeguseks juba üleekspluateeritud, nii et ma sellel rohkem ei peatu. Ent samalalaadne tõdemus väljendub J. Kaplinski poetikas. Harva on seda tema luules öeldud otsesõnu:

maa	mere ja õhu	piiril
näotsi meie poole	metsavaht	Orajõe metsavaht
keda võibolla polegi	üks	kosmose kaldal
müütiline taat	piip hambus	Linnutee sädemed
tuhk ümber pea	tema on	Manitu ise
Suur Vaim või	äikeselindude	vanem
taevapuude	varjus	kõigi maailma
		roolindude
liristamine	tema	kosmilises habemes

(«Etteteatamata»)

Maailma ühtsuse tajumine ulatub Kaplinskil ka olemise ja mitteolemise suhtelisuse ja ühtsuse mõistmiseni. Sageli väljendub see eeskätt luuletamise meetodis, mis lubab ühte siduda olevikku minevikuga ja ajatuga, põimida Teise maailmasõja koledusi ja sootuks erinevatest kaugetest kultuuridest pärit mütoloogilisi kujutelmi. Tsiteeritud «Etteteatamatagi» on ilmekas näide kosmilise ühtsuse motiivi sidumisest indiaani mütoloogiaga. Ning meie praegust luulet iseloomustabki lai mõttehaare. Mitte ainult oma maa, vaid kogu maailma minevik (D. Vaarandi «Inimene kannab lippu») ja tänapäev, sel kujul, nagu ta ümbritseb inimest, on saanud luule aineks:

Nädala möödudes
 tulin koju suurde sügisesse
 läbipaistvasse maastikku lepad
 on värvitult raagunud vahtrad
 sahisevad protestilaule aga kollane
 kollane on katku lipp uudist
 on vähe Gowoni mehed ründavad Enugut
 esimees Mao pildi taha on signunud lutikad

(J. Kaplinski)

Selles enesestmõistetavuses, millega kõneldakse teisi maid ja kogu maailma huvitavatest sündmustest — otsekui möödaminnes! — selles väljendub minu arvates kõige paremini meie praeguse luule internatsionaalsus.

Luule vahendist on luule aineks saanud sõna kui inimühiskonna oluline tunnus, tsivilisatsiooni ja rahvusliku teadvuse kandja. Sõnast luuletavad eriti filoloogidest poeedid — nagu A. Kaalep ja L. Seppel. Kuid sõnamängu ja rahvuskeele erijoonte teadlikku rakendamist kohtame teistelgi — näiteks Jüri Üdil. Ning kui H. Runnel pealkirjastab oma valikkogu «Kodu-käija», võime selleski näha rahvuskeele eripära kujutamist. Meie varasem luule piirdus nimelt emakeele eripära ärakasutamisega ilma sellele osutamata.

Luule mitmekülgsus ja laiahaardelisus esitab uusi nõudeid luuletaja teadmistele ja isiksusele. Pole kaugeltki juhuslik, et meie lüürikute esiridadesse kuulub J. Kaplinski, seda on soodustanud tema hariduskäik: ta on õppinud romaani filoloogiat, aspirandina tegelnud generatiivse grammatikaga, hiljem osalenud sotsioloogilistes uuringutes ja töötanud pikemat aega Tallinna Botaanikaaias. Kõige muu kõrval on ta leidnud aega indiaani ja teistegi eksootiliste rahvaste mütoloogia, etnoloogia ning antropoloogia jaoks ja kirjutanud esseesid nii kirjandusest kui ka (eesti) rahvaluulest.

Väga laia eruditsiooniga on ka A. Kaalep, kes on tõlkinud ligi 70 rahva luulet, enamasti algkeelest ja kelle huviringi on mahtunud Euroopa elavate ja surnud keelte kõrval ka Ida keeled, muu hulgas türgi-tatari rahvaste omad. Kaalep esindab tiptasemel meie luules praegu küllalt levinud suunda, mida on mõnikord nimetatud sekundaarse inspiratsiooniga loominguks. D. Vaarandi viimases kogus on terve tsükkel «Kristjan Rauaga» ning ka Vive Tollile pühendatud «Järv linna kohal» küllalt algtoke saanud V. Tolli samanimelise graafilisest lehest. N. Baturini «Galerii» (1977) vahendab tervikuna maalikunsti. Baturini galeriid pole küll hinnatud eriti kõrgelt ning ka Vaarandi Raua-tsükli ei arva kriitikud ta parimate teoste hulka. Kuid A. Kaalepil, kes on suurema osa oma elust pühendanud

JAAK PÖLDMÄE

teiste kultuuride tundmaõppimisele ja vahendamisele, on võõras niivõrd orgaaniliselt sulanud omasse, et ta loomingus jääb tõlke ja originaali vahele hulk siirdedevorme, kus oma mõte põimub võõraga. Et sel teel vägagi mõjusat luulet sünnib, kinnitab kas või juba mainitud «Paani surma» nimiluuletus.

A. Kaalep pühendas ülikoolis soome-ugri filoloogia kõrval suurt tähelepanu antiikkeeltele ja -kultuurile ning tema loomingus avaldub kõige võimsamini meie luulele muidu vähe iseloomulik antiigihalus. A. Kaalepil on suuri teeneid kvantiteeriva heksameetri juurutamisel meie tõlkepraktikasse ning tema enda looming kujutab omapärast klassikaliste luule- ja värsivormide entsüklopeediat.

Luule vaateväljalt pole kõrvale jäänud ka teravad sotsiaalsed probleemid, mille hulgas üks olulisemaid on jätkuv linnastumine. Tundlikult on külast lahkumise valu tabanud H. Runnel:

Ei mullast sul olegi enam suurt lugu,
kui kõndima õpid parkettide pääl,
sääil ununeb loodus ja loomise lugu
ja kõrvadest kustub sul põldude hääl.

Võib-olla sul sügavas kripeldab sugu
kui õhtuti mõttesse mõlgutad pää,
kui küsid, kas kividel kängub su sugu,
kui pooleni ööni sa unne ei jää.

(«Ei mullast sul olegi enam suurt lugu»)

Maa ja linna vastastamine on üheks motiiviks uues kogus «Tuule valgel» (1977) ka D. Vaarandil, kes on teinud kaasa kõik meie luule metamorfoosid ja ometi püsinud igal etapil esiridades. Juba sõjajärgsel ajal oli ta kaheldamatult meie parim luuletaja (tõsi küll, tänase pilguga vaadates sellest perioodist eriti palju luulet sõelale ei jää) ja tema luuletusest «Lihtsad asjad» (kogus «Unistaja aknal», 1959) on peetud võimalikuks alustada meie uue luule ajaarvamist. «Rannalageda leib» (1965) esitas täiesti uuenenud kujundikäsituse, ja ometi on ka uusimas kogus edasimineku niivõrd tuntav, et kriitika kuulutas selle Vaarandi parimaks raamatuks üsna üksmeelselt. T. Liiv (kes ka ise avaldas muide 1971. a. huvitava lüürilise kogu «Kurbus vikerkaarest») leidis sugestiivsest luuletusest «Tume tunnel», «et ilmselt tunneb luuletaja end praegugi veel Tallinnas mingil määral võõrana, külalisena» («Keel ja Kirjandus» 1977, nr. 12). Maailmaluules (mitte ainult Vaarandil) vastandub maa linnale kui hea halvale või parem halvemale, igatsustvääriiv seostub maaga:

Memm vanajumalat uskus,
mina ei saa.
Muud taevariiki ei paista
kui Kassari murumaa.

(«Kassari murumõte»)

(Ometi, kriitikute kiitust kummutamata, sõandaksin oletada, et esindusluuletusi — nagu «Kuldne lauluke», «Vaalade elu», «Eesti mullad» ja mõni muugi — leiab minu põlvkonnakaaslane edaspidigi rohkem «Rannalageda leivast» kui «Tuule valgelt».)

D. Vaarandi kuulub nende poetide hulka, kes on kasvanud maal ja pole linnastumisega kohanenud või kaasa läinud või vähemalt suhtuvad sellesse kriitiliselt, mõistes, et mitte alati ei suuda uued sotsiaalsed saavutused korvata ega asendada vanu väärtusi, millest tuleb loobuda. Kaovad sidemed endiste pesapaikadega ning ei jäägi inimest, kes kannaks kohalikku pärimust:

See ängistus on tõde,
et ajad kaovad käest,
ja peale kasvand põlved
ei küsigi su käest.

(H. Runnel, «Ma tean et päike liigub»)

Veidi teisiti ja dialektilisemalt ütleb sedasama E. Niit:

JAAK PÕLDMÄE

Uue tee täiteks lepik,
poris maas iga juuritud lepp,
tuim ja surnud kui kepp.
Uue tee täiteks maas
sinu enese keha.
Ja ometi tee tuleb teha.

(«Lepa laul»)

Selle kõrval on luulesse jõudnud ka põlvkond, kes on kasvanud linnas ja kellele linn ongi peamine, kui mitte ainumõeldav keskkond (P. Hint, J. Jõerüüt jt.). Suurimaid kunstilisi saavutusi seda laadi luules on ilmselt J. Jõerüüdi «Kõne sellel teemal» (1977).

Nende kahe mõttelaadi vahele jääb ja seob neid mu meelest V. Luik, noorema generatsiooni andekamaid ja viljakamaid poettesse. V. Luik tuli suurde luulesse koolilapseas ning väimustas oma erksa loodusetunnetusega. 1970. aastate algul hakkas meie luulekriitikas kostma — küllap põhjendatult — hääli, mis muretse- sid V. Luige luule temaatika ja laadi hapruse pärast ning hoiatasid stagnatsiooni- ohu eest. 1973. a. luuleülevaates nentis J. Kaplinski V. Luige järjekordse kogu puhul: «Kui «Pildi sisse minekus» on puudusi, siis saab peamised nendest ühte kokku võtta. See on see, kui luuletaja ei suuda argisest üle olla, vaid põgeneb tema eest, lahkub argipinnalt ühele teisele pinnale, mida võib nimetada poeetilis- seks, hermeetiliseks, esoteeriliseks vms.» Kuid samas julgus Kaplinski ennustada: «Ma usun siiski, et Viivi Luik saaks kirjutada ja avaldada luulekogu, kus nii- suguseid tardumusi, luulevoolu püsima jäänud sulamata tükke ja külmi kampu ei oleks ja et see ei teeks tema luulet meile sugugi kaugemaks ega võõramaks. Pigem suudaks ta kõik silma puutuva ja kõrva kuulduva, kõik argielulise oma luulevoolu kaasa tõmmata, voolama panna. Üllatada võib ta meid igatahes.» Ennustus läks täide kogus «Põliskevad» (1975), mis on märksa maisem ja argisem kui V. Luige 1970. aastate alguse kogud, ent ühtlasi ka kunstiküpsem ja sügavam. Ning uusima, tänavu ilmunud kogu pealkirigi on juba sümptomaatiline — «Maa- päälised asjad». (Ei saa siin nimetamata jätta J. Tammsaare huvitavat ja asja- kohast kujundust.) «Maapäälised asjad» jätkab ja süvendab «Põliskevade» laadi ja on minu meelest sammuks edasi nii V. Luige loomingus kui ka eesti luules. Linna ja maa vahetada, haritlase vastuolulist, ambivalentset suhtumist (suur)linnasse on suurepäraselt tabanud «Suvel. Suvine suvi»:

Suvel lähme maale, sööme põõsast marju!
Salat, till ja sibul sääl ei maksa raha!
Rohelised väljad täis on piimakarju!
Päike veereb õhtul paksu võsa taha!

...Läheb päeva paar ja tahaks ühte asja:
tahaks Bussijaamas tulla bussist maha,
käia südalinnas, teha poodi asja,
osta nipet-näpet, kulutada raha.

Puhtal valgel linal ennast sirutada,
näha seinal valgust, võpatavaid ruute.
Ja kui üles ärkad, vaikselt rõõmustada —
oled jälle linnas! Siin ei ole puuke.

Võib-olla oleks liiga julge väita, et selles luuletuses on saavutatud tasakaal. Kuid igal juhul puudub siin romantiline ühekülgus, ehkki esimese stroofi pilt maaelust on harras ja idealiseeriv. Filosoofid ja ajaloolased on vahel väitnud, et tsivilisatsioonist saab rääkida sellest hetkest peale, kui tekivad asulad, mille elanikud ei tooda oma toitu enam ise. Linn ja tsivilisatsioon on (vähemalt seni) olnud intelligenti ja kirjanduse eksisteerimise vältimatu tingimus ning V. Luige luuletusel on suured mõttelised tagamaad.

Meie ühiskonna jõukuse kasv on kergitanud sootuks uued eetilised ja ideoloogilised probleemid. Viimastel aastatel on nii Läänes kui ka Nõukogude Liidus tuli- punkti kerkinud elulaadi küsimus. Selle üle vaidlevad ja mõtlevad filosoofid, sotsioloogid, kirjanikud ja ideoloogid, kuid see küsimus seisab iga inimese ees ja selle lahendamisest sõltub igapäevane tegevus. Ka Eesti pole neist prob-

leemidest kõrval seisnud, muu huigas on elulaadile pühendatud artikleid avaldanud ajaleht «Sirp ja Vasar». Ning sama teemat on käsitletud ka vägagi kõrgetel foorumitel, näiteks EKP Keskkomitee sekretäri V. Väljase artiklis «NLKP XXV kongressi künnisel» («Looming» 1976, nr. 2), kus materiaalse heaolu kasvu sedastades ühtlasi hoiatatakse: «On äärmiselt vaja kasvatada õiget arusaama mõistlikust tarbimisest ning otsustavalt välja astuda asjade fetišeerimise vastu. Oskuslikult ja veenvalt on vaja selgitada, et ainuüksi materiaalsest heaolust, ükskõik kui külluslik see ka oleks, kaugeltki veel ei piisa täisväärtuslikuks eluks.» V. Väljas nentis, et ka puhtmajandusalastel probleemidel on tihti ideoloogiline taust ja eetiline tähendus.

Võitlusel raha ja asjade kultuse vastu on eesti luules vana traditsioon. Vaimsete väärtuste kaitsmine ja satiir tõusikluse pihta oli nn. ajalule keskseks teemaks 1920. aastate esimesel poolel. 1950.—1960. aastail jätkas ajalule traditsioone kõige ilmekamalt U. Laht, pöörates oma satiiri nn. uusrikaste vastu, kes oma jõukuse rajavad riigivargusele (näit. «Kantakse välja väravast» ja «Väikene haridus»), kuid ei põlga ära ka väikese pensioniga vanainimese petmist piimapoes («Neli kahekümnekopikalist»).

Ka meie uusim luule on kindlalt ühiskonna vaimsuse kaitsel. See on igati mõistetav, sest vaimuvaeses või vaimset mandunud ühiskonnas, mis hindab ainult tootmist ja asju, pole kohta kirjanikul. Kaitses vaimu, ideelisust, kaitstakse seega ühtlasi oma õigust olla, oma elukutset. Asjadekultust ja vaimset piiratust ründavad näiteks J. Viiding ja H. Runnel.

Tee värsse; mis see sinu asi on,
mismoodi masin määrib oma kruvi,
mismoodi masin oma mutrit toidab.
Kas tõesti inimene on su ainus huvi
ja vabadus see ainus leek, mis loidab?

On ju veel tähtsam: õrnad abazuurid
ja virvatuled, kamin, uksekell.
Kas nõrgameelsus, elu, mida uurid,
on tõesti väärt, et olla südame!

(J. Viiding, «Mulle on öeldud:»)

Aja- ja ühiskonnakriitikuna on tunduvalt edasi arenenud H. Runnel, keda kogu «Mõru ning mööduja» (1975) ilmumisel kriitika nimetas üheks meie kõige eetilisemaks autoriks. Eetika on meie luules üldse tähtsustunud ning selle taustal pakub huvi Runneli «Eetika aine» — tema aktiivse ja teotahtelise hoiaku väljendaja:

Muuda ennast, muutub maailm,
mitte palju küll, kuid siiski sinu enda jagu;
kui on miljon suutjat, muutjat, lahkulööjat, näiteks,
nähtavaks saab kohe üpris võimas vagu!
Jää sa iseendaks, jälle muutub miski:
muutuv maailm paigale jääb sinu jagu, —
tekib hõrendus, käib pauk ja jälle miski
kuskil mõraneb ja kuskil tekib pragu!

Sõjajärgse Eesti probleemid olid puudusega seotud probleemid ning nad jõudsid nii või teisiti ka kirjandusse — kas või kangelaslike taastamistöde kujutamise kaudu: kus pole midagi purustatud, pole vaja midagi taastada. Jõukus ja kaupade suhteline küllus tõstatab täiesti uued probleemid. Tekib snobism: pühendutakse eriti raskesti kättesaadavate või kallite või prestiižikate kaupade hankimisele. Asjadekultuse kõledat maailma, selle külmust ja teatud lummust, ebavaimust ja pseudoprobleeme kujutab ilmekalt J. Jõerüüt:

Abielud. Rasked lahutused.
Kõike kandsid rasked porolooni-toolid.
Kulud. Kapitalimahutused.
Süütevõtmed, küünlad, küljepeegliid, roolid.

Poeg teeb pulmad. Hankis juba juua:
meid in šotland, meid in pooland, meid in germani.
Ongi mure. Mida talle tuua?
Tal on kõike kohviveskist spermani.

(«Elukondlik»)

(Ja mis kena «eestipärastatud» võõrkeel teises salmis — mitte ainult riimi pärast.)

1960. aastate röömustavateks hetkedeks olid B. Alveri tagasipöördumine luulesse poemiraamatuga «Mõra peegel» (1962) ja valikkoguga «Tähetund» (1966) ning A. Alliksaare luulevihik «Olematus võiks ju ka olemata olla» (1968). 1970. aastate algul ilmus Alverilt kogu «Eluhelbed» (1971), 70. sünnipäevaks väike, 10 luuletusega valikkogu «Tuju». Käesoleval aastal (1978) avaldas Alver «Loomingus» nr. 4 tsükli «Üle sõnade serva», mis on pühendatud mineviku sõnavirtuosiidele. Poetessil on valminud ka ulatuslik valikkogu. Kirjastuse «Eesti Raamat» 1979. a. plaanis on B. Alveri proosaraamat «Kõmpa ja Pimpa», milles ilmub uus-trükis ka romaan «Tuulearmuke».

A. Alliksaare «Luule» (1976) ilmumisega jõudis lugeja kätte suurem osa selle varalähkunud poeedi loomingust, kes samm-sammult lähenes suurele luulele ja on tähtis meie noorema ning keskmise generatsiooni mõjutajana — kuid noorima generatsioonini tema mõju vist pole ulatunud, vähemalt mitte otse.

Meie luulele on kätte jõudnud aeg, kus on raske kirjutada; mida kõrgem on tase, seda raskem on teha sammu edasi. Ning otsingud jätkuvad küllalt erinevates suundades. H. Runnel ja A. Suuman rakendavad uue rahvalaulu vormielemente. J. Kaplinski on püüdnud leida uusi võimalusi vana, regivärsilise rahvalaulu töötlemiseks. Suund, mida eesti luule ajaloos regivärsi kasutamisel esindavad näiteks V. Ridala, G. Suuts ja A. Annist, ei saa mu meelest olla viljakas: luuakse stilisatsioon või imitatsioon, mida imetlevad peamiselt filoloogid, kuid needki teatava mõõnduse või jahedusega — ka siis, kui autor kasutab ära rahvaehtsaid regivärsse. Regivärss oli mõeldud laulmiseks ja oma parallelismirohke aeglase mõttearendusega sobis hästi talupojauhiskonda, ent sootuks vähem kaasaegsesse, kus luule on arenenud pidevalt tihenemise suunas. J. Kaplinski ongi püüdnud regilaule tihendada, rõhutada subjektiivsust, lähendada tänapäevale. Valik töötusi on avaldatud «Nooruses» 1972, nr. 2 pealkirja all «Vanu viise uuel kandlel» ja mõned seaded jõudsid ka kogusse «Uute kivide kasvamine».

Konkreetsete teoste loomise algimpulsid lähtuvad sageli väga erinevatest allikatest: Idamaade filosoofiast, kirjandusteadusest, eesti mütoloogiast, aktuaalsetest päevasündmustest... Selline luule nõuab oma mõistmiseks tundlikkust ja süvenemist, vahel ka senisest suuremaid teadmisi. Näiteks A. Ehini luuletuse «Murtud hingega koplal» pealkirja huumor on mõistetav paremini, teades, et ühte hispaania luulevormi kutsuti murtud jalaga koplaks... Üldse on meie luules kasvanud iga-suguste allusioonide ja reministsentside osa — vahel on need üsna lihtsad ja avalikud nagu H. Runneli luuletuses «Kui sa tuled»:

Kui sa tuled, too mul lilli,
too mul kurki, too mul tilli...

Kuid sageli on vihjed ja reministsentsid varjatud ja väga keerulised, meenutades mõnda tuntud teksti ainult kõla või rütmi poolest.

Olen kaugel mõttest, et meie luule on puudusteta ja jõudnud täiuseni või et meil ei ole probleeme, mis vajaksid pädevat kaalumist ja lahendamist. Paaril neist tahaksin ka siin peatuda.

Võõrastav on mõnede meie filoloogide ja koguni kirjanike suhtumine isetegevuslikku luulesse kui ebatõsisesse ja pilaväärt nähtusesse. Harrastusluule on professionaalse luule tarbijate kasvulava ja enamik luulelugejaid küllap on ka ise millalgi luuletada püüdnud. Ainsana on harrastusluulet pidevalt kaitsnud ja arendanud I. Luhaäär (luuletajanimi ka V. Mirtem), teiste kirjanike kontaktid sellega on olnud juhuslikumad. Ning Tallinna Pioneeride Maja juures avatav Tallinna luulekool I. Luhaääre juhendamisel on üks tõsisemaid üritusi kui mitte tulevaste luuletajate, siis ometi arenenud ja asjatundlike luulelugejate kasvatamisel.

JAAK PÖLDMÄE

Teiseks tundub mulle, et kõik pole korras meie luule tutvustamise ja propageerimisega. Praegu pole meie luulel paraku ikka veel rahvusvahelist tähendust ega tähtsust, sest teda ei tunta, kuigi oma taseme poolest ta seda vääriks. Kui meil seatakse proosat luulele eeskujuks, lähtutakse sageli arvamusel ja proosatõlgete rohkusest. Ent teised otsustavad meie kirjanduse üle eeskätt tõlgete põhjal, sest proosat on kergem tõlkida. Olen veendunud, et meie proosa kunstilist taset on viimastel aegadel ülehinnatud; ainult M. Jõgi 1977. a. proosaülevaates («Looming» 1978, nr. 2) heidab sellele ette kunstilist madalseisu: «Liiga palju ilmus halle, igavaid, keskpäraseid, isegi halvasti kirjutatud teoseid.» Küllap pole eri kirjandusliikide selline «ees- ja tagakuju seadlustav» kõrvutus viljakas. Ometi torkab silma, et meie proosa töötab veel liiga sageli suurte pindadega, kuna luule teeb pindade peenviimistlust — ning selles osas on just nimelt proosal luulelt palju õppida.

Oleme seni oma luulet teistele rahvastele pakkunud, lähtudes oma huvidest. Aga lähtuma peaks teiste rahvaste kirjandusest, nende vajadusest ja traditsioonidest. Hiljuti ilmus kasahhi keeles eesti luule antoloogia, mille koostamisel A. Kaalep arvestas Idamaade luuletraditsioone ja vormi eripära... Kui Moskvas avaldati B. Alveri valikkogu (samuti pealkirjaga «Tähetund», 1973), ostsid hõrgutistega hellitatud pealinlased selle ära mõne tunniga. A. Kaalepi venekeelset valikkogu «Maised maastikud» (1976) olen saatnud nimekatele vene luuleuurijatele, keda tunnen, ja palunud neilt eraviisiliselt arvamusel. Peaaegu kõik on vastanud pika kirjaga, ning eranditult on arvamus olnud vaimustatud, ka neil, kes pole rahul tõlkija tööga. Need on pisikesed näited, mis kinnitavad, et meie luulel oleks suurem lugejaskond ka väljaspool Eestit, kui oskaksime seda serveerida.

1970. aastad on tunduvalt muutnud meie arusaamu eesti nõukogude luule arenguteest varasematel kümnenditel, sest paljud autorid, nagu A. Kaalep, J. Kaplinski, M. Traat, on avaldanud oma kogudes hulk aastaid varem kirjutatud luuletusi, nii et näiteks «Uute kivide kasvamine» sisaldab luulet aastast 1956—1974 ja on seega nagu valikkogu. Ning valikkogude rohkenemine — nendeni on jõudnud E. Niit, A. Suuman, H. Runnel, V. Luik ja isegi 1970. aastail debüteerinud J. Viiding — näib kinnitavat tunnetust, et üks periood meie luules hakkab lõpule jõudma ja me oleme astumas uude perioodi.

Milline on meie kaasaegne meie luules? Sellele küsimusele andis vastuse J. Kross juba nimetatud aruandes Kirjanike Liidu VII kongressile: «Meie luule inimesekontseptsioon pärineb hõlmavamaist süsteemidest kui eesti luule ise. See pärineb meie sajandipoole sotsialistliku humanismi avarduvaist koordinaatidest. [---] Mida võiks tolle meie hetkeluules aimduva inimese kohta öelda? See on meie kaasaegne, küllaltki tundlik, eriti sotsiaalse õigluse asjus õige tundlik, väga kriitiline, ironia- ning eneseiroonjavürtsiga varustatud, kord kibedavõitu, aga samas nakatavhelge skeptik. Valdavalt intellektuaalne. Võrdlemisi pärsitud ja selle tõttu valitud tundeavaldusvormidega. Illusioonideta. Jaa. Aga ideaalideta küll ainult oma väikekodanlikus šaržis. Olgugi et ta harva peab soliidseks rääkida oma ideaalidest teisiti kui vahest mõistu.» Sellele midagi lisada oleks väga raske. Või ehk ainult kümnendi algul E. Niidu poolt eesti nõukogude luule kohta öeldu: «Ma aryan, et tundepeenendus- ja avardustöö on praegusel ajal üks suuremaid sotsiaalseid tellimusi, ja et ta on seda tellimust edukalt täitnud.» («Looming» 1971, nr. 7.)*

17. august 1978. a.

* Juba Rootsimaal viibides lugesin «Keele ja Kirjanduse» augustinumbrist S. Kiini artiklit «Luulelaad on ELULAAD», kus on käsitletud mitmeid käesolevaski loengus puudutatud probleeme.

Rein Veidemann

HANDO RUNNEL KRIITIKUNA

KATSE KIRJELDADA AEGA JA TAUSTA

...neil on liiga palju ideid.

Pascal Lainé

Idee on arenemise võimalus.

Ludwig Feuerbach

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS- JA KRIITIKALOO PIIRJONED on üsnagi selgeilmeliseks saamas. Tõsi, lugu ise on veel kirjutamisel, aga ka artiklite, monograafiade, loengukursuste ja kirjanike kongressiettekannete põhjal juba üldistamisvõimalusi andev. Mõistagi fikseerib see praegu üksnes põhitendentse. Nõnda nagu kirjanduselt teataval perioodil võeti ettekirjutustega ära õigus näidata tege-likkust selle tõepärasuses, nii ei saanud ka kriitika 1950. aastatel anda kaasaegse kirjanduse kohta usaldusväärset hinnangut. Selleaegse kriitika üldistavate joon-tena nimetab Ülo Tonts teema ületähtsustamist, väärtuskriteeriumide ähmastu-mist, kriitika nivelleerumist, pendeldamist ja kampaanialikkust, mis põhiliselt väl-jendus rahvusliku kirjanduse traditsioonide hülgamises (1).

«Dogmaatilise ajaloolõigu järel,» loeme Hando Runneli ühest murranguaja ise-loomustusest, «pärast vaimse stagnatsiooni sulamist algas elevus ja hoogne tõus kõigil kunstialadel. Helilooming, luule, teatrilava, kujutav kunst, proosa — kõik haarasid uue aine järele. [- - -] Tulid ja läksid esimesed kassetid oma noorus-tuhinaga, mammutaeglane suur proosa asus läbi seedima toorelt ja tervelt alla-kugistatud mõödanikku.» (2) Murranguaja probleemistiku esmane teadvustamine päädis kirjanike IV kongressil 1958. a. ja selle vahetus läheduses avaldatud artik-likes. Lähikäidud teed üldistades ja 50. aastate algupoole proletkultuse kui «laste-haiguse» teatavat paratamatustki tunnistas jõeab Paul Kuusberg ühe vägagi olulise, väärtusorientatsiooni mõjutava otsustuseni.

«Tänapäeval ei ole enam peaküsimuseks valik kodanliku ja nõukogude kor-ra vahel,» kirjutab ta artiklis «Otsinguist ja õppetundidest» (3). «Elu on selle küsi-muse lahendanud, nõukogude kord on meie inimestele endastmõistetavaks saanud. [- - -] Tänapäeva nõukogude luuletajalt pole vaja üha uusi kinnitusi, et ta on nõukogude korra poolt.»

Niisiis, dilemma «olla või mitte olla» oma ühiskondlikus tähenduses on kaldunud enesestmõistetava, paratamatu olemise kasuks ja põhiküsimuseks saab nüüdsest «kuidas olla?».

Järgneva ajastu vaimuelu probleemistik keskendubki selle küsimuse mitme-tahulisele esitamisele ja uued konfliktid ning vaidlused tekivad sellel pinnal, et ollagi võib mitut moodi ja et teisiti olemist (näit. kurbust, nonkonformismi jms.) pahatihti ja eelarvamusliku hirmuga mõistetakse kui mitteolemist: luuleuuenduse vastane aktsioon seitsmenda kümnendi algul, Vetemaa ja Undi esikteoste vastu-võtu segadus, 1960. aastate lõpu eksistentsialismihirm.

Lähima mõödaniku revideerimises tajutakse aga selgesti ka teist äärmust. Kuusberg ütleb, et «nihilism on tõbi, mida me ikka ja jälle põeme. [- - -] Enne isikukultuse paljastamist nagu polevatki olnud õiget luulet, proosat, dramaturgiat, kriitikat» (4), ja et ühiskondlikkuse selle labastamise hirmus nüüd hoopiski loi-duma kipuvad. Ka Olev Jõgi tunneb, et «vulgaarse sotsiologismi vastase võitluse hoos on hakatud nagu umbusklikult vaatama kirjanduses esinevale sotsiaalsele üldse» (5).

1966. aasta kirjanike kongressi ja selle eelseis sõnavõttudes leiame taas rahul-olematust: kuigi ollakse edasi liikunud, kuigi uus aine ja vorm on eluõiguse saa-

REIN VEIDEMANN

nud, on paljud olemise-küsimused veel lahendamata ja võitlus 1950. aastate hoiakutega — ehkki uue vormi võtnud — on täna niisama aktuaalne kui eile. «Kongressieliku äratundmistes» kurdab Mats Traat, et eesti kirjandus ei olevat ikka veel lahti saanud teatud normatiivsuse krambist sündmuste ja inimeste kujutamisel ja et puudub ka kirjandusteoreetiline mõte, mis kirjandust ta võimalustes suunaks või abistaks (6). Sama võimendab L. Siimisker oma sõnavõttus (7); dialektilist mõtlemist kaitsevad P. Rummo, A. Salõnski, A. Eelmäe, A. Kaal, U. Laht jt. Valmisolek kaitsta oma kunstnikukreedot leiab kehastuse P.-E. Rummo sõnades: «Otsida ja loota, et kunst peab deklareerima oma headust ja heasüdamlikkust, ei maksa — vaevalt see usaldust ärataks. Minu arvates kunstiteos on igal juhul optimismi avaldus, optimistlik akt.» (8) Runnel seob oma sõnavõttus talle kaasaja luules tunduva kosmilise hõngu täppisteaduste tormilise arenguga neil aastail, tuues nii juurde veel ühe aspekti kirjanduses toimunud kvalitatiivsete muutuste mõistmiseks (9).

1970. aastate kirjanduses ei ilmne enam pöördelisi uudusi, vähemasti sel määral kui eelmisel kümnendil. Kestab kirjandusse kardinaalset uuenemist toonud põlvkonna otsemõju, mille pikkuseks langevas joones on peetud paari-kolmekümmend aastat (10). Jaan Krossi «Sõerikastajas» juba aimuv ja kassetipõlvkonna poolt «juurutatud» minaalamuste kandmine kõiksuse taustale, ajaloolise aja avardamine ja filosoofiline süvenemine, vabavärss ning kujundi intensiivistumine luules; murranguaja inimese sisedraama, isiksuse teadvuses asetleidva sotsiaal-eeetilise konflikti kujunemine proosa aineks, žanrikaanonite mõju vähenemine, piiri-ja segažanride populaarsus, «sisukuse suurenemine teose mahu vähenemise arvel» (P. Lias). Juba rajatut süvendatakse, nüansseeritakse, kuna kümnendi teisel poolel hakatakse kõnelema stagnatsioonist (vt. kas või viimaste aastate kirjandusülevaateid), suletusest, hallusest, argipäevasusest, päevaprobleemide pinnapealsest käsitlemisest, ühesõnaga — kõigest sellest, millel entroopia, jahenemise ja kustumise märk küljes. Pidevat rahuldamatusetunnet, mida Gustav Naan arvab olevat psühholoogiliseks baasiks ajatajule (11), näib nüüd välja vahetavat pisisekeldamine ja neurootiline ühepäevameelsus. Aga need on abitud varjama vähenenud eluhoogu ja resignatsiooni...

Niipalju siis kultuuriloolisest ja sotsiaalsest tagapõhjust, mille taustal on toimunud Hando Runneli kriitikutegevus ja mille vaatlemiseta oleks raske seletada selle tegevuse olemust ning suundumust. Peatüki lõpetuseks sobiks vahest lisada veel ta *curriculum vitae*.*

Sündinud Järvamaal 1938. aasta 24. novembril, läks Runnel 1945. a. sügisel koos vanema vennaga Jalgsema algkooli esimesse klassi. Oma eluloos on ta oluliseks pidanud eeskätt aastaid 1948—1949. Kolhooside tegemise ajal oli ta isa valinud põllumajanduskooli õpetaja ameti ja perekond kolis kodutalust Ambla alevisse. Ambla koolis sai ta õppida siiski ainult ühe veerandi, sest isa surm 1949 viis pere taas tagasi koju. VII klassi lõpetas Runnel Järva-Jaanis, VIII ja IX klassi Tartu 1. keskkoolis, X klassi Paides. Heitlikku haridusteed kroonis abituurium kaugõppes. Maal elades ja töötades pidas ta loomulikuks valida edasiõppimiseks EPA. Läbinud kõik viis kursust — sealgi kaugõppes —, jäi agronoomidiplomi taotlus siiski pooleli. Viimastel kursustel oli ta hakanud intensiivselt tegelema kirjandusega, luuledebüüt 1963. a. «Loomingu» augustinumbris andis ilmselt enesekindlust valikuks ja kui 1966. a. tegid A. Vaarandi, R. Sirge ja P. Kuusberg talle ettepaneku tulla kirjanduslikule tööle «Loomingusse», siis ta ka läks, sest «mingi elumuutuse ootus oli hinges küps». 1971. aastast tänini on ta vabakutseline kirjanik. Ja küllap võiksime siia nüüd panna punkti asemel jätkuvust tähendava lühendi «jne.».

HANDO RUNNELI TULEK

SUURED AJAD SÜNNITAVAD SUURI ANDEID. Enamikust kassetipõlvkonnas või siis omal käel tulijaist said ka jääjad. Alustatakse üsna maa lähedalt, mida Runnel on ka ise tunnistanud (12). Esimene luulekogu «Maa lapsed» 1965. aasta kassetis, mis koondab luulet 1960—1964, paistab juba silma luuletaja ja kodaniku selge missioonitunnetusega. Seda märkab ka kriitika. Runneli «luules väljendub selgesti vastutustunne oma töö ees, armastus selle vastu ja veendumus selle vajalikkuses», kirjutab Maie Kalda (13) ja tõstab esile ta «Septembrilte»

* Andmestik on autori soovil ta elulookirjeldusest.

kui kasseti väljapaistvaimat kodanikuluuletust. Runneli luuletajapositsiooni «lop-sakat maisust, nii ehtsat tegutsemismõnu» täheldab Marju Lauristin (14). Mainitud maalähedus ühendab endas ürgse, loomuliku, traditsionaalse, tänase ja globaalse. Kohalik, konkreetne on ainult väljakasvamise alus jõudmaks tellurise tunnetamiseni, üldinimliku nägemiseni kõiges.

RUNNELI KUI PUBLITSISTI TEE algab umbes samal ajal ja kordab luules ilmnenuid maalähedast hoiakut. Tema puhul ei saakski see teisiti olla. Ta on üks. Sõna on ta olemine ja ta olemus peegeldub ta sõnas. Ta laulud on avalikud ja ta ise on avatud. «Niisiis, elu on kunstiteos. Elatud, kõneldud, väljendatud elu,» kirjutab ta 1976. aastal (15). Kodanikutunnetuse poolest esiletõstetud luuletus «Septembripilte» assotsieerub ühega Runneli esimestest artiklitest «Välguvihmane öö. September» (16). See väike, pealtnäha vähenõudlik lugu viljakuivatis veedetud ööst on täis sügavaid mõtteid. Tööarmastusele ja peremehetundele vastandab ta väikekodanikkuse (moonakamentaliteedi, vaeste, viletsate inimeste mängimise, kelle sõna korra loomisel midagi ei lugevat). Kodanikutunne eeldab madalat valu-läve, kaasatundmisvõimet, mis Runneli muutumatute põhiomadustena selles artiklis ka avalduvad. Nii jõuame juba siin ühele olulisele järeldusele, et Runnel on kunstnikunagi eeskätt kodanik, töötsija, selle eest võitleja. Ja ehkki ta ka mängulisusest (sõnamängust, mängust mängus) lugu peab ja selle reegleid mõistab, on see ometi kõrvalisem kui tõe ise. Ta on kodanik ja alles siis artist. Eneseväljendus on talle ühtlasi oma sotsiaalse aegruumi väljendus.

1964. aastal läbivad ajakirja «Noorus» kolme numbrit Runneli mõtisklused tööarmastusest, maa kultuurielust ja usust. Kirja vormis (pealkirigi ütleb «Külamehe kirjaridu») jõuab ta siin vägagi tähenduslike tõdemusteni, mis loovat kõlbelisuse inimeses. Seejuures on ta moralist, aga seegi kuulub asja juurde, sest üks mingil moel ole kõik tõe eest seisjad ka moralistid. Pangem järgnevalt tähele, kuidas kirjade autori valust kasvab välja võitluse motiiv ja objekt. Esimeses kirjas — Runneli esimeses artiklis üldse — ta kirjutab:

«Tõepoolest, oleme sageli kehvemad peremehed kui võiksime olla. Oleme tihti ükskõiksed nagu viletsad päevilised, peremehetundeta tükitöölised, kanged sõdi-jad vaid oma kuupalga pärast. Sa näitasid rikutud põldu. Ma näitan muudki: põõsasse heidetud kühvel, väljale unustatud hargid ja äkked, määrimata vanker, lõm-misõidetud ämber, mädanenud kotipõhjad, tühjaks tassitud heinarõuk, vihma kätte jäetud kunstväetis — kõik see on tuulde pudenenud vara, kõik see on näge-mata rikkus, ühiskonna jõukus, mille on lagastanud lohakad, muretud, hoolimatud inimesed. See on kurb ja hall argipäev, mille vastu välja astudes me ennast kõige rohkem peame väsitama.» (17)

Nii neis kirjades kui ka mujal on tähelepanav autori partneritunnetus, lugeja usaldamine, ta mõttevälja mõistmine. Kolmandas «külamehe kirjas» religiooni vastumeelsusest kõneldes soovib ta ometi ka piiblit lugeda (18), teisel mõistab rahvavaese külaklubi sügavalt inimlikku tragöödiat (19), tunneb kaasa linnamine-jaile (20) ja elab läbi lugeja sisekahtlusi (21). Kuid Runnel ei jäta lugejat valu-leva ja vaevleva ega jää ka ise. Moralisti, eetika misjonäri hoiak esitab välja-pääsu, lohutuse, lunastuse otsimise nõude. Väljendugu see siis varjatult või vahe-tult kutses kaasa mõelda, võidelda, tegutseda või näiteks niisugustes optimistlikes kinnitustes nagu «Ise põleda, teisi süüdata — see on tore, ausalt!» (22) ehk jälle «Ei, unistused peavad olema! Suured ja üllad!» (23). Näeme, et lähtelgi on Run-neli publitsistika keskmeks eetika, inimese ühiskondlik olemus. Seesama tuum varieerub ka ta kirjandusemõistmises ja kriitikas. 1966. aasta esi-mesest juunist asub ta tööle ajakirja «Looming» toimetusse ja on seal kuni 1971. aasta augustini. Otsustades loomeaktiivsuse järgi on see aeg kirjanikukutsümuse, missiooni lõpliku väljakujunemise aeg. See ühtib välise, ühiskondliku kõrgajaga. Sellesse perioodi satub ka Runneli «tundelise ea» lagi. Siit alates hakatakse loo-dud, omandatud süsteemide abil mõtestama, «töötlema» olemasolevat muljete kogumit, jõutakse enese äratundmiseni ja elu väärtustamiseni.

ESIMESE KIRJANDUSKRIITILISE ARUTLUSE leiame 1964. aasta luuleankee-dis (24). Nentides kaasaja luulet seismas üld-

kontekstis, näha teose maailma, ta iseväärtust teiste väärtuste taustal.

Runneli esimene arvustus ilmub 18. märtsil 1966 «Sirbis ja Vasaras» Juhana Saare valikkogule «Kured ja laevad» (26). See on kongressiaasta ja kirjanduspoliitiline võitlus, mis kogu aeg miilab, näitab nüüd ka leeki. Runneli retsensiooni kõrval on avaldatud paljus tänagi aktuaalne Nigol Andreseni «Lahtine kiri kirjandusteadusest», mis õiendab marksistliku esteetika ja kirjandusteooria väärtimõistmist sündinud arusaamatusi. Runneli kriitikudebüüt jääb selles melus tähele panemata. Möistagi, sel ajal oli tal juba (ja eeskätt) hea luuletaja maine. Aastakümne kauguselt analüüsides leiame selles runnellikku vahest niipalju, et ta luulet luuletajast ei lahuta, luuletaja loomet ja elu ühtsena käsitab. Möisted «poeedimina» ja «lüüriline kangelane» on talle seetõttu üsnagi võõrad ja vastu-meelsed. Runneli kriitilised märkused puudutavad niihästi teost kui ka selle autorit. Ja kui ta Saare luules leiab veidrat filosoferimist, siis tulenevat see paratamatult juba ka luuletaja enda olemusest. Autori ja teose ühtsus või vähemasti vahetu suhestatus — seda põhimõtet leiame Runneli hilisemateski arvustustes. Muidu aga sarnaneb kõnesolev retsensioon iga teise keskmise luulearvustusega: liikumine tsükli, keskendamatus, motiivide kirjeldus, impersonaalsus ja isegi aimatav häbelikkus oma arvamuse esitamisel («selline on mu põgus ja subjektiivne kokkusaamine J. Saare luuleraamatuga») — jooned, mis hilisemas kriitikas otse vastupidisteks teisenevad: keskendatuseks, julgeks isikuliseks eneseväljenduseks. Esimesele arvustusele sekundeerivaid kirjutisi lugedes (27) tundub, et Runnel eelistab konkreetsele teosele ja autorile siis veel kõnelust kirjandusest, kirjaniukuks olemisest, loomingust üldse. Deduktiivne on olnud ka kogu ta kriitikuks kujunemise tee: 1966—1967 kuuluvad üldiste kirjandusprobleemide ärarääkimisele, mitmete autorite koosvaatluse taustal tüüpiliste tendentside arutamisele (28), kuna 1968. aastast peale leiame juba rohkem üksikteoste retsensioone ja 1970. aastate algupoolel n.-ö. täismetraazilisi autorikäsitusi (29).

EETIKA

Inimene pole ju mingi kindel ega püsiv vorm (vaatamata filosoofide vastupidistele aimustele oli see antiigi ideaaliks), pigem on ta katse ja üleminek, ei midagi muud kui kitsas ja riskantne sild looduse ja vaimu vahel.

Hermann Hesse

Oma raamatus «Kultuur ja eetika» on Albert Schweitzer nimetanud eetikat inimtegevuse sfääriks, mis on suunatud isiksuse sisemisele täiustumisele. Kuid see ei tohtivat jääda ainult tema seesmiseks eesmärgiks, vaid peab mõjutama ka teisi ja kogu ümbritsevat maailma (30). Olla eetiline inimene tähendab siis omada suundumust kõrgemate väärtuste poole, kui seda argiolemises leida, ideaalipüüdlust, aatelisust, idealismi, tähendab pidevat saamist, hinge avardamist, et see suudaks kõiksust hõlmata, ja tähendab ühtlasi olla ka misjonär, oma töökspidamiste kuulutamist, tegelikkuse valgustamist ja hindamist oma ideaalidest lähtudes. Selle sarnasena võime näha ka Runneli eetilise olemuse tervikut. Aga see on pigem kaemuslikult tajutud kui teeshaaval tõestatav, see on tihendatud ja üldistatud teadmus ta luulest, kriitikast, ta ajast ja kaaspõlvlaste tegevusest. Kihutava rongi aknast möödaviiksaval maastikul võime eristada küll üldvorme, suuremaid tähi-seid, mõnd eredat detaili, peame leppima ometigi üldmuljega, peame leppima sel-legagi, et me mõnda asja valesti nägime või oma kujutluses petlikult jäädvusta-sime. Inimese-loomaja olemus on aga just sellisena kangastuv maastik, avatud, muu-tuv ja oma muutuvuses veel omakorda tema jälgijast möödakihutav. Seetõttu piirdun teadlikult ta kirjutistes avalduva eetilise olemise liitvormist mõnd kildu iseloomustades vaid mõne kategooria eritlemisega.

KUI ELU ON MÄNG — nagu Runnel väidab —, kuivõrd «iga süsteemset tege-vust, mille siht ja mõte seisab tegevuses eneses ja ei mitte kusagil väljaspool seda, võime nimetada mänguks poeetilises mõttes» (31), siis on see küll ainus mäng, mille reegleid tuleks käsitada mitte kokkuleppelistena, vaid tõepärastena, paratamatutena, olemuslikena (näiteks reegel, et sünd on juhus, surm aga välti-matu, või et vanemaid ega rassi ei saa valida jne.). Nähes sellisena elu, lisades ta

REIN VEIDEMANN

mõistele väe ja pühaduse, manitseb Runnel ometigi, et «ühe mängu «õigsust» ei saa mõõta teise mängu määrustega» (32). Seltsielu reegleid ei saavat kohaldada elule üldse ega elu väärtust reedega mõõta. Kinnitades elu mõtte olevat elamises eneses ja ei kusagil väljaspool, transtsendentsuses (33), kinnitab Runnel ühtlasi oma põlvkonna avangardi esindajana, et dilemma «olla või mitte olla» on lahendatud olemise kasuks. See ei tähenda aga valikuvõimaluste eiramist. Olemises endaski peab sisalduma valikuvõimalus. «Kui valikuvõimalusi pole, lepib ja harjub ta ainsagi olemisvormiga (näiteks on ori, on sõdur).» (34) Just valikuvõimaluses avaldub ka küsimus: missugune olemine, «kuidas olla, käituda, kujundada, saavutada inimese eneseteostust tagavad tingimused, elukord, ühiskond?» (35). Kunstniku ainsaks olemasolu õigustuseks peab ta nagu Tammsaaregi tööotsimist (36).

TÖEOTSIMIST PEAB RUNNEL KA LOOJA MISSIOONIKS. Kirjanik kokkupuutes eluga, kriitik kokkupuutes teose ja selle autoriga, kodanik kokkupuutes end ümbritsevaga — kõiges selles jääb ülimaliks kriteeriumiks tööotsimine. Tõe tee on vastuoluline, vastuolu on liikumise ajend, vastuolud avalduvad probleemidena. «Kriitiku hääl, kes läheneb uuritavale teosele ilma oma isikliku probleemita,» kirjutab ta artiklis «Kirjandus kui niisugune» (37), «[---] on ruunhobuse hõhitus ja mingist kunsti viljastavast aktist pole õhkagi.» Ühe tõe leidminegi tekitab uue vastuolu. See on lõppematu liikumine. Ühel pool lõppematus, kustutamatus, pidev rahulolematus, teisel pool üksiku lõplikkus — sellest tuleneb konflikt, piiratuse taju, mis elu mustimail hetkil võib väljenduda ka jõuetuses, sellest areneb «hingehaigus», mis paneb kannatama, loob eneseteadvuse ja valu ja mis on aluseks kogu ta suhtumiste skaalale. Hermann Hesse, kirjeldades Harry Halleri «hingehaigust», ütleb, et seda põevad just tugevad, vaimsemad, andekaimad indiviidid (38). See on nende privileeg, nende isiklik traagika, kuid nende rahva õnn, sest ühe rahva rahulolus endaga, «tervises», ammendatuse tundes oleks ka selle rahva lõpu algus. Seepärast leiab Runnel, et nukra meele varjamine, tema olemasolu mahasalgamine ühiskonnas, ta üksiku kandja hurjutamine «tähendab sisuliselt usaldamatuse avaldamist rahva elujõu ja moraalse tugevuse vastu» (39). See seletab ka asjaolu, miks üldse sünnib «nimetu kurbuse» luulet. Ta kirjutab:

«Luuletajal nagu paljudel teistelgi pole nii piiritletud fronti ja võitluskava. Ta mõtleb inimesest üldse, tegeleb isiku ja ühiskonnaga üldse. [---] Tema ülesandeks jääb võitlus «suure nimetuga.»» (40)

Kuid tööotsimine ei tähenda ainult välises vastuolude otsimist, võitlemist nendega. See on ka tööotsimine endas, oma sisetunde vastuolulisus, vaidlus iseendaga. Ja kui me Runneli kriitikat oleme tavatsenud pidada tunnustust pälvivaks esseistikaks, siis maksaks tähele panna sedagi, et just essees näeb ta iseendaga vaidluse avaldumist, sisetunde, veendumuse või kõhkluse edasiarendamist (41). Teisal nimetab ta esseed ühemehefilosoofiaks (42). Niisiis tohiks öeldu olla ka kinnituseks, et Runneli eetilise olemise sisu ja selle väljendamise vorm on omavahel otsesuhtes. Tõde, mida Runnel otsib ja väljendab, on niivõrd subjektiivne, kui võrd see on autori tõde. Ent see on ühtlasi ka objektiivne tõde, «objektiivne sel määral, kui võrd kunstnik on kodanik, on kujunenud objektiivses, konkreetses ühiskonnas, olustikus ja ajas. Autori ühiskondlik-elulooline praktika on tema tõe kriteerium.» (43)

ISIKSUS, PÕLVKOND, ÜHISKOND, AJALUGU — neilgi mõistetel on Runneli eetikas väga suur tähtsus. Olgu esseedes või reitsensioonides, jõuab ta teost käsitledes ikka ka selles avalduva isiksusekontseptsioonini, autori ja ta põlvkonna, autori ja ühiskonna ning ajaloo vahekorra vaatluseni. Isiksust ja ühiskonda käsitleb ta dialektiliselt vastanduvaina, seisab selle eest, et isiklik ei lahustuks ühiskondlikuks, üldises, ei nivelleeruks (44). Inimene on eesmärk, mitte vahend. See tähendab aga, et mõistel «ühiskond» on väärtus vaid siis, kui selle taga nähakse iga üksikut indiviidi, tema konkreetset elu ja eksistentsi. Kummatigi peab Runnel sageli kogema vastupidist: niigi loovutades suurema osa oma ajast ühiskonna taastootmiseks, pole inimene alati ka sellest ülejääva peremeheks, sest nagu muudki ühiskonna poolt pakutud produktid, nii on ka vaba aeg mõeldud tarbimiseks (45). Ja üksikindiviid tegevat seda arutu orjalikkusega, kui tal puudub eneseteadvus, ideaal. Selle vältimiseks peaks meist igaüks oma elu vältel korduvalt läbi mõtleva «mitte ainult ühiskondliku olemise, vaid ka isikliku, individuaalse olemise probleemi» ja kuidagi selle lahendama (46). Loomulikult on see raskem kui käia juba mööda etteseadud rada, kuid ka möödapääsmatu, sest just meie ühiskond on printsiiabis inimese vabastanud jumala, türanni ja

füüreri alt ja seadnud ta ette enesemääramise küsimuse, eneseotsustamise küsimuse (47). Need, kes selle maha salgavad — aga siis loobuvad nad ka vastutamast —, on valmis igal hetkel allutama end autoritaarsele, müüma tühiste mugavuste nimel end etturiks, vahendiks, loobuma mõtlemast ning lahustuma üldises. Oma arvamustes Eha Lättemäe ja Linda Ruudi luulekogudele eelistab Runnel just Lättemäe luulendatud inimest, kellel on ta enda poolt valitud tee, on elu, millesse ta usub, kes ehitab ennast ja usub oma hinge, kes kasvab ja saavutab võidu endagi üle (48). Selle inimese vastandab ta Ruudi jutustatud inimesele, kes väljendab individuaalsuse kadumist. Runneli eelistus tuleneb, nagu näeme, ta enda inimesekontseptsioonist.

Kahekümnendad-kolmekümnendad eluaastad on inimese elus periood, kus ta on kõige altim välistele mõjudele, kus ta kujundab oma ellusuhtumise, programmi, kus temast saab «oma aja laps», kus kujuneb tema isiksuse «müüt», mis «ei muutu enam oluliselt, maailmakäsituse alusena ta vaid areneb ja täiustub» (49). Pärast «müüdi» väljakujunemist eelistab inimene informatsiooni, mis on sellega kooskõlas, ja väldib seda, mis «müüdi» õigsuse kahtluse alla seaks. Et aeg on pöördumatu, siis on ka «müüdi» kujunemine, «oma aja lapseks» saamine pöördumatu protsess. «Müüdi» purunemine on ikka ka isiksuse krahh, küllap vist üks põhjusi, miks näiteks inimene võib muutuda vaimselt ja poliitiliselt selgrootuks, miks taast saab tuulelipp või miks ta jooma hakkab. Erinevate individuaalsete «müütide» ühine nimetaja on aluseks põlvkonnatunnetusele. Igal ajal on teatud hulk inimesi isiksuseks kujunemise järgus. Väline aeg kujundab siis ka põlvkonnad. Inimesed, kelle isiksuse vormumine «langes sõjapäevade ning neile järgnenud aastate tohuvabohusse [---], on sandisti muserdada saanud põlvkond,» kirjutab Runnel ühes oma retsensioonis (50). Selle põlvkonna ajalooline õppetund ja ülim kogemus olevat ehmumised ja kartused. Siis järgneb kultuseaegne põlvkond kogu oma must-valge tehnika, ülemuse ja eksimise hirmu ning umbusuga. Aga sellel põlvkonnal on veel sõjaga isiklik suhe. Runnel kuulub põlvkonda, kellel seda enam pole (mõni varase lapsea mälestus vahest välja arvata), kes nägid aga pealt ja taipasid juba järgnenud perioodi ülekohtu, kelle vaimne iseseisvumine leidis aset sellest vabanemise ajajärgul ning kelle isiksuseks kujunemine langeb 1960. aastate keskpaika, niisiis aega, kus töötsimine, kompromissitus, perspektiivitunne, terav sotsiaalsus, mõtlemise iseseisvus, üksikisiku ja ühiskonna vaheline dialoog olid saanud ideaaliks. See ideaal ja ühesugune ajalooline kogemus kujundasid ka Runneli põlvkonna programmi, reaktsiooni ning suunitluse (51).

Ajalugu mõistab Runnel eri põlvkondade koondprogrammina (52). See vaatepunkt on eeskätt igavikuline. Igavikuline selles mõttes, et ta hõlmab minevikku, olevikku ja tulevikku. Minevik kehastub meie sotsiaalses mälus, mida Runnel näib kõrgelt hindavat, ehkki ta (kirjandus)huvi pole otseselt kultuurilooline. Oma põlvkonna luulesse tulekut võrdleb ta aga näiteks arbujatega, leides nõnda oleviku ja mineviku vahelise ühendusniidi (53). (Tõsi, siin ta küll eksib, sest funktsiooni, programmi ja esteetilise revolutsioonilisuse mõttes on kassetipõlvkond võrreldav pigem «Noor-Eestiga».) Talupoja ajalugu on tema jaoks «magus ja kurb» (54), tundlikult suhtub ta rahvuskultuuri (pärandisse), leides, et just kultuurikihi paksus määrab vaimse loomingu väärtuse (55). Nigol Andresenit kriitikuna iseloomustades on Runnel pidanud Andreseni «monismi» määravaks fenomeniks olevikutaju, «kestvat kaasaegsuse tunnet» (56). See iseloomustab Runnelit ennastki, sarnastab teda Andreseni võitlejatüübiga. Kuid erinevalt Andresenist, kellele mõiste «kaasaegne» tähendab alati viidet tulevikku, allutatust tulevikule (57), on Runnelile olevik ja tulevik võrdselt tähtsad. Teiseks eristusjooneks on suhtumine üksikisikusse. Andresenil figureerivad inimesed ideelises vaateväljas peamiselt ikkagi kollektiivselt, rahvana, ühiskonnana, hulgana (58). Runnel eelistab individuaalset.

Igavikuline ajaloomõistmine ei välista loomulikult dialektikat. Eri põlvkondade koondprogramm pole kindlasti mingi mehaaniliselt tuletatud summa, vaid protsessi tulemus — ajalooline tõde.

Teosed on selleks, et uurida inimest.

Hippolyte Taine

Kui Hando Runnelilt ilmus «Teose sünni» arvustus «Sünnitajad sünnitamisest, esteetika muu seas» (59), leidus arvamusi, et juba ainuüksi sellega kinnitab ta oma üleolevat suhtumist esteetikasse. Niisuguse arvamuse tekkeks oli ka vahest alust, sest Runneli vaatepunkt kriitikas on tõepoolest valdavalt eetilise. Ent see ei tähenda hoopiski, et ta alahindaks teisi lähenemisviise. Essee «Üks maailm sisevaates» kirjutab ta: «Kaldudes oma luulevaatluses kunstikaugematest, nagu näiteks sotsiaal-psühholoogilistest või vahel olustikulistest elukülgedest huvituma, ei pea ma sellist lähenemishuvi printsibiitilt midugi mitte tähenduslikumaks, kui seda oleks meie luule poeetika või esteetika üksikasjalikum uurimine.» (60)

Tegelikult pole Runneli sellises hoiakus midagi erandlikku, sest meie valitsev lähenemisviis kunstinähtustele ongi eetilise (61). Pole ka erilist põhjust kahte põhimõtet nii rangelt eristada: esteetiline ei tähenda ju eetilise ideaali puudumist (62), pigem eeldab seda. Esteetilise ja eetilise kõrval tunnistab Runnel ka religioosse lähenemisviisi põhimõttelist võimalikkust ja leiab, et kui kunstist otsitakse midagi surematut, igavest, siis ongi see otsing oma olemuselt religioosne (63). Runneli «leplikkus» lähenemisviiside suhtes johtub kunsti polüfunktsionaalsuse mõistmisest. Ent see on ka mõõtu tunnistav leplikkus. Arusaam eetose esmasusest kunsti nautimisel ja käsitlemisel on mõistetav; teame ju seda, et esteetilise tekke geneesis olid kõigepealt asja kasulikkus ja kõlblikkus ning alles siis ilu.

«LOOMING — SEE ON ÜHISKONDLIKU OLENDI INDIVIDUAALSUSE AVALDUS,» kirjutab Runnel artiklis «Loomise stiihia ja sihiteadlikkus». (64) «Inimene loob midagi endast erinevat, loob mingi uue maailma, mingi oma ja uue reaalsuse.» (65) Nõnda tunnistab Runnel, nagu näiteks ka L. Stolovitš, et see «uus reaalsus», kunstiväärtus on inimtegevuse, loomise produkt, milles ristuvad ja kehastuvad isiksuse ja ühiskonna, subjekti ja objekti tasandi mitmesugused aspektid (66). Esmaseks peab Runnel siiski individuaalset ja stiihilist. Looming eksisteerib teise stiihia kõrval, mis sunnib inimest produtseerima endasarnaseid olendeid, jätkama sugu, teenima elava looduse, oma bioloogilise liigi huve (67). Sihiteadlikkus on teisejärguline ja selles avalduvat inimese ühiskondlik olemus, mis on vastukaaluks puhtbioloogilisele, ebateadlikule ja mis oma mõistusliku komponendiga korrastab ning vormib stiihiat (68). Kui Runnel kümme aastat hiljem ütleb, et kunst on mälestus (69), siis käsitab ta mälestust — nagu me ju kõik! — mingi juba läbielatud seisundina, kogetud tegelikkusena, mis elab ideaalselt meie arus. Seejuures tõdeb ta, et «kogemust ei omandata, kogemust tehakse, toodetakse» (70). Kunsti loomises ja kogemuse «tootmises» on nii või teisiti midagi ühist ja nõnda leiame ka loogilise seose kunsti kui loomingu, teo ja kunsti kui mälestuse mõiste vahel.

«LUULE ON SELLE MAAILMA HINGUS, MIS ON ERINEV, PAREM OLEMAS-OLEVAST [---] See on hetke võitlus igavikuga, üksiku heitlus kõigegega — kõige pärast.» Need kujundlikud mõtted luule olemusest pärinevad esseest «Kas teab teadus, mis on headus?» (71) Teisal ütleb ta: «...arvan lüürikaks seda, milles tunnen lüürilise maailmataju lihtsaima põhiskeemi — «mina» ja maailma — realiseerimist» (72). Ja veel üks mõte: «Luule väljendab mõistust, ta on mõistuse produkt.» (73)

Võime vist väita, et luulegi on Runneli meelest uue, seni veel olemata, aga meis ometigi ideaalina eksisteeriva maailma loomine juba kogetu põhjal ja et luulevõime elab meis niikaua, kuni elab meie mõistuses kujutlus sellest paremast, võimalikast ka võimatust, aga vajalikust teisest elust. Selles seisnevat ka luule erinevus eepikast, mis jäljendab rohkem «kehalist tegevust», seletades ja peegeldades seda. Äratundmisrõõm, katarsis ei sünni luule lugemisel ilmselt mitte samasustunde pinnal («nii nagu elus!»), vaid pigem kavatsusliku tunde, kuskil määramatuse tulevikus (igavikus?) siiski-võimaliku-oleva tunde pinnal. See seletab ka, miks pöördelistel ajastutel asub luule esiplaanile — ta on kirjandusliikidest kõige vaheatumalt seotud igatusliku eesoleva, loodetavaga. Luule on seega elu «intentsionaalne» taasloomine. Oleks huvitav võrrelda kolme kaaspõlvlast Runneli, Kaplinski ja P.-E. Rummo luulekäsitusi. Kui Kaplinski väidab, et luule lähtub kogemusest, suhtest meie ja keskkonna vahel, et luule meenutab meile pigem midagi, mille oleme unustanud või mida pole seni tähele pannudki (vrd. Runneli

väitega: kunst on mälestus) ja et sellisena taastatakse lugejaile või kuulajaile maailma tõelus (74), siis vaatamata nüansilistele erinevustele on selles sarnast Runneli luulemõistmisega ja vastupidi. Aga looja (*resp.* luuletaja) näib Kaplinskil olevat passiivsem kui Runnelil. Sihiteadlikkus, mis Runnelil on küll teisejärguline, taandub Kaplinskil veelgi kaugemale. «Looja on filter, mille läbi teisteni jõuab selitatud tõelus,» kirjutab ta essees «Mis on luule?» (75) ja sealsamas ka: «Luule tuleb meisse ja dikteerib end.» (76) Kui aga sihiteadlikkuse all mõista teadlikku osadustunnet võimalusterikkast keskkonnast, siis pole ta loomulikult enam hoopiski nii kõrvaline, nagu siin äsja oletasime.

Ka P.-E. Rummo luulekäsituses võib leida paljugi kõiki kolme meest ühendavat. Näiteks tees, et luule on «välismuljetele jõudumööda sobivate ekvivalentide avastamine või arendamine oma teadvuses» (77). Väitega, et sellega tegelevad kõik, totaliseerib Rummo luulevõimaluse. Luule elavat meis kõigis niivõrd, kui võrd elab meis igatsus millegi enama järele, kuni püsib meie parem mina.

TEOSE KEEL, VORMIVÕTESTIK ei leia Runneli kriitikas küll võrdselt tähelepanu teoses avalduva inimesega, aga ükskõikne pole Runnel ka selle vastu. Teadlikuna keele ja mõtlemise keerulistest vahakordadest, käsitab ta enesestmõistetavana asjaolu, et ilma keelelise arendamiseta manduvad kirjaniku kui mõtleja väärtused ja vastupidi: nigel mõtleja ei suuda valitseda ka oma keelt. Sõna on luule, nagu kogu kirjanduse jaokski «ühtlasi aine, millest luua, ja yahend, mille abil luuakse» (78). Materjali ja vahendi koosluse niisugusest mõistmisest kujundatakse suhtumine sõnakunstigi. Jüri Üdi poeetika analüüsis hindab ta luuletajat kui «keelemasina käivitajat» (79). Samas avab ta ka sõnakunsti ühe tähtsaima olemusjoone, et sõna, keel, vorm võivad luua uue mõtte, uued seosed, ammugi muuta olemasoleva, lõhkuda vana. See sündivat sõnade ja asjade väärtustamises. Selles ilmneb keele aktiivsus, jõud ja suhteline iseseisvus. Suhtumisest emakeelde tuletab Runnel suhtumise rahvusesse ja ta kultuuri. Just siin näeme, kuidas näiliselt vaid vormiküsimusest kasvab välja eetiline, kuidas eetiline üldse võrdsustub esteetilisega. On siis ka mõistetav, et keelehuvi ja -lõbu luules talle ühtlasi selle rahva eluvõimet näitavad ja et ta igasuguse keelelise tuimuse ja mugava nivelleerimise vastu seisab (80).

HANDO RUNNEL JA TEMA AEG

Tempora mutantur et nos mutamur in illis (?)

Kui aeg ja taust on poolteisekümne aasta jooksul läbi käinud tee romantilisest maailma taasavastamisest selle sageli positivistliku eritlemiseni, avatusest eneseanalüüsini, dialoogikatsetest monoloogi või vaikimiseni, sündmustes seesolija aatelisusest eemalseisja skeptitsismini, siis selles üldises väärtusorientatsioonide teisenemises on Runnel ometigi jäänud suhteliselt muutumatuks — võiks öelda, ta on jäänud endaks. Tõsi, ta esimestes artiklites avalduv optimism on asendunud skeptilisema ellusuhtumisega, aga maalähedus, kodaniku- ja peremehetunne, tundliku ja kaasaelava, ausa ja otsekohese inimese hoiakuid leiame 1970. aastate artiklites ja sõnavõttudeski. Nende põhiväärtuste adumine on vaid süvenenud ja täiustunud, lõplikeks veendumusiks kinnistunud. Ain Kaalepi «Peegelmaastike» retsensioonist 1977. aastal (81) näeme, et kultuuririkastamist hindab ta niisama kõrgelt kui 1964. aasta luuleankeedis (82). Seesmine tarve kirjutada, laulda lihtsalt sellepärast, et teisiti ei saa — seega oma kirjanikumissiooni tunnetamine on tänagi leidnud niisama kirglikku väljendamist (83) kui kaksteist aastat tagasi (84). Kunagi pateetiliselt kuulutatud päikesejanu artiklis «Päike ja rahvas» (85), kodanikukohuse, oma põlvkonna ürituse tajumus, võimaluste otsimine inimeste vabastamiseks nende elua jooksul kogunenud «tootmisjääkidest» (86) miilab ometigi edasi: sooviga «... väsiks see maailm vaid vihkamast!» päädib üks ta hilisemaist luuletusist (87). Püsivuse näidete toomist võiksime jätkata. Aga olemasolevadki viitavad sellele, et ühe igihalja sententsi kiuste ei allu inimeses mitte kõik välise aja muutumisele, et on olemas miski, mis püsivalt saadab inimest läbi elu — on «müüt», mis kord omandatuna määrab ka ta saatuse, s. t. ta saamisvõimalused ajas. (Schweitzer on koguni üles kutsunud teadlikult säilitama endas nooruses omandatud ideaale ja mitte laskma muutuval tegelikkusel neid teisendada.)

Kirjutamiskunsti tipp on: loitsida lugeja aju väärtuslikke impulsse — kirjutada nii, et lugeja autori asemel edasi mõtleks ja autori mõtte suunas tegutseks.

Valmar Adams

Juba kõigest eelnevastki võiks järeldada, et Runneli VAATEPUNKTIS domineerib eetilis-filosoofiline alge. See on püüd üldistuse poole, lähenemine objektile oma probleemi ja ideaali kõrguselt. Runnel on nimetanud tendentsi poolest kaasaja eesti kõige filosoofilisemaks arvustajaks Harald Suisleppa (88), aga ka Runnel ise kuulub filosoofiliste arvustajate seltskonda. Kui Suislepp jõuab oma «filosoofiani» üksikdetailide, fraaside, muljete, mälestuste kumuleerimise läbi, siis Runnelil, vastupidi, on kontseptsioon enne analüüsi, enne kirjutamist juba olemas, ette antud, «läbi põetud». Suisleppa filosoofeeriva tendentsi ja ta kirjutamise stiili vahel on sügav vastuolu, Runnelil valitseb harmoonia. Liigitades kriitikat kolmeks, interpreteerivaks, spekulatsioonivaks ja kontradiktorseks, tunneb Runnel eneses nõrkust läheneda just viimasele suunale (89). See on pisut vaidlushimuline kriitika, mis teravdab tähelepanu rohkem teosele või autoriisiksusele, mitte sedavõrd kriitikuminale nagu näiteks spekulatsiooniv. Aga selle kriitikasuuna teeb filosoofiliseks asjaolu, et «teost ei jälgita kui absoluuti, vaid ikka kui mingile taustale projitseeritud, kui mingisse süsteemi või tervikusse kuuluvat» (90). See tervik ei piirdu kirjandusprotsessiga, ta on ka üldisem kui kirjanduslugu. Teise liigitusaluse järgi võiks Runneli vaatepunkti pidada minalikuks. Kuid ta ei rõhuta seda sihilikult («mina mõtlen, mina arvan, mu meelest») — «mina» vastenagi kasutab ta rohkem «meie» —, vaid käsitleb subjektiivsust enesestmõistetavana. Minalikkus avaldub Runnelil oma probleemis, oma lähenemisenurgas. Ja ehkki ta iseendagagi vaidleb, koorub sellest lõppeks ikkagi kindel otsustus. Minalikkust näitab ka töö, et Runnel ei armasta oma väiteid «kindlustada» viidetega mõnele autoriteedile. Ta ütleb enamasti ikka enda nimel. Viiteid teistele kasutab Runnel vahel selleks, et oma mõtet täpsustada, ümber öelda, mitte toetamiseks. Viite puudumine ei tähenda aga teiste tähelepanekute põikpäist eiramist. Ajas eelnev või ka külgnev seisukoht võib ka olla lihtsalt sulandunud seesuguses «oma joone ajamises».

Kalduvust üldisusele peegeldab ka Runneli artiklite KOMPOSITSIION. Abstraktsus algab juba pealkirjast («Vaino Vahingu üksildus», «Jüri Üdi sõnakunst», «Anne — ahvatlus ja ahelad», «Tõnis Lehtmetsa häbelikkus» jne.). Arutluse käik on deduktiivne, algab mingi üldistava joone, tausta loomisest ja jõuab selle konkretiseerimiseni. Otsustus, hinnang võidakse öelda juba ka alguses: «Tõnis Lehtmetsa luule on häbelik lüürika» (91), «Mats Traadis hoomame talupoja ajalugu» (92). Kõik järgnev on siis otsustuse avardamine, tõestus. Teoste sisu konseptid ei kuulu Runneli kriitikasse. Teda huvitab «sisu tagune», selle looja, sisu avalduvad väärtused, selle reeglid. Analüüsi pikib Runnel (sageli ulatuslikke) kõrvalepõikeid. Neis luuaksegi «ühemehefilosoofia». Mõnikord «targutab» ta piirini, kus lugejal võib kaduda seos konkreetse teosega. Mõttepinge on ometi nii suur, et lugeja ei esita endale küsimust «milleks see kõik?», vaid peab esitust ainuvõimalikuks. Nii-sugune on Runneli lummus. Hetkel aga, kui kahtlusepisik jõuabki lugeja teadvusesse, tuleb Runnel tagasi teose ning autori juurde ja siis selgub, et näilisel asjast eemaldunud ja vaid kriitikut puudutav seletab retsenseeritavat teostki paremini (93). Kriitiku kõrvalepõiked kujutavad endast «lisaväärtust», mis teevad tema arvustusedki miniesseedeks. Esseele omane on ka ta paljude artiklite sisemine liigendatus: iga peatükk kujutab endast ühe probleemiteraviku vaatlust. Seejuures tavatseb ta mõnikord võtta arvustamise objektiks korraga kahe autori teosed, mis võimaldab muu hulgas ka kompositsioonilist mitmekesisust.

Võimet minna analüüsis viimse detailini, millest vajakajäämist võiksime üldistaval kriitikal oletada, näitab Runnel oma arvustuses Jüri Üdi luulekogule «Selges eesti keeles» (94). Peatükk «Analüüs» on Üdi luuletehnika üksipulgi äraseletamine. Runnelile endale näib siiski selline arvustamise laad vastumeelt olevat: ta nimetab seda eneseirooniliselt positivistlikuks (95).

Runneli STIILI kujundavad rohked abstraktsed mõisted, inimese olemise tervikut märkivad sõnad: *elu, surm, isiksus, vaim, kehastumine, sünd, inimsugu, keel, aeg, ruum, teadvus, tegu, olemus, asi jpt.* Lausestus on allutatud arutlevale algele.

Teesid vahelduvad antiteesidega — see on sisedialoogi objektiveering. Selles väljendub aga ka lugeja kui partneri tajumine. Lugejas näeb Runnel kriitikuga kaasamõtlejat, mitte inertset saajat. Ta eeldab lugeja küsimusi, kahtlusi, lisamõtteid — need ilmnevad ta tekstis kiillause, retooriliste küsimuste ja hüüatustena (96). Kuid Runnel ei piirdu ainult arutlusega. Siis võiksime ju öelda: ta stiil on kuiv. Mõtte rõhutamiseks ja täpsustamiseks, oma veendumuse väljendamiseks kasutab Runnel ka rohkesti kujundeid lihtsakoelisest metafoorist (*kiituse käsi- vars, Balzaci rohmakus, motiive küttima minnes, inimesed nagu helendavad torud*) kuni kujundiks arendatud tervete tekstilõikudeni välja (97). Seejuures puudub pateetika ja õhkavpaisutav toon. Erilisel kohal Runneli poeetikas on iroonia, kusjuures ironiseerides objekti üle ei vii ta seda absurdi piirini, mistõttu nimetatud võte osutub ka raskesti eritletavaks. See on kahtlemata varjatud kui näiteks Mihkel Mutil ja Mati Undil, kelle arvustustes iroonia on samuti sage vahend. Runneli puhul näib see avalduvat eeskätt teksti ja konteksti, autori ja teose, eesmärgi ja vahendi vastandamises. Näiteks: Suislepp on tendentsilt filosoof, aga ta sõna on paisutatult meeleline (98); Lehtmets, jäänud kahe epohhi vahele, jäi tegema ka «vana head eesti luulet» (99) jne. Runneli iroonia võib avalduda ka ainult vihjamisi: pestud kätega mees (100), tendentsi poolset filosoof (101) vm.

Harva, aga siis täpselt ja värskendavalt kasutab Runnel teksti ilmestamiseks kõnekeelseid väljendeid, nagu «ajab plindrisse», «asume /millegi/kallale», «vabustab viimse kondiotsani» jt. Sellise mitmekesisusega välditakse monotoonsust ja võib oletada, et avardub ka lugejaskond. Muidugi ei olene stiil ainult sõnakasutusest või lausestruktuurist. Ta kujuneb kõigi vahendite koosmõjust ja -elus. Runnelil on see isikupärane ja nii võime tema puhul rahumeeli korrata Buffoni ütlust: stiil — see on inimene.

LÕPETUSEKS

Hando Runnel ei ole just produktiivne kriitik. Mõneteistkümne tegevusaasta kohta koguneb ka pisut üle kümne arvustuse. Ta on retsenseerinud Lättemäed, V. Beekmani, Ruudi, Üdi, Lehtmetsa, Traati, Vetemaad, Kaalepit, Suisleppa, Andresenit. Retsenseerida on ta eelistanud luulet. Arvustustele lisanduvad kolm autorikäsitlust (Vahingust, Krossist ja Luigest), mitu luuleesseed, repliiki ja marginaale. Kuid et ta retsensioonidki on esseedena võetavad, siis peaksime pigem ütlema: Runnel ei ole produktiivne retsensent, ta on esseist. Ta on juba ise kvaliteet — Eestis, kus esseistide arv ühe käe sõrmedel ülesloetav. Runneli produktiivsus väljendub idee produktiivsuses — ideekuses.

Kriitikuna on ta otsinud ja uurinud kirjanduses avalduvat inimest, isiksust, on näinud teda ühiskonna ja kõiksuse taustal mitmekesisites seostes. Ühtlasi on ta otsinud ja uurinud ka iseennast. Sest kriitikagi on enese väljendus, nagu kõik inimese loodu.

TEKSTIS VIIDATUD ALLIKAD

1. Ü. Tonts, Eesti nõukogude kirjanduskriitikast 1950. aastate paiku. L, 1966, nr. 12, lk. 1921—1928.
2. H. Runnel, Anne — ahvatlus ja ahelad. L, 1967, nr. 2, lk. 281—282.
3. P. Kuusberg, Otsingutest ja õppetundidest. L, 1958, nr. 12, lk. 1874—1875.
4. Samas, lk. 1856.
5. O. Jõgi, Kaasaja kirjanduskriitika ümber. KK, 1958, nr. 7, lk. 392.
6. M. Traat, Kongressieeliku äratundmisi. SV, 7. I 1966, lk. 5.
7. Kirjanike kongressi sõnavõttudest. SV, 25. II 1966, lk. 6.
8. Samas, lk. 5.
9. Samas, lk. 7.
10. H. Runnel, Üks maailm sisevaates. L, 1970, nr. 5, lk. 764.
11. G. Naan, Inimene ja lõpmatus. SV, 19. VII 1968, lk. 2.
12. Viide nr. 10, lk. 773.
13. M. Kalda, Neli uut. KK, 1965, nr. 9, lk. 563.
14. M. Lauristin, Viis visiitkaarti. SV, 9. IV 1965, lk. 3.
15. H. Runnel, Sünnitajad sünnitamist; esteetika muu seas. L, 1976, nr. 9, lk. 1575.
16. H. Runnel, Välguvihmane öö. September. NH, 28. X 1964, lk. 2.
17. H. Runnel, Külamehe kirjaridu. N, 1964, nr. 1, lk. 8.
18. H. Runnel, Külamehe kirjaridu. N, 1964, nr. 6, lk. 11.

REIN VEIDEMANN

19. H. Runnel, Külamehe kirjaridu. N, 1964, nr. 3, lk. 12—13.
20. H. Runnel, Kõik inimesed tahavad ilusad olla. NH, 10. I 1965, lk. 2.
21. H. Runnel, Kirjad minu postkastis. NH, 21. I 1966, lk. 2.
22. Viide nr. 19, lk. 13.
23. H. Runnel, Unistamise kunstist ja muustki asjalikust asjast. NH, 28. XI 1964, lk. 2.
24. H. Runnel, Meie luuleankeet. SV, 16. IV 1965, lk. 3.
25. Samas, lk. 3.
26. H. Runnel, «Kured ja laevad». Refleksioone. SV, 18. III 1966, lk. 3.
27. näit. H. Runnel, Kirjandusest, sportlikust vaimust ja muust. SV, 28. I 1966, ja Kirjandus kui niisugune. L, 1966, nr. 1.
28. H. Runnel, Veel ühest võlast. SV, 8. VII 1966; Loomise stiihia ja sihiteadlikkus. E, 22. X 1967; Kirjandus kui niisugune. L, 1966, nr. 1.
29. H. Runnel, Vaino Vahingu üksildus. L, 1973, nr. 2; Luuletaja lahkumine Eedenist. L, 1972, nr. 4.
30. A. Schweitzer, Kultur und Ethik. Ref. venekeelse tõlke järgi, lk. 87.
31. H. Runnel, Nõjutud ring. KK, 1969, nr. 1, lk. 54.
32. Samas, lk. 54.
33. H. Runnel, Aeg antud elada. N, 1969, nr. 8, lk. 55.
34. Samas, lk. 55.
35. Mõtteid, arvamusi, poleemikat «Nooruse» lõkkeringist... N, 1967, nr. 11, lk. 36.
36. H. Runnel, Kirjandus kui niisugune. L, 1966, nr. 1, lk. 141.
37. Samas, lk. 144.
38. H. Hesse, Stepihunt. Tallinn, 1973, lk. 19.
39. Viide nr. 2, lk. 283.
40. Samas, lk. 283.
41. H. Runnel, Veel ühest võlast. SV, 8. VII 1966, lk. 2.
42. H. Runnel, Luuletegu. E, 25. XII 1977, lk. 2.
43. Viide nr. 41, lk. 2.
44. Viide nr. 33, lk. 56.
45. Samas, lk. 56.
46. Samas, lk. 55.
47. Viide nr. 2, lk. 284.
48. H. Runnel, Uskumine ja ebalus. L, 1974, nr. 2, lk. 342.
49. P. Vihalemm, Isiksus ja müüt. L, 1968, nr. 11, lk. 1731.
50. H. Runnel, Pestud kätega mees. L, 1968, nr. 1, lk. 150.
51. Viide nr. 31, lk. 53.
52. H. Runnel, Päike ja rahvas. SV, 28. IV 1967, lk. 1.
53. Viide nr. 10, lk. 771.
54. Viide nr. 31, lk. 52.
55. Viide nr. 2, lk. 279 ja 285.
56. H. Runnel, Analüütiline Andresen. Romantiline Andresen. L, 1974, nr. 6, lk. 1048.
57. Samas, lk. 1048.
58. Samas, lk. 1050.
59. Viide nr. 15, lk. 1566—1575.
60. Viide nr. 10, lk. 758.
61. Samas, lk. 768.
62. Samas, lk. 768.
63. Samas, lk. 769.
64. H. Runnel, Loomise stiihia ja sihiteadlikkus. E, 22. X 1967, lk. 3.
65. Samas, lk. 3.
66. Vt. L. Stolovitš, Esteetilise väärtuse olemus. Tallinn, 1976, lk. 159, skeem lk. 179.
67. Viide nr. 64, lk. 3.
68. Samas, lk. 3.
69. Viide nr. 42, lk. 2.
70. Samas, lk. 2.
71. H. Runnel, Kas teab teadus, mis on headus (Luuleprobleeme Viivi Luigega taustal). SV, 19. VII 1968, lk. 3.
72. Viide nr. 10, lk. 765.
73. Viide nr. 42, lk. 2.
74. J. Kaplinski, Mis on luule? L, 1975, nr. 12, lk. 2071.
75. Samas, lk. 2077.
76. Samas, lk. 2073.
77. P.-E. Rummo, Luule või žanr. KK, 1969, nr. 3, lk. 33—34.
78. Viide nr. 10, lk. 765.
79. H. Runnel, Jüri Üdi sõnakunst. L, 1975, nr. 1, lk. 162.
80. Viide nr. 10, lk. 766.
81. H. Runnel, Luuletõlked Ain Kaalepi moodi. L, 1977, nr. 9, lk. 1574.
82. H. Runnel, Meie luuleankeet (1964. a. luulest). SV, 16. IV 1965, lk. 3.
83. Vt. H. Runneli luuletust «Täna ma luuletan läbi õõ». L, 1977, nr. 4, lk. 602.
84. Viide nr. 36, lk. 139.
85. Viide nr. 52, lk. 1.
86. Viide nr. 35, lk. 36.
87. Viide nr. 83, lk. 602.
88. H. Runnel, Harald Suislepa ilukõned. KK, 1976, nr. 3, lk. 181.
89. Viide nr. 50, lk. 147.

REIN VEIDEMANN

90. Samas, lk. 147.
91. H. Runnel, Tõnis Lehtmetsa häbelikkus. L, 1974, nr. 11, lk. 1926.
92. Viide nr. 31, lk. 52.
93. Samas, lk. 53.
94. Viide nr. 79, lk. 162—164.
95. Samas, lk. 165.
96. Vt. näit. viide nr. 50, lk. 151.
97. Vt. näit. H. Runnel, Vaino Vahingu üksildus. Kirjandus kriitiku pilguga. Tallinn, 1977, lk. 19—20.
98. Viide nr. 88, lk. 179.
99. Viide nr. 91, lk. 1927.
100. Viide nr. 50, lk. 147.
101. Viide nr. 88, lk. 181.

HARITUSEST

Juba mitut-setut aega on avalikkuses ja omavahel nenditud noorte (ja eriti kirjandusse pürgivate noorte) silmaringi ahtust, kultuurihuvi kitsust, maailmakäsituse piiratust ning kapseldumist oma mina pisiilma. Kus on selle suhtumise põhjused? Kus juured? On mainitud teleka- ja muusikakultust, on osutatud elu tehwiseerumise (mõtete automatiseerumise?) suunas, on tõdetud elusündmuste ja -nähtuste kaleidoskopiseerumist, on esile toodud urbanisatsiooni, frustratsiooni jmt. mõjureid. Ning ilmne on seegi, et indiviidil tuleb teha oma valikud talle praktiliselt hõlmamatust võimaluste hulgast, nii et jääb kas loota juhusele või kiikamisele naabri(te) valiku(te) poole või elu läbi vaagida ja kaalutleda, tulemus(t)eni jõudmata. «Ma ei jõua kõike / siin ilma peal,» ütleb näitleja.

Ometi on küsitav, kas tasub tahtsi loobuda ning usaldada end juhuse või naabri hooleks, vahest tasub hoopis nende tegevusvälju ahendada, et ise tegutseda, näiteks tuues koolituse läbi veidi talitsetust meie käitumismallidesse. Veidi välist elegantsi, veidi haritust! Sest on ju olemas vaimsuse punkt, pind, ruum, miinimum, nivoo, millel ollakse piisavalt teadlik olnust ja olevast ega kiputa iga jalgratast uuesti leiutama. Ning on lausa imelik, et ikka veel püütakse iga hinna eest isetegemisele suruda, omaloomingut tõlkeloomingust enamaks pidada (ja kõrgemalt honoreerida), isemõtlemist paslikumaks pidada kui järel(e)mõtlemist, kui inimkonna poolt kord juba saavutatud tasemelt lähtumist. Enne tuleks omandada teatav vaimne baas ja alles siis siirduda suurtele (mõtte)seiklustele, et oma Ameerikat avastada. Kool peaks ja võiks olla see koht, kus need vajaminevad esmased tõesed ja kogemused ammutatakse ning süsteemiks koondatakse (et aju piiratud ruumi ära mahuks). Kuid kesk-kooliteadmised pole praegu ühtne sidus tervik, vaid hajali ja üksiteisele vastumängitavate õppeainete kogum, nii et naljalt (ehk ainult naljaks) ei usugi seoste nagu füüsika — luule või kirjandus — matemaatika võimalikkusesse. Pealegi ägavad koolmeistrid üpris kuuldavalt oma igapäevakoormuse ning mitmekümneliste klasside massi all, nii et neilt oodata kaasõpetajate valdustesse vaatamistki oleks liig, mis siis veel süvenemisest rääkida. Nende asi on omi aineid lugema õpetada ja mis edasi saab, jääb elu teha, küll elu õpetab.

Hariduse kübemeke käes, maksab emakeelsel raamatupõllul ringi vaadata, et ehk saab oma haritust tõsta. Aga võta näpust, pole see nii lihtne hoopis. Näiteks praegu, mil eestikeelne kauniskirjandus üritab vahendada kaugeid aegu ning võõraid mõttelaade (Valtoni «Tee lõpmatuse teise otsa», Metsari «Keiser Julianus», Gravesi Claudiuse-lood), tunnetab igauks vajadust haardelisemate teadmiste järele, kui mälust või ENE-st võtta on. Ja ei avita siin suuremahulised ees- ja järeldõnad, mis pigem süvendavad sisemist haritusvaegust. Seepärast oleks väga tarvilik mõnigi kõide terviklikke näiteid koos asjakohaste kommentaaridega

antiik-, kesk- ning uusaja ajaloolaste, filosoofide jt. mõttemeeste tööd, et saada ehedat maiku — mitte ümberjutustamist, mitte üleseletamist — inimvaimu geneesi eri etappidest. Milleks neid eesti keelde vaja on, küsib siinkohal ehk mõnigi erudiit, on nad ju originaalis või vähemalt vene-inglise-prantsuse-saksa tõlgetena kõikidele kättesaadavad, mingem raamatukokku ja harigem end!? Ent pole ju meie võõrkeeleoskused eriti kiita, et igaiks aina läheb ja loeb (kriminulli ehk küll, aga mitte endisqeset, raskekoelist ja mõttekollisioonidel baseeruvat filosoofilist teksti). Nagu kõike siin maailmas tuleb esmalt kogeda koduses ringis, isa-ema käe ja suu läbi, nii tuleks ka minevikutekste kogeda esmalt emakeeles, et teada saada, kas selline toit üldse mekib, mida talt loota on, kas tasub üldse jännata. Platon võiks siinkohal paslik näide olla, sest tal ei puudu kirjanduslikud väärtusedki. Rääkimata sellest, et kõik seni puudutatu on vaid esimene arglik samm kultuuri teise võrdväärse külje — täppisteadusliku maailmapildi — omandamise poole, mille paratamatusest (mitte viktoriinlusest: kes oli Einstein, kes Eisenstein) meile kõikidele ma ei tihka hingatagi.

Mitmed füüsilised tööd on läinud hõlpsamaks ja hõlbustuvad üha, ainult haritus, vaimne tase tuleb endistviisi raskelt kätte, see ainuimiline omadus. Ja et ta oleks hõlmavam ning kaasaja arengule vastavam, peaksid tema kaks poolust — humanitaarne ning täppisteaduslik — teineteist ära tundma ning tundma õppima, nii et filoloogid mitte ainult teaksid, kuidas kõnelda ja kirjutada, vaid ka millest, ning insenerid pöördpidiselt oskaksid oma mida ladusasse keelde panna, et teadusõpikute keel poleks tõmp ja ilmetu, nagu ta paraku praegu on. Ja et kõrgkoolide insenerihakatistele emakeelt, filoloogimaimudele aga näiteks matemaatilist loogikat vähemalt semestrijagugi õpetataks. Muidu nad/meie toime ei tule.

«KÕIGE PÕHJAPOLSEMAD POMERANTSID EUROOPAS» — TAUSTARVAMUS

Jaan Kross: «Keisri hull».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1978. 350 lk.

Niisiis kaheksa aasta vältel tema seitsmes ajaloolise ainega raamat, mis äratanud sooja tähelepanu «seda laadi kirjanduse sõprade seas, teistsuguse kirjanduse jaoks ohutult kitsas ringis», nagu autor ise eessõnas määratleb. Kui tahes tõsimeeli või irooniliselt ohutuse suhtes, vägitegu igatahes! Terve ühemehehissioon, seitsmepeni-koormasamm omaloodud tarmuka lopsaka maailmaga ja eluahne tegelagaleriiga kukil. Kross muutis eesti vil-lase üheülbalise ajaloolise proosa olemust läbi-lõhki, kraasis seda aga nimelt «suure ilukirjanduse» suunas.

Ilmselt ei seisne Krossi fenomen siiski niivõrd tema ettevõtlikkuses, haardeulatuses ega ka «eesti-soost-sil-mapaistnute-järeltähtsustamises», mis ikka kriitikal keelel. Krossi fenomenis on minu arust ilmne püüe vabane-da žanri sunnismaisusest, just väljamurre «ohutult kitsast ringist», kus ainekäsitlusele tehakse hinnaalandusi. Ajaloolise teema võrratuks eeliseks on võimalus arveid õiendada minevikuga. Möödanik on mugav patuoinas, tema kraesse võib sumada praktiliselt kõike. Läbi sajandite toitis ajalookir-jandus lugeda oskavat publikut üli-kute veriste draamadega, mõõga-mantli-mürgimoraliteega, pakkumaks lohutust võrdluspiltide najal (ikka oli vanasti aeg julmem!). Ent seda laadi literatuuril võis olla ka teistsugune funktsioon — korvata iga ajastu ole-matut ajalugu, mis setib kirjutata-vaks tunduvalt hiljem. Kui madal või kõrge säärase kirjanduse tase ka het-keel oli, tähulikkus sõltus ilmselt kaas-aja kujutamise vaegusest. Just eriti jäiktumadel perioodidel hakkas kõ-lama (ajaloo) mõistukõneline allegooria, isegi arusaadavamalt kui otsene näpuganäitamine. Tsiteeriksin Saltõ-kov-Stšedrini: «Koos allegooriate vo-

hamisega sündis nende mõistmise kunst, laialdane ridade vahelt luge-mise oskus. Tekkis eriline orjalik kir-jutamismaneer, mis teeskleb, nagu kasutaks ta kõiki kodanikuvabadusi.» (1879. a.)¹

Et J. Krossi ajalooline proosa valda-valt on sisemonoloog (ka «Keisri hul-lus» diskreetne päevik), sunnib see minategelast paratamatult stiliseerima. Ja asjata mõõnab autor järelsõnas, et Jakobi eneseväljenduspürgimus või-nuks möödunud sajandi viiekümnen-dail näida soodsamas valguses. Juba vesiroosilembus Põltsamaa jõe forssee-rimisel tõestab: kõigi aegade maa-möötdjad kasutavad sulepiinamisel häid abilisi. Seda enam, et Otto Wilhelm Masingul jäi talle kiirmenetus-stili-satsioonikursus andmata. Tänu sellele on leitud *Grossbuch*'i jutuvoog ladus, Jakobi lause on lihtsam, mõistagi krossiliku padupädevusega, ka tutta-vate loomesüüme-neelukohtadega; na-gu: «Ach, jälle poolteist kuud päeva-raamatuväsimust!» Mahutamaks ajas-tu hõngu, õigustusväitlust, atribuuti-ka, teenib võte autorit hästi. Kuid tingliku laadi kulumisest ja ülekoor-musest ei päästa ka Krossi virtuoslik serveerimistaie. Pigem rõhutab veelgi konteksti erakordset laetust, autori pelgamatust näida raskepärane. Siit ehk lähtubki tegijamulje kui liialt enesekindlast, vahel üsna epateerivast niiditõmbajast, kellel loodud karak-terid lausa näpuotsas.

Teisalt säästab mina-monoloog pea-lesunnituid nõudest, tõtt-õelda küllaltki nalivsest, niinimetatud autorihinnan-gust ajaloo või tüüpikonna vallatus-tele, sest jutustav mina-tegelane ei tarvitse alluda tänaste tõekspidamiste postulaadile! Seega tohiks kriitika otsida tema tekstides vaid hoopis kaudset kontseptualismi, kui üldse.

¹ «Недодоконченные беседы», Санкт-Петербург, А. Маркси kirjastus, 1900, IV pt., lk. 551—552.

Niisiis, olematu maamõõtja vargsi kirjapandud päevik. Seega veel kord moesolev müstifikatsioon (Kuusberg, A. Beekman), kuid toetuv eluloolisele teavele, kohati päris dokumentaalne. Lugeja huvi hõivamiseks tublisti mõjusam kahepaikne! Ka Jakobi pihtimisvajadus näikse nagu kahestunud. Ühelt poolt Pygmalioni müüdi teostumise asine imetleja, püüdlik olude- ja hobuserakendamiste märkija, kultuuriseikade talletajana lööb temas läbi tuttav estotsentrism, vanapoisilikus kuulu- ja armujutupaunas on ta pisut tüütugi, nagu ikka see, kel ei vea. Seevastu kõiges, mis puutub õemehe kui keisri tiibadjutandi «tõerääkimisvandest» tulenenud tragöödiasse, on Jakob asjusse pühendatud — koguni konfidentsiaalselt! — ent mängib oma tulevikulugejaga pimesikku. Tehisnäalist laekakrooniku «ütlematajätmissed» hakkavad painama isegi eelarvamusega lugejat, kelleks ennast pean. Paistab, et «Keisri hullu» suurimaks õnnestumiseks ongi ehk pseudopäeviku narritavalt napp vaade T. v. Bocki seletamatult traagilise saatuslukkku. Romaani kestel maldame tajuda mingit laia tagamaad, mis varuks kas autoril või veel arhhiivitolmus. Tõiga ja väljamõeldise ristand tõstab meis turri ajalookiivuse, selle «avatud ringi» demokraatliku õiguse osaluseks. Ehk Paul Rummo sõnadega: «Vastamata küsimused irlitsevad teadvuses; pingutad jõudu oma-poolseteks hüpoteesideks.»² Mina läh- tuksin taustade täpsustamisest, esi- algu.

Helesilmne Timo polnud *non plus ultra* omas ajastus. Ei idealistina ega ka märtrina. Võiks väita tervet «desperatiivset põlvkonda» nagu ikka pärast suuri sõdu. Noored aadlivõsud läksid seitsmeteistkümnnesel lahinguse, said kahekümne kuueselt kaardi- väepolkovnikuiks. Nn. Isamaasõja patriotismilaineil sündis mingi eriline (fatalistlik) eetilise kirkastus. Haritud peades «avardas romantism oma seni- seid piire», õhutas vabadusjanulist isikuväärikut, kangelaslikku ennast- salgavust, sünta sisevaatlust. Kuni «võitja» Aleksander mängis liberaali, saatsid nad talle mõttepuistamisi kui eakaaslased. Muide, aadlikoodeks ise- endast eeldab varjamatut tõe keisri jaoks: vabamüürlasele on looži meis- ter võrdne pihhisaga. (Perekonnamüüt «tõerääkimise vandest» tuleneb pigem

Georg v. Bocki (sen.) Tartu ülikooli taasasutamise ja talupeogade-vabasta- mise pikast kirjavahetusest.) Timo enda esimene säilinud memorandum imperaatorile pärineb 1810. aastast (A. Predtšetšenski monograafia)³. Veri- sulis ohvitser teeb seal üpris katgoo- rilises toonis maha vastse ülemjuha- taja strateegilise pädematuse, sõelub Türgi olukordi, milles orienteerub hästi «tänu eriülesandele, mida tuli täita...». (Vihjest oletatakse et T. v. Bock oli seotud armee luurega.)

Naasnud sõjalis-diplomaatilisel mis- sioonilt Albionis, esitab ta aruande, mis kaugelt ületab tavalise raamid. Timo teatab, et Aleksander «võiks jätta Inglismaale hoopis soodsama mulje, kui määraks sinna andeka saa- diku ja (peaasi!) kō r v a l d a k s krahv Araktšejevi mõjud». (Minu sõ- rend. — U. L.) Prof. Predtšetšenski hämmastub lähetatud enesekindlusest — ikkagi sekkuda «suurde välispoliiti- kasse, soovitada ära koristada ei keegi muu kui kõikvõimas soosik». Tõepoolest, kas hulljulgus või kaalut- letus?!

Kahest märgukirjast Barclay de Tollyle, millega monograafia meid tutvustab, on teine (1813) vapustav; see kätkeb endas otsest süüdimõistu peastaabis segavat rolli etendanud Aleksandrile, kes ahendas Kutuzovit, Barclayd, Wittgensteini; tegu on väe- juhtimise analüüsiga Austerlitz'i hä- bist Bautzenini; niisiis «Tema majes- teedi tühisuse endaimetus» oli Timole selge juba tollal. Aga erakirjas sõb- rale hoopis v. Bock: «Tänaseni pole mind üles poodud, ehkki saatsin teile ettelõetud kirja ülemjuhatajale, sõnagi muutmata.» Tasakaaluka mainega Barclay lasknud jultunud ohvitseri traktaadi eest koguni tänada?!

Romaan tahaks nagu leevendada muljet, et terava hanesulega tiibadju- tant jõudis septseda viis-kuus memo- randumit enne saatuslikku põhisea- duse kavandit. Ent just sellisena mak- sis Timo ju lõivu ajastule. Kui 1816 uuakse salaühing «Päästeliit», kus juba teine tiibadjutant, Mihhail Lunin, esitab tsaari tapmise plaani, siis idealistid läkitavad Aleksandrile endiselt reformide, nüüd samuti põhi- seaduse projekte. (Varssavi seimi- kõnes lubas keiser kinkida konstitut- siooni ka Venemaa rahvastele.) Laie-

³ «Современник декабристов Т. Г. Бок», Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1953, 95 lk.

² «Sirp ja Vasar» 1979, nr. 5.

mas taustseisundis paistab v. Bocki prohvetimaania pigem terve teenistusaja jooksul targutatud «karistuse kompleksina». Juba paar aastat oli Timo tsaariga «pahuksis oma suupruukimiste pärast». Kubiseb ju põhiläkitus rängast Aleksandri isikukriitikast, materdab õuelakeide galeriid. Keisri karika pani üle voolama ilmselt endise omapoisi ähvardus see «sonimine» ette lugeda Riia maapäeval.

«Vaikeses paigas», Schlüsselburgis hoiti valituid. (Gerneti andmeil⁴ 1821. a. algul vaid 18 isikut.) Von Bockiga üheaegseist markantseim oli siin Harkovi ülikooli asutaja V. N. Karazin, fantastiliselt energiline ja mitmekülgne teadlane. Komandant Plutalov (Võllarooste (!): ametissepanek koleda nime järgi on iidne võimunali) tegi kirjaoskamatuid raporteid «ravimeetodeist», «patsiendid» said šokolaadi, sigareid. Timole kui asjaarmastajale heliloojale toodi kongi klaver (samuti S. G. Volkonskile Irkutskis) ning ta musitseerinud tihti. Tekib mulje *Nacht und Nebel* tüüpi parandusmajast, erisoolaatorist, mis polegi petlik. Sest vene isevalitsuslik arusaam välistas üldse poliitilise teisitimõtleamise võimalikkusegi; see sai olla üksnes psüühiline hälve. Vastuhakk (бунт) on «riiklik kuritegu» võllase, sunnitöö ja alamrahva jaoks kadalipuga. Teenusaadli ja intellektuaalide puhul osutas keiser vahel humanismi, kuulutas nad enda hoolealuseiks, «isiklikeks hulludeks», kattis võlad jms. Olid nad ju «kodanlikult surnud», sest nende mainet ei taastanud ka troonijärglase rehabilitatsioon.

Harva teatakse dekabristide juurdusel käinud võitlusest inimõiguste eest. Nad taotlesid seaduslikke norme ja et salaühinguid loetakse poliitiliseks opositsiooniks. Ainumõeldavaks isevalitsuse tingimustes (pealegi oli tsaar nende tegevusest teadlik). Kooskõlastatult püüti suurendada juurdlusaluste hulka (kuni tuhandeni), teenimaks juhtmõtet: «Mida halvem, seda parem!» ja omakäelistes tunnistustes jäädvustati liikumise põhjalused. Kolmandik sajandit hiljem, «suure vene sula» ajal (1856–1862) — mis Lev Tolstoi ristitud — leidis dekabristide pärand soodsa järjepinna; Herzeni «Poljarnaja Zvezdas» tõstetakse ausse märtrite mälestused, ilmuvad ka

Lunini võrratud esseed, kus jõutakse vabariikliku pluralismi vene mudelini.

Aga miks siiski kolmest uljast tiibadjutandist — kolmas oli Tšaadajev, ilmselt tuntuim kõigist Venemaa «keisri hulludest» — jääb ainsana v. Bock vabas trükisõnas üldse märkimatagi!? (Reptiilises pressis avaldatud Žukovskiga-tuttav-olemise-varjus artikkel (Lõžin, 1859) näikse poja tellimusena, tollase õueliberalismi õis.)

Pidid nad ju tundma teineteist, mõjustamagi ehk? Muide on Timo väljenduslaad hämmastavalt sarnane Pesteli programmi «Russkaja Pravda» lõikudega, Nikita Muravjovi vaadetega. Äkki ühine tõukeallikas, näiteks Jeffersoni iseseisvuse ja vabaduse kirjad? (Dekabristid küll tõlkisid ameeriklasi; siseminister Bludovi (jälle Por duste!) bulletin ütleb Pestelist: «ihkas näida Washingtonina»⁵.) Mis see siis olgu: karjuv ülekoos? valestimõistmine?! Peeti meie Timot «keisri-parandajaks», veidrikuks balti slavofiiliksi või tõesti nikastunud soldafonprohvetiks? Ülo Tonts nemmab: «Ühiskondlik situatsioon, mida tunne me ajaloost üsna põhjalikult (sõrendus minult — U. L.), avaneb selle mehe tegudes uuesti ja mõtlemapanevalt.»

Tõepoolest, kui põhjalikult, või on Krossi loodud müsteerium nii lumamav? Arvan viimast.

Ilmselt haarab meid v. Bocki kõlbeline vägitegu, uhke desperatiivsus: «Ons palju inimesi, kes käsi südamel võiksid öelda: kuis mõtlesin, nii ka viisin täide: ja kui miljoni hulgas leidsuks üksainuski, ühendamaks geniaalsust teotahte ja aususega, ootaks teda väljasaatmine»⁶. Ta täitis au-usu veendumuste imperatiivi.

Von Pahleni «kõige põhjapoolsemaist pömerantsidest» peale sisendab romaan, et pagulus on egoistlik ja Pernau sadamas Timo mõtlebki ümber, «pihlakamarjamaiguga» hambutus suus. See Krossi tundeline anakronism kõlbab vaid tänapäeva. Vene aadlik poliitilise emigrandina, pealegi pennita, olnuks tollal lausa ainulaadne! Krahy P. Dolgorukov toimetab välismaale varanduse, rikka arhiivi, siis alles riskis. Herzeni Vaba Trükikoda Londonis loodi poola emigrat-

⁵ Полярная звезда, Moskva, 1966, lk. 53–72.

⁶ Современник декабристов Т. Г. Бок, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1953, lk. 41–42.

⁴ История царской тюрьмы I кн. Moskva, 1951, lk. 256–258.

siooni abiga — vene oma veel lihtsalt polnud! — ja tegutses tänu Herzeni kapitalile. (Nagu teame, mängib aga emigratsioon hiljem suurt osa Venemaa ajaloopeeristes.)

Von Bock ei mahu triviaalvalemisse: konformist-nonkonformist. Ta on õilsale «keisriideaalile» truum keisrist endast, hoiatamaks lähenevate revolutsioonide eest. Ajastu nähtav alternatiiv annabki talle jõudu rünnata endist aatekaaslast, nüüd despooti.

METROOS JA KODUS

Arvi Siig: «Kuuldekaugus». «Eesti Raamat», Tallinn, 1978, 220 lk.

Kord väitis üks välisreisilt naasnud dotsent oma jutus, et Pariisi metroo olevat niisama räpane nagu New Yorgi oma. Võib-olla oli väide just vastupidine, täpselt ei mäleta, kuid see polegi oluline inimesele, kellele mõlemad võrreldavad nähtused või asjad on ühtviisi tundmatud. Igatahes mäletan oma hämmingut ja kimbatusi selle ütluse puhul ning sealtpeale tuleb see mulle alati meelde, kui juhtun reisilugusid või -värsse lugema. Niisamasugused urematud pähkliid näivad olevat Arvi Siia uue luuletuskogu kaks avatsükliit. Välisilm pole ju olnud autorile uurimis- või huvitumisobjekt, vaid näitlik õppevahend. Opetus ise on siiski ajakirjandusest muilegi tuttav nagu too metroode räpasus. Kuid samasugust tüütuvõitu õpetlikkust kohtab ju ka Majakovski ja Jevtušenko turismiluuletustes, ehkki Majakovski futuristipilk märkas tsiviliseeritud Ameerika tulevikurütmi täpsemini.

Kaks järgmist tsükliit — «Koduskäik» ja «Kohver käepärast» — on «Kuuldekauguses» huvitavamad ja tihedamad. Luuletaja koduskäik on nukker ja rahulik. Oh tunda, et ta suhe metsaga on piinav ja isiklik, et meri on talle arusaadav, kuigi luuletaja stiili juurde kuulub sellest kõigest rääkides ikka tuttav rabeledus, veidi kubistlik kujutis. Ent siin on kaks nägemuslikku pilti — «Pöösas» ja «Pilv», milles otsekui muu seas on saavutatud meisterlik täpsus ja elamusintensiivsus. Ka pealkirjata «Sügisvaikus on sügavaim hääl» kõne-

Timo tragöödia inimlikus ambivalent-suses on ehk sügavamgi Senati väljakul tammunud sõjakaaslaste omast. Siit ka vastus ülalesitatud küsimusele.

P. S. Järelsõnade reveransid on tihti suvalised. Tõesti väärinuks A. V. Predtšenski monograafia tiitel äratrükki kui mingil kombel inspireeriv teos. Mis puutub TRÜ «auajaloodoktori tiitlisse», siis kõlab see sulnilt, äkki polegi kiindkriitiku müstifikatsioon?

Uno Laht

leb süvenemisest ja küpsusest. Mõtlikkus jätkub tsükliis «Kohver käepärast». Pihtimuslik ja programmiline «Kiri» loob väga usutava ja sisendava ärevustunde, mida ei suuda tuhmistada mõned publitsistlikumad palad tsükli lõpus. Meeldis ka tuttavamas laadis teostatud, ent soodsalt vähe ornamenteeritud ja mõnusalt voolav «Kuidas ma ajalehte teeksin». Luuletuskogu lõpetab tõlkereiside tsükkel.

«Kuuldekaugus» on mahukas luule- raamat. Kaks südameid tsükliit, selle kogumiku saavutuslikumad osad, on praegu reisivärsste ja tõlkeluuletuste surve all veidi kannatada saanud. Nad oleksid vist väärinud omaette köidet, et pääseda kõigest muust mürast, mis parajasti kuuldekaugusel. Muidugi on luuletuskogu kompositsioonil sellisenagi oma tähendus: globaalsusele, internatsionaalsusele ja kokkukuuluvusele osutamine, kuuekümnendate aastate põlvkonna tormi ja tungi vaibumise, resignatsiooni saabumise märkamine nii meil kui mujal, järgneva keskea ja aja tunnetus. Selle kõige väljendajana tunneme A. Siiga juba mõnda aega. Süvenev mõtlikkus ja nägemuslikkus on tema puhul uus ja huvipakkuv joon (näites ka «Juba Kadriorus niidetakse heina...»), mille luuletaja võinuks pikemalegi tõmmata. See aga, kui räpased on metrood New Yorgis või Pariisis, kui kõrged on pilvelõhkujad, kui madalad *slumid* — see kõik on endistviisi teada, ent niisama tundmatu. Rohkeist värsiridadest hoolimata.

Andres Langemets

KUMMALISEST ÖITSEMISEST MÜÜDITA KASENI

Leelo Tungal: «Raamat ja kask».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1979, 84 lk.

Kõrvutan autori luuletuskogude pealkirju («Kummaliselt kiivitajad kurt-sid» 1966, «Öitsev kuristik» 1974, «Müüdita» 1977, «Raamat ja kask» 1979) ja juba näen, mis nende sees on juhtunud: punakuldse kujundiromantika ja nooreea illusioonide ning melanhoolia vaibumine, teisenemine asjalikumaks ja mõistuslikumaks (kas puisemaks?)» Lüürilise poetessi-mina realistlikumaks muutumine on juhtinud äsjase luuleraamatu kujundajagi kätt. Kuidas see pöördumine end Luules tunda annab?

Autor on ridu kõvasti koomale tõmmanud. Vähemaks on jäänud meelelist ülevohamist, paljusõnalist deklaratsiooni. Paremad luuletused on L. Tunglal ikka olnud need, kus ta pikalt ei kirjelda ega arutle, nii ka siin. Uue kogu head palad on üllatuslikult täpsed, aforistlikud lühiluuletused või epigrammid, kus on koos varasemaiski raamatutes meeldivalt kõlanud naiselik pehme huumor, kerge puänteeritus, napp kujund ja peaasi — liigsõnatu lõpetatus («Tasu», «*See rahvuslik», «Rahu», «Põrgupõhja», «Lohutus»). Tundelisemais stroofides on Tungal seekord mitte haavalik, vaid hoopis runnelik, mis minul seostub just teemadega, millest autor neis luuletustes mõtleb: isamaast ja «ema maakeelest» («Möödamannes», «Lihtne asi», «*Valget värvi juuksed», «Maa ja linn», «Rehepapp»). Kuidagi äraeksinuna mõjub selles kogus krölovlik «Gastroll», vahest autori lasteluuleraamatuist siia sattunu. Jah, jah, autor hoiatab: «See rahvuslik. / See rahvalik. / See puškinlik. / See kafkalik», seepärast mõjudest nüüd küll.

Pikemates kirjeldavates luuletustes valguvad aga kujundid siingi raamatus valla, publitsistlikud, mõistuslik-mõistlikud arutlused elu ja (eriti mõneti pahade) inimeste üle kipuvad suubuma emalikkude õpetamise-kantseldamise, aga õnneks pole neid kuigi palju («*Mõni meist», «Hea inimene», ka ebaõnnestunult avaluuletuseks seatud «*Kui loobuks», mis seab kohe lugeja ette luuletaja eneses ja oma missioonis kahtlemise nõrgima hetke, jt.). Tundub, et üldiste elutõdede luulendamise pole L. Tungla poeedi-mina pärisosa. Seal, kus autor on nii kujundi kui mõttega konkreetne,

midagi üles puhumata ja üle seletamata, sünnib luuletusi, nagu «Linnu-täevas linna peal», «Turg» — nägemuslik kujund, lihvitud ja kidadeta. Mitmes muidu lohetsevas luuletuses on kauneid leide, kas või luuletuste «Vaade» ja «Heliloojate majas» lõppvärsid jt.

Eraldi tuleb kõnelda sonetipärjast «Avamine», millega autor on end faktiliselt eesti seitsmendaks poeta grataks luuletanud, sest J. Põldmäe andmeil on enne teda sellega hakkama saanud K. Krimm, R. Reiman, B. Kangro, J. Mihkla, V. Adams, A. Lõhmus. Analooiliselt viimasega on «Avamine» kirjutatud korrektselt klassikalises Shakespeare'i soneti vormis inglise meelisriimiskeemi järgi. Et sellise vorminõudliku luulemänguga välja tulla, peab vähemalt suur tükk värsistamisvilumust käes olema. Seda L. Tunglal ju jagub. Sõna- ja riimitarvituses võib siin-seal otsitust tajuda, aga lausa kistud riimi ei karga uskilt kõrva: riimijana on L. Tungal ikka pigem kergekäeline kui kitsi või konar. Seepärast on sonetipärja lõppriimidki enamasti puhtad täisriimid, aga nad on tulnud liiga hõlpsalt, on üsna tavalised. Norida võiks ju mõnede irdriimide üle, kui juba kord sonetipärjaga tegemist: üldiselt puhtast riimipildist kukuvad välja kaded: jääd, juus: tujukus või siis välteerinevused riimides suurim: juuri, varjus: harjus. Ühes distihhonis häirib eriti irdriimipaar teel veel : meelel, kus muidu ikka puhas täisriim on leitud ja nõutud. Ent vormiliselt on siiski vähe ette heita. Nõutumaks teeb, mille nimel seda vaeva on nähtud. «Avamise» teemana näen kahe inimese teineteise poole püüdu, mõistmistahet, aga selle igipõlise inimliku kire sonetipärjaks punumisel on kaotsi läinud piisuguse ühtimissoovi meele-tus, kõik on natuke kaine, arutlev ja mõistlik. Hingepüüde sisepiina on värssidesse napilt jäänud ja põhimotiiv ise — uks ja vahesein mina ja tema vahel pole just üllatuslik. Luulepärjana jääb «Avamine» ehk ka liiga platooniliseks, tahaks hüüda: vähem puist vaimu, rohkem liha!

Autor on ise ühes võrdluses leidnud:

«Kuid minus, ojakvalitsetus,
on rutt, on liiga vähe verd,
et saada ohjeldatud rahuks,
et olla tark ja salalik.»

ARVUSTUSED

Seda küll, et L. Tungla luule on lihtne ja avalik, ent suure meistri välist rahu talle küll ei sisendaks: tema luulevoog pole tõesti talitsemist

vajav tormihoog, kuid paraja briisiga sähvatab ilusat kujundisillerdust ja kuulub lüürilist vetevulinat.

Sirje Kiin

ÜHEST LASTEKIRJANDUSE RAAMATUST

Arvo Vallikivi: «Retk ooboluste riiki». «Eesti Raamat», Tallinn, 1978, 96 lk.

Mitmekümne möödunud aastal ilmunud lasteraamatu hulgast jäi meelde Arvo Vallikivi «Retk ooboluste riiki». Fealkiri ja kaanepiltki viitavad populaarselt käsitletud paleozooloogiale. Lugesdes üllatas kirjutatu lai haare ja sügav sisu. Vallikivi tekst pole valmisroog, mida tarvitseb vaid alla neelata, see on rohkem nagu üksikud toiduaained, mille omastamiseks peab lugeja vaeva nägema. Vastakaid tundeid tekitab raamatu suunamine lastele, täpsemalt: esimesi aastaid, kooliskäijaile. Siiski, universaalse ulatusega maailmakäsitus, tunnetuslike seoste otsimine ja näitamine, looduse integratsiooni seletamine mitte üksikute, eraldi võetud ja eraldi toimivate põhjuste-tagajärgede seostena, vaid üldise kausaalse integratsioonina, mis maailma meie teadvuses tervikuks seob — see kõik pole lastele ilma ulatuslike suunamiste, seletuste ja kommentaarideta mõistev, sellepärast moodustavad arusaava lugejaskonna pigem filosoofiliste huvidega täiskasvanud.

Autor viib lugeja juba esimestest lehekülgedest peale hoopis ebatavalisse, teistsugusesse maailma, mille «liiklusmäärused» lubavad tegelasi samastada uurimisobjektidega ja jääda sealjuures vaatlejaks. Universumi ühtsuse ja asjade omavaheliste seoste näitamiseks rakendatakse mängu, milles Ave-Kärt muutub Päikeseks, paekiviks, siniseks värvuseks. Niisugune meetod võimaldab asjadesse ja objektidesse sisse minna, neid ilma tülika faktideroduta intuiitiivselt haarata ja mõista. Näiteks Päikese ja planeetide süsteemi kirjeldus, õieti küll iseloomustus on nii üldine, et sellest kasvab välja Päikese tähtsuse tunnetamine. Fantastiline käsitus annab tõe, mis on täpsem ja õigem tavalise kirjelduse tõest, sest

sama mahukuse puhul peaks realistlik faktide kirjeldus olema võrratult pikem, üksikasjalikum, mistõttu kaoks ülevaatlikkus.

Möödamannes tõstatatakse gnoseoloogilisi probleeme: «Kas sinine on ikka alati sinine või kuidas kellelegi? Kas see, mida inimene läbi oma silmade sinisena näeb, ka kassi meelest sinine on?» See paljukorratud ja seetõttu triviaalsevõitu küsimus muutub kontekstis sisukaks, sest sellele lisandub muutuvate värvidega mõtetemeri, mis on igal ajahetkel eri tooni. Enesetunnetuse ja -teadvuse küsimusi näitlikult arutades jõuab Ave-Kärt õigele ja lihtsale otsusele: «Peaaju, mis kõike pidi mõistma, oli nii keeruline, et sellest, kuidas ta mõtles, ise ka aru ei saanud.» See arutelu hõlmab nii teadvust kui teadmisi ja neidki teadmisi, millest inimene ise ei teagi, sest tõepoolest — inimese sooled teavad ju seedimisest palju rohkem kui kõige erudeeritum füsioloog.

Tõsi, et mitmed küsimused on formuleeritud näitlikult, ilma filosoofilise terminoloogiata. Lastel tekivad need ju teatavas eas stiihiliselt, ternal kasvavad nad välja välismaailmaga kokupuutumise uutest kogemustest.

Filosoofiliselt mõtisklevas, sarnasusi ja sügavamaid seoseid otsivas teoses on mitmeid huvitavaid ja õigeid psühhofüüsikalisi analoogiaid (stressi võrdlemine lõhkelaenguga puuraugus) ja aforistlikke ütlemissi («Igaüks peab enesele olema üheaegselt maak ja kopp, sulane ja peremees, uurimisalune ja uurija, ämber ja vesi» — introspeksiooni kohta). Juurdlev ja mõtleb täiskasvanu loeb siit palju rohkem välja kui laps. Niisugust sisutihedust võimaldab Vallikivi intuiitiivsele sünteesile rajatud esitamisviisi, kuigi raamatu tegelane lord Morton ütleb: «Mina ei saa sellest jutust aru, järelikult on see rumal jutt.»

Boris Kabur

KROONIKAT

Kirjanike Liidu Tartu osakonna aastakoosolekul veebruaril keskel esitas aruande osakonna sekretär K. Kääri. Kirjandusülevaate tegi L. Hainsalu. Valiti uus büroo koosseisus K. Kääri, L. Hainsalu, L. Siimisker ja H. Runnel.

19. veebruaril tähistati Kirjanike Liidu Tartu osakonnas V. Adamsi juubelitähtpäeva loominguõhtuga, millest võttis osa ka juubilar ise.

22.—23. veebruaril viibis Tallinnas grupp Bulgaaria kirjanduskriitikuid eesotsas Bulgaaria Kirjanike Liidu sekretäri I. Cvetkoviga. Delegatsiooni kuulusid kirjandusväljaande «Literaturn Front» peatoimetaja J. Karanfilov, sama väljaande kriitikaosakonna juhataja N. Manolova, kriitikud B. Nicev ja I. Popivanov. Enne Tallinnareisi viibisid bulgaarlased Moskvas, kus toimus Nõukogude ja Bulgaaria kriitikute ja kirjandusteadlaste ühine ümmarguse laua nõupidamine teemal «Sotsialistlik elulaad ja kirjandus».

Märtsi algul oli kümme päeva Tallinnas ja töötas Fr. Tuglase majamuseumis filosoofiamagister H.-P. Lappalainen Helsingist, kellel oli meie kriitikute ja kirjandusteadlastega mitmeid kohtumisi.

26. veebruaril toimus Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni koosolek, kus arutati Kirjanike Liidu draamakomisjoni tegevust. Ülevaate tegi komisjoni esimees E. Vetemaa.

28. veebruaril korraldas nõupidamise Kirjanike Liidu tõlkekomisjon. Informatsiooni TRÜ vastloodud tõlkekabineti tööst andis A. Kaalep, tõlkekirjanduse aastaülevaate esitas O. Ojamaa, muljeid Rahvusvahelise Tõlkijate Föderatsiooni nõupidamiselt vahendas L.-M. Kask. Loodi tõlkijate klubi.

26.—28. veebruarini korraldas Kirjanike Liidu kriitikakomisjon Lahe-

maa rahvuspargis Ojaäärseel kriitikute talvekooli, milles osalesid peamiselt 70. aastatel kriitikasse tulnud noored. Kuulati ettekandeid, vaieldi, arutleti, suusatati. Ettekannetega esinesid psühholoog P. Tulviste, filosoofid Ü. Kaevats ja R. Ruutsoo, «Loomingu» peatoimetaja K. Kurg. Talvekoolist osavõtjaille esines ka Kirjanike Liidu juhatus esimees P. Kuusberg ja vastas arvukatele küsimustele.

12. märtsil toimus EKP Paide Rajoonikomitees nõupidamine, kus otsustati pikendada Eesti NSV Kirjanike Liidu ja Paide rajooni vahel kaks aastat tagasi sõlmitud šefluslepingut aastateks 1979—1980. Dokumendile kirjutasid alla Kirjanike Liidu juhatus esimees P. Kuusberg, EKP Paide Rajoonikomitee esimene sekretär V. Roosmaa, Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni sekretär V. Gross ja Paide Rajooni RSN Täitevkomitee esimehe asetäitja E. Aesmaa.

13. märtsil toimus EKP Keskkomitees järjekordne loominguiliste töötajate seminarlektorium. Kuulati ja arutati läbi Tallinna RSN Täitevkomitee esimehe I. Kallioni ettekanne «Tallinn: areng, saavutused, perspektiivid, probleemid» ja Eesti NSV Riikliku Ehituskomitee esimehe E. Paalmani ettekanne «Ehitustegevus meie vabariigis kümnendal viisaastakul». Seminarlektoriumist võttis osa EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt.

20.—26. märtsini korraldati Moskvas VII üleliiduline noorte autorite nõupidamine. Meie vabariigi noori literaate esindasid nõupidamisel D. Kareva, A. Põldmäe, E. Mihhalova ja J. Skulskaja.

Kirjanike Liidu juhatus sekretariaat kinnitas tõlkekomisjoni ettepanekul selle komisjoni koosseisu L. Sepeli ja M. Käbini.

JUHAN SMUULI NIM. KIRJANDUSPREEMIAID 1978

kinnitati 11. märtsil ENSV MN Riikliku Kirjastuste, Polügraafia ja Raamatukaubanduse Komitee kolleegiumi ja ENSV Kirjanike Liidu ühisel koosolekul. Vastsed laureaadid on ilukirjandusliku proosa alal Jaan Kross (romaaniga «Keisri hull»), luuletajaist Mart Raud (värsikoguga «Ärateeline»), näitekirjanduse alal Jüri Tuulik kuuldemängudega «Margit ja Maria», «Kurgede minek» ja «Kolm päeva Kreekas». Laste- ja noorsookirjanikest pälvis kõrge tunnustuse Asta

Põldmäe jutukoguga «Mitmekesi maateral», kirjanduskriitikuist Harald Peep teosega «Tähtraamat. Kirjanduslikud artiklid 1968—1976». Publiitsitika eest pärjati Endel Nirki «Mosaikvõlvi. Mõtisklusi», ilukirjandusliku tõlke eest Aita Kurfeldti «Varamu» sarjas ilmunud A. Carpentieri «Kaotatud rajad» eestinduse ja Vera Ruberit L. Mere «Virmaliste väraval» jt. venenduse eest ajakirja «Družba Narodov» veergudel.

MARIE UNDER SOOME KEELES

Soome Kirjanduse Seltsi väljaandena (SKS «Toimituksia» nr. 348) ilmus Helsingis käesoleva aasta jaanuaris Marie Underi esimene soomekeelne valikkogu «Puutarhan syksy»; 124-leheküljeline raamat sisaldab 15 tõlkija sulest 40 luuletõlget aastast 1909—1962. Tõlkijad on Sirpa Hajba, Pirkko Huurto, Ritva Hyry, Pirkko Ihalainen, Aino Kaasinen, Maija-Leena Kivioja, Matti Kuusi, Iris Kääriäinen, Tuomo Lahdelma, Anna-Liisa Lehtonen, Kaarina Pekkonen, Kulle Raig, Aimo Rönkä, Maritta Stoor ja Unto Äärelä. Valikkogu on toimetanud Irmeli Pääkkönen, Hoide Sikk ja Kirsti Simonsuuri. Saate-essée on kirjutanud Erna Siirak.

«Puutarhan syksy» saamisluugu on mõneti ebatavaline. Nimelt korraldas Oulu ülikooli soome keele osakond 1978. aastal sealse eesti keele lektori Hoide Siku algatusel tõlkevõistluse Marie Underi luulest. See osutus menukaks, kokku tuli 225 luuletõlget Soome mitmesugustest paikadest ja ka välismaalt. Võistluse võitis lektor Aimo Rönkä, kes preemiaks sai sõidu Nõukogude Eestisse. Laekunud tõlgete hulgast tehti valik, mis nüüd Soome Kirjanduse Seltsi algatusel kujundati raamatuks. Peamiselt on esindatud

Marie Underi lüüriline luule. Valimikus leiduvad niisugused raskesti tõlgitavad luuletused nagu «Tuisk», «Pihlad», «Laululind», «Varss», «Rukki-rääk» jt. Ballaadidest on tõlgitud ainult üks («Koterman»). Parimaks tõlkeks osutus võistlusel «Laululinnu» tõlge (Aimo Rönkä). Kuuldavasti jätkavad Aimo Rönkä jt. Marie Underi luule soomendamist, mis lubab oodata juba mahukamat kogu.

Marie Underi luule esimene soomendus ilmus 1922. See oli Lauri Haarla tõlge luuletusest «Õhtu». Järgnevatel aastail tõlkimishuvi kasvas. Underi värsse tõlkisid P. Mustapää, L. Viljanen, O. Manninen, S. Harmaja jt. Antoloogias «Eestin runotar» (1940) leidis Underist 13 luuletust. Pärast Teist maailmasõda tuli tõlkijaid juurde (D. Klami, H. Hiisku, L. Latvala, V. Saraja, A. Tynni jt.). Sellest tähelepanust hoolimata polnud seni soome keeles Marie Underi iseseisvat tõlkekogu. Samal ajal olid need juba olemas esperanto, vene (2), saksa, inglise, rootsi, prantsuse ja itaalia keeles. Seega on «Puutarhan syksy» Underi üheksas tõlkekogu, peegeldades ühtlasi ühe viljaka tõlkimisvõistluse luugu.

S. N.

ITAALIA TÄNAPÄEVA ROMAAN

Itaalia kirjandust on meil süstemaatilisemalt vahendama hakatud alates 1957. aastast peamiselt tänu vastloodud «Loomingu» Raamatukogule. Aastail 1940—1968 ilmusid neljateistkümnest itaalia kirjanduse tõlkest pooled «Perioodika» kirjastuse vahendusel, a. 1969—1977 lisandusid neile neli teost (L. Pirandello, I. Svevo, C. Malaparte ja C. Cassola). Muidugi mõista on see vahekord suhteline, sest samal ajal ERK ja «Eesti Raamatu» kirjastusel ilmunud teosed on mahult palju suuremad, kusjuures nende kontost ei puudu paar kaalukat romaani (I. Calvino «Parun puu otsas» ja I. Svevo «Zeno südame-tunnistus») või ilmatestud bestseller (Tomasi di Lampedusa «Gepard»), rääkimata klassikust Boccacciost.

Kui aga analüüsida ilmunud teoseid sisuliselt, siis ei ole pilt nii rõõmustav kui arvulised näitajad. Kõigepealt torkab silma valiku juhuslikkus. Olude sunnil (kasin informatsioon, originaalide nappus) tuli a. 1956—1968 pöörduda kas neorealiste loomingu (Montella, Pratolini, Rea) või äraproovitud klassika poole (Pirandello). Sealjuures ka neorealiste puhul ilmneb laiduväärne mahajäämus — me hakkasime neid tõlkima ajal, kui neorealism oli emapinnal juba välja suremas ja kirjandusliku vooluna praktiliselt ummikusse jooksnud. Paremad neorealididest (I. Calvino, G. Arpino, L. Bigiaretti jt.) asusid avastama uusi maailmu kas loomepraktikas poliitilist allegooriat rakendades või nn. maagilist realismi viljeldes, paljud teised läksid üle

satiirile ja «fanta-romaanile» itaalia moodi, mõned lakkasid üldse kirjutamast.

Itaalia klassika osas esinevad meil siiani mõistatuslikud lüngad. Viimasesse «Varamu» valimikku ei pääsenud jälle veristid G. Verga («Venad Malavogliad») ja L. Capuana («Roccoverdina marki»), ega R. Bacchelli («Veski Po jõel»), muide, itaalia kirjanduse raudvara, ilm. 1938—1940), ega A. Palazzeschi («Öed Materassid», ilm. 1934), ega Dino Buzzati («Tatarlaste kõrb»), ega isegi Alberto Moravia («Ükskõiksed»), millest kirjastuse plaanide arutelul on juttu olnud oma paarkümmend aastat.

Nii et meie lugeja teadmised itaalia tänapäeva kirjandusest on üsna napid ja lõpevad viiekümnete aastatega, s. t. neorealismi hääbumisega. Meil pole tõlgitud ühtegi teost 60. aastail jalad alla saanud jutustavast žanrist, mida Itaalias nimetatakse «väljamõeldise proosaks» (*narrativa d'invenzione*) ja mida vastandatakse dokumentaalsele kirjandusele, memuaaridele ja ajaloolisele romaanile. See žanr sündis ideelise ja loominguilise kriisi atmosfääris ajal, mil itaalia intelligents langes pessimistlikesse meeoludesse ja murega jälgis neokapitalistlikku ühiskonda ning tarbimistsivilisatsiooni pealetungi, kui tõrjuti välja tõelised eetilised väärtused. Kuuekümnendate aastate petlik majanduslik boom Itaalias sundis kirjanikke pingsalt aina uurima võõrandumise, neuroosi ja absurdi ilminguid, mis viidi ühise nimetaja alla kui meie sajandi haigus. Neid kriisiaastaid on

teravalt paljastanud itaalia filmikunst, luues terve seeria poliitilisi filme (neist julmemaid ja siiramaid B. Bertolucci «Töölisklass läheb paradiisi»), aga ka sellised sõnameistrid nagu Alberto Moravia, Leonardo Sciascia, Natalia Ginzburg, Italo Calvino on oma sõna sekka ütelnud teaduslik-tehnilise revolutsiooniga kaasneva kaose kohta. Nimelt lokkab Itaalia pinnal ameerika gangsterlus käsikäes vana maffiaga, anarhiline äärmuslikkus (ekstremism) võitleb progressiivsete katoliiklaste protestiliikumisega (*contestazione*), seksrevolutsiooni loosungid esinevad kõrvuti iganenud eetiliste dogmadega ja rahvusliku «käitumislaidiga».

Neid nähtusi on püüdnud avada «seestpoolt» G. Parise («Peremees»), Alberto Moravia («Igavus») ja Guido Piovene («Külmad tähed»). Nende kirjanike püüd on ideoloogiliselt sekka lüüa, olla «*impegnato*» (termin on suguluses prantsuse «*engagé*», s.o. «värvatud», aga suurema loomingu-lise vastutuse laadungiga). Tõsisemad kirjanikud otsivad inimest tänapäeva kultuuriloolisest situatsioonist ega taha enam orienteeruda mineviku eeskujudel.

Säärase hoiaku tulemusena on itaalia kaasaegse kirjanduses määravaks žanriks kujunenud romaan. Selle viljelejateks on erinevatest põlvkondadest autorid: Alberto Moravia ja Guido Piovene debüteerisid 20. aastail; keskmise põlvkonna esindajatest on väljapaistvamad Italo Calvino, Marcello Venturi, Carlo Cassola jt., kes hakkasid kirjutama pärast Vastupanuliikumise kogemusi; Giorgio Saviane, Luigi Bongiorno, Alberto Bevilacqua, Elsa Morante hakkasid silma paistma 70. aastate algul. Kõik nad kujundavad itaalia tänapäeva proosa palet. Nagu euroopa romaan tervikuna, nii on ka itaalia romaan läbi teinud struktuuri- ja stiilimuutused. Ometi on valdavaks vormiks esimeses isikus jutustus, kõik sündmused keskenduvad individuaalses teadvuses, kirjanik otsib ennast, romaan on introspektiivne ja subjektivistlik. Ajuti vahelduvad realistlikud pildid hallutsinatsioonidega ja grotesksete sümbolitega (L. Bongiorno «Linn unes» — «La città nel sogno», 1974), ent kirjanik ei eemaldu meie aja vaimse tegelikkuse moraalsest ja psühholoogilistest nähtustest. Itaalia tänapäeva romaan on kõlbeline probleemistik on kriitilise hoiakuga. Paljastatakse võõrandumist, indolentsi (indiferentsust), tsivilisatsiooni muserdavate mõju inimisiksusele. Žanriliste eripärasuste allikad on kergesti sedastatavad. Paljude autorite õpetajaks on Elio Vittorini, kelle «Keskustelu Sitsiilias» (1941) oma tähendamissõnalise vormiga ja satiirilise allegooriaga on mõjustanud moodsat itaalia romaani: 70. aastate romaan tunnus-tekst on tähendamissõna, satiiriline grotesk ja fantaasiarikas sümbolika. Itaalia kriitika leiab, et nende vormide kaudu valgustatakse kaasaegse elu eitatavaid külgi: massikultuuri, mehaanilist tsivilisatsiooni ja üldise heaolu müüti. Iseloomulikumaid teo-

seid selles žanris on Libero Bigiaretti «Naise juurest kuule» («Dalla donna alla luna», 1972), milles peategelase hullumeelsus võimendab standardiseerimise ja sundimise kompleksi äärmusteni.

Sotsiaalpsühholoogilise pihtimusromaan traditsioon on itaalia kirjanduses seotud A. Moravia «Ükskõiksetega» («Gli indifferenti»), mille eeskujud järgisid mitu põlvkonda nooremaid kirjanikke. Žanrilised eripärasused esinevad sageli ühe teose ulatuses. L. Bigiaretti ja L. Bongiorno satiirilisi romaane võib käsitada ka tähendamissõnana; I. Calvino filosoofilist allegooriat saadab terav satiir; grotesk on omane A. Moravia ja A. Bevilacqua («Kassisilm» — «L'occhio del gatto», 1968 ja «Salapärase reis» — «Il viaggio misterioso», 1972) perekonnaromaanidele. L. Sciascia ja R. Orfei «fanta-romaanides» on läbi-segi satiir, allegooria ja utopia.

Viimastel aastatel on kasvanud huvi ajaloo vastu. Seejuures nii dokumentaaljutustuse, memuaarkirjanduse žanris kui ka ajaloolises romaanis *sensu stricto* annab end tunda vahetu tegelikkus ja kaasaegsus. Päevakorralt on tõusnud jällegi ajalooline «rahvalik romaan», mille all itaalia kirjanduses mõistetakse eri sotsiaalsete kihistuste eluolu kirjeldamist ladusasti. Selle žanri musterkujuks peetakse Elsa Morante 1974. a. ilmunud «Lugu» («La storia»), mis on tohutult populaarne laia lugejaskonna hulgas. Romaani aine on võetud Teise maailmasõja päevilt, fašismi kokkuvõrsemise ajast ja esimestest sõjajärgseist aastast.

Haruldaset huvitav kunstiteos, milles vaadeldakse ja lahatakse intelli-gentsi võõrandumise probleemi ning mõtiskletakse noorsoo tuleviku üle, on Natalia Ginzburgi viimane romaan «Kallis Michele» («Caro Michele», 1973). Raamat on kirjutatud epistolaarses vormis, autor analüüsib neis itaalia noorsoo seda kihti, kes võttis osa liivajooksud «contestazione»-liikumisest 60. aastate lõpul. Muide, N. Ginzburg on itaalia kaalukama aasta-preemia «Strega» omanik romaani eest «Perekonnaleksikon» («Lessico familiare»).

Sõjajärgsetel aastatel Euroopas levinud filosoofilis-allegooriline romaan ja tähendamissõna žanr on otsaga jõudnud ka Itaaliasse. Siin oli temal oma eelkäija 20. aastail populaarse maagilise realismi näol, mille isaks peetakse Massimo Bontempellit. Oma teostes kujundas see kirjanik ümber tegelikkuse seaduspärasusi, püüdes groteskse huumori abil murda piirid reaalse ja fantastilise vahel. Eespool juba mainiti itaalia kaasaegse allegoorilise proosa esiisa Elio Vittorini. Viimastel aastatel on selles žanris silma paistnud eesti lugejalegi tuntud Italo Calvino, kes lõi itaalia kirjanduses originaalse moraal-filosoofilise tähendamissõna žanri (vt. trilooogia «Meie esivanemad», eestikeelne tiitel «Parun puu otsas»). Mõistusliku allegooria teed on Calvino käinud ka 70. aastail. Kõigepealt tuleb juttu teha

ülimalt peadmurdvast teosest, mille žanri määramine on iseenesest keeruline ülesanne. Esimesel pilgul on see novellide ahel, aga teos on ühtlasi tähendamissõna ja kirjanduslike müütide ning eetiliste väärtuste rist-sõnamoistatus. Raamat kannab pealkirja «Ristunud saatuste loss» («Il castello dei destini incrociati», 1973) ja sellele on juba pühendatud mitu strukturalistlikku uurimust Itaalias ja Prantsusmaal. Ruum ei luba teost lähemalt analüüsida, piirdume märkusega, et Calvino teos tugineb kaardimängule «tarocchi», mille unikaalsete miniatuuridega paki on valmistanud XV s. kunstnik Bonifacio Bembo. Raamatus leiduvad seiklused on jutustatud allegooriliselt sama kaardipaki abil, kusjuures igas loos seisab inimene mõne moraalküsimuse lahendamise ees. I. Calvino viimane teos on «Nähtamatud linnad» («Le città invisibili»), äärmiselt fantaasiarikas, kompositsioonilt meisterlik ja stiililt elegantne mõtiskluste raamat olematutest linnadest, mida kirjeldab Marco Polo.

Omapärase lahenduse progressi tulevikuküsimustele pakub Giorgio Saviane filosoofilis-allegoorilises (mõned kriitikud on teost nimetanud ka antropoloogiliseks) romaanis «Vertikaalne meri» («Il mare verticale», 1973). Peategelane kannatab ümberkaudse müra all ja elab öösiti üle hallutsinatsioone. Kord satub ta lõpmatusse koridori, kus näeb oma Mina tuhandeid teisendeid, kes ajalookäigus on modifitseerunud. Üksikepisoodides uurib autor inimese töötegevuse arengut ja perekondlike ning ühiskondlike normide teket.

Äge diskussioon puhkes 1971. a. ilmunud L. Sciascia romaani «Seos» ümber (itaaliakeelne tiitel «Il contesto» vihjab ka «contestazione» (it. *k. vaidlus*)-liikumisele). Sciascia on oma teosele pannud alapealkirjaks «Paroodia». Selles romaanis on uudisvõtteks filosoofilise jutustuse traditsiooni sidumine detektiivromaanis süžega. Sama liini jätkab Sciascia järgmises romaanis «Igal viisil» («Todo modo», 1974).

Satiirilise utopia žanri esindab Ruggero Orfei «Kui sõtta sekkub armastus» («Quando la guerra va all'amore», 1973, võib tõlkida ka «Kui sõda läheb üle armastuseks»). Romaan

on poliitiline utopia, millega autor väljendab oma muret inimkonna tuleviku pärast imperialistliku sõjaohu ees. Malaria-nimeline riik peab lakkamatuid vallutussõdu ja selle väed piiravad parajasti Paroodia pealinna. Paroodia elanikud aga võtavad kasutusele «salarelva» — nad annavad vaenlase leeri valjuhääldite abil edasi naishäält, mis räägib õrnu sõnu, loeb armastusluuletusi, ülistab armastust. Sõdurid armuvad häälesse ja täidavad kõik ta käsud: on valmis relvad maha panema, pealinna müüride alt taganema ja linnaelanike toltlustamiseks loomakarju ajama. Kindral konsulteerib elektronaju «Adamusega», kellele aga samuti meeldib tundmatu naishääl. «Adamus» annab nõu saata kindlusesse luuraja, kes naishääl vältida üüris ja neutraliseeriks. Leheküljed, kus «Adamus» vestleb kindraliga, on ülimalt koomilised. Autori satiir on teravmeelne, ta laseb inimajul ja küberneetika saavutustel sarved kokku lüüa. Malaria agent Regulus laseb end vangi võtta. Pealinnas armub ta ühte neisse, kes hiljem osutubki saladusliku hääle omanikuks, ehkki häääl antakse lindilt neiu teadmata. Romaani lõpp on optimistlik: Regulus, Sara, arst Magnus ja nende pooldajad areteerivad kindrali. Sõdurid otsustavad, et lugu on lõppenud, ja lähevad koju. «Adamus» saadetakse pensionile.

Nagu eespool vaadeldud teoste põhjal näeme, on itaalia satiiri eetilise probleemistik seotud tänapäeva tegelikkusega. Utopia, fantastiline grotesk, paroodia ja allegooria — kõik need kunstilise üldistuse väljendusvahendid paljastavad neokapitalistliku süsteemi puudusi ja astuvad välja inimese huvide kaitseks, võideldes humanistliku moraali ideede eest. 60. aastate vaidlus neoavangardismi («Grupp 63») ja realismi vahel ei kulgenud teoreetilisel pinnal, vaid konkreetsete loominguliste saavutuste kaudu. Peaaegu kõik esilekünduvad autorid on meie päevil loobunud lingvistlikust eksperimenteerimisest. Sellest hoolimata puuduvad sotsiaalsed romaanid tegelikkusest. Kõige suuremaid saavutusi võib vaid täheldada ajaloolise romaani žanris. Üldine tendents on pöördumine süžeeilisuse poole.

A. Kurtina

INDEX LIBRORUM

Oigu ülesandeks kirjeldada uusimat raamatut marksistliku, s. t. dialektilis-materialistliku filosoofia ning loodusteaduste filosoofiliste probleemide vallas. Esimesel pilgul ei tohiks see eriti raske olla, ent asjasse süvenedes selgivad vaevad, mis peamiselt seotud sellega, et uus teadmine näib tänapäeval tõepoolest massiliselt sündivat integratiivse teadmisenä. Kui uus sugeneb hulganisti mitme «vana» puutepunktis või -pinnal, siis võib ette kujutada, missugust vaeva nõuab näiteks bibliograafilist liigitada iga uus raamat, s. t. vajutada ta vanade

skeemide Prokrustese sängi. Arusaadavalt sünnib see sageli vaid formaalselt. Paradoksaalne küll, aga sisuliselt võib uus raamat sedaviisi hoopis «kaduma» minna. Neid karisid teadlikult silmas pidades asutagu siiski ülesande kallale.

Ümbertõttatult avaldati juba neljandat korda kõrgkooliõpik «Marksistlik-leninliku filosoofia alused» (F. Konstantinov jt.; *Politizdat*), viimane tõlge eesti keelde (1978) on selle õpiku 1977. aasta trükist. Dialektiline materialism ise on vaatluse all säärales teostes nagu P. Aleksejevi «Dialektilise materialismi aine, struktuur ja

RINGVAADE

funktsioonid» (Moskva ülikool), ühismonograafia «Dialektilise ja ajaloolise materialismi ühtsus» (vast. toim. F. Vjakkerev; Leningradi ülikool), T. Oizermani «Dialektiline materialism ning filosoofia ajalugu» (Mõsl). Põhiprobleemseks osutub ka artiklikogumik pealkirja all «Loogika ja ontoloogia» (vast. toim. V. Tselištšev; *Nauka*). Spetsiaaluurimusi dialektika üle tuleks kõigepealt mainida kogumikku «Dialektiline vastuolu», mis tuli *Politizdat*'i seerias «Millega tegelevad, mille üle vaidlevad filosoofid». Selle saatesõna on akadeemik B. Kedrovi. Seda tüüpi kogumikke on seerias varemgi olnud, nimelt «Teadus ja kõlblus» 1971 (ka eesti keeles). Edasi väärivad nimetamist V. D. ja V. V. Morozovi monograafia «Dialektika: süsteemid ja arenemine» (*Võššaja Škola*, Minsk) ning A. Furmani ja G. Livanovi uurimus «Ringlused ja progress materiaalse süsteemide arengus» (Moskva ülikool). Ideoloogilise võitluse keerisesse viib lugeja L. Zöbina raamat, mille pealkiri eesti keelde raskesti tõlgitav — «Kodanlike filosoofide ja revisionistide poolse kriitika paikapidamatus marksistlik-leninliku õpetuse suhtes materias ja teadusest» (*Võššaja Škola*). Edasi süveneme uude literatuuri piki liini *peegeldus — tunnetus — teadus*. Lisandusi peegeldusteooriasse pakuvad N. Deineko raamat «Objektiivne ja subjektiivne peegeldusprotsess. Filosoofiline aspekt» (*Võššaja Škola*, Kiiev—Odessa) ning L. Pahhari ja G. Pugatši ühisteos «Tagasiside peegeldusprotsessides» (*Liesma*, Riia). Paar uut asja puudutab teadvust ~ tunnetust: L. Koršunova «Kujutusvõime ja ta osa tunnetuses» (Moskva ülikool), N. Vahtomini «Praktika — mõtlemine — teadmine. Loova mõtlemise probleemid» (*Nauka*, A. Brušlinski «Mõtlemine ja prognoosimine. Loogilis-psühholoogiline analüüs» (Mõsl). Ka mitmed uurimused psühholoogia vallast pakuvad suurt filosoofilist huvi, olgu nende näideteks akadeemik Pjotr Anohhini «Valitud töid. Funktsionaalse süsteemi teooria filosoofilisi aspekte» (vast. toim. F. Konsantinov, B. Lomov ja V. Svõrkov; *Nauka*), ühisraamat «Psühholoogia loodusteaduslikud alused» (toim. A. Smirnov, A. Luria ja V. Nebõlitsõn), mis täiendas *Pedagogika* seeriat «Psühholoogia alused», samalaadne «Arenemise printsiip psühholoogias» (vast. toim. L. Antsiferova; *Nauka*). Siia kuulub ka fundamentaalne ühismonograafia «Alatead(vus)likkus: loomus, funktsioonid, uurimismeetodid» (üldtoim. A. Prangišvili, A. Serozis ja F. Bassin; *Metsniereba*, Tbilisi), millesse plaanitud neljast köitest on praegu väljas kaks esimest. Lähemalt vahendasid seda üritust ajalehes «Sirp ja Vasar» (19. ja 26. jaanuaril 1979) Kalju Leht ja Trivimi Velliste. Teadusliku tunnetuse rikkalikku probleematikat valgustavad säärased teosed nagu «Teadusliku tunnetuse dialektika. Ülevaade dialektilisest loogikast» (*Nauka*), mis valmis D. Gorski

juhatusel, siis «Sisulise ja formaalse vaheteaduslikus tunnetuses» (Z. Abdildin jt.; *Nauka*, Alma-Ata), edasi A. Tšunajeva «Eesmärgi kategooria kaasaegses teaduses ja selle metodoloogiline tähendus. Eesmärk ja tegevus» (Leningradi ülikool), V. Ivanovi ja M. Lezgina «Teadusliku otsingu determinatsioon» (vast. toim. A. Solopov; *Nauka* Leningradi osakond), muidugi ka «Kaasaegse teaduse arenemise seaduspärasused ning tunnetusmeetodid» (M. Buslova jt., *Nauka i Tehnika*, Minsk). Teaduse enda kui teatava teraviku arenemine on kõne all ühisraamat «Kaasaegse teaduse arengu probleemid» (eessõna koostajalt A. Moskalenkolt; *Nauka* Siberi osakond Novosibirskis), S. Marejevi brošüüris «Dialektiline loogika ja kaasaegse teaduse arenemine» (*Znanije*), artiklikogumikus «Fundamentaalsed ja raken-duslikud uurimused TTR-i tingimusi» (koost. eelmajutud A. Moskalenko; *Nauka* Siberi osakond Novosibirskis), A. Suhhotini teoses «Teaduse paradoksid» (*Molodaja Gvardija*, seeria «Heureka»). Eri uurimusi leidub ka mittehumanitaarteaduste üle: ühismonograafia «Teoreetilise loodusteaduse metodoloogilisi küsimusi» (vast. toim. N. Depentšuk ja A. Kravtšenko), «Teaduse ja tehnika revolutsioon ning kaasaegne loodusteadus» (M. Omeljajnovski jt.; mõlemad *Naukova Dumka*, Kiiev), S. Blinkini «Esseed loodusteaduse üle. Teadusliku loome õppetund» (*Znanije*), «Tehnikateaduste sotsiaalsed, gnoseoloogilised ja metodoloogilised probleemid» (üldtoim. M. Parnjuk; jällegi *Naukova Dumka*, Kiiev). Siinkohal võiks tähelepanu juhtida ka B. Kedrovi ja A. Ogurtsovi monograafia «Loodusteaduse ajaloo marksistlik kontseptsioon. XIX sajand» (vast. toim. V. Sadovski; *Nauka*), millele peab tulema järg, mis käib XX sajandi kohta (vt. vestlust akadeemik B. Kedroviga ajakirja «Voprossõ Filosoofi» detsembrinumbris 1978).

Filosoofilise vaatluse alla langevad tänapäeval viimaks üksikteadusedki, erilist tähelepanemist leiab ses suhtes küberneetika. Mõned näited: tõlkekogumik inglise keelest pealkirja all «Küberneetika kaasaegsed probleemid» (koost. I. Gurevitš, *Znanije*), artiklikogumik «Küberneetika ja dialektika» (vast. toim. A. Ursul) seerias «Materiaal-dialektika — kaasaegse loodusteaduse loogika ja metodoloogia», monograafia «Küberneetika ja loogika. Küberneetika ideede kujunemise ja arvutustehnika arenemise matemaatilis-loogilisi aspekte» (vast. toim. B. Birjukov ja A. Spirkin; mõlemad *Nauka*), Rohkesti leidub uut literatuuri tehismõistuse üle, ehkki see sageli näib pigem *science-fiction*'i kui päris-teaduse valda kuuluvat. Viimaks midagi mitteküberneetilist. D. Gribanovi «Materialism ja dialektika A. Einsteini teaduslikus loomes» (*Znanije*) ning L. Ivaševski «Geoloogia filosoofilisi küsimusi. Geoloogilise teadmise dialektika» (*Nauka* Siberi osakond Novosibirskis).

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS,
 J. KROSS, K. KURG (pea-
 toimetaja), P. KUUSBERG,
 R. PARVE, J. PEEGEL,
 L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
 E. VETEMAA

- 451 V. BEEKMAN
Eesli aasta
- 491 M. NURME
Luuletused
- 494 H. MATVE
Mammutid
- 504 P. HAAVAOKS
Luuletused
- 506 J. JÖERÜÜT
Mr. Dikshit
- 512 A. EHIN
Luuletused
- 516 K. SAABER
Kolhiida punased anemoonid
- 527 H. MÄND
Luuletused
- 529 G. NAAN
Progress ja eluiga
- 546 A. VÄÄT
Luuletused
- 546 A. KULL
Luuletused
- 548 H. GETREU
Luuletused
- 549 M. KIVISTIK
Luuletused
- 549 H. KINGO
Luuletused
- 550 A. LINTROP
Luuletused
- 551 P. LIAS
Proosakirjandus 1978. aastal
- 557 J. PÖLDMÄE
Eesti nõukogude luule piirjooni 1970-ndail
aastail
- 567 R. VEIDEMANN
Hando Runnel kriitikuna
- 579 I. TART
Haritusest
- 581 U. LAHT
«Kõige põhjapoolsemad pomerantsid Euroo-
pas» — taustarvamus
- 584 A. LANGEMETS
Metroos ja kodus
- 585 S. KIIN
Kummalisest õitsemisest müüditä kaseni
- 586 B. KABUR
Ühest lastekirjanduse raamatust
- 587 RINGVAADE
- 513 M. VINT. Kül m talvepäev
(Lito) 1976
M. Vint. Tuuline talvepäev
(Tušš) 1976
- 514 M. VINT. Aed II
(Lito) 1975
M. VINT. Telliskivimüür
(Lito) 1977
- 515 M. VINT. Mere ääres II
(Lito) 1977
M. VINT. Uks
(Tušš) 1975
- Esikaane siseküljel:
 V. TAIGER. Möödunud suvel. Fragment
 (Serigraafia) 1977
 Tagakaane siseküljel:
 S. LIIVA. Helin
 (Lito) 1978

Toimetuse aadress:
 200 001, Tallinn, Harju t. 1,
 tel. 441-365, 440-780, 440-781.
 Kirjastus «Perioodika»,
 Tallinn, Pikk t. 73.
 Ladumisele antud 5. 03. 79.
 Trükkimisele antud 9. 04. 79.
 Trükiarv 19 000.
 Ofsetpaber, 60x70/8.
 Trükipoognaid 18,5.
 Tingtrükipoognaid 14,43.
 Arvestuspoognaid 14,27.
 MB-03526.
 Tellimise nr. 801.
 ЕКР Keskkomitee Kirjastuse
 trükikoda,
 Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.
 Looming nr. 4,
 aprill 1979.
 Hind 50 kop.
 На эстонском языке
 Орган Союза писателей
 ЭССР
 «Лooming» («Творчество»)
 № 4, апрель 1979.
 Адрес редакции: 200 001,
 Таллин, ул. Харью, 1,
 тел. 441-365, 440-780, 440-781.
 Издательство «Периодика»,
 Таллин, ул. Пикк, 73.

50 KOP.
78174